

MOHORJEV KOLEDAR 2016

MOHORJEV KOLEDAR 2016

CELJSKA MOHORJEVA DRUŽBA
— Prva slovenska založba —
CELJE – LJUBLJANA

VSEBINA

KALENDARIJ 2016 6

PRAZNIKI V LETU 2016 18

ASTRONOMSKI DOGODKI V LETU 2016 20

PREGLEDNI KOLEDARČEK ZA LETO 2017 24

ČLOVEK IN NARAVA

Janez Bizjak SLEDI PRVIH RUDARJEV V VISOKOGORJU SLOVENSКИH ALP 25

Peter Skoberne TRIGLAVSKI NARODNI PARK 30

Ernest Margon PIVKA Z OKOLICO VABI 35

Dušan Štepec TRŠKA GORA PRI NOVEM MESTU IN NJENA VINOGRADNIŠKA TRADICIJA 40

PO DOMOVINI IN SVETU

Tone Gorjup POL STOLETJA SVOBODNIH MIKROFONOV DRAGE 45

Januška Gostenčnik KRAJEVNI GOVORI IZVEN MEJA SLOVENIJE 49

Metka Dijkstra Murko Z MANJ STVARI JE MANJ SKRBI — PREVERJENO! 52

Marko Smole PALČAVA ŠIŠA IZ VASI PLEŠCE V GORSKEM KOTARJU NA HRVAŠKEM 56

ZGODOVINA

Igor Grdina NENAVADNO LETO 1816 61

Igor Grdina SLOVO FRANCA JOŽEFA 66

Renato Podbersič ml. VREDNO SPOMINA NA ČAS PREIZKUŠENJ 71

Tomaž Ivešić KAKO SE JE ZA SVOBODO PRELILA MADŽARSKA KRI 75

Ignacij Voje O USODI KATARINE (KANTAKUZINE) GROFICE CELJSKE 80

NAŠA DEDIŠČINA

Primož Gašperič, Matija Zorn SEDEM DESETLETIJ ZEMLJEPISNEGA MUZEJA 83

Božidar Premrl PO SLEDEH PONARODELE BALADE 86

Sabina Stambulić Pugelj GRADIŠČA IN DRUGI ZAKLADI V DOLINI REKE REKE 91

† Andrej Vovko POTOPIS DR. IVANA KNIFICA O KAVKAZU IN TAMKAJŠNJIH MOHORJANIH 95

MED NAMI

Melisa Baranja »TEŽKO JE BITI ROMINJA, ŠE TEŽJE CIGANKA« 100

Jože Bartolj CIVILNODRUŽBENA POBUDA RESNICA IN SOČUTJE 106

Tomaž Erzar ODPUŠČANJE: ŠE ZADNJI KORAK DO POLNEGA ŽIVLJENJA 111

Stane Granda RUSKA KAPELICA — NAŠ OSREDNJI SIMBOL PRVE SVETOVNE VOJNE? 114

Sebastjan Kristovič VZGOJA ZA ŽIVLJENJE 120

Marjana Lavrič »POČAKAJTE, KO BOM VELIKA, VAM ŽE POKAŽEM!« 125

Tanja Repič Slavič O NEMIH KRIKIH SPOLNE ZLORABE 130

Štefanija L. Zlobec SPOMINČICA — SLOVENSKO ZDRUŽENJE ZA POMOČ PRI DEMENCI 134

NAŠI SODELAVCI – JUBILANTI

Kajetan Gantar AKAD. DR. PRIMOŽ SIMONITI 138

Mihaela Koletnik, Marko Jesenšek AKAD. RED. PROF. DR. ZINKA ZORKO 141

Božo Rustja MSGR. METOD PIRIH 145

Jožef Smej DR. FRANC KRAMBERGER 148

Andreja Valič Zver DR. MILKO MIKOLA 151

SPOMINJAMO SE

Damir Globočnik TRŽAŠKI FOTOREPORTER MARIO MAGAJNA (1916–2007) 154

Tone Gorjup OB STOLETNICI ROJSTVA VILJEMA SAVELLIJA IN ROMANA PAVLOVČIČA 157

Tomaž Ivešić VEDEL JE VSE, A HKRATI NIČ: 50 LET OD PADCA ALEKSANDRA RANKOVIČA 161

Jože Maček DR. FRANC KSAVER CUKALA (1878–1964) 164

Alenka Puhar TROJE CANKARJEV, NJIHOVI PAPIRJI IN PRAVICA 167

Nada Praprotnik HENRIK FREYER (1802–1866) 172

Jelka Pšajd JULIJ (GYULA) SCHÖNAUER 176

Marko Terseglav ZDRAVKO VUKČEVIČ (1926–2014) 180

Jožica Škofic AKAD. PROF. DR. TINE LOGAR 182

LEPOSLOVJE

Marjan Bradeško VEČER PREHAJA V SVETLO NOČ 187

Pavel Peter Bratina ISKANJE IZGUBLJENEGA RAJA 191

Berta Golob KRIŽEK 195

Borut Peršolja ZGODBA JE MATI GORA 197

IZ ŽIVLJENJA CERKVE

Tone Gorjup IZ ŽIVLJENJA KRAJEVNE CERKVE 202

Edvard Kovač SV. MARTIN TOURSKI – OB EVROPSKI OSEBNOSTI LETA 210

Jože Maček GMOTNE RAZMERE CERKVE IN SLOVENSKE KATOLIŠKE DUHOVŠČINE SKOZI STOLETJA 213

Janez Poljanšek ZGODBA DVEH ZVONIKOV 226

Miran Špelič GREGOR NAREŠKI 230

Ivan Janez Štuhec NADALJEVANJE IN REŠEVANJE SLOMŠKOVE VZGOJNE DEDIŠČINE 232

IZ ŽIVLJENJA TREH MOHORJEVIH DRUŽB

Alenka Veber CELJSKA MOHORJEVA DRUŽBA 234

Karli Hren in Franc Kelih CELOVŠKA MOHORJEVA DRUŽBA 241

Marko Tavčar GORIŠKA MOHORJEVA DRUŽBA 244

JANUAR – PROSINEC

1.	Petek	MARIJA, BOŽJA MATI – Novo leto d. p. d.	
2.	Sobota	Bazilij in Gregor, šk.	🌙 ob 6h 30m
3.	Nedelja	2. BOŽIČNA NEDELJA – Ime Jezusovo Sir 24,1-4.8-12; Ef 1,3-6.15-18; Beseda je meso postala in se naselila med nami (Jn 1,1-18)	
4.	Ponedeljek	Angela, red.; Gregor Langreski, šk.	
5.	Torek	Simeon, puš.; Milena, dev.	
6.	Sreda	GOSPODOVO RAZGLAŠENJE – Gašper, Miha, Boltežar	
7.	Četrtek	Rajmund, duh.; Lucijan, muč.	
8.	Petek	Severin, op.; Erhard, šk.	
9.	Sobota	Julijan, muč.; Hadrijan, op.	
10.	Nedelja	JEZUSOV KRST – Gregor Niški, šk. Iz 40,1-5.9-11; Tit 2,11-14; 3,4-7; Oče pričuje o Sinu (Lk 3,15-16.21-22)	☺ ob 2h 30m
11.	Ponedeljek	Pavlin Oglejski, šk.; Teodozij, men.	
12.	Torek	Tatjana (Tanja), muč.; Alfred, op.	
13.	Sreda	Hilarij, šk.; Veronika, dev.	
14.	Četrtek	Oton (Odon), red.; Malahija, pr.; Feliks, duh.	
15.	Petek	Absalom, šk.; Pavel, puš.; Mihej, pr.	
16.	Sobota	Marcel, pp.; Berard, muč.	
17.	Nedelja	2. NEDELJA MED LETOM – Anton (Zvonko), puš. Iz 62,1-5; 1 Kor 12,4-11; Jezusov prvi čudež (Jn 2,1-11)	🌙 ob 0h 26m
18.	Ponedeljek	Marjeta Ogrska, red.; Priscila, muč.	
19.	Torek	Makarij, op.; Suzana, muč.	
20.	Sreda	Fabijan in Boštjan, muč.; Ciprijan, red.	
21.	Četrtek	Neža (Agnes Janja), muč.	
22.	Petek	Vincencij (Vinko, Zmago), muč.; Lavra, dev.	
23.	Sobota	Henrik, duh.; Pavel Korejski, muč.	
24.	Nedelja	3. NEDELJA MED LETOM, svetopisemska – Frančišek Saleški, šk. Neh 8,2-4a.5-6.8-10; 1 Kor 12,12-30; Pismo se izpolnjuje na Jezusu (Lk 1,1-4; 4,14-21)	☺ ob 2h 46m
25.	Ponedeljek	Spreobrnjenje ap. Pavla; Ananija, sp. mož	
26.	Torek	Timotej in Tit, šk.; Robert, ust. cistercijanov	
27.	Sreda	Angela Merici, ust. uršulink; Henrik, duh.	
28.	Četrtek	Tomaž Akvinski, šk., c. uč.; Karel Veliki, kr.	
29.	Petek	Valerij, šk.; Julijan, spk.	
30.	Sobota	Martina, muč.; Hijacinta, dev.	
31.	Nedelja	4. NEDELJA MED LETOM – Janez Bosko, ust. salezijancev Jer 1,4-5.17-19; 1 Kor 12,31 – 13,13; Jezus ni prerok samo za Jude (Lk 4,21-30)	

Sonce stopi v znamenje Vodnarja 18. 1. ob 15 . uri. Do konca meseca se dan podaljša za 56 minut.

FEBRUAR – SVEČAN

1.	Ponedeljek	Brigita Irska, op.; Katarina de’ Ricci, red.	🌙 ob 4h 28m
2.	Torek	JEZUSOVO DAROVANJE – SVEČNICA	
3.	Sreda	Blaž, šk., muč.; Oskar, šk.	
4.	Četrtek	Gilbert, red. ust.; Leon, muč.	
5.	Petek	Agata, muč.; Albuin, šk.	
6.	Sobota	Pavel Miki, muč.; Doroteja, muč.	
7.	Nedelja	5. NEDELJA MED LETOM – Koleta (Nika), red. Iz 6,1-2a.3-8; 1 Kor 15,1-11; Apostoli pustijo vse in gredo za Jezusom (Lk 5,1-11)	
8.	Ponedeljek	Hieronim, red.; Jožefina, dev. – Slovenski kulturni dan d. p.	☺ ob 15h 39m
9.	Torek	Apolonija (Polona), muč.; Sabin, muč. – <i>pust</i>	
10.	Sreda	++ PEPELNICA – Sholastika, red.; Alojzij Stepinac, šk.	
11.	Četrtek	Lurška Mati Božja; Benedikt, men.	
12.	Petek	+ Evlalija, muč.; Erna; Aleksij, šk.	
13.	Sobota	Jordan, red.; Kristina, vd.	
14.	Nedelja	1. POSTNA NEDELJA – Valentin (Zdravko), muč. 5 Mz 26,4-10; Rim 10,8-13; Jezus Zavrne skušnjavca (Lk 4,1-13)	
15.	Ponedeljek	Klavdij, red.; Georgija, dev.	🌙 ob 8h 46m
16.	Torek	Julijana, muč.; Onezim, šk.	
17.	Sreda	Sedem ustanoviteljev servitov; Aleš, spk.	
18.	Četrtek	Flavijan, šk.; Frančišek Clet, muč.	
19.	Petek	+ Bonifacij, šk.; Konrad, red.	
20.	Sobota	Leon Sicilski, šk.; Sadot, muč. – <i>kvatre</i>	
21.	Nedelja	2. POSTNA NEDELJA – Peter Damiani, šk. 1 Mz 15,5-12.17-18; Flp 3,17 – 4,1; Jezus se med molitvijo spremeni (Lk 9,28-36)	
22.	Ponedeljek	Sedež apostola Petra	☺ ob 19h 20m
23.	Torek	Polikarp, šk., muč.; Montan Toledski, šk.	
24.	Sreda	Matija, ap.; Sergij, muč.	
25.	Četrtek	Alojzij in Kalist, muč.; Valburga, op.	
26.	Petek	+ Aleksander (Branko), šk.; Nestor, muč.	
27.	Sobota	Gabrijel Žalostne M. B., red.; Baldomir, spk.	
28.	Nedelja	3. POSTNA NEDELJA – Ožbolt, šk. 2 Mz 3,1-8.13-15; 1 Kor 10,1-6.10-12; Pokora odvzame Božjo kazen (Lk 13,1-9)	
29.	Ponedeljek	Prestopni dan	

Legenda: ap. (apostol), ces. (cesar, cesarica), c. uč. (cerkveni učitelji), diak. (diakon), dev. (devica), d. p. (državni praznik), d. p. d. (dela prost dan), duh. (duhovnik), ev. (evangelist), km. (kmet), kn. (knez, kneginja), kr. (kralj, kraljica), l. (laik, laikinja), men. (menih), mis. (misijonar), mlad. (mladenič), muč. (mučenec, mučenka), n. (navadna), op. (opat, opatinja), pp. (papež), pr. (prerok), puš. (puščavnik), red. (redovnik, redovnica), red. ust. (redovni ustanovitelj, redovna ustanoviteljica), slov. (slovanska), soust. (soustanovitelj, soustanoviteljica), sp. (svetopisemski-a, mož - žena), spok. (spokornik, spokornica), šk. (škof), ust. (ustanovitelj, ustanoviteljica), vd. (vdova).

Sonce stopi v znamenje Rib 18. 2. ob 0. uri. Do konca meseca se dan podaljša za 1 uro 25 minut.

1.	Torek	Albin (Zorko), šk.; Feliks, pp.	
2.	Sreda	Neža Praška, dev.; Angela od Križa, red. ust.	🌙 ob 0h 11m
3.	Četrtek	Kunigunda, ces.; Marin, muč.	
4.	Petek	+ Kazimir, kr.; Lucij, pp.	
5.	Sobota	Hadrijan, muč.; Olivija (Livija), muč.	
6.	Nedelja	4. POSTNA NEDELJA – Fridolin (Miroslav), op. Joz 5,9-12; 2 Kor 5,17-21; Izgubljeni sin se vrne k očetu (Lk 15,1-3.11-32)	
7.	Ponedeljek	Perpetua in Felicita, muč.	
8.	Torek	Janez od Boga, red.; Štefan, op.	
9.	Sreda	Frančiška Rimska, red.; Vital, op.	☹ ob 2h 54 m
10.	Četrtek	40 mučencev; Makarij, šk.	
11.	Petek	+ Benedikt, šk.; Marko in Aleš, muč.	
12.	Sobota	Justina, red.; Doroteja, muč. – <i>gregorjevo</i>	
13.	Nedelja	5. POSTNA NEDELJA, tiha – Kristina, muč. Iz 43,16-21; Flp 3,8-14; Grešnik ne sme obsojati grešnika (Jn 8,1-11)	
14.	Ponedeljek	Matilda, kr.; Lazar Milanski, šk.	
15.	Torek	Ludovika, red.; Klemen, red.	🌙 ob 18h 03m
16.	Sreda	Hilarij Oglejski, šk.; Herbert, šk.	
17.	Četrtek	Patrik (Patricij), šk.; Jedrt (Jerica), dev.	
18.	Petek	+ Ciril Jeruzalemski, šk.; Anzelm, šk.	
19.	Sobota	JOŽEF, JEZUSOV REDNIK	
20.	Nedelja	6. POSTNA NEDELJA, cvetna – Klavdija, muč. Iz 50,4-7; Flp 2,6-11; Trpljenje našega Gospod Jezusa Kristusa (Lk 22,14 – 23,56)	
21.	Ponedeljek	Nikolaj iz Flüe; Serapion, muč.	
22.	Torek	Lea, spk.; Bazilij, muč.	
23.	Sreda	Rebeka, red.; Alfonz, šk.	😊 ob 13h 01m
24.	Četrtek	Veliki četrtek – Dionizij, muč.; Katarina, red.	
25.	Petek	++ Veliki petek – Rebeka, sp. žena	
26.	Sobota	Velika sobota – Larisa (Lara), muč.; Ludgar, šk.	
27.	Nedelja	VELIKA NOČ – Rupert, šk. – <i>letni čas</i> Apd 10,34a.37-43; Kol 3,1-4; Potrebno je bilo, da je Kristus vstal od mrtvih (Jn 20,1-9)	
28.	Ponedeljek	VELIKONOČNI PONEDELJEK – Bojan, kn. – d. p. d.	
29.	Torek	Vel. osmina; Bertold, red.; Jona, muč.	
30.	Sreda	Vel. osmina; Amadej (Bogoljub); Janez Klimak, men.	
31.	Četrtek	Vel. osmina; Kornelija, muč.; Benjamin, muč.; Amos, pr.	🌙 ob 17h 17m

Sonce stopi v znamenje Ovna 20. 3. ob 7. uri. Začetek pomladi. Do konca meseca se dan podaljša za 1 uro 37 minut.

1.	Petek	Vel. osmina; Irena in Agapa, muč.	
2.	Sobota	Vel. osmina; Frančišek Paolski, red. ust.	
3.	Nedelja	BELA NEDELJA, Božjega usmiljenja – Sikst I., pp., muč. Apd 5,12-16; Raz 1,9-13.17-19; Čez osem dni je prišel Jezus (Jn 20,19-31)	
4.	Ponedeljek	GOSPODOVO OZNANJENJE, liturgično obhajanje – Izidor, šk.	
5.	Torek	Vincencij Ferrer, duh.	
6.	Sreda	Viljem, op.; Irenej, šk., muč.	
7.	Četrtek	Janez de la Salle, duh.; Herman, red.	☹ ob 13h 24m
8.	Petek	Julija, red.; Valter, op.	
9.	Sobota	Hugo, šk.; Heliodor, muč.	
10.	Nedelja	3. VELIKONOČNA NEDELJA – Ezekiel, pr. Apd 5,27-32.40-41; Raz 5,11-14; Jezus da apostolom jesti (Jn 21,1-19)	
11.	Ponedeljek	Stanislav, šk., muč.; Biserka (Gema), dev.	
12.	Torek	Viktor, muč.; Zenon, šk.	
13.	Sreda	Martin I., pp., muč.; Ida, red.	
14.	Četrtek	Lidvina, dev.; Valerijan, muč.	🌙 ob 5h 59m
15.	Petek	Helena, kn.; Damijan, duh.	
16.	Sobota	Bernardka Lurška, red.; Benedikt, spk.	
17.	Nedelja	4. VELIKONOČNA NEDELJA, duhovni poklici – Rudolf, muč. Apd 13,14.43-52; Raz 7,9.14b-17; Dobri pastir daje večno življenje (Jn 10,27-30)	
18.	Ponedeljek	Evzebij, šk.; Galdin, šk.	
19.	Torek	Leon IX., pp.; Ekspedit, muč.	
20.	Sreda	Teotim, šk.; Bernika, muč.	
21.	Četrtek	Anzelm, šk.	
22.	Petek	Aleksandra, muč.; Hugo, op.	😊 ob 7h 24m
23.	Sobota	Jurij, muč.; Adalbert (Vojteh), šk.	
24.	Nedelja	5. VELIKONOČNA NEDELJA Apd 14,21b-27; Raz 21,1-5a; Nova zapoved medsebojne ljubezni (Jn 13,31-33a.34-35)	
25.	Ponedeljek	Marko, ap., ev.; Makedonij, šk.	
26.	Torek	Marija Mati dobrega sveta; Klet in Marcelin, pp.	
27.	Sreda	Hozana, dev. – Dan upora d. p. d.	
28.	Četrtek	Peter Chanel, duh., muč.; Ludvik Montfortski, duh.	
29.	Petek	Katarina Sienska, dev.; Hugo, op.	
30.	Sobota	Pij V., pp.; Jožef Cottolengo, red. ust.	🌙 ob 5h 29m

Sonce stopi v znamenje Bika 22. 4. ob 0. uri. Do konca meseca se dan podaljša za 1 uro 30 minut.

1.	Nedelja	6. VELIKONOČNA NEDELJA – Jožef – Praznik dela
		Apd 15,1-2.22-29; Raz 21,10-14.22-23; Sveti Duh nas uči evangelij (Jn 14,23-29)
2.	Ponedeljek	Atanazij, šk. d. p. d. – prošnji dan
3.	Torek	Filip in Jakob, ap.; Teodozij, men. – <i>prošnji dan</i>
4.	Sreda	Florijan (Cvetko), muč.; Silvan, muč. – <i>prošnji dan</i>
5.	Četrtek	GOSPODOV VNEBOHOD – Angel, muč.
6.	Petek	Dominik Savio, mladenič – binkoštna devetdnevnic ☾ ob 21h 29m
7.	Sobota	Gizela, op.; Stanislav, šk.
8.	Nedelja	7. VELIKONOČNA NEDELJA – Bonifacij, pp.
		Apd 7,55-60; Raz 22,12-14.16-17.20; Jezusovi učenci naj bodo vsi eno (Jn 17,20-26)
9.	Ponedeljek	Pahomij, puš.; Izaija, pr.
10.	Torek	Job, sp. mož; Antonin, šk.
11.	Sreda	Estela (Zvezdana), muč.; Odo, op.
12.	Četrtek	Leopold, red.; Nerej Ahilej in Pankracij, muč.
13.	Petek	Fatimska Mati Božja; M. Mazzarello soust. HMP 🌙 ob 19h 02m
14.	Sobota	Bonifacij, muč.; Justina, muč.
15.	Nedelja	BINKOŠTI – Zofija (Sonja), muč.
		Apd 2,1-11; Rim 8,8-17; Sveti Duh vas bo učil vsega (Jn 14,15-16.23b-26)
16.	Ponedeljek	Marija, Mati Cerkve – binkoštni pon., Janez Nepomuk, duh., muč.
17.	Torek	Jošt, puš.; Paskal, red.
18.	Sreda	Janez I., pp., muč.; Erik, kr.
19.	Četrtek	Urban I., pp.; Peter Celestin, pp.
20.	Petek	Bernardin, duh.; Teodor, šk.
21.	Sobota	Krištof, muč. – kvatre – Slovenski katoliški shod 😊 ob 23h 14m
22.	Nedelja	SVETA TROJICA – Marjeta, red.
		Prg 8,22-31; Rim 5,1-5; Duh oznanja, kar ima Sin od Očeta (Jn 16,12-15)
23.	Ponedeljek	Socerb, muč.; Renata, spk.
24.	Torek	Marija Pomočnica
25.	Sreda	Gregor VII., pp.; Urban I., pp.; Beda, duh.
26.	Četrtek	Sv. rešnje telo in kri – Filip Neri, duh.
27.	Petek	Alozij Grozde, muč.; Avguštin Canterburyjski, šk.
28.	Sobota	Anton Julijan, muč.; Ignacij, šk.
29.	Nedelja	9. NEDELJA MED LETOM – Maksim Emonski, šk. 🌙 ob 14h 12m
		1 Kr 8,41-43; Gal 1,1-2.6-10; Jezus hvali stotnikovo vero (Lk 7,1-10)
30.	Ponedeljek	Kancijan in oglejski mučenci
31.	Torek	Obiskanje Device Marije

Sonce stopi v znamenje Dvojčkov 23. 5. ob 0. uri. Do konca meseca se dan podaljša za 1 uro 8 minut.

1.	Sreda	Justin, muč.; Simeon, men.
2.	Četrtek	Marcelin in Peter, muč.
3.	Petek	SRCE JEZUSOVO – Karel Lwanga, muč.
4.	Sobota	Srce Marijino; Frančišek Caracciolo, red. ust.; Krista, muč.
5.	Nedelja	10. NEDELJA MED LETOM – Bonifacij, šk. ☾ ob 4h 59m
		1 Kr 17,17-24; Gal 1,11-19; Jezus oživi mladeniča iz Naima (Lk 7,11-17)
6.	Ponedeljek	Norbert, šk.; Bertrand Oglejski, šk.
7.	Torek	Robert, op.; Bogumil, op.
8.	Sreda	Medard, šk.; Viljem, šk. – Dan Primoža Trubarja d. p.
9.	Četrtek	Primož in Felicijan, muč.; Efrem, diak.
10.	Petek	Bogumil, šk.; Edvard, duh.
11.	Sobota	Barnaba, ap.
12.	Nedelja	11. NEDELJA MED LETOM – Eskil, muč. 🌙 ob 10h 10m
		2 Sam 12,7-10.13; Gal 2,16.19-21; Jezus odpusti spokorjeni grešnici (Lk 7,36 – 8,3)
13.	Ponedeljek	Anton Padovanski, red.
14.	Torek	Valerij in Rufin, muč.
15.	Sreda	Vid, muč.; Germana (Mana), dev.
16.	Četrtek	Beno šk.; Gvido, red.
17.	Petek	Albert, duh.; Sancija, dev.
18.	Sobota	Marko in Marcelijan, muč.
19.	Nedelja	12. NEDELJA MED LETOM – Romuald, op.; Nazarij, šk.
		Zah 12,10-11; 13,1; Gal 3,26-29; Jezus napove svojo smrt (Lk 9,18-24)
20.	Ponedeljek	Silverij, pp.; Adalbert, šk. 😊 ob 13h 02m
21.	Torek	Alozij, red.; Julijan, muč.
22.	Sreda	Tomaž More in Janez Fisher, muč.; Pavlin, šk.
23.	Četrtek	Jožef Cafasso, duh.
24.	Petek	ROJSTVO JANEZA KRSTNIKA – <i>kres</i>
25.	Sobota	Viljem (Vilko), op. – Dan državnosti d. p. d.
26.	Nedelja	13. NEDELJA MED LETOM – Jožefmarija Escriva, ust. Opus Dei
		1 Kr 19,16b.19-21; Gal 5,1.13-18; Jezusove zahteve do učencev (Lk 9,51-52)
27.	Ponedeljek	Ema Krška, kn.; Ciril, šk. 🌙 ob 20h 19m
28.	Torek	Irenej (Hotimir), šk., muč.
29.	Sreda	PETER in PAVEL, ap.
30.	Četrtek	Prvi rimski mučenci; Ladislav Ogrski, kr.

Sonce stopi v znamenje Raka 21. 6. ob 1. uri. Začetek poletja. Do 23. 6. se dan podaljša za 14 minut, do 30. 6. skrajša za 3 minute.

JULIJ – MALI SRPAN

1.	Petek	Estera, sp. žena; Oliver, muč.	
2.	Sobota	Frančišek Regis, red.; Ptujskogorska M.B.	
3.	Nedelja	14. NEDELJA MED LETOM – izseljenska –; Tomaž, ap. Iz 66,10-14c; Gal 6,14-18; Kristusovi učenci prinašajo mir (Lk 10,1-12.17-20)	
4.	Ponedeljek	Urh (Uroš), šk.; Elizabeta (Špela) Portugalska, vd.	☺ ob 13h 01m
5.	Torek	CIRIL in METHOD slov. ap.; Anton M. Zaharija, duh.	
6.	Sreda	Marija Goretti, muč.; Artezij, šk., muč.	
7.	Četrtek	Vilibald, šk.; Edilburga, op.	
8.	Petek	Gregor Grassi, šk.; Prokopij, muč.	
9.	Sobota	Avguštin, muč.; Hadrijan III., pp.	
10.	Nedelja	15. NEDELJA MED LETOM – Amalija, red.; Veronika, op. 5 Mz 30,10-14; Kol 1,15-20; Kdo je moj bližnji? (Lk 10,25-37)	
11.	Ponedeljek	Benedikt, op.; Olga Kijevska, kn.	
12.	Torek	Mohor in Fortunat, muč.	☾ ob 2h 52m
13.	Sreda	Henrik (Hinko), kr.; Joel, pr.	
14.	Četrtek	Kamil de Lellis, duh.; Božidar, šk.	
15.	Petek	Bonaventura, šk.; Vladimir, kn.	
16.	Sobota	Karmelska M. B. (Karmen); Evstahij, šk.	
17.	Nedelja	16. NEDELJA MED LETOM – Aleksij (Aleš), spk. 1 Mz 18,1-10a; Kol 1,24-28; Marta sprejme Jezusa (Lk 10,38-42)	
18.	Ponedeljek	Elij, muč.; Friderik (Miroslav), šk.	
19.	Torek	Arsenij, puš.; Ambrozij, op.	
20.	Sreda	Marjeta Antiohijska, muč.; Apolinarij, šk., muč.	☺ ob 0h 56m
21.	Četrtek	Lovrenc, duh.; Danijel (Danilo), pr.; Jeremija, pr.	
22.	Petek	Marija Magdalena, sp. žena; Valter	
23.	Sobota	Brigita Švedska, red.; Peter, muč.	
24.	Nedelja	17. NEDELJA MED LETOM, Krištofova – Krištof, muč. 1 Mz 18,20-32; Kol 2,12-14; Jezus obljublja uslišanje vztrajne molitve (Lk 11,1-13)	
25.	Ponedeljek	Jakob St., ap.; Teja, muč.	
26.	Torek	Joahim in Ana, starši Device Marije	
27.	Sreda	Gorazd in Kliment, duh.	☾ ob 1h 00m
28.	Četrtek	Viktor I., pp.; Samson (Samo), šk.	
29.	Petek	Marta, Lazarjeva sestra; Olaf, kr.	
30.	Sobota	Peter Krizolog, šk.; Rufin, muč.	
31.	Nedelja	18. NEDELJA MED LETOM – Ignacij Lojolski, ust. jezuitov Prd 1,2; 2,21-23; Kol 3,1-5.9-11; Jezus svari pred lakomnostjo (Lk 12,13-21)	

Sonce stopi v znamenje Leva 20. 7. ob 6. uri. Do konca meseca se dan skrajša za 52 minut.

AVGUST – VELIKI SRPAN

1.	Ponedeljek	Alfonz Ligvorij, šk.; Tomaž, šk.	
2.	Torek	Porcijunkula; Evzebij, šk.; Peter Eymard, duh.	☺ ob 22h 44m
3.	Sreda	Lidija, sp. žena; Gamaliel, sp. mož	
4.	Četrtek	Janez Vianney, duh.; Tertulin, muč.	
5.	Petek	Marija Snežna (Nives); Ožbolt, muč.	
6.	Sobota	JEZUSOVA SPREMENITEV NA GORI – Just Španski, muč.	
7.	Nedelja	19. NEDELJA MED LETOM – Kajetan, duh. Mdr 18,6-9; Heb 11,1-2.8-19; Vedno moramo biti pripravljeni (Lk 12,32-48)	
8.	Ponedeljek	Dominik, ust. dominikancev	
9.	Torek	Terezija (Edith Stein), red., muč.	
10.	Sreda	Lovrenc (Lovro), diak., muč.	☾ ob 20h 21m
11.	Četrtek	Klara (Jasna), dev.; Suzana, muč.	
12.	Petek	Ivana Šantalska, red.; Lelija, dev.	
13.	Sobota	Hipolit in Poncijan, muč.; Gertruda, op.	
14.	Nedelja	20. NEDELJA MED LETOM – Maksimilijan Kolbe, duh., muč. Jer 38,4-6.8-10; Heb 12,1-4; Za Jezusa se je treba odločiti (Lk 12,49-53)	
15.	Ponedeljek	MARIJINO VNEBOVZETJE (Veliki šmaren) d. p. d.	
16.	Torek	Rok, spok.; Štefan Ogrski, kr.	
17.	Sreda	Hijacint, red. – Združitev prekmurskih Slovencev d. p.	
18.	Četrtek	Helena (Alenka), ces.; Manes, red.	☺ ob 11h 26m
19.	Petek	Janez Eudes, duh.; Timotej, muč.	
20.	Sobota	Bernard, op.; Samuel, pr.	
21.	Nedelja	21. NEDELJA MED LETOM – Pij X., pp. Iz 66,18-21; Heb 12,5-7.11-13; Jezus je odrešenik vseh ljudi (Lk 13,22-30)	
22.	Ponedeljek	Devica Marija Kraljica; Sigfrid (Zmago), šk.	
23.	Torek	Roza iz Lime, dev.; Asterij, muč.	
24.	Sreda	Jernej (Natanael), ap.; Emilija, red.	
25.	Četrtek	Ludvik, kr.; Jožef, duh.; Patricija, dev.	☾ ob 5h 41m
26.	Petek	Tarzicij, muč.; Hadrijan, muč.	
27.	Sobota	Monika, mati sv. Avguština; Amadej, šk.	
28.	Nedelja	22. NEDELJA MED LETOM – Avguštin, šk. Sir 3,17-18.20.28-29; Heb 12,18-19.22-24; Kdor se ponižuje, bo povišan (Lk 14,1.7-14)	
29.	Ponedeljek	Mučeništvo Janeza Krstnika; Sabina, muč.	
30.	Torek	Feliks (Srečko), muč.; Agil, op.	
31.	Sreda	Pavlin, šk.; Jožef in Nikodem, sp. moža	

Sonce stopi v znamenje Device 20. 8. ob 13. uri. Do konca meseca se dan skrajša za 1 uro 27 minut.

1.	Četrtek	Egidij (Tilen), op.; Verena, dev.; Brezjanska M. B.	☾ ob 11h 03m
2.	Petek	Marjeta, dev.; Ingrid, red.	
3.	Sobota	Gregor Veliki, pp.; Raisa, muč.	
4.	Nedelja	23. NEDELJA MED LETOM, angelska – Rozalija (Zalka), dev. Mdr 9,13-18b; Flm 9b-10.12-17; Odpoved prinaša svobodo (Lk 14,25-33)	
5.	Ponedeljek	Mati Terezija, red.; Viktorin, muč.	
6.	Torek	Zaharija, pr.; Magnus, op.	
7.	Sreda	Regina, muč.; Marko Križevčan, muč.	
8.	Četrtek	Rojstvo D. Marije (Mali šmaren) – Serafina, red.	
9.	Petek	Peter Klaver, red.; Friderik Ozanam, duh.	☾ ob 13h 49m
10.	Sobota	Nikolaj Tolentinski, spk.; Ines, muč.	
11.	Nedelja	24. NEDELJA MED LETOM – Bonaventura, red. 2 Mz 32,7-11.13-14; 1 Tim 1,12-17; Veselje v nebesih zaradi spreobrnjenja grešnikov (Lk 15,1-32)	
12.	Ponedeljek	Marijino ime; Tacijan, muč.	
13.	Torek	Janez Zlatousti, šk.; Elidija, muč.	
14.	Sreda	POVIŠANJE SV. KRIŽA	
15.	Četrtek	Žalostna M. B. (Dolores); Melita, muč. – Vrnitev Primorske d. p.	
16.	Petek	Kornelij, pp., in Ciprijan, šk., muč.; Ljudmila, kn.	☺ ob 21h 05m
17.	Sobota	Robert Bellarmino, šk.; Lambert, muč.	
18.	Nedelja	25. NEDELJA MED LETOM – Jožef, duh. Am 8,4-7; 1 Tim 2,1-8; Izbira med Bogom in bogastvom (Lk 16,1-13)	
19.	Ponedeljek	Januarij, šk., muč.; Teodor Angleški, šk.	
20.	Torek	Andrej Kim, muč.; Evstahij, šk.	
21.	Sreda	Matej, ap., ev.; Jona, pr.	
22.	Četrtek	Mavricij, muč.; Tomaž Vilanovski, šk.	
23.	Petek	Pij iz Pietrelcine, duh.; Krištof, muč.	☾ ob 11h 56m
24.	Sobota	Anton Martin Slomšek, šk.; Rupert, šk. – <i>kvatre</i>	
25.	Nedelja	26. NEDELJA MED LETOM, Slomškova – Sergij, men. Am 6,1a.4-7; 1 Tim 6,11-16; V večnosti ima vse drugačno vrednost (Lk 16,19-31)	
26.	Ponedeljek	Kozma in Damijan, muč.; Terezija, red.	
27.	Torek	Vincencij, ust. lazaristov	
28.	Sreda	Venčeslav, muč.; Lovrenc Ruiz, muč.	
29.	Četrtek	Mihael, Gabrijel, Rafael, nadangeli	
30.	Petek	Hieronim, duh.; Gregorij, šk.	

Sonce stopi v znamenje Tehtnice 22. 9. ob 17. uri. Začetek jeseni. Do konca meseca se dan skrajša za 1 uro 33 minut.

1.	Sobota	Terezija D. J., dev.; Emanuel, šk. – rožnovenska pobožnost	☾ ob 2h 11m
2.	Nedelja	27. NEDELJA MED LETOM, rožnovenska – Angeli varuhi Hab 1,2-3; 2,2-4; 2 Tim 1,6-8.13-14; Prosimo za močno vero (Lk 17,5-10)	
3.	Ponedeljek	Gerard, op.; Evald, muč.	
4.	Torek	Frančišek Asiški, red. ust. ; Kalistena, muč.	
5.	Sreda	Marija Favstina, red.; Apolinarij, šk.	
6.	Četrtek	Bruno, ust. kartuzijanov; Renato, šk.	
7.	Petek	Rožnovenska Mati Božja; Sergij, muč.	
8.	Sobota	Pelagija, spk.; Benedikta, muč.	
9.	Nedelja	28. NEDELJA MED LETOM – Abraham in Sara 2 Kr 5,14,17; 2 Tim 2,8-13; Pohvala hvaležnega ozdravljenca (Lk 17,11-19)	☾ ob 6h 33m
10.	Ponedeljek	Florencij, muč.; Danilo (Danijel), muč.; Janez XXIII., pp.	
11.	Torek	Filip, diak.; Kanik, op.	
12.	Sreda	Maksimiljan Celjski, muč.; Serafin, red.	
13.	Četrtek	Koloman, muč.; Edvard, kr.	
14.	Petek	Kalist I., pp., muč.; Silvan, muč.	
15.	Sobota	Terezija Avilska, red.; Evtimij, men.	
16.	Nedelja	29. NEDELJA MED LETOM – Marjeta, red. 2 Mz 17,8-13; 2 Tim 3,14 – 4,2; Bog pomaga do pravice (Lk 18,1-8)	☺ ob 6h 23m
17.	Ponedeljek	Ignacij Antiohijski, šk., muč.; Florencij, šk.	
18.	Torek	Luka, ev.; Just, muč.	
19.	Sreda	Pavel od Križa, duh.; Izak, muč.	
20.	Četrtek	Irena (Mira), muč.; Vendelin, op.	
21.	Petek	Uršula, muč.; Celina, mati	
22.	Sobota	Janez Pavel II., pp.; Marija Saloma, sp. žena	☾ ob 21h 14m
23.	Nedelja	30. NEDELJA MED LETOM, misijonska – Janez Kapistran, duh. Sir 35,12-14.16-18; 2 Tim 4,6-8.16-18; Bog odpušča skesanemu grešniku (Lk 18,9-14)	
24.	Ponedeljek	Anton M. Claret, šk.; Senoh, men.	
25.	Torek	Darinka, muč.; Krišpin, muč. – Dan suverenosti d. p.	
26.	Sreda	Lucijan, muč.; Demetrij, muč.	
27.	Četrtek	Sabina Avilska, muč.; Frumencij, šk.	
28.	Petek	Simon in Juda Tadej, ap.	
29.	Sobota	Mihael Rua, red.; Ermelinda, dev.	
30.	Nedelja	31. NEDELJA MED LETOM, žegnanjska – Marcel, muč. – zimski čas Mdr 11,22 – 12,2; 2 Tes 1,11 – 2,2; Jezus vabi grešnike k pokori (Lk 19,1-10)	☾ ob 18h 38m
31.	Ponedeljek	Volbenk (Bolfenk), šk. – Dan reformacije d. p. d.	

Sonce stopi v znamenje Škorpijona 25. 10. ob 7. uri. Do konca meseca se dan skrajša za 1 uro 34 minut.

NOVEMBER – LISTOPAD

1.	Torek	VSI SVETI d. p. d.	
2.	Sreda	SPOMIN VERNIH RAJNIH	
3.	Četrtek	Viktorin Ptujski, šk.; Just Tržaški, muč.; Martin, red.	
4.	Petek	Karel Boromejski, šk.; Emerik, kr.	
5.	Sobota	Zaharija in Elizabeta starši J. Krstnika	
6.	Nedelja	32. NED. MED LETOM, zahvalna – Lenart (Narte), op.	
		2 Mkb 7,1-2.9-14; 2 Tes 2,16 – 3,5; Bog daje večno življenje (Lk 20,27-38)	
7.	Ponedeljek	Ernest, op.; Engelbert, šk.	🌙 ob 20h 51m
8.	Torek	Bogomir, šk.; Kebij, op.	
9.	Sreda	Posvetitev lateranske bazilike; Teodor (Darko), muč.	
10.	Četrtek	Leon Veliki, pp.; Andrej Avellino, duh.	
11.	Petek	Martin, šk.; Bartolomej, op.	
12.	Sobota	Jozafat, šk., muč.; Emilijan (Milan), spk.	
13.	Nedelja	33. NEDELJA MED LETOM – Stanislav Kostka, red.	
		Mal 3,19-20a; 2 Tes 3,7-12; Stanovitno čakajmo Kristusov prihod (Lk 21,5-19)	
14.	Ponedeljek	Nikolaj Tavelić, muč.; Lovrenc Irski, šk. – teden zaporov	😊 ob 14h 52m
15.	Torek	Albert Vel., šk.; Leopold, kn.	
16.	Sreda	Marjeta Škotska, kr.; Jedrt, dev.	
17.	Četrtek	Elizabeta Ogrska, red.; Hilda, op.	
18.	Petek	Posvetitev bazilik sv. Petra in Pavla; Karolina, muč.	
19.	Sobota	Matilda, red.; Abdija, pr.	
20.	Nedelja	KRISTUS KRALJ – Edmund, kr.	
		2 Sam 5,1-3; Kol 1,12-20; Desni razbojnik prosi (Lk 23,35-43)	
21.	Ponedeljek	Darovanje D. M.; Maver Poreški, šk. – teden karitas	🌙 ob 9h 33m
22.	Torek	Cecilija, muč.; Kristijan, šk.	
23.	Sreda	Klemen I., pp., muč.; Kolumban, op. – Dan Rudolfa Maistra d. p.	
24.	Četrtek	Andrej Dung, muč.	
25.	Petek	Katarina Sinajska, muč.; Mojzes, muč.	
26.	Sobota	Valerijan Oglejski, šk.; Silvo, op.	
27.	Nedelja	1. ADVENTNA NEDELJA – Virgil in Modest, šk.	
		Iz 2,1-5; Rim 13,11-14; Bodite budni, da boste pripravljeni (Mt 24,37-44)	
28.	Ponedeljek	Katarina Labouré, red.; Berta	
29.	Torek	Saturnin, muč.; Filomen, muč.	🌙 ob 13h 18m
30.	Sreda	Andrej, ap.; Mirokles, šk.	

DECEMBER – GRUDEN

1.	Četrtek	Eligij, šk.; Marija Klementina, muč.; Nahum, pr.	
2.	Petek	Natalija, muč.; Bibijana (Vivijana), muč.	
3.	Sobota	Frančišek Ksaver, red.; Sofonija, pr.	
4.	Nedelja	2. ADVENTNA NEDELJA – Janez, duh.; Barbara, muč.	
		Iz 11,1-10; Rim 15,4-9; Spreobrnite se, približalo se je nebeško kraljestvo (Mt 3,1-12)	
5.	Ponedeljek	Saba (Savo), op.; Krispina, muč.	
6.	Torek	Nikolaj (Miklavž), šk.	
7.	Sreda	Ambrož, šk.; Boetij, mis.	🌙 ob 10h 03m
8.	Četrtek	BREZMADEŽNO SPOČETJE DEVICE MARIJE	
9.	Petek	Bernard Jezusov, red.; Valerija, muč.	
10.	Sobota	Judita, sp. žena; Loretska M. B.	
11.	Nedelja	3. ADVENTNA NEDELJA – Damaz I., pp.	
		Iz 35,1-6a.10; Jak 5,7-10; Janez Krstnik sprašuje o Kristusu (Mt 11,2-11)	
12.	Ponedeljek	Devica Marija iz Guadalupe; Amalija (Malka), muč.	
13.	Torek	Lucija, muč.; Otilija, red.	
14.	Sreda	Janez od Križa, duh.; Apolonij, muč.	😊 ob 1h 05m
15.	Četrtek	Krizina in Antonija, muč.; Kristina (Tinca), dev.	
16.	Petek	Albina, muč.; David, kr. – božična devetdnevnica	
17.	Sobota	Lazar iz Betanije, sp. mož; Hijacint, red.	
18.	Nedelja	4. ADVENTNA NEDELJA – Gacijan, šk.	
		Iz 7,10-14; Rim 1,1-17; Jezus se bo rodil Mariji, Jožefovi zaročenki (Mt 1,18-24)	
19.	Ponedeljek	Urban III., pp.; Anastazij, pp.	
20.	Torek	Evgen, muč.	
21.	Sreda	Peter Kanizij, duh.; Temistokles, šk., muč.	🌙 ob 2h 56m
22.	Četrtek	Frančiška Cabrini, red. ust.; Izrael, duh.	
23.	Petek	Janez Kancij, duh.; Ivo, šk.	
24.	Sobota	Sveti večer – Adam in Eva – <i>kvatre</i>	
25.	Nedelja	BOŽIČ – GOSPODOVO ROJSTVO	
		Iz 52,7-10; Heb 1,1-6; Beseda je meso postala in se naselila med nami (Jn 1,1-18)	
26.	Ponedeljek	Štefan, diak. – Dan samostojnosti in enotnosti d. p. d.	
27.	Torek	Janez, ap., ev.	
28.	Sreda	Božična osmina; – Nedolžni otroci	
29.	Četrtek	Božična osmina; – Tomaž Becket, šk.; David, kr.	🌙 ob 7h 53m
30.	Petek	SVETA DRUŽINA – Vincencija, red. ust.	
31.	Sobota	Bož. osmina, Silvester I. (Silvo), pp.; Melanija, op.	

Sonce stopi v znamenje Strelca 24. 11. ob 1. uri. Do konca meseca se dan skrajša za 1 uro 10 minut.

Sonce stopi v znamenje Kozoroga 21. 12. ob 13. uri. Začetek zime. Do 25. 12. se dan skrajša za 16 minut, do 31. 12. podaljša za 3 minute.

Državni prazniki

ново leto – 1. januar
Prešernov dan – kulturni praznik – 8. februar
dan upora proti okupatorju – 27. april
praznik dela – 1. maj (dva prosta dneva)
dan državnosti – 25. junij
dan spomina na mrtve – 1. november
dan samostojnosti – 26. december

Državni prazniki, ki niso dela prosti:

17. 8. združitev prekmurskih Slovencev z matičnim narodom; 15. 9. vrnitev Primorske k matični domovini; 25. 10. dan suverenosti; 23. 11. dan Rudolfa Maistra.

Verski prazniki

Zapovedani katoliški prazniki (poleg nedelj):
telovo (sv. Rešnje telo) – 26. maj
veliki šmaren (Marijino vnebovzetje) – 15. avgust
vsi sveti – 1. november
božič – 25. december

Slovesni katoliški prazniki:

1. 1. novo leto; 6. 1. sv. Trije kralji; 2. 2. svečnica; 19. 3. sv. Jožef; 28. 3. velikonočni ponedeljek; 4. 4. Gospodovo oznanjenje (liturgično obhajanje); 5. 5. vnebohod; 29. 6. sv. Peter in Pavel; 8. 9. mali šmaren; 8. 12. Brezmadežna; 26. 12. sv. Štefan.

Premakljivi katoliški prazniki:

10. 2. pepelnica; 27. 3. velika noč; 5. 5. vnebohod; 15. 5. binkošti; 22. 5. Sveta Trojica; 26. 5. telovo; 23. 10. misijonska nedelja; 30. 10. žegnanjska nedelja; 6. 11. zahvalna nedelja; 20. 11. nedelja Kristusa Kralja; 27. 11 – 1. adventna nedelja.

Verski prazniki, ki so (poleg nedelj) dela prosti:

28. marec – velikonočni ponedeljek; 15. avgust – Marijino vnebovzetje; 31. oktober – dan reformacije; 25. december – božič.

Prazniki po pravoslavnem koledarju:

7. 1. božič; 14. 1. novo leto 2016; 1. 5. velika noč; 21. 5. vnebohod; 19. 6. binkošti; 28. 8. Marijino vnebovzetje.

Prazniki po judovskem koledarju:

23. 4. do 30. 4. pasha; 12. 6. praznik tednov; 3. 10. novo leto (5777); 12. 10. praznik sprave; 17. 10. šotorski praznik; 25. 12. praznik luči.

Prazniki po muslimanskem koledarju:

3. 10. novo leto, 1. moharam 1438; 7. 6. do 30. 6. postni mesec ramadan; 7. 7. id-ul-fitr (bajram), prvi šaval; 14. 8. gorban, 10. zul-ka-da.

Prazniki v sosednjih državah

AVSTRIJA: novo leto (1. 1.), sv. Trije kralji (6. 1.), velikonočni ponedeljek (28. 3.), 1. maj, vnebohod (5. 5.), binkoštni ponedeljek (16. 5.), sv. Rešnje telo (26. 5.), Marijino vnebovzetje (15. 8.), dan zastave (26. 10.), vsi sveti (1. 11.), Brezmadežna (8. 12.), božič in štefanovo (25. in 26. 12.).
Deželni patroni v Avstriji: sv. Klemen (15. 3. – Dunaj), sv. Jožef (19. 3. – Koroška, Štajerska, Tirolska), sv. Gebhard (27. 8. – Predarlška), sv. Rupert (24. 9. – Salzburška), sv. Martin (11. 11. – Gradiščanska), sv. Leopold (15. 11. – Nižja in Gornja Avstrija); v nekaterih deželah so ti dnevi tudi dela prosti.

ITALIJA: novo leto (1. 1.), sv. Trije kralji (6. 1.), velikonočni ponedeljek (28. 3.), državni praznik Italije (25. 4.), 1. maj, dan republike (2. 6.), Marijino vnebovzetje (15. 8.), vsi sveti (1. 11.), Brezmadežna (8. 12.), božič in štefanovo (25. in 26. 12.). – V Trstu dela prost praznik mučenca Justa (3. 11.), praznik sv. Andreja v Gorici (30. 11.) je delavnik.

MADŽARSKA: novo leto (1. 1.), državni praznik (15. 3.), velikonočni ponedeljek (28. 3.), 1. maj, binkošti (15. 5.), binkoštni ponedeljek (16. 5.), sveti Štefan (20. 8.), državni praznik (23. 10.), vsi sveti (1. 11.), božič in štefanovo (25. in 26. 12.).

HRVAŠKA: novo leto (1. 1.), sv. Trije kralji (6. 1.), velikonočni ponedeljek (28. 3.), 1. maj, dan antifašističnega boja (22. 6.), dan državnosti (25. 6.), dan domovinske zahvale (5. 8.), Marijino vnebovzetje (15. 8.), dan neodvisnosti (8. 10.), vsi sveti (1. 11.), božič, štefanovo (25., 26. 12.).

Astronomski dogodki v letu 2016

Mrki

V letu 2016 sta dva Sončeva in dva Lunina mrka.

9. marec 2016 – popolni Sončev mrk
Popolni Sončev mrk 9. marca je viden v ozki črti, ki teče čez Sumatro, Borneo, Sulawesi in naprej čez Tihi ocean. Kot delni mrk je viden iz vzhodne Azije, Avstralije in tihomorskih otokov. Pri nas mrk ni viden.

23. marec 2016 – polsenčni Lunin mrk
Polsenčni Lunin mrk 23. marca je viden iz Azije, Avstralije, Tihega oceana ter zahodnega dela Severne in Južne Amerike. Pri nas mrk ni viden.

1. september 2016 – kolobarjast Sončev mrk
Kolobarjast Sončev mrk 1. septembra je viden v ozki črti, ki teče čez južni del Atlantika, osrednjo Afriko, Madagaskar in naprej čez Indijski ocean. Kot delni mrk je viden iz Afrike in Indijskega oceana. Pri nas mrk ni viden.

16. september 2016 – polsenčni Lunin mrk
Polsenčni Lunin mrk 16. septembra je viden iz Evrope, Afrike, Azije, Avstralije in zahodnega dela Tihega oceana. Pri nas je mrk viden, a ker bo Luna zaplula le v Zemljino polsenco, ga bodo lahko opazili le izurjeni opazovalci z optično pomočjo.

Letni časi

Začetek pomladi – spomladansko enakonočje (ekvinokcij): 20. marca ob 5. uri in 30 minut.

Začetek poletja – poletni Sončev obrat (solsticij): 21. junija ob 0. uri in 34 minut.

Začetek jeseni – jesensko enakonočje (ekvinokcij): 22. septembra ob 16. uri in 21 minut.

Začetek zime – zimski Sončev obrat (solsticij): 21. decembra ob 11. uri in 44 minut.

Meteorski roji v letu 2016

Vsako jasno noč lahko občasno na nebu vidimo utrinke ali meteorje. To so drobcena prašna zrnca, ki med letom po Osončju zaidejo v Zemljino atmosfero. Ob trenju z zrakom se segrejejo in izparijo. Tej svetli sledi, ki jo puščajo za seboj, pravimo meteor. Ponavadi lahko vidimo od 5 do 10 meteorjev na uro. Ob določenih datumih v letu pa Zemlja prečka gostejše predele prašnih delcev, ki so jih za sabo pustili kometi. Takrat se število meteorjev močno poveča. Pravimo, da je aktiven meteorski roj. Vsi meteorji istega roja priletijo iz določenega predela neba, ki mu rečemo radiant.

4. januarja je maksimum aktivnosti meteorskega roja Kvadrantidov z radiantom v ozvezdju Volar. Ob maksimumu je v povprečju od 60 do 120 utrinkov na uro.

12. avgusta je maksimum aktivnosti meteorskega roja Perzeidov z radiantom v ozvezdju Perzej. Ob maksimumu je v povprečju 100 utrinkov na uro.

21. oktobra je maksimum aktivnosti meteorskega roja Orionidov z radiantom v ozvezdju Orion. Ob maksimumu je v povprečju 20 utrinkov na uro.

17. novembra je maksimum aktivnosti meteorskega roja Leonidov z radiantom v ozvezdju Lev. Ob maksimumu je v povprečju 15 utrinkov na uro.

13. decembra je maksimum aktivnosti meteorskega roja Geminidov z radiantom v ozvezdju Dvojčka. Ob maksimumu je v povprečju 120 utrinkov na uro.

Vidnost planetov

MERKUR

Merkur je Soncu najbližji planet in je v povprečju od njega oddaljen le 57,9 milijona kilometrov. Obhod okoli

Sonca zaključi v 88 dneh. Okoli svoje osi se zavrti v 58,7 dneva, kar pomeni, da je dan na Merkurju dolg kar dve tretjini njegovega leta. Po svoji velikosti in masi je Merkur bolj podoben Luni kot Zemlji. Njegov premer je le 4880 kilometrov. Ubežna hitrost z njegovega površja je 4,3 kilometra na sekundo in je torej premajhen, da bi mogel obdržati omembe vredno atmosfero. Okoli Merkurja ne kroži nobena luna.

Opazovanje: Ker je Merkur bližje Soncu kot Zemlja, je na našem nebu vedno navidezno zelo blizu Sonca. Občasno ga lahko vidimo s prostimi očmi, vendar ga veliko težje opazimo kot ostale planete. Največji navidezni odkim od Sonca, ki ga lahko doseže, je 27,7 stopinje, zato planeta nikoli ne moremo videti sredi noči. Opazujemo ga lahko zjutraj nad vzhodnim obzorjem, ko vzhaja pred Soncem, ali zvečer nad zahodnim obzorjem, ko zahaja za njim.

Vidnost Merkurja v letu 2016: V letu 2016 bomo lahko Merkur opazovali zjutraj (pred vzhodom Sonca) nad vzhodnim obzorjem v dneh okoli 7. februarja (26 stopinj od Sonca), 5. junija (24 stopinj od Sonca) in 28. septembra (18 stopinj od Sonca).

Zvečer (po zahodu Sonca) bomo lahko planet opazovali nad zahodnim obzorjem v dneh okoli 18. aprila (20 stopinj od Sonca), 16. avgusta (27 stopinj od Sonca) in 11. decembra (21 stopinj od Sonca).

VENERA

Venera je drugi planet v našem Osončju. Od Sonca je povprečno oddaljena 108,2 milijona kilometrov, za pot okoli njega pa potrebuje 224,7 dneva. Planet se zelo počasi vrti okoli svoje osi. Za en obrat potrebuje kar 243 dni, kar pomeni, da je Venerin dan celo nekoliko daljši od njenega leta. Venera je po masi in velikosti na moč podobna Zemlji. Njena masa znaša približno štiri petine mase Zemlje, njen premer pa je le malo manjši od Zemljinega – 12.100 kilometrov. Planet obdaja gosta in nepredirna atmosfera. Venera nima svojega naravnega satelita.

Opazovanje: Tudi Venera je bližje Soncu kot Zemlja, zato jo lahko opazujemo le zjutraj ali zvečer. Ko vzhaja pred Soncem, jo najdemo nad vzhodnim obzorjem jutranjega neba. Takrat jo imenujemo Danica. Kadar pa

zahaja za Soncem, jo lahko vidimo nad zahodnim večernim obzorjem in ji rečemo Večernica. Venera nam podobno kot Luna kaže mene od krajca do polne Venera. Na nebu je prav gotovo ne moremo zgrešiti, saj je za Luno in Soncem najsvetlejša nebesno telo.

Vidnost Venere v letu 2016: Venera je prvo polovico leta Danica in je vidna na jutranjem nebu pred vzhodom Sonca. Vse od začetka leta se Soncu navidezno približuje in pride 6. junija v zgornjo konjunkcijo, ko je za Soncem in z Zemlje nekaj časa ni vidna. Za tem se pojavi na večernem nebu kot Večernica, kjer jo lahko opazujemo vse do konca leta.

MARS

Mars je četrti planet po vrsti. Njegova povprečna oddaljenost od Sonca je 228 milijonov kilometrov, obkroži pa ga v 687 dneh, kar je le malo manj od dveh zemeljskih let. Mars se okoli svoje osi zavrti v približno enakem času kot Zemlja – njegov dan traja 24 ur in 37 minut. Skoraj za polovico je manjši od Zemlje, njegov premer je 6790 kilometrov. Ubežna hitrost na njem je nizka in zaradi tega ima planet redko atmosfero, sestavljeno v glavnem iz ogljikovega dioksida. Mars obkrožata dva majhna satelita, Fobos in Deimos.

Opazovanje: Mars je v ugodni legi za opazovanje približno vsaki dve leti. Na nebu sveti s svojo značilno rdečeoranžno barvo, ki so jo že stari narodi povezovali s krvjo, planet sam pa z bogom vojne. S srednjevelikim amaterskim teleskopom lahko na Marsu vidimo nekaj značilnih površinskih tvorb: severno in južno polarno kapico ter velika temnejša in svetlejša oranžna področja, ki se z Marsovimi letnimi časi spreminjajo.

Vidnost Marsa v letu 2016: Mars je v začetku leta viden drugo polovico noči, a se z vsakim dnem navidezno vse bolj oddaljuje od Sonca. 22. maja je v opoziciji s Soncem, najbližje Zemlji in v najbolj ugodni legi za opazovanje. Po tem datumu se začne Soncu navidezno približevati, a ostane na večernem nebu viden vse do konca leta. V začetku januarja ga najdemo v ozvezdju Device. Sredi meseca se preseli v Tehtnico, ki jo prepotuje do začetka marca, ko vstopi v ozvezdje Škorpijon. Sredi maja, ko je v opoziciji, je ponovno v Tehtnici, kjer vztraja do začetka

avgusta, ko ponovno prečka ozvezdje Škorpion in vstopi v Kačenosca. Konec septembra vstopi v ozvezdje Strelca, v začetku novembra v Kozoroga. Čisto ob koncu leta pa se iz Kozoroga preseli v ozvezdje Vodnar.

JUPITER

Jupiter je peti po vrsti in največji planet v našem Osončju. Njegova masa je večja kot masa vseh ostalih planetov skupaj. Je velikanska krogla, v katero bi stlačili kar 1330 Zemelj! Od Sonca je povprečno oddaljen 778,3 milijona kilometrov, za en obhod okoli njega pa potrebuje 11,86 leta. Dan na Jupitru traja le 9,8 ure. Ker se planet izredno hitro vrti okoli svoje osi in ker ima majhno povprečno gostoto, je močno sploščen. Premer Jupitra vzdolž ekvatorja je 143.000 kilometrov, premer čez pola pa le 134.000 kilometrov. Danes poznamo že 67 Jupitrovih satelitov, od katerih so štirje (Jo, Evropa, Ganimed in Kalisto) vidni že z manjšimi amaterskimi teleskopi.

Opazovanje: Jupiter je več mesecev v letu v ugodni legi za opazovanje. Na nočnem nebu je zelo svetlo nebesno telo; po siju ga prekaša le Venera in občasno Mars. Z amaterskimi teleskopi vidimo Jupitra kot rumeno ploščico, ki jo prepredajo temnejši pasovi. V manjših teleskopih opazimo dva izrazita pasova, po enega na vsaki strani planetovega ekvatorja. Z boljšimi teleskopi vidimo več pasov, opazimo pa lahko tudi druge atmosferske tvorbe, ki se stalno spreminjajo, saj ima planet zelo razgibano in nemirno atmosfero.

Vidnost Jupitra v letu 2016: Jupiter je v začetku leta že v ugodni legi za opazovanje, saj je 8. marca v opoziciji s Soncem. Okoli tega datuma nam je najbliže in je viden vso noč. Najdemo ga v ozvezdju Lev. V ugodni legi za opazovanje je vse do junija in začetka julija, ko je viden le še prvo polovico noči. Avgusta in septembra je le še večerni panet in zahaja kmalu za Soncem. 26. septembra pride v konjunkcijo s Soncem in nekaj časa ni viden, saj je daleč za Soncem in skrit v njegovi svetlobi. Na jutranjem nebu se pojavi konec oktobra. Novembra je jutranji planet, decembra pa je viden drugo polovico noči in je ponovno v vse ugodnejši legi za opazovanje. Jupiter je januarja v ozvezdju Device, čisto na meji z Levom. V začetku februarja se preseli v Leva, kjer vztraja

vse do začetka avgusta, ko se preseli nazaj v Devico, kjer ostane vse do konca leta.

SATURN

Saturn je šesti po vrsti in drugi največji planet v našem Osončju. Vanj bi lahko stlačili 744 Zemelj. Od Sonca je povprečno oddaljen 1,427 milijarde kilometrov, obkroži pa ga v 29,46 leta. Tudi Saturn je plinasti velikan, ki se hitro vrti okoli svoje osi. Za en zasuk potrebuje le 10 ur in 12 minut. Zaradi tega in zaradi majhne povprečne gostote je močno sploščen. Njegov ekvatorski premer je 120.700 kilometrov, premer čez pola pa je znatno manjši – 108.000 kilometrov. Saturn je najbolj znan po čudovitih kolobarjih, ki ga obdajajo. Trenutno je znanih 62 satelitov, ki krožijo okoli njega. Največji med njimi je Titan.

Opazovanje: Saturn je vsako leto nekaj mesecev v ugodni legi za opazovanje. Že manjši teleskop pokaže enega najlepših prizorov, kar jih ponuja nebo – planet je obdan z velikim in svetlim kolobarjem. Saturna vidimo kot rumenkasto ploščico, ki je prepredena z vzporednimi temnejšimi pasovi. Le redko lahko opazimo še druge atmosferske tvorbe, saj je planet manjši in mnogo bolj oddaljen od nas kot Jupiter.

Vidnost Saturna v letu 2016: Saturn je v začetku leta jutranji planet. Najdemo ga v ozvezdju Kačenosce. Z vsakim dnem vzhaja vse prej in je od sredine marca viden vso drugo polovico noči. V najugodnejši legi za opazovanje je od maja do julija, saj je 3. junija v opoziciji s Soncem, ko nam je najbliže. Od konca julija je viden prvo polovico noči, od avgusta do novembra pa je le še večerni planet, ki zahaja kmalu za Soncem. V konjunkciji s Soncem je 10. decembra, ko nekaj časa ni viden. Konec leta se ponovno pojavi na jutranjem nebu. Saturn se vse leto spreha po južnem delu Kačenosca tik nad mejo s Škorpionom.

URAN

Uran je sedmi planet po vrsti in prvi, ki smo ga odkrili v modernih časih. Je na meji vidljivosti s prostimi očmi, zato ga stari narodi niso poznali. Leta 1781 ga je s teleskopom povsem po naključju odkril William Herschel, ko je risal zvezdno karto. Tudi Uran sodi med plinaste

planete velikane, čeprav je mnogo manjši od Jupitra in Saturna. Njegov ekvatorski premer je 51.800 kilometrov, premer čez pola pa 49.000 kilometrov. Od Sonca je povprečno oddaljen 2,87 milijarde kilometrov, za pot okoli njega pa potrebuje kar 84 let. Dan na Uranu traja 18 ur. Danes je znanih 27 Uranovih lun.

Opazovanje: Uran je na meji vidnosti s prostimi očmi, lahko pa ga vidimo že v manjših teleskopih. Vendar pa je zaradi velike oddaljenosti njegov navidezni premer zelo majhen. Zato je v amaterskih teleskopih videti kot majhna zelenkasta ploščica, na njem pa ne moremo videti nobenih atmosferskih podrobnosti.

Vidnost Urana v letu 2016: Uran je v začetku leta viden prvo polovico noči na zahodnem delu neba. Februarja in marca je le še večerni planet, ki zahaja kmalu za Soncem. 10. aprila je v konjunkciji s Soncem in nekaj časa ni viden. Maja se pojavi na jutranjem nebu in je jutranji planet vse do julija. Avgusta je viden drugo polovico noči nad vzhodnim obzorjem, septembra pa že praktično vso noč, saj prihaja v opozicijo s Soncem, ki jo doseže 15. oktobra. V tednih okoli opozicije je v najugodnejši legi za opazovanje. Vse do konca leta je viden vso prvo polovico noči. Uran se vse leto zadržuje v ozvezdju Ribi nad mejo z ozvezdjem Kit.

NEPTUN

Neptun je osmi planet po vrsti. Astronomi so ga odkrili leta 1846. Na moč je podoben Uranu in tudi njega uvrščamo med plinaste planete velikane. Njegov ekvatorski premer je 49.500 kilometrov, premer čez pola pa je 47.400 kilometrov. Od Sonca je povprečno oddaljen kar 4,5 milijarde kilometrov, za en obhod pa potrebuje kar 164,8 leta. Okoli svoje osi se zavrti v 19,2 ure. Danes je znanih 14 Neptunovih satelitov. Največji med njimi je Triton, ki je večji od naše Lune.

Opazovanje: Neptun je tudi v največjih amaterskih teleskopih komaj kaj večji od zvezd. Vidimo ga kot majhno, enakomerno modrikasto ploščico, na njegovi površini pa ne moremo videti prav nobenih podrobnosti.

Vidnost Neptuna v letu 2016: Neptun je 29. februarja v konjunkciji s Soncem, zato v začetku leta ni v ugodni legi za opazovanje. Na jutranjem nebu se pojavi šele sredi maja. 3. septembra je v opoziciji s Soncem in je v tednih okoli tega datuma viden vso noč. Na večernem nebu ostane viden vse do konca leta. Neptun se vse leto zadržuje v ozvezdju Vodnarja. Če hočemo planet najti med zvezdami, potrebujemo dobro zvezdno karto in koordinate planeta.

PREGLEDNI KOLEDARČEK ZA LETO 2017

	JANUAR					FEBRUAR					MAREC				
P	2	9	16	²³ / ₃₀		6	13	20	27		6	13	20	27	
T	3	10	17	²⁴ / ₃₁		7	14	21	28		7	14	21	28	
S	4	11	18	25		1	8	15	22		1	8	15	22	29
Č	5	12	19	26		2	9	16	23		2	9	16	23	30
P	6	13	20	27		3	10	17	24		3	10	17	24	31
S	7	14	21	28		4	11	18	25		4	11	18	25	
N	1	8	15	22	29	5	12	19	26		5	12	19	26	
	APRIL					MAJ					JUNIJ				
P	3	10	17	24		1	8	15	22	29	5	12	19	26	
T	4	11	18	25		2	9	16	23	30	6	13	20	27	
S	5	12	19	26		3	10	17	24	31	7	14	21	28	
Č	6	13	20	27		4	11	18	25		1	8	15	22	29
P	7	14	21	28		5	12	19	26		2	9	16	23	30
S	1	8	15	22	29	6	13	20	27		3	10	17	24	
N	2	9	16	23	30	7	14	21	28		4	11	18	25	
	JULIJ					AVGUST					SEPTEMBER				
P	3	10	17	²⁴ / ₃₁		7	14	21	28		4	11	18	25	
T	4	11	18	25		1	8	15	22	29	5	12	19	26	
S	5	12	19	26		2	9	16	23	30	6	13	20	27	
Č	6	13	20	27		3	10	17	24	31	7	14	21	28	
P	7	14	21	28		4	11	18	25		1	8	15	22	29
S	1	8	15	22	29	5	12	19	26		2	9	16	23	30
N	2	9	16	23	30	6	13	20	27		3	10	17	24	
	OKTOBER					NOVEMBER					DECEMBER				
P	2	9	16	²³ / ₃₀		6	13	20	27		4	11	18	25	
T	3	10	17	²⁴ / ₃₁		7	14	21	28		5	12	19	26	
S	4	11	18	25		1	8	15	22	29	6	13	20	27	
Č	5	12	19	26		2	9	16	23	30	7	14	21	28	
P	6	13	20	27		3	10	17	24		1	8	15	22	29
S	7	14	21	28		4	11	18	25		2	9	16	23	30
N	1	8	15	22	29	5	12	19	26		3	10	17	24	31

● dela prosti dnevi ○ slovesni prazniki in pomembni liturgični dnevi

Janez Bizjak

SLEDI PRVIH RUDARJEV V VISOKOGORJU SLOVENSКИH ALP

Prezrti in pozabljeni Gorjanci

Pred 20 leti, 23. maja 1996, so se na opuščeni planini *Na stanu* pod Jermanovimi vrati (staro ime za Kamniško sedlo) zbrali arheolog dr. Ivan Turk, etnolog dr. Tone Cevc, Miran Bremšak, France Stele in Janez Bizjak. S testnim sondiranjem so odkrili številne kose antične lončenine in evidentirali komaj opazne temelje 1800 let stare pastirske stavbe. Junija so *Na stanu* pod strokovnim vodstvom dr. Jane Horvat nadaljevali poskusno izkopavanje. Leto 1996 zato štejeemo za začetek sistematičnega raziskovanja arheoloških ostalin v našem visokogorju.

Vhod v rudarski rov v strminah gore Srednjica visoko nad Trento

Na ozemlju današnje Slovenije so se že v starejši železni dobi (halštat, 8. stoletje pr. Kr.), antiki in srednjem veku razvijala pomembna železarska središča. Tista pod gorami so se oskrbovala z železovo rudo, nabrano in nakopano visoko v gorah. O visokogorskih rudarjih ali *gorjanih*, tudi *gorjancih*, kot jih imenujejo v nemškem jeziku, vemo zelo malo, čeprav so pustili številne vidne ostaline na površju slovenskih Alp. Ko smo pred 20 leti začeli sistematično iskati sledi prvih pastirjev, smo nepričakovano našli tudi sledi prvih rudarjev. Pred tem smo kot hribovci že 30 let hodili čez starodavne rudokope in mimo pod travno rušo skritih rudarskih bivališč, a nismo ničesar opazili. Tudi nismo opazili, da so visoko nad Lipanco ali nad Dednim poljem planinske markacije narisane na širokih, položno speljanih tlakovanih poteh, ki jih niso gradili planinci niti pastirji. Danes vemo, da so jih gradili rudarji za tovorjenje železove rude v dolino.

Zgodovina rudarstva v Vzhodnih Alpah se je začela v bakreni in bronasti dobi ter dosegla prvi vrhunec v zlati dobi solnih rudnikov na Salzburškem in Tirolskem. Zatem se je strateški pomen soli postopno umikal železu. Železovo rudo je bilo treba znati iskati

in najti, zatem pa znati staliti v železo. Rudosledci ali iskalci rude, nabiralci in kopači na površju ter rudarji pod zemljo, predvsem pa talilci in železarski mojstri so pripadali privilegirani družbeni plasti, ki so ji srednjeveški vladarji podelili posebne pravice, svoj rudarski red in samostojno upravno strukturo. Železarstvo so v srednjem veku imenovali *črna magija*, talilci pa so uživali posebno spoštovanje, saj so kot čarodeji znali iz črnega in rjavega kamnja, taka je videti železova ruda za nepoznavalce, in ognja pričarati čudežno žarečo kroglo, iz katere so kovali orodje in orožje. Prvo knjigo (*De re metallica*) z navodili za iskanje rude in s podobami življenja v rudnikih je leta 1556 v Baslu natisnil Georg Agricola.

Kdo so bili prvi obiskovalci in prebivalci visokogorja slovenskih Alp, prvi resnični gorjanci? Najprej kamenodobni lovci, za njimi prvi pastirji, popolnoma prezrti in pozabljeni pa so ostali prvi rudarji, ki so od bronaste in železne dobe do antike, v srednjem in novem veku prekopavali površje nad gozdno mejo in pustili še danes prepoznavne sledi svojih bivališč. V Julijskih, Kamniško-Savinjskih Alpah in v zahodnih Karavankah so nabirali in kopali v glavnem železovo rudo in jo tovorili v dolino. Iz mnogih prvotno rudarskih selišč v bohinjskih in blejskih gorah so se pozneje razvile pašne planine, današnje planšarije.

Železo je že 3000 let strateška surovina v evropski zgodovini. Posvetni vladarji, ki so gospodarili na območjih z železovo rudo, so krojili usodo evropskih dežel in spreminjali njihove politične meje. Zaradi rudnega bogastva so imele tudi slovenske Alpe poseben pomen. Nabiranje in kopanje železove rude, gorsko pašništvo in oglarstvo so bile gospodarske dejavnosti, ki so zadnja tri tisočletja spreminjale podobo našega visokogorja, prebivalcem pod gorami pa so omogočile preživetje.

Železova ruda je različnih oblik, velikosti in kakovosti. Najbolj kakovosten je *bobovec*, rjave in črnorjave barve, zaobljene oblike, svetleč se, velik kot fižol ali bob, tudi večji. Nekateri bobovci so magnetni, drugi ne. Najdemo jih na stezah in planinskih poteh. Druga

oblika je limonitni lomljenec, ruda rjave in rdečkasto rjave barve, nesvetleča se, grobe nezaobljene oblike. Nekateri limonitni kosi so zelo veliki in težki, vendar je takšne že težko najti. Tretjo vrsto, imenovano tudi primarna ruda, najdemo v skalnih plasteh, kjer je videti kot prilepljena na skalo. Tako rudo še danes lahko vidimo nad Lipanco, v Karavankah ali pod Matajurjem. Kopali so na različne načine. Kjer je ruda ležala na površju, so jo preprosto pobirali. Največkrat je bobovec ležal pod travno rušo (tako rudo so imenovali podrušnica) v gruščnati plasti globine od 10 do 150 cm, zato so za nabiralci in kopači ostale značilne površinske okrogle jame oziroma kotanje z nasipi odpadnega materiala. Pokrajina s takimi površinskimi izkopi je značilna za Jelovico, Pokljuko, za planine Klek, Zadnji Vogel, Dedno polje, Ovčarija, za območje Dolgih njiv in Dleskovške planote v Kamniško-Savinjskih Alpah idr. Rudno polje je dobilo ime po množici takih površinskih jam.

Na nekaterih predelih Mežakle, Pokljuke in Gorjuš je bil bobovec skrit v debelih plasteh rdečkaste glin na dnu globokih kraških brezen. Na takih krajih so kopali navpične jaške, ki so se spodaj razvejali v vodoravne rove. V stoletjih je te jaške zasulo z odpadlim listjem, drevjem in vejami, na vrhu pa zaraslo z varljivo tenko plastjo gozdne ruše. Zemeljski udori so pred leti na nekaterih mestih razgalili nevarne globine srednjeveških jaškov in gnile lesene opornike spodnjih rogov. Številne krave, ki so se pasle po poključkih gozdovih in na Kleku, so izginile v teh jaških. Na območjih, kjer je bila ruda v skalnih plasteh, so rudarji sledili tem plastem v notranjost gora. S takim kopanjem so nastajali rudarski rovi, značilni za rudarjenje nad Trento in v Karavankah.

Nabrano ali nakopano rudo so najprej prebrali, nato pa izločili neuporabno jalovino in blato. Sledilo je pranje rude. Kjer ni bilo vode, so si s suhim zidom ogradili posebne okrogle pralne ograde, širine do 10 m, kjer so skladiščili rudo in čakali na dež, pozimi pa so jih napolnili z dodatnim snegom. Taki »izpiralnici« sta še ohranjeni v gozdu pod Spodnjimi Gorju-

Prekopano površje in rudne kotanje nad Planino Vodotočnik (Vodotoče)

šami in v Medvedovcu nad planino Javornik. Posebej zanimiva je pralna ograda z visokim nasipom, urejena ob studencu pod vrhom Krasa ali Šavnice. Za spravilo rude do talilnih peči v dolini so bile potrebne utrjene tlakovane poti. Visoko nad planino Lipanca, nad Dednim poljem, na Kleku, na Lepi Komni in po gozdnih brezpotjih Vodičnega vrha so še vidni deli teh poti, širokih za konjsko vleko v preprostih vozičkih ali za tovorjenje na velikih okovanih saneh, kakor je prikazano v že omenjeni Agricolovi knjigi. Kako se je svetolucijsko železnodobno središče oskrbovalo z železom iz Bohinja, pričajo ostanki tlakovanih tovornih poti, ki so vodile od Soče čez Julijce do Save in so bile del starodobnih trgovskih povezav med Jadranom, Alpami, Donavo in Baltikom. Najpomembnejši in najvišji prehod je bil speljan čez Škrbino, čez 1910 m visoko sedelce vzhodno od Podrte gore. Omenjen je v kroniki oglejskega patriarhata kot transalpinski prehod. Antična lončenina, najdena leta 1999 v Snežni konti pod Škrbino, in zgornji del te transalpinske tovrne poti, ohranjen na robu planine za Migovcem, potrjujejo navedbe iz oglejskih zgodovinskih virov.

Podobe slovenskih Alp niso spreminjali le rudarji in železarji, največ trajnih sprememb je povzročilo oglarstvo. Drvarji in oglarji ali kopiščarji so bili poleg pastirjev in rudarjev glavni poklici v sredogorju. Za taljenje železove rude in za obdelova-

Ostaline rudarskega bivališča pod Rjavino

nje železa so bile potrebne neizmerne količine drv in oglja. Zaradi oglarstva je bilo izsekavanje gozdov neusmiljeno; od železne dobe do konca 19. stoletja so bili naši gorski gozdovi večkrat posekani do tal. Goloseki so spreminjali površje v opustele kamnite površine. Trajalo je vsaj 100 let in več, da so zrasli novi gozdovi. Ne povsod: Lepa Komna, zgornji del Doline Triglavskih jezer ter planote na območju Dleskovca in Korošice se niso več opomogli. Spremenili so se v svet kamnitega morja, vedno bolj zaraščen s težko prehodnim rušjem. Ponavljajoča se opustošenja gozdov in spreminjanje ekosistemov so

dokumentirana v številnih pisnih virih. Neodgovorno uničevanje je spodbudilo cesarje in deželne kneze, da so sprejeli gozdne in rudarske rede. Prvi znan je že iz 14. stoletja.

Naše Alpe ležijo v širokem pasu med Jadranom in Donavo, kjer je bila železova ruda najbolj kakovostna in kjer so že v prazgodovini znali kovati skrivnostno nerjaveče noriško jeklo — *ferrum noricum*. Meči iz tega jekla so bili strah in trepet rimskih legij, uporabljali pa so ga tudi za kirurške instrumente, kot je zapisal Galen, filozof in dvorni zdravnik cesarja Marka Avrelija. So noriško jeklo izdelovali tudi v Bohinju, kot sklepajo nekateri zgodovinarji? Domneva je zelo verjetna, toda za njeno potrditev bo potrebno še veliko trdega dela v arhivih in na terenu.

Rudarjenje v slovenskih gorah je leta 1778 prvi opisal bretonski polihistor, naravoslovec in zdravnik Belsazar (Balthasar) Hacquet v obsežnem delu *Oryctographia Carniolica*, temeljno gradivo o srednjeveškem in novoveškem rudarjenju in železarstvu na Kranjskem pa je v knjigi *Geschichte des Eisens in Krain, Görz und Istrien* (1909) zbral kustos Kranjskega deželnega muzeja Alfons Müllner. Prve raziskave in prve snovne najdbe o železodobnih rudarjih in o domnevni prazgodovinski poselitvi našega visokogorja so objavljene v Šlibarjevem poročilu (1954) o sondiranju nad Lipanco. Našo domišljijo je razvnel članek Stanka Dimnika *Gorsko ime Kuk odkriva zgodovino* (Planinski vestnik, 1960), v katerem je zapisano, da so Kelti pred 3000 leti na Komni talili železo. Staroveško rudarstvo v bohinjskih gorah so proučevali tudi strokovnjaki Tehniškega muzeja Železarne Jesenice pod vodstvom Aleksandra Rjazanceva. Leta 1962 jim je uspelo taljenje v poskusni vetrni peči nad vasjo Studor. Zatem je zanimanje za raziskave rudarjenja v visokogorju zamrlo. Do leta 1996.

Najstarejša rudarska območja ležijo v pasu nad gozdno mejo in rušjem, to je na višini med 1600 in 2000 m, kjer je površje prekopano z različno širokimi in različno globokimi okroglimi kotanjami, na videz podobnimi plitvim kraškimi vrtačam. Ti-

Površinske rudne jame ali kottanje nad gozdno mejo v Blejski konti

ste iz mlajših obdobjev imajo na zgornjem robu še pas kamnite zložbe za preprečevanje posipanja, starejše pa teh utrjenih robov nimajo več, saj so jih stoletja dolgi erozijski procesi lepo zaoblili.

Izhodišče za določanje starosti rudarskih območij so arheološke najdbe: črepinje lončenih in keramičnih posod, bronasti in železni predmeti, brusilni kamni in predvsem oglje. Pri iskanju še neznanih lokacij je v veliko pomoč tudi ljudsko izročilo o zakladih, zakopanih visoko v gorah, in pripovedke o *bergmandlcih*. Ti gorski škratje so povsod v Vzhodnih Alpah prvi indic davnega rudarjenja. V pravljičah se pojavljajo samo na območjih, znanih po rudnikih železa, bakra, srebra in zlata. Dobrim rudarjem so kazali, kje je skrita ruda, hudobnim pa kradli in uničevali, kar so že nakopali. V slovenskih Alpah je izročilo o *bergmandlcih* ali *pekmandlcih* najbolj znano za bohinjske planine in za planino Klek. Tudi naša pripovedka o zlatorogu in gori Bogatin, kjer naj bi bili skriti zlati zakladi, ima zrno resnice. Arheološke raziskave so pokazale, da so na Bogatinu in v njegovi okolici (Lepa Komna) kopali železovo rudo že v prazgodovini in antiki.

Rudarji so za svoja bivališča znali izbrati kraje, kjer so bili varni pred snežnimi plazovi in pred poplavamami ob močnih nalivih. Vsa bivališča, katerih ostanke smo našli, so ležala blizu stalne vode (stu-

denec ali naravni kal) in na razglednih mestih, od koder so imeli pregled nad svojimi rudokopi in kontrolo nad dostopno potjo iz doline. Sodeč po ostalinah, so bila njihova bivališča zelo skromna: obod iz suho zloženega zidu, nad njim štirikapna streha iz vej, na tleh pa zbita ilovica in ognjišče. Kjer so živeli blizu gozda, so bila bivališča lesena, pod na kamniti podlagi pa izravnani in izdelani iz lesenih okroglic.

Kje in iz katerih zgodovinskih obdobjev je bilo doslej odkritih največ sledi prvih rudarjev? Pri tem so mišljene ostaline bivališč in ognjišč, črepinje lončenih posod, bronaste igle, zaponke in sulične osti, različno železno orodje in oprema ter votivni darovi. Najbolj prepričljive sledi iz prazgodovinskega obdobja so bile odkrite v krnicah pod Bogatinom, na planini Poljanica na Lepi Komni ter na Veliki planini, na planini Koren in Dolgih njivah v Kamniško-Savinjskih Alpah. Najbogatejše in najštevilnejše pa so sledi iz antičnega in poznoantičnega obdobja: Velika planina (kontinuiteta do srednjega veka), planine Dolga njiva, Koren, Čohavnica, Vodotočnik ter Ravne, Sedelce in Vrtača pod Dleskovcem, v Julijcih pa Orlove glave nad Voglom, planina za Migovcem, planina Govnač in krnice visoko nad njo, Mišelski preval, planine Klek, Pečana, Lipanca in Zgornja Krma na gorenjski strani, na soški strani pa Šmohor nad Krnskimi jezerom, konta pod Tolminskim Kukom, območje nad Planino Za Skalo in Planina v Plazih. Obsežna rudarska dejavnost v zgodnjem srednjem veku je bila na novo evidentirana na planinah Pečana in Krstenica.

Posebno poglavje je rudarjenje v gorah nad Trento, dokumentirano od 16. do konca 18. stoletja. Talilne peči in fužine pri cerkvi v Zgornji Trenti so oskrbovali z rudo, ki so jo kopali visoko pod vrhovi Mojstrovke, Srednjice in Pelcev. Predvsem Srednjica je simbol nepredstavljivega trpljenja in najtrših pogojev preživetja. Gora je prevrtana z labirintom stopničasto razvejanih rudarskih rovov, širokih komaj 50–60 cm in visokih največ do 140 cm, vhodna luknja v strmih pobočju pa je visoka le 70 cm. Kopanje rude v takih utesnjenih rovih in vleka nakopanega materiala na površje

Antična bronasta zaponka (fibula), najdena Na stanu pod Jermanovimi vrati

sta bila skrajno težavno delo, nevarno, nezdravo in za današnje predstave skoraj nemogoče. Na najbolj strmih delih gore so rudo spravljali v dolino po lesenih žlebovih, na položnejših tleh pa so jo nosili na hrbtu ali vlečali na okovanih saneh.

ALI SO BILI DRAGOCENI PREDMETI IZGUBLJENI ALI DAROVANI

Najbolj so presenetili dragoceni predmeti (bronaste zaponke in igle, železno orodje in oprema), najdeni na robu ostankov bivališč ali na posebnih, nekoliko vzvišenih mestih. Očitno je bilo, da so bili prineseni iz doline s posebnim namenom. Dolga leta je v stroki prevladovalo prepričanje, da so bili ti predmeti naključno izgubljeni. V sosednjih alpskih državah pa že dolgo velja, da ni tako in da gre v visokogorju za t. i. votivne darove. Rudarji (in pastirji) so jih namenoma polagali in skrili pod rušo ali pod velike skale, nekateri so bili celo obloženi s pokončnimi ploščatimi kamni, ter najvrednejše, kar so imeli, darovali v priprošnjo za srečo in blagoslov ter v zahvalo. Ti votivni predmeti odpirajo neraziskano poglavje o duhovnem življenju prvih rudarjev.

(Janez Bizjak, arhitekt, oblikovalec,
naravovarstvenik in publicist, Bled)

Fotografije Arhiv Janez Bizjak

Peter Skoberne

TRIGLAVSKI NARODNI PARK

Natančno ob enajsti uri so se odprla vrata in skozi je v brezhibno urejeni uniformi vstopil general avstro-ogrske vojske. Elegantno je salutiral in se v pozoru predstavil: »Gospod direktor Triglavskega narodnega parka, general Svetozar Borojevič von Bojna, 5. armada. Ne bom tratil vašega dragocenega časa, in kar boste slišali, naj ostane za temi stenami. Je strogo zaupno. Rad bi vas namreč seznanil s posegi, ki jih nameravamo izvesti ob utrjevanju nove fronte na območju Julijskih Alp. Ob južni obali Bohinjskega jezera bomo zgradili železniško progo, žičnico do Komne ter na planini na Kraju postavili objekte, potrebne za zaledje fronte. Na območju Krna in Batognice, kakor tudi Rombona bomo zgradili dostopne poti, linijski sistem rovov in utrdb ...«

»Toda gospod general, tu je vendar Triglavski narodni park, takšni posegi niso dovoljeni, so v nasprotju s cilji parka in varstvenimi režimi!« sem ves osupel prekinil generala. Vendar se on ni pustil zmeti, jekleno miren pogled me je prebadal, generalske zvezde na visokem ovratniku so se lesketale v sončnih žarkih, ki so se pritihotapili v pisarno: »Gospod direktor, se oproščam, podobno so besedili tudi na spomeniškem varstvu in kranjski naravovarstveni enoti. Opozarjam vas, smo v vojni, in sedaj velja 10. člen Zakona o ohranjanju narave, ki dovoljuje izjeme za vojne operacije. Vaš zakon ne velja zdaj prav

Tudi po sto letih še vedno naletimo na ostanke iz prve svetovne vojne.

nič! Sicer pa pomislite, kako bo videti to območje čez sto let? Narava bo gotovo obstala, od naših odločitev pa je v tem trenutku odvisno, ali bo tedaj na tem območju parco nazionale ali narodni park ...«

Obšla me je slabost, nekaj se ni ujemalo: kako lahko govori general o *Zakonu o ohranjanju narave* in o Triglavskem narodnem parku tik pred vzpostavitev soške fronte, torej leta 1915? Saj takrat še sploh ni bilo teh predpisov, kaj šele narodnega parka! Pred očmi se mi je začela pisarna vrteti, vse je postajalo megleno, generalov glas je bil vedno bolj zamolkel, odmevajoč, prostor je zakrožil okoli njegovih jeklenih oči, brkov in generalskih zvezdic ...

Prepoten sem se zbudil in si oddahnil, uf, le ene od morečih sanj sanjske službe! A sanje so me še ves dan spremljale. Najprej so se moje misli pognale v leto 2014, ko smo se spominjali 90-letnice podpisa zakupne pogodbe, s katero je bilo v Dolini Triglavskih jezer leta 1924 vzpostavljeno zavarovano območje, zameetek Triglavskega narodnega parka. To je bilo že v času po prvi svetovni vojni, vendar so se zamisli o zavarovanju tega območja rojevale že pred tem dogodkom v avstro-ogrski monarhiji.

Druga polovica 19. stoletja je bila namreč v znamenju povečanega zanimanja za naravo: razsvetljenstvo, romanticizem, razcvet planinskih, olepševal-

nih in turističnih društev je le nekaj znamenj tega obdobja. Logična posledica pozornosti do narave ter občutka možnosti njene ogroženosti je bil pojav naravovarstvene zavesti. Območje Slovenije ni bilo nobena izjema in je bilo zaradi prehodne lege in ne nazadnje idrijskega rudnika, ki je postal zaradi pomembne gospodarske vloge tudi zibelka naravoslovja, razmeroma dobro raziskano. Tako je po zaslugi naravoslovcev in obiskovalcev gora postala pojem prestižnega naravnega bisera tudi Dolina Triglavskih jezer. Ko se je tej zavesti o odličnosti pridružila še zavest o dolžnosti ohraniti lepote narave ter jih predati naslednjim generacijam, je bilo samo še vprašanje časa, kdaj bo dozorela zamisel o zavarovanju po podobnih zgledih v drugih državah. Še vedno je bila v zavesti živa ustanovitev prvega narodnega parka na svetu na območju Yellowstone v Združenih državah Amerike (1872), v Evropi je prvih devet narodnih parkov razglasil švedski kralj leta 1909, sledila je Švica, ki je kot nevtralna država uspela ustanoviti narodni park med prvo svetovno vojno, leta 1914.

V avstro-ogrski monarhiji se je prav tako oblikovalo gibanje za varstvo narave. Na pobudo češkega in državnega poslanca Gustava Nowaka leta 1901 za pripravo zakona o varstvu in ohranitvi naravnih spomenikov, zlasti pa zaradi njegovega vztrajanja v naslednjih letih je Ministrstvo za uk in bogočastje leta 1903 izdalo odredbo, s katero naj bi zbrali podatke o naravnih spomenikih avstrijskega cesarstva. Gorenjsko okrožno glavarstvo je za pomoč za pripravo odgovora na okrožnico zaprosilo seizmologa Albina Belarja (1864–1939); ta je odgovor na lastno pobudo razširil na pripravo kataloga naravnih spomenikov Kranjske. V objavljenem povzetku (1907) kataloga je tudi prva utemeljitev za zavarovanje Doline Triglavskih jezer: »Območje je geotektonsko izredno znamenito (veličastne gube, prepoke, škraplje in vrtače kot zlepa ne drugod v avstrijskih Alpah), nič manj pa v geološkem in paleontološkem oziru. Območje Sedmerih jezer je geološko in paleontološko zelo malo raziskano. Dobro pa ga poznajo kra-

Ostanek strelskega rova, ki ga postopoma prerašča življenje.

jinski slikarji, ki se jim v divjem naravnem parku veličastni motivi ponujajo na vsakem koraku (trohneča drevesa, krnice, bujno cvetje). Najprimernejše varovano območje bi bila okolica Dvojnega jezera pri Alpenvereinovi koči, Koči pri Triglavskih jezerih (nekdanja kočna nadvojvode Ferdinanda). Tam bi se zlahka zavarovalo nekaj sto hektarov zemljišča, ker je območje nerodovitno in je last Cesarsko-kraljevega verskega zaklada. Priporočiti je vsekakor treba, da se pri Sedmerih jezerih ustanovi varovano območje, kjer bo izključen vsak poseg, da bi tako poslednje ostanke izjemnega visokogorskega pragozda, rastišča pradavnih macesnov, rešili za potomce.«

Že naslednje leto, torej leta 1908, je Albin Belar spodbudil, da je Državno gozdno oskrbnništvo v Radovljici razpisalo obravnavo za pregled pogojev, pod katerimi bi se mogel ustanoviti »naravni varstveni park nad Komarčo«. Že prva srečanja so pokazala bistveno različna stališča domačinov, ki so zagovarjali pašo na predvidenem zavarovanem območju, in predlagatelji, ki so ji ostro nasprotovali. Vzplamtel je spor, povezan z rastočim nezaupanjem obeh strani. Iz te kali razvito nasprotovanje se ni poleglo niti v današnjih dneh in ob razpravah bodisi glede spremembe zakona, upravljavskega načrta ali kakšne konkretne izvedbe pogosto ponovno bruhne na dan.

Pri prvih predlogih za zavarovanje je sodelovala tudi podružnica nemško-avstrijskega planinskega društva v Ljubljani, zato so v tedaj narodnostno razdvojeni deželi pripadniki slovenskega kulturnega kroga sumničavo spremljali pobudo. Bali so se, da bi prinesla prevlado nemškega tabora na področju planinstva. Leto 1908 je bilo torej prelomno v zgodovini nastanka zavarovanega območja v Dolini Triglavskih jezer.

Nadaljnja usklajevanja je prekinila prva svetovna vojna.

Po vojni so člani Muzejskega društva za Slovenijo, polni zanosa po ustanovitvi slovanske države, na občnem zboru leta 1919 sprejeli pobudo Ferdinanda Seidla, da se imenuje posebna skupina, ki bo pripravila program varstva narave v novi državi. Ustanovljen je bil Odsek za varstvo prirode, ki je leta 1920 posredoval pokrajinski Vladi za Slovenijo spomenico, v kateri so bile prvič opredeljene in utemeljene ključne zahteve za varstvo narave v Sloveniji. Med njimi je bil tudi predlog za ustanovitev zavarovanih območij, med katerimi je navedena tudi »Dolina Sedmih jezer pod Triglavom«. V obrazložitvi je omenjen tudi Belarjev predlog.

Ker v novi državi ni bilo ne ustrezne zakonodaje ne pristojne službe za področje varstva narave, so bile možnosti za izvedbo zahtev spomenice zelo omejene. Za zavarovanje območja je bila

na razpolago pravzaprav ena sama možnost: dogovor med lastnikom zemljišča in društvom, ki je želelo na tem območju vzpostaviti varstveni režim. Po vrsti formalnih postopkov, katerih pomembno gonilo je bil banovinski uradnik gozdar Anton Šivic, je bila 1. julija 1924 končno podpisana zakupna pogodba za dobo 20 let. V imenu Direkcije za varstvo šum, ki je upravljala zemljišče Kranjskega verskega sklada, jo je podpisal dvorni svetnik Josip Rustia, za Muzejsko društvo predsednik Josip Mantuani, za Odsek za varstvo prirode dr. Fran Kos ter za Slovensko planinsko društvo predsednik Josip Tominšek.

Iz določil pogodbe sledi, da je bil s tem vzpostavljen režim ravnanja na območju Doline Triglavskih jezer: prepovedane so bile vse dejavnosti, razen lova in turističnega obiska. Prepovedana je bila torej tudi paša, s tem pa je ostal nerešen tudi osnovni spor med domačini in predlagatelji zavarovanega območja.

Med drugo svetovno vojno (1944) je potekla veljavnost zakupne pogodbe, tudi po koncu vojne je ni bilo mogoče podaljšati, saj so se spremenila lastniška razmerja. Niso pa zamrla prizadevanja za obnovitev zavarovanja, še več, zamisli so vključevale širitev zavarovanja, pripravo osnovnega zakonskega okvira, ki bi omogočil razglasitev narodnega parka. Podrobnosti nadaljnjega, dokaj bogatega in zapletenega zgodovinskega razvoja so podrobno predstavljene v številnih virih, mi pa se bomo osredotočili le na najbolj bistvene mejnike. Leta 1961 je bilo območje Triglavskih jezer zavarovano z imenom Triglavski narodni park, čeprav je bil Triglav vključen v zavarovano območje šele leta 1981, ko je bil sprejet nov zakon, ki je zavaroval večji del Julijskih Alp v Sloveniji. Ustanovljen je bil tudi javni zavod, katerega naloga je bila upravljanje zavarovanega območja. Sedaj veljavni predpis pa je iz leta 2010, ki je prostorsko le nekoliko razširil narodni park (vključene so bile Knežke Ravne), več novosti pa je bilo glede razmejitve in opredelitve varstvenih območij, razvojnih možnosti ter pooblastil upravljalca.

Triglav povezuje tri različne podobe Triglavskega narodnega parka: soško, savsko in bohinjsko (na sliki).

Ponovno so se iz sanj vsilile v moje misli besede generala Borojevića: »... pomislite, kako bo videti to območje čez sto let?« Kaj se je zgodilo torej v sto letih?

Izvedba načrtov avstro-ogrskih oficirjev na območju soške fronte je presegla vsa pričakovanja. Razdejanje na območju fronte je bilo zelo veliko. Koliko železja, eksploziva, topovskih izstrelkov, granat, tororov, živali, ljudi se je znašlo na tem območju od pomladi 1915 do preboja pri Kobaridu jeseni 1917! Spremembe v naravi so bile zelo velike. Pomislimo samo na vrh Batognice, ki se je zaradi minske vojne znižal za nekaj metrov, pa številne jarke, kaverne, utrdbe, žične ograje, minska polja ... Po sto letih se vidi moč narave, ki z neusahljivim življenjem počasi, a vztrajno izpira rane človekove neumnosti. Železje izginja, kar ga niso odnesli zbiralci, postopoma razpada, jarki se podirajo, kaverne sesedajo. Bolečina človeških usod usiha z menjavo generacij. Ostajata spomin in opomin, kdor ga je zmožen razumeti in

živeti. Bridka izkušnja o zmožnosti samoohranitve narave, sporočilo, ki je bilo že jasno zapisano v pravljici o Zlatorogu: iz vsake kapljice njegove krvi, pa če je padla na led, skalo ali zemljo, je zrasla roža mogota, triglavska roža, ki je ranjeni živali povrnila moči. A kaj, ko nam modrost izročila ne zadostuje, želimo vse preizkusiti na svojih plečih, s svojo krvjo.

V sto letih je naravovarstvena misel zrasla iz idealističnih pleníc ter se ukleščila v tog pravni sistem, ki je sicer omogočil, da se interes varstva narave lahko uveljavlja v postopkih, hkrati pa ne more upoštevati bistvene lastnosti narave: neulovljive dinamike in raznovrstnosti. To je tudi velik izziv za strokovne službe. Ker pri izvajanju zakonodaje prevladuje tolmačenje po črki in ne po cilju predpisa, se srečujemo z zapleti, ki so lahko groteskni, za vpletene celo tragični.

V sto letih se niso bistveno spremenila razmerja med domačini in zagovorniki narodnega parka. Do-

Označevalna tabla ob vstopu v Triglavski narodni park.

mačini se zavedajo, da so z nadaljevanjem ravnanja prednikov prispevali k vrednotam, zaradi katerih je narodni park ustanovljen, hkrati pa sprejemajo okolico kot nekaj običajnega, vsakdanjega. Poleg tega so nove družbene in gospodarske okoliščine, kakor tudi tehnične možnosti izziv, s katerim se morajo spoprijeti. Nasprotno je isti prostor za obiskovalce običajno nekaj izjemnega in bi ga želeli glede na svoja doživljanja ohraniti v nespremenjeni podobi. A eno je občasno obiskovanje, drugo je vsakdanje življenje in preživetje. Zamisel o zavarovanem območju, ki prihaja »od zunaj«, praviloma privede do soočenja različnih pogledov, vira možnih nasprotovanj ter medsebojnega nerazumevanja in nezaupanja. Možnost domačinov, da sodelujejo pri oblikovanju zavarovanega območja, se je v tem času sicer bistveno povečala, a je ključen rezultat sodelovanja: ne le biti slišan, ampak biti tudi upoštevan! Zato je pomembno pri upravljanju zavarovanega območja zagotoviti dejansko možnost soodločanja domačinov. Na lokalni ravni je primer takšne prakse Na Logu v Trenti, kjer je informacijsko središče Triglavskega narodnega parka vpleteno v življenje lokalne

Informacijsko središče Triglavskega narodnega parka v Trenti.

skupnosti. V Bohinju, kjer je največ prebivalcev, pa takšne možnosti doslej še ni bilo. Dobra priložnost v tej smeri je leta 2015 zgrajeno središče Bohinjka.

Imamo en sam narodni park, in nanj smo lahko upravičeno ponosni, saj v svojih mejah objema enega najbolj svetih delov domovine. »Park« je tisto, kar pomeni vrednote, neomejeno divjinskost narave, ki je je v Sloveniji tako malo, pa tudi kulturno krajino z modrostnim izročilom umetnosti preživetja na območjih, kjer je moč le s prilagoditvijo naravnim danostim spodobno preživeti. »Narodni« pa je tisto, kar pritiče ljudem: domačinom in obiskovalcem, domovini. Pomeni obzirno živeti, spoštljivo obiskovati — v to ne more nikogar prisiliti predpis, je odločitev, ki zahteva zrelost. Z narodnim parkom se s ponosom upravičeno ponašamo, vložek, ki smo ga kot skupnost pripravljene vanj vlagati in se neusmiljeno kaže v deležu proračuna, pa še daleč ni sorazmeren s tem ponosom.

(Dr. Peter Skoberne,
Ministrstvo za okolje in prostor, Ljubljana)

Fotografije Peter Skoberne

Ernest Margon PIVKA Z OKOLICO VABI

Nekaj geografskih in kulturnozgodovinskih utrinkov

PIVKA POKRAJINA

Pivka je ime kraške pokrajine, reke in kraja ob njej. Pivka — pokrajina ob reki Pivki — je obdana z visokimi kraškimi planotami. Delimo jo na Spodnjo, ki sega od Nanosa in Hrušice do Prestranka, in Zgornjo Pivko, ki sega od Prestranka do Šembij. Spodnja Pivka je sestavljena iz flišnih kamnin, Zgornja pa iz apnenca in ima lastnosti kraškega sveta. Po njej počasi vijuga reka Pivka, ki le 11 kilometrov od svojih 26 teče po površju. Zgornjo Pivko na vzhodni strani obdajajo Javorniki (Veliki Javornik 1268 m), v nadaljevanju teh je Snežnik (1796 m) s svojim večinoma zasneženim vrhom. Izvor in pomen imena Pivka je najbolje označil geograf Anton Melik, ki pravi, da ime »/.../ gotovo prihaja od tega, ker votlikava tla ob vsakem sušnem obdobju popijejo vodo, da ostanejo struge suhe še tja do Matenje vasi«. Tudi reka Pivka izvira pri Zagorju iz vlažnih, zamočvirjenih senožeti, ki jim domačini pravijo pivke.

REKA PIVKA

Reka Pivka, klasična presihajoča ponikovalnica, ima svoj glavni izvir pri vasi Zagorje, kjer je najmočnejši vir vode bruhalnik v Pivščah, ima pa več manjših izvirov. Zaradi majhnega padca, saj se od izvira do Postojne spusti le za 31 m, teče počasi in v številnih zavojih. Ob višji vodi lahko sledimo reki vse od izvira pri Zagorju, ob suši pa reka izgubi vodo in ji sledimo le od Prestranka dalje. Ob močnejšem deževju prestopi bregove in poplavlja travnike in polja. Takrat napolni vrtače in kotanje in tako nastane sedemnajst znamenitih pivških presihajočih jezer. Zanimiva so v vsakem letnem času. Poleti se lahko

sprehodiš po jezerskih travnikih in občuduješ pestrost rastlinstva, jeseni in spomladi ogleduješ vodno gladino in odsev gozdov v njej, pozimi pa drsaš po ledenih ploskvah. Kar neupravičeno so ta jezera v senci Cerkniškega jezera, o katerem je veliko pisal že Valvasor. Ko Valvasor omenja Pivko, piše o krajih, kjer so kamni privezani, psi pa odvezani, pri čemer namiguje na hude zime in primrznjene kamne, s katerimi ne moreš odgnati potepuških psov. No, časi so se od takrat spremenili.

Pivka ima zasluge tudi za nastanek svetovno znane in ene najlepših jam na svetu — Postojnske jame. Skoznjo teče večji del voda reke Pivke, njihov manjši del pa po podzemnih vodnih tokovih odteka v reki Reko in Vipavo. Lepo izhodišče za ogled jezerskih travnikov je Slovenska vas, nekoč imenovana tudi Nemška vas. Po Valvasorju je Nemška vas dobila ime v spomin na zmago nemško-kranjske vojske nad Benečani. Slabo uro hoda od Eko muzeja

Petelinjsko jezero

Mlake z Radohovo vasjo, Primožem in Kerinom, v ozadju cerkev Svete Trojice na Sveti Trojici

Pivških presihajočih jezer v Slovenski vasi je Petelinjsko jezero, z roba nad jezerom pa je vidno tudi Palško jezero, največje pivško presihajoče jezero.

V Eko muzeju Pivških presihajočih jezer v Slovenski vasi pri Pivki je obiskovalcem na ogled sodobna predstavitev pojava presihajočih jezer. V prvem delu so v pritličju predstavljene geološke, krasoslovne in hidrološke značilnosti doline Pivke in vseh sedemnajstih jezer. V zgornjih prostorih pa je predstavljena pestrost živega sveta v dolini Pivke. Etnološke vsebine se prepletajo z naravoslovnimi, prikazane so z opisi, fotografijami, skicami, risbami in kartnimi prikazi ter scenskimi postavitvami, kot na primer kraška jama ali medvedov brlog. Nazornost in privlačnost razstave je dosežena z uporabo interaktiv-

nih elementov, ki obiskovalce pritegnejo k aktivnemu učenju, odkrivanju in raziskovanju vsebin.

PETELINJSKO IN PALŠKO PRESIHAJOČE JEZERO

Posamezna kraška polja se ob močnejšem deževju spremenijo v presihajoča jezera. Na Pivškem pa ob obilnejših padavinah nastane kar sedemnajst jezer. Nekatera se napolnijo prej, druga pozneje, nekatera vsako leto, druga redkeje, vsa pa se spomladi osušijo in spremenijo v pisane cvetoče travnike.

V sušnem obdobju je podtalnica globoko pod tlemi, ob močnejšem deževju pa skozi kraške izvire in razpoke privre na površje. Voda najprej napolni strugo Pivke in potem še okoliške kotanje. Tako nastanejo presihajoča jezera, ki se večinoma

imenujejo po bližnjih vaseh. Izletniki, ki poleti vidijo visoko travo, si tu ne predstavljajo jezera. Pozno jeseni ali zgodaj spomladi pa se čudijo, kam je odtekla vsa voda.

Najbolj severno pri vasi Žeje leži jezero Jeredovce, najbolj južno pa je Šembijsko jezero. Največje med pivškimi presihajočimi jezeri je Palško jezero, drugo največje pa je Petelinjsko jezero blizu Slovenske vasi.

Petelinjsko jezero leži ob vznožju Okrogлека v ovalni globeli z dnom na 532 m nadmorske višine. Ker je najnižje ležeče jezero, se v njem voda zadrži najdlje, tudi do šest mesecev. Na površje privre v južnem delu, ponikne pa na južnem in severnem koncu. Od tam gre voda pod zemljo v Žejske izvire in dalje v reko Pivko. Ko se posuši jezero, presahnejo tudi izviri. Globina jezera doseže povprečno 12 metrov, površine pa zajema 0,74 km², kar jezero uvršča na drugo mesto po velikosti med pivškimi presihajočimi jezeri.

Petelinjsko jezero po svojem imenu spada k vasi Petelinje, čeprav je bližje vasi Trnje. O tem priča ljudska pripoved o sporu med vaščani Petelinj in Trnja o lastništvu jezera. Spor se je končal pred sodnikom, ki je moral razsoditi o lastništvu. Za odločitev je bila ključna prisega. Ko je bil predstavnik vasi Petelinje vprašan: »Ali prisežeš, da stojiš na petelinjski zemlji?«, je kot iz topa odgovoril: »Prisežem.« Da bi si olajšal vest, si je doma nasul v čevlje petelinjske zemlje, na vrh položil petelinovo pero in se obul. Tako je ob prisegi res stal na petelinjski zemlji. Zgodba pa pripoveduje, da si s prevaro ni olajšal vesti in je po smrti še dolgo strašil tam okrog.

Zanimiva je še ena zgodba o Petelinjskem jezeru. Pod Sv. Trojico je na Vlačnem, na delu, imenovanem Vasišče, stala vasica. Od tod so na sveti večer z baklami odšli k polnočnici v Slavino. Doma so ostali le otroci in starejši. Ker je bilo Petelinjsko jezero zamrznjeno, so si z bližnjico po ledeni skorji hoteli skrajšati pot. Sredi jezera se jim je led udril in vsi so utonili. Otroci in starejši so se z Vasišča naselili po okoliških vaseh na Pivki. Vasišče pod Sveto Trojico

Cerkev Svete Trojice

na Vlačnem je del zgodbe, ki je osnova za uporabo lika Martina Krpana v občinskem grbu in zastavi Občine Pivka.

Palško jezero, oddaljeno 2 kilometra od struge Pivke, leži severno od vasi Palčje in je največje izmed vseh Pivških presihajočih jezer. Ravno nasuto dno globeli jezera je 1,5 km dolgo in 0,5 km široko. Jezero je tri četrt leta suho, le dobro četrtno leta pa je v globeli jezerska voda. Jezero se napolni ob močnejšem deževju. Takrat je najmočnejši izvir Matijeva jama, tipična kraška estavela, v katero ob upadanju jezera tudi odteka. V jami so našli človeške ribice, potapljači pa so se tu že večkrat potapljali v sifonski vodni rov, ki vodi v javorliško podzemlje. Gladina

kraške vode niha tudi za več kot 45 m, po dolgoletnih podatkih pa je bilo jezero najbolj polno v letu 2000. Vodo dobiva v glavnem iz podzemnega krasa ob vznožju Javornikov, ob upadanju pa oskrbuje z vodo nekoliko nižje Petelinjsko jezero.

SVETA TROJICA

Sveta Trojica se vzpenja tik nad dolino Pivke in izstopa s posebno podobo in lepim razgledom. Vzpon nanjo je mogoč iz Slovenske vasi ali iz Trnja, po nekoliko daljši poti je dostopna tudi s postojnske strani. Iz Slovenske vasi nas pot vodi ob obronkih Petelinjskega jezera skozi listnate gozdove in traja dobri dve uri. Z vrha nam pogled seže po Pivški kotlini do Nanosa, Snežnika, proti Brkinom in Vremščici, ob dobri vidljivosti pa celo do slovenskega očaka Triglava, Dolomitov in Karavank. Sveta Trojica ima sicer dva vrhova — Lonico (1124 m) in Sveto Trojico (1106 m), a se je zaradi romarske cerkvice Svete Trojice na nižjem vrhu udomačilo ime Sveta Trojica. Vrh Lonica je dobil ime zaradi svoje oblike, ki spominja na lonico — v obliki polkrogle naloženo seno, ki je značilna oblika spravila sena na senožehtih po košnji na Pivškem.

Cerkev je bila na tem mestu zgrajena leta 1672, o čemer pričata najdena kamnita kosa z letnico. Zidana je bila iz domačega kamna z Osojnice blizu Pivke. Na Sveto Trojico so kamnite bloke vozili z volovjo vprego. Cerkev je bila majhna in nizka. Oltar je bil en sam, posvečen Sveti Trojici, stoji pa v cerkvi v Slavini v stranski ladji. Oltarna skulptura Marijinega kronanja je po sodbi umetnostnih strokovnjakov delo ljubljanskega kiparja Francesca Robbe in največji umetnostni zaklad slavinske cerkve. Sv. Trojica je bila znana božja pot, kamor so romali iz vse Pivške kotline. Avstrijski vladar Jožef II., najstarejši sin cesarice Marije Terezije, je z znanimi jožefinskimi reformami ukinil božje poti in tako obsodil na propad tudi priljubljeno božjepotno cerkev, od katere so se ohranile le ruševine. Slavinski župnik Janez Zabukovec navaja v knjigi Slavina (1910), da

je cerkvena oblast ukinila shode zaradi mladostniškega razvrata na božji poti. Trnjski cerkovnik je bil zadolžen, da je vsak konec tedna hodil v cerkev prižigat sveče. Ker se je tega dela naveličal, je cerkev po nasvetu domačega župnika s pomočnikom zažgal. Ljudska zgodba pripoveduje, da sta požigalca kasneje zgorela v požaru v Kleniku, župnik pa da je bil premeščen v Istro in je menda tam znorel. Iz razpadajoče podružnične cerkve Svete Trojice na Lonici so oltarno skulpturo prenesli fantje, ki so se skrivali pred vojaško suknjo v času Napoleonovih Ilirskih provinc. Del kamenja cerkve na Sveti Trojici pa so porabili za gradnjo nove trnjske cerkve, ki je tudi posvečena Sveti Trojici. O romarski cerkvi so donedavna pričale le ruševine.

Leta 1993 je postojnski kaplan Bogdan Vidmar v ruševinah cerkve daroval mašo in odtlej se pri Sveti Trojici vsako pomlad zbere množica romarjev in planincev. Pridni domačini so očistili ruševine in z večletnim delom zgradili obnovljeno cerkev, ki krasi goro ter nudi gostoljubje vernikom in planincem.

PIVKA — ŠT. PETER NA PIVKI (KRASU)

Prvo ime našega kraja je bilo Sv. Peter na Pivki in je zapisano v zemljiški darovnici oglejskih patriarhov goriških grofov iz leta 1300. V zborniku Prispevki historičnega društva za Kranjsko (december 1855) najdemo v izvlečku listin oglejskega patriarhata naslednje besedilo: »Manjše fevde na Postojnskem so leta 1300 za časa patriarha Petra Gere dobili razni vitezi. Med temi sta goriška vojna veterana Henrik in Giraldo dobila v fevd zemlje v vasi Št. Peter na Pivki.« (Prevod besedila dr. Anton Požar, marec 1996.) Pozneje so ime kraja večkrat spreminjali, tako zasledimo Št. Peter na Kranjskem in Št. Peter na Notranjskem. Janez Zabukovec nam v svoji knjigi Slavina iz leta 1910 poroča, da »/.../ v novejšem času pišejo Št. Peter na Krasu /.../«. Po drugi svetovni vojni so leta 1952 tedanje oblasti za naselje uvedle novo krajevno ime Pivka. V revolucionarnem zanosu je bilo predvideno celo preimenovanje

v Kardeljevo. Po ustanovitvi nove občine Pivka se krajani za vrnitev prvotnega imena niso odločili. Naselje leži na nadmorski višini okoli 554 m na veliki evropski razvodnici, ki deli povodji Črnega in Jadranskega morja. Na sami razvodnici je železniška postaja (579 m). Od tod se razvodnica povzpne čez Orlek (623 m) na Osojnico (820 m), po drugi strani pa poteka čez Kerin (655 m) in Sv. Primož (718 m) na Tabor (Šilentabor 715 m) in naprej proti Javornikom. Na obrobju Pivke je dobro ohranjena utrd-bena zapuščina Alpskega zidu, ki ga je z namenom utrjevanja meje v tridesetih letih prejšnjega stoletja zgradila Kraljevina Italija. Dva največja utrd-bena sistema na Primožu nad Pivko ter na Habjanovem hribu v sami Pivki sta imela za tiste čase sodobne prezračevalne naprave s filtrskim sistemom, vodne rezervoarje, električni agregat in razsvetljava, skladišče za hrano ter bivalne prostore za vojake. Osrednje utrdbe, ki stojijo na Primožu nad Pivko, imajo 481 m utrjenih rovov, ki povezujejo funkcionalne prostore v podzemlju. Nemci so v strahu pred partizani leta 1944 poskušali razstreliti utrdbeni sistem na Primožu, a jim to k sreči ni uspelo.

ŽUPNIJSKA CERKEV SV. PETRA V PIVKI

Med kulturnozgodovinskimi spomeniki v Pivki ima osrednje mesto župnijska cerkev sv. Petra. Prvotna cerkev sv. Petra je stala prav na istem mestu na hribu nad vasjo čisto blizu proge južne železnice. Bila je majhna, sezidana leta 1652, gotovo kmalu premajhna. Naši predniki so jo zato v letih 1853 in 1854 razširili na prošnjo domačinov, ki so se zaobljubili, da bodo sami pripravili material in jo sezidali. Zahtevno gradbeno delo so opravili v enem samem letu, kar je bilo za tiste čase pravi podvig. Zabukovec cerkev omenja kot klasičen primer »pivškega« sloga z zvonikom in klonico v pročelju cerkve. V cerkvi je dobrih sto let

star marmornat oltar iz leta 1907, delo kamnoseka Feliksa Tomana iz Ljubljane. Posebna zanimivost oltarja je skulptura sv. Petra na tronu, kar je redka upodobitev tega svetnika. Na evangelijski strani je kip sv. Pavla, na listni strani pa sv. Andreja. Najpomembnejše spremembe in sedanjo podobo je cerkev dobila v letih 1949—1958, ko je bil župnijski upravitelj dr. Anton Požar, domačin iz bližnjih Petelinj. Župnijsko cerkev je temeljito prenovil v sodelovanju z arhitektoma Jožetom Plečnikom in njegovim asistentom Antonom Bitencem ter slikarjem Stanetom Kregarjem. Stranska oltarja je po nasvetu Plečnika uredil z restavriranima kipoma in angeli s cerkvenega podstrešja. Za Marijin kip z detetom je arhitekt Plečnik rekel, da »česa lepšega ni potrebno izdelovati«. Stenske poslikave prezbiterija — deset fresk iz življenja sv. Petra, štirje vitraji — slikana okna in nekaj liturgičnih oblačil — paramentov in bander so Kregarjeva umetniška zapuščina v Pivki. S temi deli je začel svoj sakralni opus, ki ga dr. Emilijan Cevc šteje »za prvo resnično umetniško kreacijo pri nas po obdobju baroka«. Na novem delu pokopališča nad železnico stoji novo znamenje — značilen pivški kamniti križ —, na starem pokopališču pa lepo kamnoseško delo — nagrobnik v slogu pivških kamnitih križev, ki ga je po načrtih arhitekta dr. Leona Debevca izdelal kamnosek Evgen Avsec s Kala. Sicer ima Pivka nekaj kamnitih pivških križev, tradicionalnih pomnikov vernosti naših prednikov. Eden stoji pri poti na Osojnico ob železniški progi, drugi je v Hrastju in tretji v Radohovi vasi pri odcepu lokalne ceste za Klenik. Veliko kamnitih križev je še po vaseh, na poljih in križpotjih v okolici Pivke.

(Ernest Margon, Pivka)

Fotografije Ernest Margon

Dušan Štepec

TRŠKA GORA PRI NOVEM MESTU IN NJENA VINOGRADNIŠKA TRADICIJA

Že od Valvasorjevih časov velja, da na Trški gori pri Novem mestu pridelujejo dobro vino. Janez Vajkard Valvasor je v svoji Slavi vojvodine Kranjske iz leta 1689 o njej zapisal, da »prav velika vinska gorica, ki leži blizu Vajnofa, osrečuje svoje posestnike z dobrim, odličnim sladkim in močnim vinom«. Tudi danes, ko govorimo o vinogradništvu na Dolenjskem, ne moremo mimo Trške gore. S svojo dolgo vinogradniško tradicijo, izpostavljeno lego in slikovito podobo z Marijino romarsko cerkvijo na vrhu velja za eno od najbolj prepoznavnih vinogradniških goric na Dolenjskem.

Trška gora 428 m

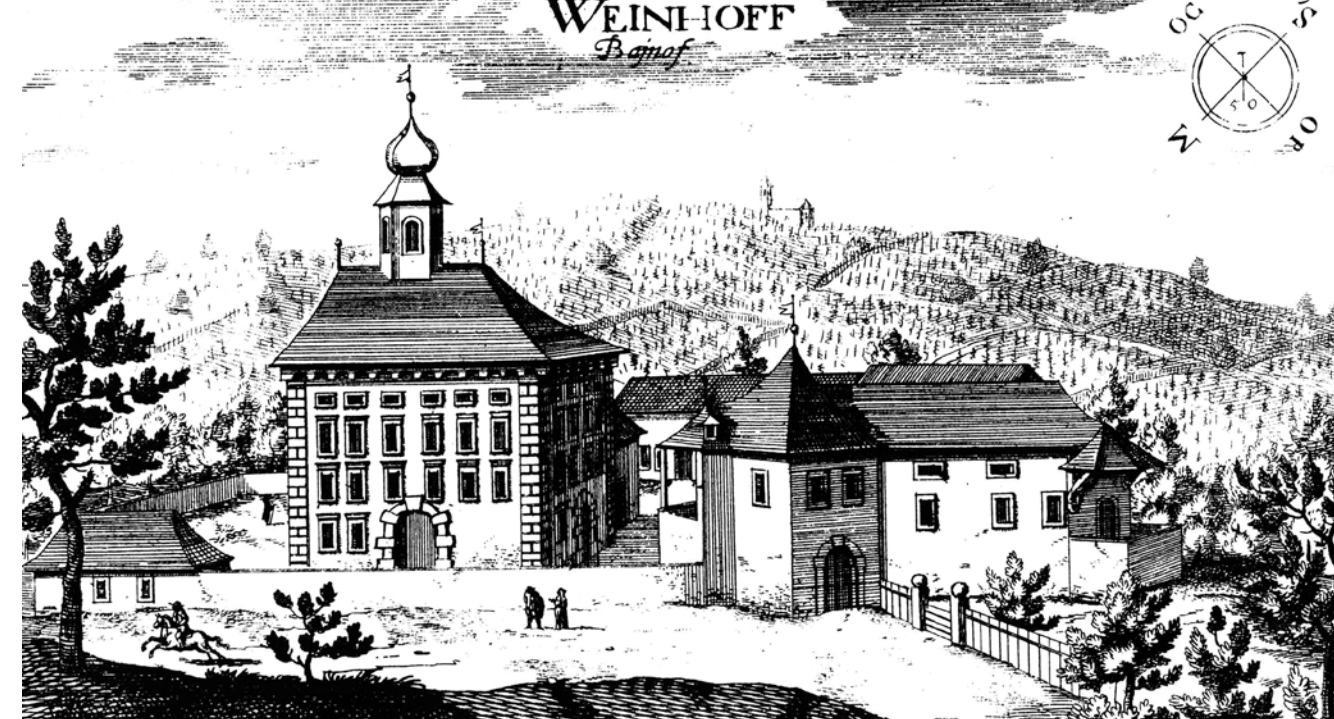
TRŠKA GORA SKOZI ČAS

Trška gora je vinogradniška gorica, ki se dviguje nad levim bregom Krke približno tri kilometre severovzhodno od Novega mesta. Zanj je značilno zelo razgibano površje z nizkimi, vendar strmimi griči, z vinogradi na njihovih prisojnih legah in gozdovi na severnih straneh. Med njimi pa so manjše in ozke zakrasele doline.

Začetki vinogradništva na Trški gori segajo v srednji vek in so povezani s stiškimi menihi. Ti so na Bajnofu po vsej verjetnosti že v 12. stoletju postavili

vinski dvorec kot močno gospodarsko postojanko, ki je bila v njihovi lasti do konca 18. stoletja. Območje današnje Trške gore se v najstarejših arhivskih dokumentih omenja kot Weinperg, kot Trška gora pa od leta 1461. O izvoru imena Trška gora obstajata dve razlagi. Po prvi je ta vinogradniška gorica dobila ime po prvotno trških prebivalcih Novega mesta, saj je Novo mesto dobilo mestne pravice šele v 16. stoletju. Po drugi razlagi pa izhaja njeno ime enostavno iz trsja. Na podlagi pregleda arhivskih virov ugotavljamo, da so vinogradniške površine na Trški gori od sredine 18. stoletja do danes ostale skoraj enako velike. To je redkost, saj so se drugod na Dolenjskem vinogradniške površine po trtni uši konec 19. stoletja, predvsem pa po industrializaciji po letu 1960, močno skrčile.

Trška gora je po gradnji romarske cerkve Marijinega rojstva leta 1620 na njenem vrhu kmalu postala tudi znana dolenjska božja pot. Po legendi, ki jo je zapisal duhovnik in pisec trškogorske kronike Ivan Šašel in jo je po njem povzela etnologinja Helena Ložar - Podlogar, naj bi bila Trška gora »v davnih časih poraščena z grmičevjem in

Bakrorezna upodobitev Trške gore z Bajnofom iz Valvasorjeve Topografije sodobne Vojvodine Kranjske iz leta 1679.

gostim gozdom. V njem so našli svoja varna skrivališča in zavetišča fantje, ki so se hoteli izogniti vojaški suknji, orožju in bojem. Turki so večkrat oblegali (Novo, op. a.) mesto in zelo prizadeli njegovo okolico, samega mesta pa niso mogli nikdar zajeti. Iz zaobljube in v zahvalo za srečno rešitev so ljudje na vrhu griča postavili Marijino znamenje, pozneje pa na tem mestu sezidali cerkvico, ki jo je 1620 nadomestila nova.« Zaradi svoje izjemne in slikovite lege je bila od druge polovice 19. stoletja do začetka druge svetovne vojne znana tudi kot izletniška točka, o čemer je pisal Janez Trdina, med drugim pa o tem pričajo številne stare razglednice. Novomeščani so imeli navado, da so se ob nedeljah po kosilu odpeljali z vozom ali taksijem na izlet na Trško goro. V poletnih mesecih pa so ob koncu tedna ali za več dni na izlet ali počitnice prihajali tudi Ljubljancani.

Po drugi svetovni vojni se je začela spreminjati socialna podoba lastnikov vinogradov na Trški gori. Mnogi nekmečki lastniki so bili razlašeni, njihovi vinogradi pa nacionalizirani ter dani v upravljanje Kmetijski zadrugi Krka. Zaradi velikih stroš-

kov obnove ter pomanjkanja delovne sile, ki je raje iskala delo v takrat razvijajoči se industriji v Novem mestu, se je sredi šestdesetih let prejšnjega stoletja Kmetijska zadruga Krka odločila za razparceliranje in razprodajo vinogradov. To je bil povod za razširitev vikendaštva, ki je precej spremenilo podobo Trške gore. Postopoma je bila pozidana z vikendi, od katerih so bili mnogi spremenjeni tudi v stanovanjske hiše.

Spremenjena socialna struktura, drugačen način življenja in uveljavljanje novih vrednot so se takrat začeli odražati v pretiranem in pogosto nepotrebnem podiranju, prezidavanju ali dograjevanju starih zidanic in hramov ter spreminjanju nekdanje gospodarske namembnosti vinogradniških objektov v namembnosti za potrebe oddiha, prostega časa in turizma ter v opuščanju obdelovanja vinogradniških površin.

Preobrazba Trške gore se je dogajala kljub varstvenim prizadevanjem službe za varstvo kulturne dediščine, da bi ohranili Trško goro kot značilno tradicionalno vinogradniško kulturno krajino; od leta 1969 je bila namreč zavarovana kot kulturni

Razgled po Trški gori

spomenik. Zaradi razvrednotene vinogradniške kulturne krajine varstvena služba na Trški gori po letu 2000 varuje samo še posamezne hrame in zidanice.

Spreminjanje Trške gore po drugi svetovni vojni iz tradicionalne vinogradniške krajine v primestno spalno naselje ter prostor za oddih in prosti čas so pogojevali različni družbenopolitični, socialni in ekonomski razlogi, ki so tudi sicer na splošno značilni za sedanjo podobo vinogradniških goric na Dolenjskem. Nosilci sprememb na Trški gori so bili predvsem s podeželja priseljeni meščani, ki so se v mesto priselili zaradi razvijajoče se industrije. Zidanice na Trški gori so jim sprva pomenile predvsem nostalgijo po nekdanjem kmečkem življenju, gospodarsko neodvisnost in svobodo ter pomemben družbeni statusni simbol. Z novim družbenim redom po letu 1991 pa so v ospredje prišli še socialni razlogi. Zidanice so zaradi ohlapne prostorske in gradbene zakonodaje postale priložnost, kako na enostaven in cenovno ugoden način priti do stanovanja. Takšne neurejene razmere so bile ugodne predvsem za socialno ogrožene skupine prebivalstva iz Novega mesta in okolice, pa tudi iz bolj oddaljenih krajev. V zidanicah so si stanovanja uredili predvsem mlade družine in pa upokojenci, ki so v mestih pustili svoja stanovanja in hiše otrokom, sami pa so se preselili v zidanico. Omenjeni sistem pa so izkoriščali tudi nepremičninski spekulanti.

Zaradi teh okoliščin je Trška gora, podobno kot to velja za druga večja vinogradniška območja na Dolenjskem, postala družbeni fenomen, ki je zanimiv tudi kot turistična atrakcija, saj takšne arhitekturne raznolikosti ne vidimo drugod po svetu.

TRŠKOGORSKE ZIDANICE, HRAMI IN VINOGRADI

Posebna prepoznavnost Trške gore v širšem prostoru so tradicionalne vinogradniške stavbe, zaradi katerih se razlikuje od ostalih goric. Za Trško goro so značilne tri vrste vinogradniških objektov: kmečke zidanice in hrami, ki so jih gradili kmetje s Trške gore in iz okolice Novega mesta, ter tako imenovane »meščanske« zidanice, katerih lastniki so bili do začetka druge svetovne vojne predvsem meščani iz Novega mesta in Ljubljane, plemstvo z okoliških gradov in Cerkev. Zanimive so zlasti meščanske zidanice, ki jih v tolikšnem številu ne zasledimo nikjer drugje na Dolenjskem. Najstarejše med njimi sodijo še v 18. stoletje. Zasnovane so kot vrhkletne stavbe s prostorno kletjo v pritličju ter bivalnimi prostori nad njo. Bivalni del navadno sestavljajo veža s črno kuhinjo, soba s krušno pečjo, pivska soba in prešnica.¹ Takšne zidanice so njihovi lastniki občasno uporabljali za oddih in preživljanje prostega časa ali pa so služile stalnemu bivanju najetega viničarja z družino, ki je za lastnika obdeloval vinograd, ta pa mu je dal na voljo svojo zidanico, nekaj zemlje in kravo, če viničar ni imel svoje, poleg tega mu je nekatera dela v vinogradu plačeval v denarju ali v naturalijah. Viničarji na Trški gori so skrbeli za organizacijo dela v vinogradu, priskrbeli so delovno silo ter nadzorovali potek dela. Nekmečki lastniki vinogradov na Trški gori večjih del v vinogradu niso opravljali sami, temveč so najemali bajtarje (»tabrharije«) brez zemlje iz vrst nižjega kmečkega sloja, ki so se preživljali z delom na tuji zemlji.

¹ Prešnica – prostor, v katerem se stiska grozdje.

Redka obnova stare zidanice

Kmečke vinogradniške stavbe so bile manjše od meščanskih in različnih tipov: eno- in dvoprostorni leseni hrami; pritlične zidanice s prešnico in vinsko kletjo; vrhkletne z delno vkopano zidano vinsko kletjo in lesenim bivalnim delom nad njo, v katerem sta bili prešnica in soba s krušno pečjo. Do sredine 19. stoletja so na Trški gori prevladovali leseni hrami, nato pa so se postopoma vse bolj začele uveljavljati zidanice.

Za vinograde ob trškogorskih zidanicah in hramih je bilo pred drugo svetovno vojno značilno, da so bile trte v njih zasajene ob kostanjevih in akacijevih kolih in stebrih v vertikalnih vrstah z razmikom enega metra. Pravih teras v tem obdobju še ni bilo, obstajale pa so večje nagnjene površine (»table«), ki so bile s spodnje strani utrjene z opornim kamnitim zidom. Danes jih je mogoče videti le še v redkih vinogradih. Po drugi svetovni vojni je Kmetijska zadruga Krka med obnovo svojih vinogradov zaradi sodobnejše traktorske tehnologije obdelave in oskrbovanja trte uvedla nov tip vinogradov v terasah s trtami v horizontalnih vrstah z večjim razmikom med vrstami (3 do 4 metre) in trtami, ki pa razen redkih izjem ni v večji meri vplival na obliko ostalih vinogradov na Trški gori. Od petdesetih let 20. stoletja so trškogorski vinogradniki lesene stebre in kole vse bolj nadomeščali z betonskimi stebri.

Obnova vinograda pri Grmski zidanci na Trški gori

Danes na Trški gori prevladujejo vinogradi z vertikalnimi vrstami in betonskimi stebri.

GRMSKA ZIDANICA IN DEŽELNA KMETIJSKA ŠOLA ZA KRANJSKO

Med najzanimivejšimi zidanicami na Trški gori je Grmska zidanica, ki stoji na osrednjem delu Trške gore. Domačini jo poznajo tudi pod imenom Šolska zidanica, saj je njen lastnik Srednja kmetijska šola Grm, ki ima svoje prostore na Sevnem pod Trško goro. Grmska zidanica je značilna trškogorska »meščanska« zidanica višjega družbenega sloja. Ima vrhkletno zasnovo z lesenim gankom ob daljši glavni fasadi. Zidanica, zgrajena na prelomu iz 18. v 19. stoletje, je bila med letoma 1853 in 1887 v lasti znanega novomeškega advokata in političnega aktivista Jožefa Rosine (1810–1889) z novomeškega gradu Kamen. Njena posebnost je povezava z delovanjem deželne kmetijske šole Grm, ki je bila s Slapa pri Vipavi pred 130 leti preseljena v grad Grm v Novem mestu. Deželna kmetijska šola je leta 1887 za praktično poučevanje vinogradništva dokupila Rozinovo zidanico z vinogradom na Trški gori. Šolska vinograda na Trški gori in sosednjem Cerovcu sta bila osnova, da je Bohuslav Skalicky, predstojnik za vinarstvo na grmski šoli v grajski kleti leta 1887 uredil vzorno in poskusno klet, prvo in edino v vsej tedanji Avstriji,

Marijina romarska cerkev na Trški gori

v kateri je donegoval tudi znameniti cviček, ki ga je leta 1909 predstavil na vinarski razstavi v Pragi. Tradicijo praktičnega poučevanja vinogradništva ohranja tudi Srednja kmetijska šola Grm, ki nadaljuje prvotno poslanstvo nekdanje deželne kmetijske šole na Dolenjskem. V vinogradu ob Grmski zidnici izvaja praktični del izobraževalnega programa za svoje dijake. Propadajočo Grmsko zidanico želi šola obnoviti, v njej urediti dodatne učne prostore in postaviti razstavo o vinogradniški dediščini na Trški gori.

MARIJINA ROMARSKA CERKEV NA TRŠKI GORI

Na najlepši razgledni točki na Trški gori stoji romarska cerkev Marijinega rojstva, ki je podružnična cerkev Župnije Otočec. Cerkev je okoli leta 1621 po naročilu stiškega opata Jakoba Reinprechta zgradila lokalna stavbarska delavnica. Od zahoda proti vzhodu jo sestavljajo visok zvonik z neogotsko fasado in baročno streho, banjasto obokana dvoranska ladja in triosminsko zaključen prezbitrij, ki mu je z južne strani prizidana zakristija. K severni steni ladje je prislonjena stranska kapela, posvečena kmečkemu zavetniku sv. Izidorju, ki je po času nastanka mlajša od cerkve. Prizidali so jo leta 1756 šmarješki, prečenski in otoški farani, kot zaobljubo, da bi z njo v prihodnje odvrnili nevarnost živinske kuge, ki je v

tistem času morila v Novem mestu in okolici. Kapelica je bogato poslikana s prizori iz življenja sv. Izidorja. Na svoje stroške jo je dal poslikati posestnik hmeljniškega gradu Filip pl. Grebin.

Cerkev so kmalu potem, ko je bila zgrajena, začeli obiskovati prvi romarji. Kot romarska cerkev pa je zaslovela leta 1634, ko je tu ozdravela hroma ženska iz Karlovca, o čemer je pisal Valvasor. Trškogorska cerkev je ostala priljubljena pri dolenjskih, belokranjskih, kočevskih in hrvaških romarjih vse do jožefinskih reform konec 18. stoletja, ki so romanja prepovedala. Romanja k trškogorski Materi božji kljub prepovedi niso nikoli povsem zamrla. Zelo priljubljena so bila zlasti v drugi polovici 19. stoletja, ko so se romarske procesije vile na Trško goro skoraj čez vse leto. Posebej množično romanje pa je bilo vsako leto na mali šmaren (8. septembra), ko je bilo pri cerkvi blagoslavljanje. Po drugi svetovni vojni so romanja nekoliko zamrla, ponovno pa so oživila po letu 1991. Cerkev na Trški gori je danes eno od devetih večjih romarskih svetišč v novomeški škofiji.

(Mag. Dušan Štepec, konservator, Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, Območna enota Novo mesto)

Fotografije Dušan Štepec

IZBRANA LITERATURA

- Anžič, Ivica. »Vinogradništvo in vikendarstvo na Trški gori.« Diplomska naloga. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, 1980.
- Ložar - Podlogar, Helena. »Na Trški gorici že dan zvoni ...«. *Traditiones* 28/II (1999): 175–185.
- Mlinarič, Jože. »Stiški Bajnof do konca XVI. stoletja.« *Kronika. Časopis za slovensko krajevno zgodovino* 27 (1979): 8–17.
- Šašelj, Ivan. *Trška gora*. Novo mesto: Tiskarna J. Krajec, 1932.
- Štepec - Dobernik, Dušan, in Mitja Simič. »Razvrednotena Trška gora. Nekoč v ponos, danes razvrednotena vinogradniška krajina.« *Rast. Revija za literaturo, kulturo in družbena vprašanja* XV, št. 1 (2004): 47–52.

Tone Gorjup

POL STOLETJA SVOBODNIH MIKROFONOV DRAGE

Odločitev papeža Janeza XXIII., da bo odprl »vrata in okna« Cerkve in vanjo spustil svež veter, ni bila le pogumna, ampak tudi spodbudna, nalezljiva. Drugi vatikanski koncil, ki je dodobra razpihal cerkvene strukture, ovrednotil pozabljeno izročilo, poudaril vlogo laikov, stopil v dialog z drugimi kristjani in svetom, je bil zgled številnim pobudam, ki so na različnih področjih skušale vzpostaviti nekaj novega.

V takem ozračju so nastajali tudi študijski dnevi Draga, ki so prvo kal pognali že med koncilom, dozoreli pa septembra 1966 v istoimenski vasici pri Bazovici, tik ob meji s takratno Jugoslavijo. Zamisel se je oblikovala in dozorela v Društvu slovenskih izobražencev v Trstu. V naslednjih letih in desetletjih so študijski dnevi, ki so se iz Drage preselili na Opčine, postali prostor odprtega pogovora Slovencev v zamejstvu, zdomstvu in v matični domovini, ki so verjeli v dialog, demokracijo in sprejemali krščanske vrednote kot del skupne evropske dediščine.

Z zatrtjem demokratičnih pobud, umetniškega duha in preganjanjem javnega izpovedovanja vere v povojni diktaturi je slovenstvo v matični domovini ostalo brez pomembnih temeljev. Med vojno, ob njenem koncu in po njej je odšla prek meja množica tistih, ki se s tem ni mogla sprijazniti. Nekateri so se ustavili pri rojakih takoj za železno zaveso, drugi poiskali svoj prostor v drugih državah stare celine in tretji odšli čez ocean. Slovenci na Tržaškem, utrujeni od fašizma, so z veseljem sprejeli del te množice in skupaj zaživeli tržaško pomlad. Med njenimi sadovi je tudi Slovenska prosveta, ki je izšla iz Slovenske krščanske socialne zveze. Ta je povezala razna društva in krožke v Trstu in njegovem zaledju ter dajala pobude, kako še močnejše povezati dejavnosti, ki krepijo slovenstvo v tem prostoru. Nastalo je več kulturnih ustanov, zaživela sta revija *Mladika* s svojo

P. dr. Roman Tominec predava o vlogi krščanstva pri oblikovanju slovenske narodne zavesti in kulture na Dragi 1967.

založbo in tudi Društvo slovenskih izobražencev. Pomembno vlogo pri ohranjanju in utrjevanju tega duha so imele slovenske oziroma dvojezične župnije s svojimi duhovniki. Tržaška škofijska sinoda v letu 1959, pri kateri je pomembno vlogo odigral Jakob Ukmar, je manjšinam namenila posebno pozornost. Jakob Ukmar je že takrat napovedoval, da bo sinoda veliko pripomogla k pravičnemu in mirnemu sožitju obeh narodov v tržaški škofiji. Več členov sinode je na primer posvečenih enakopravnosti obeh jezikov v škofiji. Slovenski duhovniki se lahko srečujejo na svojih dušnopastirskih konferencah in dekanijskih srečanjih. Sinoda tudi za druga področja življenja — od politike do sociale — predlaga, naj med posamezniki in narodi vladata krščanska pravičnost

in ljubezen. To ozračje je ugodno vplivalo tudi na druga področja življenja slovenske skupnosti.

Jedro Društva slovenskih izobražencev so sestavljali intelektualci iz Trsta in okolice. Njihov duhovni asistent je bil duhovnik Stanko Janežič, ki se je po študiju v Rimu vrnil med Slovence na Tržaškem, neformalni voditelj pa prof. Jože Peterlin. V tem krogu se je konec leta 1964 rodila zamisel o nekakšnem počitniškem tečaju oziroma študijskih dnevih, ki bi bili namenjeni akademikom, izobražencem in zamejskim laikom. Svoje so dale tudi Svete Višarje, ki so v tistih letih znova zaživele kot božja pot in postale prostor srečanja slovenskih katoličanov iz zamejstva, zdomstva in, kolikor so razmere dopuščale, tudi iz matične Slovenije. Ehrlichova vizionarska napoved zedinjene Slovenije sredi tridesetih let na tem svetem kraju še ni bila pozabljena. Pred koncem julija 1965 so se tam srečali slovenski romarji iz ZDA in Kanade ter skupina goriških Slovencev. Nekaj tednov zatem je bilo pri višarski Mariji vseslovensko romanje, na katerem so se s pobudo Društva slovenskih izobražencev seznanili Goričani, Korošci pa tudi rojaki od drugod in podprli zamisel o počitniškem tečaju. Začele so se priprave na prvo študijsko srečanje. Predavatelji morajo biti odlični: trije duhovniki in trije laiki. Iskali so tudi kraj srečanja in našli vas Drago, ki leži na robu Krasa nedaleč od takratne jugoslovansko-italijanske meje. Nekateri so se zavzemali, da bi bil to tečaj za zamejske katoliške laike, drugi so želeli pritegniti čim širši krog ljudi različnih pogledov in prepričanj. Prevladali so slednji, in tako so organizatorji prve študijske dneve namenili »slovenskim izobražencem v zamejstvu«.

V soboto, 3. septembra 1966, se je v nekdanji vojašnici finančne straže v Dragi zbrala pisana družina rojakov iz zamejstva, iz drugih dežel Evrope, pa tudi iz matične Slovenije. Na dvodnevem srečanju so predavatelji odprli vprašanje slovenstva, položaja manjšin in dialoga. Moderator Jože Peterlin je najprej predstavil razloge in namen srečanja. O razmerah na Koroškem, Goriškem, Tržaškem in

Alojz Rebula leta 1972 predava o spremenljivosti in nespremenljivosti vrednot namesto odpovedanega Josipa Vidmarja, ob njem prof. Jože Peterlin.

v širšem slovenskem prostoru so spregovorili Valentin Inzko, Anton Kacin, Matej Poštovan, Drago Štoka in Reginald Vospernik. Janez Janžekovič je predaval o znanosti, svetovnih nazorih in religiji, Aleš Lokar o umetnosti sožitja in sodelovanja med ljudmi različnih prepričanj, Poštovan pa še o dialogu v svetu. Sestavni del srečanja je bila izmenjava mnenj, in odprl se je prostor dialoga. Tudi nedeljska sveta maša je spadala zraven. V svojih dnevnikih sta prvi Dragi nekaj vrstic namenila Vinko Beličič in Alojz Rebula. Oba sta bila presenečena ob odkritju majhne kotlinice, obdane z zelenjem in samoto. Beličič je bil precej nedorečen, začutil pa je, da bi morali imeti takšna srečanja pogostejše. Rebulo so pritegnili novi ljudje, ki jih je spoznaval med predavanji, zlasti Korošci. Prevzel ga je Janžekovič, »ta edinstvena koncentracija intelekta in srca med nami«. Po oceni kronista se je na prvih študijskih dnevih zbralo sto petdeset ljudi. Strinjali so se, da to ne sme biti enkratni dogodek. Razmišljali so tudi, da bi se naslednje leto dobili na Koroškem in da bi predavanja iz Drage natisnili v zborniku.

Študijski dnevi so ostali v Dragi in v svojih temeljih utrdili krščanstvo, dialog in slovenstvo. Prvi

organizatorji, med katerimi so bili Peterlin, Jevnikar, Abramijeva in drugi, so se poleg povezovanja Slovencev v zamejstvu in po svetu od vsega začetka trudili vzpostaviti stik z matično Slovenijo. Prvi predavatelji od tam so bili duhovniki. Pozneje so prišli tudi drugi: nekateri z blagoslovom in včasih tudi z navodili oblasti, drugi na lastno pest, čeprav so se zavedali posledic, tretjim so »prijazno« odsvetovali nastop na Dragi. Peterlin si je sicer prizadeval zbrati tudi ostanke predvojnih demokratičnih političnih struktur. Tudi iz oddaljenih dežel so začeli prihajati. Poslušalci so se vračali leto za letom, da bi se na tem »slovenskem duhovnem parlamentu«, kot ga je poimenoval Rebula, po Beličičevih besedah »prevedrili, opogumili in izčistili«. Organizatorji so imeli pri izbiri predavateljev večinoma srečno roko, saj so v Drago privabili številna znana imena iz vseh treh Slovenij. Odpirali so zanimive teme o krščanstvu in narodni zavesti, o problematiki manjšinstva in izseljenstva, o povezovanju evropskih narodov, o prihodnosti slovenstva, o mednarodni uveljavitvi Slovenije ... Dotaknili so se vprašanj, o katerih v matični Sloveniji ni bilo mogoče odprto govoriti, od medvojnega in povojnega dogajanja s poboji, do sprave, medijske svobode in delovanja kristjanov v javnosti. Nakazali so poti do oblikovanja skupnega slovenskega kulturnega prostora. V Dragi si lahko spoznal, kako diha slovenska skupnost v Benečiji, Kanadi, Avstraliji, zahodni Evropi ... sproti si se seznanjal s slovenskim tiskom v Argentini, na Koroškem in v domovini. Tisti, ki so prihajali iz Slovenije, so odkrivali bogato zakladnico prepovedane literature, ki ni smela prek meje.

»Svobodni mikrofoni« Drage so šli najbolj v nos jugoslovanski oblasti, zato je bil obisk študijskih dnevov pogumno oziroma tvegano dejanje. Tomaž Pavšič, ki je v Drago zahajal od samih začetkov, je pred leti v *Mladiki* zapisal: »Bilo je nekaj drzne romantičnosti, nekaj očarljivega tihotapskega tovarištva in hkrati je bil ponos, da pripadamo vsi tisti velikanski, nepriznani množici, ki sta ji slovenstvo

in demokracija vrednosti, za kateri se spleča tvegati in morda tudi pretrpeti. Posledic se enostavno nismo marali zavedati in o tem nismo hoteli niti premišljovati. Pa so bile hude! Na marsikaj pa se danes spominjamo s posebno nostalgijo. Nekoč sem se na Drago vozil skupaj z znamenitim tigrovcem, Tolmincem Albertom Rejcem. »Ali se zavedate,« mi je dejal ta, po zaporih in skozi zasliševanja preskušeni narodnjak, »da naju bo gotovo posnel skriti udbovski fotograf, ko bova recimo ploskala kakemu ognjevitemu predstavniku naše emigracije?« Pogledal me je, se nasmehnil in me, pričakujoč pritrdilnega odgovora, prijateljsko zaupno pobaral: »Pa bova vseeno ploskala, ali ne?« Koliko napora je vložila oblast za postavljanje senc tistim, ki so bili povezani z Drago, in komu vse se je posvečala, razkriva Omerzova knjiga *Karla*. Tudi organizatorji so doživljali blatenja po časopisih, lažne obtožbe in podobno.«

Društvo slovenskih izobražencev oziroma organizatorji Drage so doživljali kritike tudi iz zamejstva in izseljenstva. Dogajalo se je, da so bili udeleženci razočarani nad izbiro predavateljev. Kritični so bili do tistih, ki so bili preveč povezani z oblastjo; tudi Kocbeka, ki je prišel v Drago leta 1970, so nekateri odklonili. Nekateri so po objavi seznama gostov ostali doma. Tudi del politične emigracije je bil kritičen do tega, kar se je dogajalo na študijskih dnevih. Poskuse dialoga so poimenovali paktiranje z režimom, zahtevali so bolj odločno nasprotovanje komunistični oblasti ... Dolgoletni predsednik Društva slovenskih izobražencev Sergij Pahor je po osamosvojitvi Slovenije povedal: »Ljubljana je hotela, da bi zaprli usta emigrantom, ti pa so nam očitali kompromisarstvo in pripravljenost na paktiranje.«

Smrt Jožeta Peterlina 4. marca 1976 je študijskim dnevom prinesla nekaj sprememb, ni pa bistveno posegla v njihovo strukturo. Pred začetkom enajste Drage je Alojz Rebula v svoj dnevnik zapisal: »Ko je po smrti profesorja Peterlina padla organizacija Drage na nas, njegove prijatelje, smo se brez težav sporazumeli o trojem: o preselitvi prireditve na Op-

Draga 2015 – med mašo ljubljanskega nadškofa in metropolita Stanislava Zoreta.

čine, o poenostavitvi programa in o izdaji priložnostnega Biltena. Prav tako nam je po izkušnjah, ki jih je doživel z Ljubljano profesor Peterlin, splavalo v sporazumno zavest prepričanje, da mora imeti tudi diplomatska razpoložljivost svoje meje. Do matičnih predavateljev bomo skušali priti mimo izigravajočih institucionalnih posredovalnic.« Prav enajsta Draga je bila med najbolj odmevnimi. K temu so pripomogli predavatelji Franček Križnik z razmišljanjem o marksizmu in svobodi, Kazimir Humar z dilemami svobodnega tiska in Boris Pahor s sporočili Ketteja, Cankarja in Kosovela.

Srebrni jubilej Drage se je odvijal v senci demokratičnih sprememb v Sloveniji. Nekateri so bili prepričani, da Draga ne bo več potrebna, drugi so opozarjali, da je njen kritični duh nujen tudi v prihodnje. Dolgoletni

obiskovalec in tudi predavatelj na Dragi Andrej Capuder, ki je leta 1990 prišel na študijske dneve kot minister prve demokratično izvoljene vlade, je med drugim dejal: »Draga je pokazala svojo vitalnost in mislim, da ni nobene potrebe, da bi njeno petindvajsetletno delovanje ukinili. Nasprotno se pojavljajo nova vprašanja, novi problemi glede politične prihodnosti. Slovenci nismo nič manj razcepljeni kot prej, ko nam je v domovini vladala totalitarna ideologija.« Minilo je še četrto stoletje in zdaj so mnogi še bolj prepričani o nujnosti Drage kot pred petindvajsetimi leti. Sergij Pahor je v pogovoru za *Novi glas* med drugim povedal: »Pred padcem berlinskega zidu je Draga skušala obdržati med Slovenci zavest o svobodi, slovenstvu, demokraciji in krščanstvu kot vrednotah, za katere si je treba prizadevati in jih varovati za nove čase, ko bodo dozorele spremembe. Čakali smo in dočakali, toda vrednote, ki smo jih čuvali, niso še prišle v skupno narodovo zavest. Od tod duhovna kriza, ki razdvaja narod. Zato bo Draga še naprej priložnost za skupno razmišljanje.« Poleg tega nam prihaja vedno bolj v zavest, da tako zamejci kot izseljenci brez močnih vezi in podpore matične domovine ne bodo obstali. Svobodni mikrofoni Drage ostajajo odprti, saj medijska megla, ki vlada v matični Sloveniji, še vedno duši glasove.

(Tone Gorjup, novinar, Jarše)

Fotografije Arhiv Mladika, Trst

Januška Gostenčnik

KRAJEVNI GOVORI IZVEN MEJA SLOVENIJE

Govorci slovenskih narečij,¹ ki živijo izven državnih meja Slovenije, so bili zaradi različnih družbenopolitičnih okoliščin pogosto primorani bolj izrazito razviti zavest o svojem domačem govoru. Vsem tem narečnim govorcem bi na tem mestu želela predstaviti tiste kraje izven Slovenije v Avstriji, na Madžarskem, na Hrvaškem in v Italiji, ki so zajeti v mrežo krajev Slovenskega lingvističnega atlasa (dalje SLA), ki nastaja v Dialektološki sekciji Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša Znanstvenoraziskovalnega centra Slovenske akademije znanosti in umetnosti v Ljubljani že vse od njene ustanovitve.

SLA je leta 1934 zasnoval jezikoslovec Fran Ramovš; zgledoval se je pri drugih evropskih narodih, ki so v desetletju pred tem izdali svoje prve jezikovne atlase. Ramovš je bil prepričan, da je ena izmed potreb slovenskega jezikoslovja lingvistični atlas, tj. besedni atlas, ki bi obsegal ves dialektično razgiban in raznovrsten prostor slovenskega jezika. Ta ideja se je dalje razvila v temeljni projekt slovenske dialektologije.

Pripravljena je bila mreža krajev, v katerih je bilo predvideno zbiranje narečnega gradiva z anketno metodo po vnaprej pripravljeni vprašalnici SLA.² Mreža krajev in vprašalnica sta bili tekom let nekajkrat preurejeni. Prva mreža krajev je po Ramovšem predlogu predvidela 200 oz. 235 krajev iz vsega slovenskega jezikovnega prostora, torej tudi izven državnih meja Slovenije. Leta 1945 je bilo v mreži že 287 krajev, kasneje — najverjetneje na predlog Ivana Grafenauerja, ki je pozneje postal del Odbora za lingvistični atlas —, pa je obveljalo število 312.

Grafenauer je med drugim precej razširil mrežo v Avstriji.³ Prvi narečni zapisi so nastali šele po drugi svetovni vojni izpod peresa dialektologa Tineta Logarja in njegovih študentov s Filozofske fakultete v Ljubljani. Mrežo krajev sta še dodatno preuredila Tine Logar in Jakob Rigler v letih 1982–1984. Ves čas pa se je narečno gradivo sistematično, sicer z nekaj vmesnimi prekinitvami, vztrajno zbiralo in zapisovalo. Kljub temu je ostalo še kar nekaj nezapisanih krajev, zlasti izven meja Slovenije.

V zadnjih letih so sodelavci Dialektološke sekcije prispevali zlasti narečne zapise za do tedaj še nezapisane kraje na robu slovenskega jezikovnega prostora oz. na drugi strani državne meje. V nekaterih krajih iz predvidene mreže v Italiji (To60) in Avstriji (To20, To22, To25, To35) danes iz različnih razlogov ni več mogoče najti ustreznega informatorja, tj. slovenskega narečnega govorca, zato je bil v obravnavo zajet drug bližnji kraj, kjer se je našlo informatorja, ki je še govoril v slovenskem narečju. Na podlagi novjših dialektoloških raziskav pa se je pokazala potreba po razširitvi prvotno predvidene mreže krajev. Na novo se je v mrežo dodalo 7 točk na Hrvaškem — v Istri, dolini Kolpe,

¹ Prispevek je nastal v okviru raziskovalnega projekta L6–4042 Materialna kulturna dediščina v slovenskih narečjih: geolingvistična predstavitev, ki ga financirata ARRS in SAZU; vodja projekta je izr. prof. dr. Jožica Škofic.

² Danes vprašalnica za SLA obsega 870 oštevilčenih vprašanj, skupaj s podvprašanji pa jih je skoraj 3000. Vprašanja so razdeljena na petnajst pomenskih polj (Telo, Obleka, Hiša, Vas, Prazniki, Orodje, Živina, Rastline, Planina, Bolezni, Čas, Pokrajina, Družina, Štetje, Razno) ter na gramatična vprašanja.

³ Dodal je kraje, ki so v SLA oštevilčeni s Too4, Too5, To10, To11, To12, To13, To14, To21 in To27.

Gorskem kotarju, Posotelju in Medžimurju — in dve točki v Avstriji (T414 in T415).

Rezultat večdesetletnega vztrajnega dela mnogih dialektologov in njihovih študentov je bil izid prvega zvezka SLA⁴ leta 2011 pri Inštitutu za slovenski jezik Frana Ramovša. Izšel je v dveh delih, prva knjiga (atlas) obsega kartografsko gradivo, tj. 142 jezikovnih kart, in narečno gradivo, zapisano v nacionalni fonetični transkripciji, druga knjiga pa ob uvodnih poglavjih prinaša predvsem jezikoslovne komentarje. SLA 1 obsega narečno gradivo iz pomenskega polja »človek — človeško telo, sorodstvo in bolezni« iz 413 krajev. Odgovarja na 151 vprašanj iz vprašalnice SLA in prinaša več kot 2000 različnih narečnih besed oz. besednih zvez.

Drugi zvezek SLA (t. i. SLA 2), ki je izšel letos, je nastal v okviru projekta Materialna kulturna dediščina v slovenskih narečjih — geolingvistična predstavitev. Leksično-besedotvorni zvezek tokrat prinaša jezikoslovno obravnavano in kartirano narečno besedje iz pomenskega polja »kmečka hiša, kmetija, izbrana kmečka opravila« iz 417⁵ različnih krajev. Tudi to gradivo je neprecenljiv vir za nadaljnje jezikoslovne, npr. sociolingvistične in etimološke, ali etnološke raziskave.

V mrežo krajev SLA je danes tako vključenih 417 točk oz. krajevnih govorov, od tega jih je 78 izven državnih meja Slovenije (41 točk v Avstriji, 2 na Madžarskem, 7 na Hrvaškem in 28 v Italiji). Te točke so:

Točke SLA v Avstriji: ziljsko narečje: Too1 Brdo pri Šmohorju — Egg bei Hermagor, Too2 Borlje — Förolach, Too3 Blače — Vorderberg, Too4 Bistrica na Zilji — Feistritz an der Gail, Too6 Podkloster — Arnoldstein, Too7 Rikarja vas — Riegersdorf; rožansko narečje: To10 Marija na Zilji — Maria Gail, To11 Loče — Latschach, To12 Podravlje — Förderlach, To13

Kostanje — Köstenberg, To14 Teholica — Techelsberg, To15 Breznica — Frießnitz, To16 Sveče — Suettschach, To17 Hodiše — Keutschach, To18 Čahorče —Tschachoritsch, To19 Slovenji Plajberk — Windisch Bleiberg, To20 Zabrda — Saberda (nam. Žihpolje — Maria Rain), To21 Žrelec — Ebenthal, To22 Pokrče — Poggersdorf (nam. Timenica — Timeniz), To23 Radiše — Radsberg, To24 Sele — Zell Pfarre, To25 Kamen — Stein im Jauntal (nam. Mohliče — Möchling), To26 Tinje — Tainach, To27 Škocijan — St. Kanzian am Klopeiner See, To28 Žitara vas — Sittersdorf; obirsko narečje: To29 Obirsko — Ebriach, To30 Bela — Vellach, To31 Lepena — Leppen; podjunsko narečje: To32 Djekše — Diex, To33 Kneža — Grafenbach, To34 Grebinj — Griffen, To35 Podgora — Unternberg (nam. Ruda), To35 Ruda — Ruden, To36 Rinkole — Rinkolach, To37 Globasnica — Globasnitz, To38 Vidra vas — Wiederndorf, To39 Belšak — Weißenstein; južnopohorsko narečje (kozjaško podnarečje): T360 Lučane — Leutschach; severnopohorsko-remšniško narečje: T415 Radvanje — Rothwein; prekmursko narečje: (T406 Ženavci — Jennersdorf),⁶ T414 Žetinci — Sigheldorf.

Točke SLA na Madžarskem: prekmursko narečje: T404 Gornji Senik — Felsőszölnök, T405 Slovenska vas — Rábatótfalu.

Točke SLA na Hrvaškem: prleško narečje: T407 Banfi; srednještajersko narečje: T408 Hum na Sutli; kozjansko-bizeljsko narečje: T409 Dubravica; kostelsko narečje: T410 Čabar, T411 Ravnice; T412 Ravna Gora; istrsko narečje (šavrinsko podnarečje): T413 Brest.

Točke SLA v Italiji: ziljsko narečje: Too5 Ukve — Ugovizza; rezijansko narečje: To56 Bila — San Giorgio di Resia, To57 Njiva — Gniva, To58 Osojani — Oseacco, To59 Solbica — Stolvizza; tersko narečje: To60 Breg — Pers (nam. Fejplan — Flai-pano), To61 Bardo — Lusevera, To62 Viškorša — Monteaperta, To63 Černjeja — Cergneu di Sopra;

Karta slovenskih narečij

Vir © Geografski inštitut Antona Melika ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU in Inštitut za antropološke in prostorske študije, 2011.

nadiško narečje: To74 Marsin — Mersino, To75 Matajur — Montemaggiore, To77 Dreka — Drenchia, To78 Podbonesec — Pulfero, To79 Jeronišče — Jeronizza, To80 Špeter [Špeter Slovenov] — San Pietro al Natisone, To81 Ošnije — Osgnetto; briško narečje: To82 Mirnik — Mernico, To87 Števerjan — San Floriano del Collio, To88 Oslavje — Oslavia; kraško narečje: T101 Sovodnje — Savogna d’Isonzo, T105 Doberdob — Doberdò del Lago, T111 Mavhinje — Malchina, T112 Križ — Santa Croce, T113 Prosek — Prosecco; notranjsko narečje: T136 Opčine — Opicina, T137 Kolonkovec (Trst) — Coloncovez (Trieste), T138 Draga — Draga Sant’Elia;

istrsko narečje (rižansko podnarečje): T114 Boljunec — Bagnoli della Rosandra.

S temi 78 krajevnimi govori na robu slovenskega jezikovnega prostora se je SLA trudil vzpostaviti kar se da uravnoteženo mrežo krajev in zajeti vso bogato raznobarvnost slovenskih narečij, v upanju, da se bo zapisalo ponekod še zadnje živeče narečne govorce in tako ohranilo, kako domačini po domače »žebrajo«, »gučijo« ali pa »parlajo«.

(Asist. dr. Januška Gostenčnik, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, Dialektološka sekcija, Ljubljana)

⁴ Prosto dostopen na portalu www.fran.si.

⁵ V SLA 2 so bile dodane tri točke, in sicer T414 Žetinci – Sigheldorf, T415 Radvanje – Rothwein (oba kraja sta v Avstriji) in T417 Novi Kot v Sloveniji. Zadnja razlika je nastala zaradi spremembe številčenja T282 Delač, Vas. V SLA 2 je T282 Delač in T416 Vas.

⁶ Danes tam ni več govorcev slovenskega jezika, a T406 Ženavci kljub temu ostaja del mreže SLA.

Metka Dijkstra Murko

Z MANJ STVARI JE MANJ SKRBI — PREVERJENO!

Koliko vsega potrebuje človek, da bo srečen? Nekdo veliko hišo, dva avtomobila in počitnice petkrat na leto, kdo drug je zadovoljen s skromnim stanovanjem, starim kole-som in članstvom v bližnji knjižnici. Še in še bi lahko naštevali o materialnih razlikah ter predvsem o občutkih, ki jih vzbujajo. Ti so še kako odvisni od podobe »idealnega življe-nja«, ki jo neguje neposredna okolica, ta pa se spet napaja iz podobe, ki jo mediji širijo po nareku komerciale. Če je kriza na Nizozemskem prinesla kaj dobrega, je to gotovo spodbuda trendu, da se posameznik zamisli nad svojimi resničnimi potrebami. In se, kot zapoveduje duh časa, lažje osvobodi vsega nepotrebne-ga.

Priseljencem, ki na Nizozemskem iščejo boljše živ-ljenje in se pogosto tu prvič srečajo z zahodnjaškim blagostanjem, v oči bode dejstvo, kako skromni znajo biti Nizozemci. Čeprav bi si lahko privoščili mar-sikaj, se večina še kar vozi s kolesi in večerja zmeč-kan krompir z zelenjavo — ki si ju v prikolici pripe-ljejo tudi na dopust v Slovenijo! Varčni so tudi pri stvareh: stanovanja, hiše, shrambe, garaže so polne vsakovrstnih, bolj ali manj »priročnih« aparatov in stvari, »ki bodo mogoče kdaj še prišle prav«. In glede na to, da pospravljanje in čiščenje na Nizozemskem nima nobenega »statusa« in je omejeno na skrajno nujnost, se povprečna družina dobese-dno duši pod težo take »lastnine«.

KAM Z ROBO

Ko je Nizozemcem zmanjkalo prostora za vse raču-nalnike, hobije in za posebne sobe za domače živali, so se v preteklosti preprosto preselili v večjo hišo. Prav v zadnjem času, ko je čedalje več brezposelnih in je res treba varčevati, pa vedno več ljudi spozna, da bo treba nekaj spremeniti. Da stanovanje prepro-sto potrebujejo za življenje, ne za hrambo popol-

noma nepotrebni-h stvari, ki »poleg prostora žrejo pozornost, čas in denar«. Nova mantra je: Zbirati dogodke, ne stvari!

Potem pa panika: Kje začeti? Kaj je navlaka, kaj ni? Kaj je vseeno pametno obdržati, česa ne? Vse-kakor je pametno začeti izločati stvari, ki jih res ne uporabljamo oziroma ne uporabljamo dovolj. Pred nekaj leti so Nizozemci na veliko kupovali aparate za peko kruha. Ti se sedaj — spet na veliko — pra-sijo po omaricah, delajo napoto in lastnike strogo opominjajo na premalo pre-mišljen nakup.

Kaj narediti s stvarmi, ki morajo stran? Jih pro-dati, podariti, posoditi, zamenjati za kaj drugega? Enostavno »vreči proč« na Nizozemskem ne pride v poštev. Tudi ni potrebno: na vsakem koncu je že kakšna trgovina z rabljenim blagom, splet pa poln forumov in posvetovalnih strani, kjer je mogoče najti polno pametnih nasvetov za ponovno uporabo odsluženih stvari.

Najbolj resni primeri potrebujejo za »veliko čistko« pomoč profesionalcev, povprečneži pa že z malo zdrave pameti in s kakšnim priročnim nasve-tom pridejo daleč. Tukaj navajamo nekaj nasvetov,

izposojenih iz različnih spletnih forumov, nekaj so-sedskih pobud ter dodatno nekaj svojih dobrih in slabih izkušenj. Primere navajamo predvsem kot zanimivost, kako se takega pospravljanja lotevajo v tujini, komu pa mogoče tudi kot navdih in v spod-budo pri »inventuri« njegovih stvari!

ZASLUŽEK S POSPRAVLJANJEM

Okoli pospravljanja se razvija prava industrija. Za-čelo se je z deljenjem preprostih pravil, kot so »za-vreči je treba vsako oblačilo, ki ni bilo nošeno eno leto«, »ena knjiga v hišo, ena knjiga iz hiše« ali »vsak dan mora vsaj ena nepotrebna stvar iz hiše«. Pame-tno je zbrati vse, kar je po hiši podobnega; ko bodo namreč vse šivalne potrebščine, barvice in kemični svinčniki, brisače in papirnati robci, glavniki, kreme za roke in skodelice za kavo na enem kupu, bo šele vidno, koliko vsega imamo. Če za hranjenje neke stvari določimo stalno mesto, je nikoli ne bo treba iskati, kar nekaj časa pa verjetno tudi ne bo treba kupiti nove zaloge.

Posamezniki na spletu navdušujejo s svojimi zgodbami o pospravljanju ter fotografijami pospra-vljenih kuhinj in delovnih kotičkov. O tem redno pišejo »resni« časniki, pojavljajo se za to temo speci-alizirane revije, zelo gledane so televizijske oddaje, namenjene pospravljanju. Najbolj prodajane knjige? Priročniki o pospravljanju in urejanju stanovanja! Če za tako delo ni časa in volje, denar pa je pri hiši, se da najeti profesionalno osebje, ki presortira celo-tno gospodinjstvo, lahko enkrat samkrat ali enkrat na sezono. Za tiste pa, ki se tega želijo naučiti sami, ne manjka vsakovrstnih delavnic za »osmišljanje življenja s pomočjo pospravljanja«, sledeč načelu »pospravljen hiša, pospravljen glava«.

Z malimi koraki ali s polno denarnico se da ve-liko doseči, trajni učinek pa ima vendarle le spre-menjeno razmišljanje o tem, da ohranimo le tisto, kar res potrebujemo. K sreči se tega zaveda čedalje več ljudi, katerih statusni simbol nista polno sta-novanje in velik avtomobil, ampak preprosto ČAS.

Oblekoteka

DELIMO, TOREJ SMO

Tudi tu velja: V slugi je moč! Somišljenike združujejo ne samo isto prepričanje, izkušnje in ideje, ampak tudi stvari, ki jih ne potrebujejo ves čas in jih zato drug z drugim delijo. Tako imajo sosedi skupno kosilnico za travo, v soseski si delijo tudi vrtalni stroj, čoln ali žar in tako naprej. Svoje kolo Nizozemci resda težko dajo iz rok, brez težav pa posodijo avto. Poleg komer-cialnih ponudnikov obstajajo že najmanj štiri spletna mesta, prek katerih lahko v svoji neposredni okolici po ugodni ceni najameš avto. »In še sosede spoznaš!« slišim od sodelavca, ki je enako kot jaz prepričan, da poleg družabnosti ta nova večja socialna povezanost prispeva k boljšemu življenjskemu okolju. Kaj pa bi rekli na »oblekoteko« — izposojevalnico oblek?

OBLEKOTEKA

Iz vsake ideje se rodi nekaj novih! Pametno zveni že tista o pomoči pri pospravljanju garderobne omare: dobra prijateljica najbolj pomaga z iskrenim mne-njem o kakšnem »dvomljivem« krilu, od katerega se je tako težko ločiti ... Naslednja stopnja je orga-niziranje srečanja s prijateljicami, na katero vsaka prinese kakšnih pet kosov oblačil, potem pa jih med seboj zamenjajo. Vsaka udeleženka srečanja zastonj dobi nekaj »novega«, to »zastonjsko nakupovanje« pa je zabeljeno še z veliko mero družabnosti!

Za tiste s prijateljicami različnih velikosti ter za tiste, ki prijateljstva ne upajo »tvegati zaradi cunja«, je

dobra rešitev obisk v eni od tako imenovanih »oblekotek«. Na Nizozemskem od nekdanj obstajajo izposojevalnice svečane garderobe, kjer se da poceni izposoditi »oblačila za enkratne priložnosti«. Od lani pa je tukajšnja javnost bogatejša tudi za izposojevalnico bolj vsakdanjih oblek – hlač, kril, jopic in tako naprej. Podobno kot v knjižnici si člani po plačilu članarine lahko za določen čas izposodijo različna oblačila. Osnovni abonma lahko razširijo z večjim številom izposojenih kosov ali daljšim časom izposoje. Za »dvomljivce« imajo poskusno dobo, za tiste pa, ki jim je kakšno oblačilo posebno všeč, obstaja možnost odkupa z znatnim popustom.

Tako si sedaj v Utrechtu takšno »veliko garderobno omaro« deli že nekaj sto strank. Doma imajo osnovno garderobo, to pa dopolnjujejo z »oblekoteko«. Z naraščanjem števila članov se večja tudi ponudba in obenem izboljšuje kvaliteta. Poleg klasičnih oblačil poštenih (faire-trade) znamk je na policah in na obešalnikih mogoče najti tudi izdelke mladih oblikovalcev, ki se tu prvič predstavljajo potencialnim kupcem.

Pri takih pobudah se sreča veliko sodobnih trendov: skrb za okolje, skrb za ohranjanje in pravično porazdeljenost naravnih virov, skrb za zdravo prehrano, nastopanje proti potratu hrane in tako naprej. Če se ustavimo samo pri hrani: nizozemska gospodinjstva letno zavržejo za 2,5 milijarde evrov hrane, od tega 50 kg še zapakirane, neoporečne hrane — na osebo! Kogar to moti, se najprej sam potruži, da kupi le potrebno hrano in da vse nakupljeno tudi res porabi. Pri tem pomaga na primer »Klikipedia«, spletno mesto, na katerem najdemo recepte za porabo »klikjes, ostankov« — kakšna enostavna juha, polnjena omleta ali mešana solata se da vedno narediti! Še bolj uporabni so seveda nasveti o tem, kako ravnati, da do ostankov sploh ne bi prišlo: o »pametnem« nakupu, o pravilni hrambi živil, o tem, katera živila so sezonska in katera lokalno pridelana. Na kratko, najprej je treba čim prej porabiti zaloge iz lastne shrambe, potem pa poskrbeti, da do preobilnih zalog sploh ne pride.

Kaj pa, če smo skuhali preveč? V takem primeru je najbolj preprosto, pa tudi družabno povabiti prijatelje na kosilo. Kakšna zamrznjena porcija bo prišla prav kdaj kasneje. V nizozemskih mestih je tudi vedno več možnosti prek spletne strani ponuditi pripravljene jedi »v pokušino« v soseščini. Za simbolično ceno, v katero pa je — spet — vključeno spoznavanje s sosedi in dober občutek tako pri ponudniku kot pri porabniku. Če je jed okusna, sledi namreč ugodna recenzija, če pa je cena previsoka, preprosto ni več povpraševanja. Vsaka izkušnja pač tudi nekaj stane.

S PRETIRANO RASTJO SE NEHA ZAČETNI IDEALIZEM

Tudi »deljenje« je postalo prava »industrija« — »ekonomija delitve« je dobila slabšalni prizvok zaradi komercializacije nekaterih izredno razširjenih ponudb. S preseganjem lokalnih meja se zmanjša za tovrstno »deljenje« zelo potrebno osnovno zaupanje. Zato tukaj opisanih, strogo lokalno omejenih pobud ne gre zamenjevati z razvpitimi »uberji« in »airbnbji«.

V osnovi pametne iniciative se zaradi svoje eksplozivne rasti in pomanjkanja možnosti kontrole kot posledice te rasti izrojevajo v nepošteno konkurenco obstoječi ekonomiji. Dobički nevidnih lastnikov naraščajo na račun brezpravnih »izvajalcev« uslug, ki so tudi neposredna tarča nasprotnikov teh uslug. Zaradi tega Nizozemska pripravlja bolj dosledno zakonsko ureditev teh dejavnosti. Dejansko stanje pa je odvisno predvsem od povpraševanja: dokler bo naraščalo zanimanje, bo naraščala ponudba, z njo pa bodo žal nastajale tudi anomalije, ki jih dovoljuje. Pa se bo treba vprašati, ali oziroma koliko je pošteno izkoriščati te možnosti, da s tem ne izkoriščamo koga drugega.

DRAGOCENI OSTANKI

Pa smo spet pred domačim pragom, pred katerim se je nabral kup stvari: takih, ki jih res ne potrebujemo, pa tudi nekaj takih, iz katerih bi se še dalo kaj narediti. Prve bo mogoče prodati ali podariti, še toliko lažje, če bo druge mogoče vseeno koristno uporabiti.

Staro mizo se vedno da še polepšati s kakšnim originalnim prtom. Preden se odpravimo kupiti blago za novega, pogledjmo, ali se bo mogoče kje po hiši našel kakšen kos blaga, rjuhe, kuhinjskih krp ali podobnega materiala za originalno pokrivalo mize, ki smo se je že naveličali. Nimamo šivalnega stroja? Mogoče ga ima pa soseda, ki bi prt verjetno raje kar sama zarobila. Mogoče v zameno za veliko skledo lazanje?

Podobno velja za oblačila, od katerih se zaradi lepih spominov ne moremo ločiti. Babičinih rut menda ne bomo več nosile, lahko pa iz njih pričramo originalno preobleko za okrasno blazino. Te se dajo narediti tudi iz lastnoročno spletenih, sedaj premajhnih ali ponošenih puloverjev. In še in še. Zveni idealistično, izkušnje in pričevanja z različnih spletnih forumov dokazujejo uspešnost teh novodobnih idej. Pravzaprav so to že stare ideje, ki jih v novi dobi le na novo odkrivamo.

IZ MALEGA RASTE VELIKO, IZ STAREGA NOVO

Da ne bomo samo »teoretizirali«: tudi v našem gospodinjstvu se je z leti nabralo kar nekaj navlake, še posebno po selitvi v hišo z velikim podstrešjem. Tam imamo vrsto škatel, ki jih po selitvi še nismo odprli in bi jih morali po vseh teorijah pospravljanja» takoj zavreči. Ampak ali ni boljši občutek, če ima kdo (drug) še korist od shranjenih reči? Tudi če gre za odvečne, nikoli uporabljene kapuce dežnih jaken? Toliko bolj, če gre za odvečne kapuce dežnih jaken!

»Kar meni jih daj!« si je kapuce odločno prisvojila prijateljica Špela, ki jo tukajšnji rojaki poznamo kot voditeljico igralnih uric in sploh »superkreativko«. Rezultat? Naramna vreča, ki jo je mogoče zložiti na minimum, da je primerna za v torbico, in z njo nadomestiti tisto obvezno plastično nakupovalno vrečko. Taka vreča ni samo uporabna, ampak se, ker je res dobro zašita, lepo prilega k vsem jaknam, iz katerih kapuc je sestavljena. Največja vrednost pa je seveda prijetno presenečenje, ki ga je povzročilo to nepozabno Špelino darilo.

KAJ SPLOH ZARES POTREBUJEMO

Na Nizozemskem počasi prihajamo do spoznanja, da se z redom povrne pregled nad stvarmi, ki jih imamo v lasti, nad tem, katere moramo obdržati in katere si res želimo obdržati. To nam bo pomagalo naslednjič, ko se bomo spet znašli v skušnjavi, da bi kaj kupili. Res želimo kaj novega ali nas zgolj »muči« potreba po spremembi? Še eden izmed preizkušenih in zelo učinkovitih tikov: če samo premaknemo pohištvo, knjige presortiramo po barvi platic in prestavimo kakšno lončnico, dobimo (skoraj) novo dnevno sobo. In imamo dober občutek, ker smo dobesedno iz nič naredili veliko spremembo!

Za tako »potešitev kreativnosti«, zavest, da smo nekaj dosegli, gre tudi pri pospravljanju, o katerem smo govorili v uvodu. To vedno bolj razširjeno spoznanje združuje čedalje številnejšo skupnost, katere člani namesto stvari raje zbirajo »dogodke«. Zato se ni čuditi uspehu, ki ga s svojimi nasveti dosega razni »ideologi pospravljanja«. Med njimi je najbolj priljubljena mlada Japonka Marie Kondo. S svojim, zdaj tudi že v slovenščino prevedenim knjižnim hitom *Umetnost pospravljanja: urejeno stanovanje bo spremenilo vaše življenje* je, kot priznava, nagrajena trojno: s pospravljenim lastnim stanovanjem, z zadovoljstvom, da svojo izkušnjo deli z milijoni bralcev, in z zadoščenjem, da je pospravljanje sedaj njen poklic. Nizozemci takoj dodajo še četrto nagrado: milijone, ki jih je s tem zaslužila! Tu se pač vse začne in konča, pri lastnem žepu. Torej — res potrebujem to knjigo? Mogoče pa si jo lahko kje izposodim ...

P. S.: Hvala Špeli Božnar za navdih, ideje in dejavno pomoč pri nastajanju tega razmišljanja. Pa še naprej za prijateljstvo in že vnaprej za nove dobre ideje.

(Metka Dijkstra - Murko, Haag)

Fotografija Keimpe Dijkstra

Marko Smole

PALČAVA ŠIŠA IZ VASI PLEŠCE V GORSKEM KOTARJU NA HRVAŠKEM

Večina nas le malo ve o tem, da so v preteklosti meje zgodovinskih dežel, na katerih je nastala sedanja država Slovenija, tekle drugače, kot jih vidimo sedaj. Ena od takih meja je bila tudi južna meja Kranjske, ki se je v srednjem veku raztezala daleč do Kvarnerja.

Prav med nogami sedanje slovenske kokoške leži območje graščinske posesti Čabar, ki je bilo nekdanj del Kranjske in je še v 16. stoletju pripadalo kočevskemu gospodstvu. Kasneje je bil ta del zaradi gospodarske dejavnosti hrvaških plemičev Zrinjskih, ki so leta 1651 v Čabru odprli za tiste čase relativno velik železarski obrat — fužino —, počasi priključen hrvaški deželi. Verjetno tudi zaradi interesov samega cesarja, ki je, po kaznovanju Zrinjskih zaradi zarote proti Habsburžanom, zaplenil njihove posesti.

Zaradi železarstva so se sem priseljevali mnogi delavci iz soseščine: največ z območja Kočevske, iz Loške doline in iz drugih delov Kranjske, manj in kasneje iz drugih delov Hrvaške, nekaj pa tudi iz oddaljenejših krajev, kjer so bili večji železarstva ali drugih obrti, povezanih s proizvodnjo in obdelavo železa, to so bili rudarji, drvarji, oglarji, tesarji, tovarniki, sodarji. V sodčkah so tovorili izdelke in še bi lahko naštevali. Železarjenje je trajalo pod različnimi gospodarji nekaj več kot sto let, a uspešneje le prvih petdeset. Leta 1711 je fužina doživela naravno katastrofo. Ob velikem neurju z nalivom so nekaj-metrski nanosi peska z bregov, erodiranih zaradi izkrčenega gozda in kopanja rude, zasuli vse pomembnejše obrate. Fužino so obnovili šele čez desetletje, a je kmalu pričelo primanjkovati kvalitetne rude. Zadnji železarski obrat je bil zaprt v osemdesetih letih 18. stoletja, in ljudje so se spet morali pre-

usmeriti v druge dejavnosti. Mnogo jih je tudi odšlo v bolj razvite dele Gorskega kotarja in Hrvaške, kjer so lahko uporabili svoje železarsko ali rudarsko znanje pri gradnji tedaj novih cest Karoline in Louisiane. Precej pa jih je tu ostalo in marsikatera družina je prisotna na tem območju že več stoletij. Eni od najstarejših priimkov v teh krajih so Malnar, Kvaternik, Čop ...

Celotno Čebransko, kot območje ponekod poimenujejo v slovenski literaturi, sestavljajo štiri zgodovinske celote. Čabar kot središče od 17. stoletja in Tršče — v lokalnem govoru Trstje —, sta

Trški izgled središča vasi Plešce s Palčavo šišo in župnijsko cerkvijo Sv. Trojice.

nastala v 17. stoletju oziroma se od tedaj razvijala zaradi železarjenja. Čabar je prevzel vlogo središča območja od starejšega Gerova, v Trstju so bili površinski kopi železa in tam čez so se tovorili izdelki železarne proti pristanišču v Bakru. Prezid je staro naselje na južnem delu Babnega polja, kraškega polja, na katerem stoji tudi slovenska vas Babno Polje. Stoji na stari poti iz Loške doline proti Kvarnerju, ki jo je obrambni zid pregrajeval že v rimskih časih, a tudi pred njim so bila tu japonska naselja in so vodile stare poti. Gerovo, ki je najstarejši center območja, nekaj časa je bilo tudi središče celotnega območja Gorskega kotarja, je bilo vedno močno povezano s potjo proti Kvarnerskemu zalivu, saj je od tu do morja le nekaj več kot šest ur hoda. Plešce je najnižje ležeče naselje na območju in je povezano s srednjeveško upravno župo Osilnica in starimi trgovskimi potmi po dolini Kolpe, po katerih je stoletja prehajalo različno trgovsko blago iz osrednje Hrvaške in Bele krajine. Največ je bilo žita, koruze, vina, živine, poti pa so se okoli Sv. Gore nad Plešci z romarsko cerkvijo Svete Matere Božje priključevale na smeri proti morju ali Loški dolini. Pri tovorjenju in kmečki trgovini so stoletja družno sodelovali Gerovci, Osilničani, Kočevci in Kostelci, že iz 15. stoletja so znani podatki o njihovi prodaji žita beneškim trgovcem. In prav o tem predelu v dolini rečice Čabranke, prej poimenovane Osivnica, bo v nadaljevanju tekla beseda.

Dolina Čabranke in zgornje Kolpe je ena izmed tistih, ki jih je zgodovinska usoda porinila na obrobja novih držav, v katerih niso imele dovolj moči, da bi si izborile položaj, ki jim je nekoč dajal možnosti razvoja. Še pred drugo svetovno vojno je po dolini vrvelo od življenja in načrtov, a območje zaradi tragične usode med vojno okupacijo, ko so Italijani požgali večino naselij nad dolino, pa tudi zaradi režima na novonastali meji med Slovenijo in Hrvaško, ki je za prebivalce močno omejujoč, šele zadnja leta ponovno odkriva svoje vredno naravno bogastvo in kulturno izročilo.

Dolina nima več veliko prebivalcev, a vendar je med njimi ostalo mnogo družin s priimki, ki so tu že več kot pet stoletij. Tudi Čopovi so v krajih okoli romarske Svete Gore nad dolino že stoletja. Njihov priimek je zabeležen v prvem urbarju teh krajev iz leta 1498, ko je tudi območje na desnem bregu doline pripadalo kočevskemu gospodstvu. Na Kranjskem se priimek omenja že mnogo prej. Nosilci priimka so bili kmetje, župani, duhovniki, kovači v železarni v Čabru, kmetje, vsaj od 18. stoletja tudi trgovci z lesom in lesenimi izdelki iz domačih krajev, z vinom, koruzo in pšenico iz osrednje Hrvaške, industrijskim blagom in prehrabnimi izdelki iz Kranjske.

Za trgovske karavane je bilo območje okoli Svete Gore mnoga stoletja prehodno proti Kranjski, Kvarnerju, Kočevski in osrednji Hrvaški. V okolici Svete Gore, kamor posebno ob prazniku Marijinega rojstva, malega šmarna, že stoletja romajo poleg domačinov s čabranskega in kočevskega konca tudi številni Primorci od Klane do Bakra, so se križale poti in menjavali tovari. In prav iz Gerova in Malega Luga, vasi nad dolino izza Svete Gore, so bili predniki Čopovih, lastnikov Palčave šiša — hiše v Plešcih v dolini Čabranke, ki je dobila ime po Palčavih — prišlekih iz Babnega Polja (v domačem govoru so ti Palci, Polci).

V drugi polovici 18. stoletja so začeli po dolini Kolpe povezovati ceste. Od takrat obstajajo tudi prvi ohranjeni dokumenti o nakupih posesti Čopovih v dolini, o poroki z najbogatejšo nevesto v dolini — Lenko Kvaternik iz Mandlov. Tudi njeni predniki so svoje bogastvo verjetno pridobili z udeležbo pri trgovini in tovorjenju žita, koruze in živine preko doline. V dokumentih iz prve polovice 19. stoletja lahko izvemo o funkciji vaškega sodnika, ki jo je opravljal Ivan Čop v Plešcih, kamor so se Čopovi preselili.

Gradnja južne železnice od Ljubljane do Trsta je bila velik izziv tudi za tukajšnje trgovce, med njimi za Ivana, ki se je z družino preselil na Kranjsko. Tam je trgoval z blagom, ki sta mu ga dobavljala brata tr-

Notranja oprema Palčave trgovine – štacuna iz sredine 19. stoletja z originalno opremo.

govca — eden se je preselil v Jastrebarsko, mestece pri Karlovcu, ki je bilo z velikimi posestmi plemičev Erdödyjev središče trgovine z žitom, koruzo in vinom, drugi je ostal v Gerovem in se je ukvarjal z lesno trgovino ter dobavljal blago iz Reke. Gradnja na južni železnici se je zaključevala, ko je na gradbišču zaradi slabih higienskih razmer izbruhnila velika epidemija kolere, ki je odnesla mnogo življenj po Kranjskem in Hrvaškem. In družina se je vrnila v dolino, kjer ni manjkalo čiste vode, ter si leta 1856 pričela v naselju z večinoma lesenimi in maloštevilnimi polzidanimi stavbami graditi veliko in bogato Palčavo šišo. Skupaj s kamnitim skednjem so jo zgradili najboljši mojstri iz Primorja. Njihov vodja Pietro Cividini je prihajal iz okolice Vidma in je v tistem času s svojo ekipo gradil cerkve v razvijajoči se dolini in nad njo. Verjetno tudi zaradi strahu pred kolero je Palčava zgradba dobila gosposko nadstropje, kjer je družina lahko živela ločeno od ostalih, s kamnitim straniščem in spalnicami otrok na podstrehi. A vendar so graditelji obdržali izročilo krajevne arhitekture tistega obdobja — razmerja zlatega reza, lokalne materiale, tj. kamen in jelov les, tradicionalni razpored prostorov z vežo, prečno na stavbo, in dvotraktno razporeditvijo prostorov levo in de-

sno, z gankom. Hiša je bila krita s cepljeno krovno desko in je že od začetka imela dimnike, kar je bila v dolini takrat redkost. Imela je celo dve kuhinji z odprtim ognjiščem, v pritličju za obiskovalce gostilne in vse ostale, v nadstropju posebej za družino.

Leta so minevala, Čopovi so obdržali pomembno mesto v okolju, ki se je vso drugo polovico 19. stoletja intenzivno razvijalo in ni kaj prida čutilo meje dveh delov monarhije. Anton Čop je bil župan in poslanec v županijski skupščini, v tem obdobju se je Plešce celo borilo za prevlado s Čabrom. Z drugo generacijo gospodarja sta prišli nevesti iz Postojne in Kočevja, obe iz trgovskih družin. Prva, Slovenka, Fani, rojena Ditrich, je brez otrok umrla po dvanajstih letih skupnega življenja, v katerih sta s soprogom gosposko opremila hišo. Po njeni smrti se je Anton drugič poročil s kočevsko Nemko in dobil težko pričakovane naslednike. Razvijali so se trgovina, gostilna in turizem. Dogradili so hišo z novim salonom, od salona ločili jedilnico in živeli za dolino gosposko življenje. Obiskovali so tuje kraje, od Benetk do Lurda, Trsta, Ljubljane, Zagreba in Dunaja. Anton in žena Julija, rojena Petsche, sta veliko vlagala v izobrazbo otrok. Šolali so se v Kočevju, Tržiču/Monfalconeju, Senju, Zagrebu, Gradcu — v hrvaških, slovenskih in nemških šolah.

Konec 19. stoletja so se pričele krize, ljudje so odhajali na delo v tujino, marsikdo je tam tudi ostal. Gospodar je v časih najhujše krize in izseljevanja v knjigo zapisal: »Sem Čop, trgovec po poklicu in Plešce so moja domovina ...«

Verjetno tudi zaradi krize so se pričeli že v devetdesetih letih 19. stoletja načrtneje ukvarjati s turizmom, ki je postal pomembna gospodarska dejavnost med obema svetovnima vojnoma. Skoraj 50 let so bili Palčavi gibalo turističnega razvoja v tem delu doline. K Palčavim, ki so imeli dve hiši, so poleti prihajali turisti na nekajtedenske počitnice iz velikih mest Hrvaške, celo iz Srbije. Zahtevnejšim in bogatejšim družinam tovarnarjev, zdravnikov, advokatov iz Zagreba, Novega Sada in Beograda

so Palčavi za nekaj mesecev prepustili svoje bogato opremljene sobe v nadstropju in se preselili v podstrešne prostore. Ostali so spali v sosednji Palčavi stavbi, več se jih je nastanilo tudi po drugih hišah v vasi, kjer so jim prepustili najboljše sobe. Vsako leto je pri Palčavih letovalo po petdeset turistov. Hiša je bila znana po nedeljskih plesih. Turisti so hodili na izlete, planinarili, lovili ribe in brali knjige iz obširne knjižnice.

Tudi naslednja generacija med vojnoma je veliko vlagala v turistični razvoj, sadili so sadna drevesa in celo prodajali vozove najboljših jabolk hotelom v Primorju. Promovirali so dolino ter gosposko in intelektualno okolje, ki ga je hiša z bogato notranjo opremo, veliko knjižnico, razgledanima gospodarjema, dobro kuhinjo in lepotami okolice ponujala tudi petičnim gostom. Turizem je pomagal premostiti gospodarsko krizo in omogočal dober zaslužek, pa tudi zaposlenost drugim ljudem po vasi.

Nesreča gospodarja Zvonimirja pred vojno — med prevozom blaga iz Sušaka s kolegom trgovcem iz Rakeka se je smrtno ponesrečil na tovarnjaku v bližnjem Ribjeku — in svetovna vojna pa sta prekinili razvoj, ne samo družine, temveč prebivalcev krajev na obeh straneh meje. Večina vasi nad dolino je bila leta 1942 požgana in marsikateri od njihovih interniranih prebivalcev je izgubil življenje v taboriščih na Rabu, v Trevisu in drugje po Italiji. Interniranci so po povratku za silo obnovili požgane objekte in v vlažnih zidanih kletah preživeli hudo prvo zimo. Tudi v Palčavi šiši jih je prve mesece prebilo skoraj štirideset.

Po vojni so hiše nad dolino večinoma obnovili, a nikoli več v velikosti, kot so bile pred vojno. Nove hiše po bregovih so bile manjše, težko je bilo z delom in zaslužkom. Zato se bile mnoge domačije v desetletjih po vojni zapuščene, njive in travniki pa so se zarasli.

Tudi iz Palčave šiši sta se odselili zadnji potomki, starejša v Kanado in mlajša v Ljubljano, a ljubezni do domovine nista izgubili.

Palčava kanclija v prvem nadstropju, soba za posebne goste in poslovne razgovore.

Novo perspektivo je Palčava šiša pričela dobivati s peto generacijo naslednikov, ki so v njej odkrili skrite zaklade prednikov. Družina Smole iz Ljubljane je hišo korak za korakom obnovila, s posluhom za pod plastmi beleža in prahu odkrite ostanke drobnih dragocenosti iz življenja njenih prebivalcev, in jo leta 2006 kot kulturni spomenik, vpisan v register Republike Hrvaške, in kot prvo zasebno etnološko zbirko na Hrvaškem odprla javnosti. V njej ni predstavljeno le življenjsko okolje prebivalcev hiše in doline v zadnjih stoletjih — večina opreme je iz 19. stoletja —, temveč tudi njena kulturna dediščina, ki je stoletja povezovala ljudi na obeh straneh meje. Med to dediščino imajo posebno mesto domači govori in glasba diatonične harmonike, pa tudi tradicionalne obrti v dolini.

Zgodba Palčave šiši se nadaljuje z organizacijo narečnih prireditev in pohodov, na katerih Smoletovi skupaj z domačini z obeh strani meje promovirajo skupno kulturno dediščino doline. Vsako leto snemajo material za etnografske filme v lokalnih govorih. Organizirajo etnološke raziskovalne tabore in delavnice za mlade, s pomočjo študentov in strokovnjakov z obeh strani meje strokovno raziskujejo snovno in nesnovno dediščino obeh strani doline.

Igor Grdina

NENAVADNO LETO 1816

Ljudje so pričakovali, da bo prestopno leto 1816 po dolgi vrsti vojn, ki sta jih povzročila francoska revolucija in njen imperialni dedič Napoleon, prineslo vrnitev v normalnost. Strašna bitka pri Waterlooju je namreč sredi junija 1815 sklenila epoho negotovosti, ki je zaznamovala življenje ene velike generacije Evropejcev. Države, ki so proti republikanski in cesarski Franciji oblikovale kar sedem različnih koalicij, so pod vodstvom britanskega »železnega vojvode« Wellingtonskega in pruskega generalfeldmaršala Blücherja dosegle končno zmago.

Na dunajskem kongresu zamišljeni kontinentalni red, ki je temeljil na solidarnosti monarhov in ravnotežju sil, je šele z vzpostavitvijo miru lahko pokazal svoje prednosti pred koncepcijo Evrope kot velikan-ske province okoli Pariza. Toda ker ga je Napoleon uspel postaviti pod vprašaj s komaj 600 vojniki, s katerimi se je marca 1815 vrnil z Elbe, so države, ki so nasprotovale podjetnemu cesarju, po njegovem drugem in dokončnem padcu v Parizu oblikovale še Sveto zvezo kot nekakšno stalno koalicijo krščanskih držav. Zunaj njenih okvirov so v Evropi ostali zgolj Velika Britanija, ki je že vodila svetovno politiko in ne zgolj kontinentalne, osmanska Turčija in Sveti sedež. Papež se tedaj pač ni bil voljan zavezati k naporom za ohranjanje oblasti nekatoliških državnih poglavarjev. Prihodnost je pokazala, da strah vladarjev hkrati je in ni bil utemeljen: revolucionarni pohodi Rafaela del Riega, Guglielma Peppeja, Alexandra Ypsilantisa in Sergeja Ivanoviča Muravjeva - Apostola od Španije na zahodu do Rusije na vzhodu so demonstrirali vablјivost Napoleonovega zgleda, toda po drugi strani je kongresni red v glavnem brez prehudih prask prestal preizkus prakse.

Na Slovenskem se je leto 1816 začelo z dogajanjem, ki bi utegnilo imeti daljnosežne posledice, vendar je poznejša zgodovina odločila, da je ostalo samo mimobežni pripetljaj. Avstrijske oblasti so namreč na večjem delu ozemlja nekdanjih Napoleonovih po-

Napoleon Bonaparte (1769 - 1821), politik, vojaški vodja, general, cesar. Vir https://sl.wikipedia.org/wiki/Napoleon_Bonaparte

Po modi iz 1880-ih let poslikan Palčav salon — *zajdni cimr* z bogatim pohištvom in knjižnico, pripravljen na slavnostni obed.

Posebno področje njihovega raziskovanja je že veliko let stavbna dediščina, kjer med na videz skromnimi ostanki večkrat predelovanih hiš na terenu odkrivajo gradbene osnove stanovanjskih hiš in način bivanja tukajšnjih prebivalcev izpred dveh stoletij in več. Tudi govori ob Čabranki in zgornji Kolpi so bili po njihovi prijavi leta 2010 kot prva narečna enota uvrščeni v katalog žive dediščine Republike Slovenije, leta 2015 pa so bili s pomočjo Matice hrvatske, ogranak Čabar za hrvaško stran, uradno uvrščeni v register Republike Hrvaške. Želijo si, da bi ohranjena skupna kulturna dediščina Slovencev in Hrvatov postala ena od perspektiv bodočega razvoja doline Petra Klepca, in verjamejo, da je to mogoče.

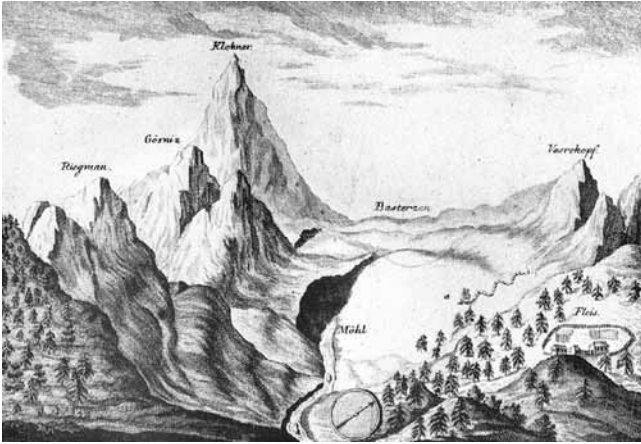
V hiši, ki jo krasijo trije bogati kamniti portali, je na štirih etažah predstavljen življenjski prostor bogate trgovske in gostilničarske družine iz 19. stoletja. Nad velikimi križno obokanimi kletmi, ki so

služile vinski trgovini in v katerih spoznate zgodovino vasi ter njeno stavbno dediščino, sta v pritličju predstavljeni trgovina in gostilna. Trgovina ima daleč naokoli najstarejšo ohranjeno opremo, izvira iz leta 1856. V nadstropju si lahko ogledate bivalne prostore družine, opremljene z bidermajerskim in visokonemškim pohištvom, bogat salon, ki je bil že leta 1892 omenjen v slovenskih časopisih, ter pisarno in spalnice, ki se nadaljujejo na podstrehi. Tam je tudi zbirka kuhinjske opreme iz ognjiščne kuhinje. Hiša ima ohranjena stara zidana suha stranišča, ki so redkost. Sosednji veliki skedenj s kamnitimi stenami je bil zgrajen istočasno s hišo in sedaj v nadstropju gosti razstavní prostor z najbolj razširjenimi starimi obrtmi v dolini: mizarstvom, kolarstvom, kovaštvom, žagarstvom, mlinarstvom ... V sosednjem prostoru potekajo predavanja in projekcije etnografskih filmov, pa tudi plesne in druge delavnice, nad njim pa na lesenih ležiščih prespijo udeleženci delavnic. Poleti tako postane Palčava šiša za en teden kulturni in intelektualni center doline in širše okolice.

Projekti Etnološke zbirke Palčava šiša se vsa leta organizirajo s sodelovanjem in dobro voljo domačinov in društev z obeh strani meje od Babnega Polja navzdol ter s pomočjo Urada Vlade Republike Slovenije za Slovence v zamejstvu in po svetu, lokalnih občin in drugih donatorjev. Veseli bomo, če se bo tako nadaljevalo tudi v bodoče, predvsem pa bomo veseli vsakega obiska vedoželjnih ljudi — do sedaj se jih je v Palčavi šiši zvrstilo že več kot pet tisoč.

(Mag. Marko Smole, Etnološka Palčava šiša, Plešče)

Fotografije Sonja Smole

Gravura Klokner, 1782, Belsazar Hacquet
Vir https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Großglockner_Hacquet.jpg

sesti ob Jadranskem morju ustanavljale Kraljevino Ilirijo. Patent — tako se je nekoč reklo vladarskim listinam z zakonsko močjo — o njenem oblikovanju je bil po dolgotrajnih pripravah izdan 3. avgusta 1816. S tem se je naziv monarhov iz habsburško-lotarinške cesarske hiše nekoliko podaljšal. Šlo je za zadnjo krono, ki so si jo nadeli — a bila je le simbolna, medtem ko v materialni obliki sploh ni obstajala. Posebej je treba poudariti, da novi vladarski naslov ni tudi prostorsko razširjal njihove oblasti.

Avstrijska Ilirija je bila manjša od francoske, saj ni segala v Dalmacijo in Vojno krajino, za Slovence pa bi lahko postala pomembnejša, ker jih je združevala v večji meri kot Napoleonove province ob Jadranu: zunaj njenih okvirov so ostajali le Štajerci, Prekmurci in Porabci na vzhodu ter Rezijani na zahodu. Za povrh je obstoj nove kraljevine posredno vplival tudi na preoblikovanje cerkvene organizacije, ki jo je nalagala papeška bula z dne 27. julija 1830. Gorica je tedaj postala sedež nadškofije, katere nadpastir je dobil tudi naslov ilirskega metropolita.

Toda nova kraljevina pozneje ni zapustila vidnejših sledov v zavesti ljudi. K temu je največ pripomoglo ilirsko gibanje, ki se ni opiralo nanjo in na njen ozemeljski obseg, temveč je bilo v temelju vse(južno)slovansko. Svoj »glavni štab« je imelo v

Zagrebu. Oblasti so ilirsko gibanje sprva tolerirale, saj je pomenilo močno protiutež madžarskim nacionalnim težnjam, ki so jih na Dunaju šteli za najnevarnejše obstoj cesarstva Habsburžanov, potem pa so se obrnile proti njemu, ker so Ljudevit Gaj in njegovi privrženci poskušali posegati tudi v tedaj še turško Bosno. Institucije, ki so jih ustanovili pristaši ilirskega gibanja — npr. Matica v Zagrebu —, so potem postale žarišče hrvaškega preroda. To je leta 1816 oblikovani kraljevini izpodmikalo tla po nogami.

Prav tako ne gre spregledovati, da avstrijska Ilirija ni imela svojega središča — razen po letu 1830 v cerkveni organizaciji, ki pa se niti ni povsem ujemala s posvetno. Bila je razdeljena v dva gubernija, ki sta se upravljala iz Ljubljane (Kranjska, Koroška) oziroma Trsta (Primorje od Trente na severu do Pulja na jugu). Tako se zavest o njej kot življenjsko pomembni politični enoti ni mogla stabilizirati niti toliko kot tista o francoski Iliriji, ki je bila del Napoleonovega Velikega cesarstva, njeni prebivalci pa so imeli celo posebno državljanstvo. Čeprav je obstajala le pičla štiri leta in se množicam preprostih Slovencev zaradi novih davčnih bremen, prekinitve tradicionalnih trgovskih poti in tokov, splošnega zaostrovanja gospodarskih razmer, ki ga je zakrivila kontinentalna blokada Velike Britanije, novačenja vojakov ter neizvedene ukinitve fevdalnih razmerij ni prikupila, so spomini nanjo vsaj nekaj časa ostali živi. Ljubljana je v letih 1809–1813 le bila skorajda čisto prava prestolnica in nemara brez tega dejstva v njej pozimi in na pomlad 1821 ne bi zasedal kongres evropskih kronanih glav in diplomatov (iz kroga sil Svete zveze in Velike Britanije). Generalni guverner Ilirskih provinc, ki je imel svoj sedež v njej, naj bi bil nekaj podobnega kot mejni grof v časih karolinškega imperija v zgodnjem srednjem veku. Maršal Auguste de Marmont, ki je prvi opravljal to funkcijo, je zaradi pompoznega nastopa v Parizu veljal za pravcatega kralja samouka. Uradni Dunaj avgusta 1816 razglašeni kraljevini, o katere oblikovanju so diplomati kneza von Metternicha dobili nalogo poročati tujim vladam in časopisju, tolikšne

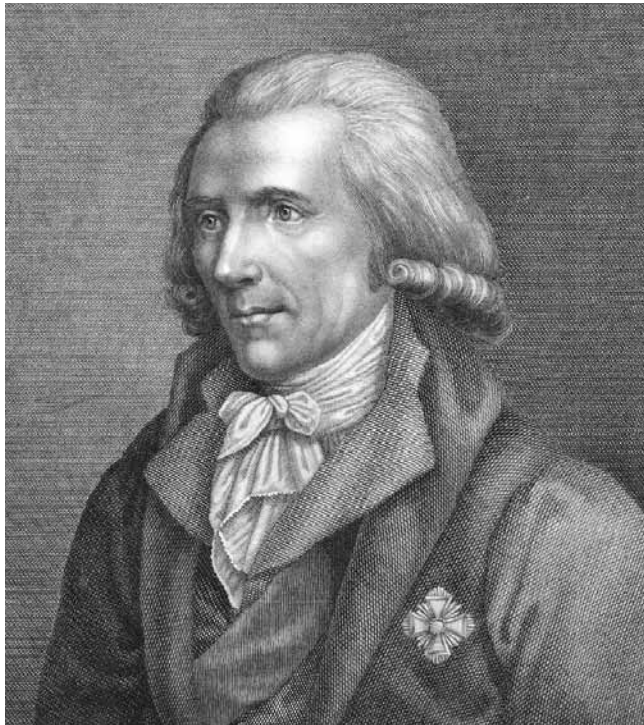
samostojnosti ni bil voljan dopustiti, čeprav je šlo za nov dragulj v kroni Habsburžanov. Toda problem je bil v tem, da drugje kot v njej in v nekaj uradnih nazivih (metropolija, Avstrijsko-Ilirsko Primorje, tj. skupno ime za Goriško, Istro in Trst) nova državno-pravna tvorba praktično ni zapustila nobenih sledov. P(ol)pokus oživitve Kraljevine Ilirije — kajpak v nekoliko spremenjenem obsegu — med prvo svetovno vojno ni mogel voditi k uspehu. A trud Šušteršičevega krila slovenskega katoliškega tabora, da bi vnovič uveljavil njeno ime, je gotovo bil vsaj deloma izraz dvoma o uresničljivosti načrtov za širše južno-slovansko povezovanje. Njegov edini rezultat je bila ustanovitev Ilirske banke leta 1916.

Toda medtem ko so si v dunajskih pisarnah razbijali glave, kakšen grb bi izdelali za novo — dejansko le papirnato — kraljevino, se je na njenem ozemlju napovedovala prava drama. Prejšnja vojna leta so namreč zapustila negativno dediščino: armade so se v napoleonskem času v veliki meri preskrbovale z rekvizicijami in s pomočjo kontribucij, zato so bile pokrajine, skozi katere so korakale čete pod vodstvom proslavljenih generalov in maršalov, gospodarsko precej prizadete. Za nadaljnje težave je poskrbelo izdatno francosko novačenje, ki smo ga že omenili. Napoleon je v Rusijo poslal tudi svoje ilirske enote, ki so ob polomu Velike armade utrpeli strahovite izgube. Posamezni polki so dobesečno izginili; pod poveljstvom svojih častnikov se je s pohoda proti Moskvi leta 1812 vrnil v povprečju komaj vsak stoti vojak. Andrej Pajk, ki je napisal spomine na služenje v napoleonski armadi — slovenski rekrutiranci so za razliko od velike večine francoskih po zaslugi terezijanskih reform v nezamenljivem številu že premagali analfabetizem —, je v njih prihodnje rojenim ohranil vesti o žalostni usodi svojih nesrečnih tovarišev, pa tudi o lastnem ujetništvu. Posledica megalomanskih podvigov Velikega cesarstva na vseh ozemljih, ki so mu nekoč pripadala, je bilo pomanjkanje delovnih rok: izgube precejšnjega števila mladih moških, ki so bili bodisi

mrtvi, bodisi invalidni, bodisi kronično oboleli, se ni dalo takoj nadomestiti.

Namesto da bi si ljudje po letu 1813, ko so se Francozi pod pritiskom avstrijske armade iz Ilirije umaknili, oddahnili, so jih zaradi posledic vojn, pa tudi zaradi poljedelstvu nenaklonjenih vremenskih razmer pestile čedalje hujše skrbi. Na pomlad 1816 je prišlo do prave vremenske katastrofe: meseca april in maj sta bila nenavadno mrzla in deževna, tako da marsikje ni bilo mogoče ne orati in ne sejati. Pokošeno seno se ni sušilo, temveč je zgnilo. Cene živil in krmil so zato naglo poskočile. Jeseni se je na več območjih, zlasti na slovenskem zahodu, že širila lakota in dosegla vrhunec v prvih mesecih naslednjega leta. Siromaki so po sočasnih poročilih jedli celo otrobe in si skušali napolniti želodec s kuhanjem hranljivih bilk, ki so jih natrgali v naravi. Ob koncu maja 1817 sta frančiškanski in uršulinski samostan tudi v Ljubljani začela deliti hrano stradajočim ljudem. Razmere so se potem le počasi popravljale, ponekod pa se je lakota zavlekla še v leto 1818.

Nemočnim ljudem so v času stiske pomagali predvsem dobrodelni posestniki graščin in duhovniki. Kot edini izobraženi ter z višjimi oblastmi povezani ljudje so v mnogih manjših krajih po svojih najboljših močeh skušali lajšati tegobe. Marsikje so za reveže dali kuhati ovseno-koruzni močnik. Poznejši goriški kanonik Valentin Stanič, ki ga zgodovina pomni kot prerodnega pesnika in organizatorja šolstva ter kot enega od začetnikov modernega turističnega alpinizma v Evropi — 29. julija 1800 je prvenstveno priplezal na vrh Velikega Kleka (Grossglockner) — in ustanovitelja najstarejšega društva proti mučenju živali v habsburški monarhiji, je še med kaplanovanjem v Ročinju pisal kar cesarju Francu ter mu brez olupševanja orisal nevesele razmere na stradajočem podeželju. Svojo poslanico je sklenil z verzi, v katerih je vladarja pozval, naj da ljudem kruha, saj jim drugače grozi poguba. Velikopotezni Stanič je rojakom v časih povojne draginje skušal pomagati z najrazličnejšimi pobudami, ki bi

Sir Benjamin Thompson (1753–1814)
Vir https://commons.wikimedia.org/wiki/Benjamin_Thompson#/media/File:Benjamin_Thompson.jpg

jim omogočile dodaten zaslužek in olajšale življenje; tako je imel med letoma 1815 in 1817 odločilno vlogo pri vnovični gradnji kamnitega mostu v Kanalu ob Soči, katerega starodavni prednik je leta 1805 postal žrtev napoleonskega bojnega groma.

Oblasti si niso mogle zatiskati ušes pred klici na pomoč, saj so bile iz časov francoske revolucije poučene, da nezadovoljstvo v časih stiske hitro prerase v upornost. Zato so za siromake tam, kjer je bilo pomanjkanje najhujše, organizirale kuho rumfordske juhe. Nenavadno ime je izdatna jed dolgovala znamenitemu fiziku in izumitelju siru Benjaminu Thompsonu, ki se je v ameriški revolucionarni vojni postavil na britansko stran ter se potem preselil v stari svet. Na Bavarskem, kjer je postal pribočnik tamkajšnjega vojvode in volilnega kneza Karla Teodorja, se je zelo izkazal na različnih področjih in je zato leta 1791 postal državni grof Svetega rimskega

cesarstva s pridevkom von Rumford (po kraju, kjer se je še kot Američan poročil).

Thompson, ki se je kot vsestranski fizikalni praktik lotil tudi izboljševanja kurišč in štedilnikov, je s svojo ceneno, a nasitno enolončnico poskušal izkoreniniti lakoto med ljudmi z najnižjimi dohodki. Njen prvotni recept je slonel na kuhanju ječmena in graha v osoljeni vodi ter vinskem oziroma pivovskem kislu. Pozneje je bila juha »okrepljena« še s krompirjem in po možnosti z začimbami. Obstajajo tudi njeni s čebulo, korenjem, porom, kolerabo, repo, zeleno ter (kislim) zeljem »podaljšani« oziroma kombinirani recepti. Z dodanim mesom se je rumfordska juha ponekod uveljavila celo v meščanski kuhinji — čeprav je od okoli leta 1800 v prvi vrsti prehranjevala siromake, vojake, jetnike in delavce. Kot jedilo za množice jo je v prvi izdaji *Kapitala* leta 1867 ostro kritiziral Karl Marx in jo označil za ponaredek, medtem ko je bil za izboljševanje sveta vneti grof Rumford zanj le ameriški tepec. Vendar se je bojeviti ideolog razrednega sovraštva s svojim robantenjem čez poplemenitenega fizika vpisal tudi v zgodovino kulinarike, saj je zabeležil, da tedaj že najširše znana enolončnica lahko vsebuje tudi koruzo in koščke atlantskega sleda. Zdi se, da je bil v londonskem begunstvu, preden ga je začel velikodušno podpirati imoviti Friedrich Engels, sam večkrat deležen dobrodelnosti v podobi ene od variant rumfordske juhe — kar je bilo zanj ponižujoče, saj je sodil, da revolucionarji ne smejo biti obremenjeni s problemi golega preživetja. Seveda pa možu, ki je celotno zgodovino razlagal kot zdaj bolj surov, zdaj bolj zahrbtn boj med nepomirljivo nasprotujočimi si skupinami ljudi, lajšanje bede množic ni šlo v račun tudi zato, ker je rušilo njegovo neusmiljeno teorijo. Rumfordsko juho je zato razumel kot nekak malovreden opij za želodce tistih, ki jim je odkazal mesto v vsestransko izkoriščenem in zato domnevno nujno revolucionarnem delavskem razredu.

Toda ljudje, ki so ostali živi po zaslugi Thompsonove enolončnice, se niso menili za Marxovo hujškastvo. Marsikdo je bil v Ameriki rojenemu državnemu

Nemški in slovenski napis na tabli in zajemalka, s katero so revežem delili rumfordsko juho.

Foto Arhiv Gorenjski muzej

grofu Svetega rimskega cesarstva neizmerno hvaležen. V starodavni šempetrski kapeli pod Šmarjetno goro pri Kranju niso ohranili le nemškega in slovenskega zapisa na tabli, ki je spominjala na stisk polni leti 1816 in 1817, temveč tudi zajemalko, s katero so revežem tedaj delili rumfordsko juho (danes se oboje hrani v Gorenjskem muzeju). Življenje pač noče pozabljati in tako zapravljati mukoma pridobljenih izkušenj.

Še v predrevolucionarnem letu 1847, ko je vnovič izbruhnila lakota, so Bleiweisove Novice, da bi olajšale položaj stradajočih, objavile recept za rumfordsko juho in močno hvalile njenega grofovskega »očeta«. Recept je tedaj moral na Slovenskem postati splošno znan, saj je Karel Robida v svoji knjigi *Naravoslovje ali fizika*, ki je zagledala luč sveta leta 1849, dogajanje v Papinovem loncu razložil prav s pomočjo omenjene enolončnice. Zapisal je, da se v njem »kuha Rumfordska juha per vročini, ktera iz kosti vse zvleče, kar more človeka rediti«. Robida nam je na tem mestu mimogrede — kakor Marx v *Kapitalu* — izdal še eno varianto priprave slovite juhe. Enolončnico so ob pomanjkanju mesa ponekod očitno naredili močnejšo s kuhanjem kosti.

Nasploh pa je treba ugotoviti, da sta državni intervencionizem in delovanje številnih človekoljubov v 19. stoletju le še v posameznih kritičnih letih morala dopolnjevati modernizacijo pridelovalnih tehnik, napredek živinoreje in vpeljavo sodobnega sadjarstva ter optimizacijo kolobarjenja, ki so imeli levji delež pri preprečevanju lakot. Tista, ki je slovenski prostor prizadela v letih 1816 in 1817, je bila ena od najtežjih. Čeprav se ni mogla primerjati s svojimi prednicami v srednjem veku — denimo s pomanjkanjem hrane, ki so jo povzročile velike poletne poplave leta 1342 in njim sledeča pandemija kuge v času vlade cesarja Karla IV. Luksemburškega —, je močno zaznamovala človeško izkušnjo. Poznejše lakote, zlasti stiska med prvo svetovno vojno, niso imele vremenskih vzrokov. Zanje je bila večinoma kriva neodgovornost tistih brezvestnežev in zasleplencev, ki so z bolešno samozavestno močjo ter oholo neustrašnostjo popeljali svoje sodobnike v huda brezna medsebojnega sovraštva spopadov.

(Prof. ddr. Igor Grdina, slovenski zgodovinar in literarni zgodovinar, Ljubljana)

Igor Grdina

SLOVO FRANCA JOŽEFA

Franc Jožef, ki se je za zmerom poslovil 21. novembra 1916, je bil svojim podanikom mnogo več kot le eden iz vrste vladarjev: številne generacije so njegov lik povezovale s samim položajem cesarja. Na prestolu je vztrajal skoraj 68 let, kar je pomenilo, da je preživel mnoge, ki so bili rojeni že potem, ko je decembra 1848 prijel za žezlo. Bil je tudi poslednji maziljenec, ki je vladal večini Slovencev: njegov naslednik Karel, ki mu je zgodovina pritaknila nelaskavi vzdevek Zadnji, je bil kronan samo še za apostolskega kralja Ogrske, medtem ko v vlogi monarha zahodne polovice habsburške monarhije ni več uspel priseči. Franc Jožef pa se je od poznejših šefov držav razlikoval tudi po tem, da je svojo avtoriteto izpeljeval samo iz Božje milosti. Karađorđevići, ki so na večjem delu slovenskega ozemlja sledili Habsburžanom, so lasten položaj utemeljevali tako na njej kot na narodni volji.

66

Sto let po smrti je Franc Jožef več kot zgolj napol legendaren lik: njegove upodobitve v književnosti in likovni umetnosti — zlasti karikaturi — so zelo različne. Ene poudarjajo ravnovesje med tradicijo in inovacijo v času dolgoletne vlade monarha, ki sam ni bil ne pobuden reformator ne zakrknjen nasprotnik sprememb, druge pa mu pripisujejo dobršno mero soodgovornosti za izbruh prve svetovne vojne. Dejansko je bil Franc Jožef tako simbol kot garant stabilnosti zapletenega reda podonavske monarhije, ki je počasi, a v svojih zahodnih predelih vsaj med letoma 1860 in 1907 kar uspešno sledila modernizacijskim premikom v Evropi. Zato pa se je v začetku in ob koncu svoje vlade oklepal absolutističnih ukrepov. Slednji so v vodilnih krogih podonavskega (pol)imperija ustvarjali utvaro enotnosti in moči, vendar so po drugi strani spodkopali temelje državne zgradbe ter tako prispevali k njenemu sesutju.

Franc Jožef, ki se je rodil v zakonu nadvojvode Franca Karla in bavarske princeze Zofije 18. avgusta 1830, je na prestolu sledil duševno prizadetemu stricu, cesarju Ferdinandu. Vladanja nezmožni monarh, ki je marca 1848, ko je izvedel, da študentje pro-

testirajo, začudeno vprašal, ali sploh smejo početi kaj takega, je dejansko bil le maskota, za katero se je skrivala čvrsta roka spretnega diplomata, vendar pa mnogo manj daljnovidnega politika kneza von Metternicha. Ko je ta zaradi izbruha revolucije pobegnil iz Avstrijskega cesarstva, ki se je tedaj še raztezalo od Milana na zahodu in Krakova na severu do Černovic na vzhodu in Dubrovnika na jugu, je postalo jasno, da bo kmalu nujna tudi sprememba na najvišjem mestu. V novih časih, v katerih je prvič lahko prišla do izraza volja nepreglednih množic ljudi brez posebnosti, vladar ni mogel biti več zgolj emblem. Cesar Ferdinand, ki mu je državna propaganda zaradi nezmožnosti škodovanja komur koli nadela vzdevek Dobrotljivi — bil je tako nemočen, da se je celo pri določanju jedilnika moral sklicevati na avtoriteto krone, če je hotel dobiti svoje priljubljene rezance —, je zato 2. decembra 1848 odstopil, žezlo pa je predal nečaku.

Policijska država, ki ji je dirigiral knez von Metternich, je bila ob začetku Francjožefove vlade v razvalinah. Toda leta 1848 izvoljeni državni zbor Avstrijskemu cesarstvu zaradi neizkušenosti in raz-

Grb Franca Jožefa z geslom Viribus Unitis – »Z združenimi močmi«
Vir https://sl.wikipedia.org/wiki/Franc_Jožef_I._Habsburško-Lotarinški

cepljenosti ni bil zmožen dati niti temeljnih zakonov; tako se je v zgodovino zapisal le z odpravo fevdalizma. Vodilni dvorni politični arhitekt, notranji in prosvetni minister Franz grof von Stadion-Warthausen, ki je na Goriškem, v Istri in Trstu poprej veliko storil za slovensko šolstvo in učbenike, v Galiciji pa je kar na svojo roko odpravil tlako, je zato pripravil ustavo, katere uveljavitev je sledila razpustu neugnano razpravljajočega parlamenta marca 1849. A potem ko se je ta daljnovidni državnik potopil v mrak duševne bolezni, se je mladi Franc Jožef vdal iluziji, da je za uspešno vladanje dovolj kar najbolj razvejan in učinkovit aparat prisile. Na zadnji dan leta 1851 se je Avstrijsko cesarstvo povrnilo k absolutizmu. A nezadovoljstvo je bilo kljub začasnemu gospodarskemu razcvetu vse večje, na kar je opozoril tudi poskus atentata na vladarja 18. februarja 1853.

Uradni Dunaj je po letu 1850 v zunanji politiki zavrzel dediščino kneza von Metternicha, ki je stavila na monarhično solidarnost. V krimski vojni Francjožefovo cesarstvo ni podprlo Rusije, ki je leta 1849 Habsburžanom pomagala onemogočiti poskus odcepitve Ogrske. Tako je bila zasejana klica razdora s carjem in njegovo vlado v Sankt Peterburgu, ki se je poleti 1914 izkazala za usodno. Je pa Franc Jožef že v merjenju moči s Piemontom in Francijo leta 1859 v veliki meri prav zaradi ohladitve odno-

Slovenski podpis Franca Jožefa iz knjige Jožefa Apiha *Naš cesar: spomenica ob petdesetletnici njegove vlade* (Celovec: Družba sv. Mohorja).

sov z Rusijo ostal sam. Poraz v vojni, ki se je začela z arogantnim avstrijskim ultimatom vladi v Torinu, je potem zapečatil usodo absolutizma. Cesarstvo, ki je izgubilo Lombardijo, se je moralo reformirati in modernizirati, če ni hotelo propasti. Država se je vnovič začela bližati moderni ustavni ureditvi in parlamentarizmu.

Leta 1866 je Avstrija doživela nov poraz — to pot v spopadu s prusko-italijansko zvezo. Spet je prve korake k začetku sovražnosti naredil uradni Dunaj. Napadalni Francjožefovi ministri, ki so leta 1859 napravili veliko uslugo združevalcem Italije na čelu z grofom Cavourjem, so sedaj ponovili svojo napako. Polom Avstrijskega cesarstva na severnem bojišču je bil kljub zmagam na jugu — pri Custozi na kopnem in pri Visu na morju — tako hud, da je država postala odvisna od dobre volje glavnega nasprotnika. A daljnovidni pruski kancler Bismarck, ki si je v osrčju Evrope prizadeval oblikovati združeno Nemčijo, poražencem ni odtrgal niti kvadratnega centimetra ozemlja, pa čeprav so ga k aneksijam silili tako kralj Viljem kot njegovi generali. Krmar vlade v Berlinu, ki je svojo voljo uveljavil celo z grožnjo, da bo odstopil, si je s popustljivostjo do Franca Jožefa v prihodnosti zagotovil najprej naklonjeno avstrijsko nevtralnost v spopadu s Francijo, nato pa še večdesetletno zavezništvo.

Po vojni leta 1866, ko je Italija dobila Benečijo — vključno s tamkajšnjimi Slovenci —, je bil cesarjev ugled na najnižji točki. Monarh je pravzaprav imel srečo, da se je njegov priljubljeni mlajši brat nadvojvoda Ferdinand Maksimilijan malo prej oprijel preperelega mehiškega žezla in se podal v novi svet,

saj bi se kot velik podpornik v bitki pri Visu zmagovite mornarice v kriznih časih zlahka uveljavil v vlogi kandidata za zasedbo dunajskega prestola. Avstrija, ki je pod vlado Franca Jožefa zmagala le v vojni Nemške zveze proti mali Danski leta 1864 — kar pa ji ni prineslo nobene koristi, temveč je samo potrdilo njen sloves agresivne države —, se je obrnila vase. Njeni voditelji so jo potem preobrazili v realno unijo Ogrske ter kraljestev in dežel, zastopanih v državnem zboru. Skupne so ostale zunanja in monetarna politika ter armada z mornarico, vsa druga področja pa so postala domena ločenih vlad na Dunaju in v Budimpešti. Takšna ureditev je bila uperjena predvsem proti Slovanom, ki naj bi jih na zahodu obvladovali Nemci, na vzhodu pa dotlej ostro opozicionalni Madžari. Pod njihovo oblastjo so se leta 1867 znašli prekmurski in porabski Slovenci.

Novi ustroj je podonavski monarhiji prinesel predač, ne pa tudi preporoda. Nemški in madžarski liberalci, ki so zavladali na Dunaju in v Budimpešti, so se šteli za elito in svojega vodilnega položaja niso bili pripravljeni ogroziti z uveljavljanjem korenite modernizacije, katere del bi bila tudi demokratizacija. Oblastniki v zahodni polovici avstro-ogrske monarhije so velikega nasprotnika videli v Katoliški cerkvi, ki pa je vsemu navkljub niso mogli spraviti ob ugled in vplivnost med množicami. S takimi potezami so liberalci, katerih politiko sta najbolj energično zastopali vladi dveh Turjačanov — knezov Karla in Adolfa Auersperga —, izgubljali pobudo: vse bolj so samo še nasprotovali tistim, ki se niso strinjali z njimi. Ko se je leta 1878 pokazala priložnost, da Avstrija okupira poprej turško Bosno in Hercegovino, so se zapletli tudi v huda nesoglasja s cesarjem. Slednji je želel s pridobitvijo novih ozemelj simbolno nadomestiti izgubo Lombardije in Benečije, vladajoči liberalci pa so nasprotovali zasedbi slovanskih pokrajin, saj bi tako še težje obvladovali nezadovoljne državljane, od katerih so nespametno pričakovali, da bodo kljub leta 1867 zajamčeni narodni enakopravnosti v okviru posameznih dežel sprejeli dejansko podrejenost.

Julija 1878 je Franc Jožef svojo armado končno le poslal v Bosno in Hercegovino, k oblastnemu krmilu pa je avgusta 1879 poklical svojega mladostnega zaupnika, državnega grofa Eduarda von Taaffeja, ki se je v parlamentu naslonil na nemške konservativce in Slovane. Novi vladni šef je polagoma uveljavljal politiko narodne enakopravnosti, po Bismarckovem zgledu pa je začel izvajati tudi socialne reforme (vpejljava novih tipov zavarovanja, omejitev delovnega časa ipd.), katerih navdihovalec je bil nekdanji avstrijski poljedelski minister Albert von Schäffle. Vodilna konservativna državnik v Nemčiji in Avstriji sta s tem jemala veter iz jader marksističnim radikalcem in liberalnim zagovornikom vsemogočnosti trga. Vlada, ki je na Slovenskem in drugod ostro nastopila proti podpihovalcem socialistično-anarhističnega prevrata (»krvavški proces« v Celovcu leta 1884), se je množicam približala tudi z vključevanjem revnejših glasovalcev v volilno telo. Grof Taaffe, ki se je za krmilom državne barke obdržal kar 14 let, je tako na temelju Stadionove dediščine skupaj z Bismarckom ustvaril nov tip konservativnega državnika — politika, ki se ne boji ne spreminjanja sveta ne množic. Resda so nasprotniki oba šteli za fanatika oportunitizma, toda njun recept je deloval. Taaffe je s posameznimi »napitninami« na svojo stran pridobil posamezne politične prvake ter tako skušal preseči poprej naglo zastrujoča se nasprotja. Čeprav se je Franc Jožef sam štel za nemškega kneza, je postal tedaj zelo priljubljen tudi v posameznih slovanskih deželah. Na Kranjskem so julija 1883 dekleta in žene celo še poklekale pred njegov voz. Le malo manj zanesenosti je bilo mogoče srečati na Štajerskem in leto prej na Primorskem.

Konec Taaffejeve dobe je v zahodni polovici dvojne monarhije prinesel naglo zaostritev razmer. Ministrski predsednik Kazimierz Feliks grof Badeni, ki je skušal uveljaviti nadaljnje ukrepe v smeri narodne enakopravnosti, je moral novembra 1897, po velikem pretepu v državnem zboru — v središču političnega tornada se je znašel slovenski poslanec

Fran Šuklje — in nemškošovinističnih izgrediv na dunajskih ulicah, odstopiti, saj mu je Franc Jožef kljub jasni parlamentarni večini odrekel podporo. Konservativni prvak Karl grof von Hohenwart je tedaj dejal: »Nesreča Avstrije je, da je njen cesar človek brez značaja.« Leta 1900 je nova vlada Ernesta von Koerberja poskušala nasprotja med deželami in narodi premagati z orjaškim investicijskim ciklusom, katerega rezultat je bila tudi gradnja proge po Soški dolini, toda denarja je bilo za zadovoljitev vseh potreb in želja odločno premalo. Nov recept za premagovanje težav so krmarji monarhije potem iskali v uvedbi splošne, enake, neposredne in tajne volilne pravice za polnoletne prebivalce zahodne polovice Avstro-Ogrske. Vlada Maxa Vladimirja barona von Becka je leta 1907 na državni ravni — ne pa tudi na deželni in občinski — uspela uveljaviti veliko reformo. A do bistvenega olajšanja položaja ni prišlo: nasprotja so se kmalu spet začela stopnjevati.

Najrazličnejši uradniki, svetniki in drugi visoki funkcionarji, ki so ob političnih blokadah dobivali čedalje več besede, so za vse težave habsburške monarhije krivili parlamentarizem. Menili so, da mora cesar kljub ostarelosti končno »zajahati konja« in pokazati moč države. A leta 1913 je Franc Jožef, čigar duh še ni povsem opešal, kar 25-krat zavrnil predlog načelnika generalštaba Franza Conrada von Hötzedorfa, da monarhija Avstrija napade Srbijo. Po sarajevskem atentatu, ki so ga izpeljali avstro-ogrski podaniki, pa vojnim hujskačem ni več nasprotoval. Očitno je tudi sam začel misliti, da bi lahko hrum orožja preglasil erozijo avtoritete starosvetne monarhije. Pri tem pa je povsem pozabil na prenekatero lekcijo, ki se jo je mukoma naučil v dolгих desetletjih cesarjevanja. Ultimat, ki ga je uradni Dunaj julija 1914 poslal v Beograd, je bil še bolj izzivalen in iz trte izvit kot tisti leta 1859 ... Avstro-Ogrska značilno ni niti poskušala začeti vojne, ko je zaradi posledic atentata leta 1898 v Švici umrla cesarica Elizabeta. Franc Jožef je soprogo kljub odtujitvi v poznejših letih zares imel rad, medtem ko

Cesarjevič Rudolf (1858–1889)

mu je odločni nečak Franc Ferdinand, ki je postal prestolonaslednik po samomoru cesarjeviča Rudolfa januarja 1889, v mnogočem ostal tuj. Paradoks je, da je prav v Sarajevu umorjeni nesojeni dedič habsburškega prestola nasprotoval spopadu s Srbijo in politiki zaostrovanja odnosov z Rusijo, saj je slutil, da veliki evropski spopad lahko koristi le revolucionarnemu razkroju.

Pogreb Franca Jožefa

Vir http://www.aspetos.at/de/traueranzeige/Kaiser_Franz_Joseph_I./galerie

V zahodni polovici Avstro-Ogrske je bil julija 1914 uveden vojaški (pol)absolutizem, ki se je povezal z nemškonacionalno politiko. Vrstila so se preganjanja Slovencev, Čehov, Srbov in jugoslovansko usmerjenih Hrvatov. Na Koroškem in Štajerskem so žrtve nezaslišanega šikaniranja postali celo rodoljubni duhovniki, ki so bili osumljeni protidržavnega delovanja. Zastrasovanje je bilo tolikšno, da si noben narodnjaški odvetnik ni upal vložiti njihove tožbe proti obrekovalcem. Nazadnje je zastopanje slovenskih duhovnikov na čelu s knezoškofofom Mihaelom Napotnikom prevzel njim naklonjeni mariborski advokat Henrik Haas ter ob prizadevanjih dunajskega kardinala Friedricha Gustava Pifflla tudi uspešno izpeljal poravnavo. A bridkih spominov na krivice se ni dalo izbrisati.

Franc Jožef, čigar avtoriteta oblastnega aparata ni več mogla naravnjavati v smer pravičnosti do vseh državljanov, je ugled izgubljal tudi zato, ker je bila država, ki je začela sovražnosti, na vojno tako slabo pripravljena, da je že leta 1915 prišlo do hudega pomanjkanja živil. In medtem ko je parlament v Pešti — pa tudi v drugih vojskujočih se državah — vseskozi zasedal, na Dunaju niso bili pripravljene prisluhniti v vse večjih stiskah živečim ljudem. Armada, ki so jo prvi trije tedni vojskovanja v Galiciji poleti 1914 praktično prepolovili in si od te katastrofe nikoli ni

povsem opomogla, se je hudo opotekala zaradi porazov na srbski in ruski fronti. Franc Jožef, ki se je vse do konca vestno posvečal rutinskim opravilom, se ni zavedal, kako zelo njegova država potrebuje mir. Menda je ob koncu življenja za leto 1917 pripravljala pobudo, ki bi ustavila sovražnosti, toda namesto molka orožja je bojevanje tedaj dobilo nove razsežnosti. Rusijo je ugonobila revolucionarna diktatura — kakor je slutil Franc Ferdinand —, na zahodu pa so v vojno vstopile ZDA, ki so s koncepcijo samoodločbe narodov nazadnje prispevale nespregledljiv delež k razpadu habsburške monarhije. Zlasti v južnoslovanskih deželah Avstro-Ogrske je bil ameriški predsednik Wilson sprejeman kot prerok osvoboditve. Zaupanje vanj je bilo med ljudmi neizmerno.

Doba cesarja Franca Jožefa je bila polna protislovij: ob neobvladljivih nasprotjih so se odpirale tudi perspektive medsebojnega sodelovanja in oplajanja. Številne omejitve je hudemu odporu navkljub že načela emancipacija — tako poprej zapostavljenih narodov kot kmečkega prebivalstva, delavcev in žensk. Slovenci — tudi narodnjaki — so postajali deželni predsedniki in glavarji ter cesarski in dvorni svetniki. Posamezni ministri — kakor Felix Maria Pino baron von Friedenthal — so že obvladali naš jezik ... Po drugi strani je nezadostna gospodarska pobudnost stotisoče pogonala na pot izseljenstva. Med njimi so bili tako ljudje brez posebnosti kot geniji, katerih ideje so bile v podonavski monarhiji še neuresničljive.

Ob tem pa tudi ne gre pozabljati, da je bil Franc Jožef kljub poudarjanju svojega nemštva prvi vladar, ki se je podpisal po slovensko. Prav tako leta 1915 italijanskim iredentistom ni bil pripravljen prepustiti Goriške, Trsta in Istre. Dejansko je bil v vsem monarh stare šole, toda pod njegovim žezlom se je Srednja Evropa začela soočati z modernim svetom — tako prek velikih dosežkov, ki so širili blaginjo, kakor v obliki grozot tehniziranih totalnih in absolutnih vojn.

(Prof. ddr. Igor Grdina, slovenski zgodovinar in literarni zgodovinar, Ljubljana)

Renato Podbersič ml.

VREDNO SPOMINA NA ČAS PREIZKUŠENJ

Prva svetovna vojna (1914–1918) je bila prvi globalni spopad v človeški zgodovini in je zaznamovala na milijone ljudi. Kmalu po začetku je vojna zajela več kot deset držav, do njenega konca jeseni 1918 je v vojaških spopadih sodelovalo 28 držav.

Neposredno ali posredno je bila v boje vključena poldruga milijarda zemljanov ali tri četrtine skupnega svetovnega prebivalstva. Sovražnosti so potekale na treh kontinentih: v Evropi, Afriki in Aziji. Hkrati je prva svetovna vojna pomenila konec nekega obdobja in s svetovnega odra so izginili štirje veliki imperiji: avstro-ogrski, nemški, ruski in osmanski. V mirovnih pogajanjih, ki so sledila po koncu vojne, se je ustvarila nova politična razdelitev Evrope in dolgoročno so se spremenili mednarodni odnosi na stari celini in drugje v svetu.

Osrednje slovenske dežele (Kranjska, Štajerska, Koroška) niso bile neposredno vključene v vojaške spopade, toda vseeno je vojna pomembno vplivala na vse sloje prebivalstva ter pustila posledice, ki so se čutile še dolgo po njenem koncu. Posebej je to zaznamovalo vpoklicane može in fante, ki so bili poslani na številna bojišča tako v Evropi (Galicija, Balkan, Francija) kot tudi na Bližnjem vzhodu. Tedaj se je marsikateri med njimi prvič odpravil iz domačih krajev v širni svet. Ko so se po dolgotrajni odsotnosti vračali na svoje domove, nič več ni bilo tako kot prej. Nekateri sploh nikoli niso prišli, od tega tudi okrog 35.000 vojakov z ozemlja današnje Slovenije.

Spomin na tragedijo pred stoletjem je še posebej zaznamoval snežni plaz na Vršiču, ki se je 12. marca 1916 utrgal s strmin Mojstrovke. Pod seboj je pokopal večje število ruskih vojnih ujetnikov, ki so tam gradili strateško pomembno cesto čez prelaz Vršič (1611 m), namenjeno za oskrbo soške fronte. Bili so slabo oblečeni in opremljeni, poleg tega pa tudi izčrpani zaradi težkega dela v surovih razmerah. Cesta je bila

za silo prevozna že ob koncu leta 1915. Gradili so jo tudi v hudi zimi 1915/16. Natančno število zasutih ujetnikov še danes ni znano, ocene pa kažejo, da je pod plazom tistega dne umrlo okrog tristo ruskih vojnih ujetnikov, skupaj z njimi pa tudi okrog deset avstro-ogrskih stražarjev. S prostovoljnim delom so ujetniki do 1. novembra 1916 v neposredni bližini plazišča zgradili leseno Rusko kapelico v spomin na umrle v tej naravni nesreči.

Posebej pa je vojna vplivala na življenje na zahodnem robu slovenskega narodnega ozemlja. Soška fronta je v 29 mesecih vojskovanja temeljito zaznamovala kraje ob Soči v tedanji Goriško-Gradiščanski deželi. Zdi se, da še najbolj v letu 1916, ko so italijanski napadalci sprožili kar pet ofenziv in tudi dosegli edini pomembni cilj na soškem bojišču, zasedli so

Obvezovanje ranjencev v avstro-ogrski poljski bolnišnici v Baški grapi
Arhiv Društvo soška fronta

Frontni položaji na gričih zahodno od Gorice

Arhiv Društvo soška fronta

namreč Gorico. Pričakala jih je le dobra desetina predvojnega prebivalstva, kajti velika večina civilnega prebivalstva se je že prej umaknila iz mesta. Ob italijanskem vkorakanju je ostalo v Gorici le še okrog 3500 meščanov, od tega je bilo po verski pripadnosti 2612 katoličanov, 12 protestantov in 28 judov.

Razmere na Goriškem so se dramatično spremenile po šesti soški ofenzivi in posledično po padcu Gorice v italijanske roke, skupaj s civilnim prebivalstvom so bežali tudi številni duhovniki. Ti so našli ustrezno biblično povezavo s starozaveznim odhodom Judov v babilonsko izgnanstvo po padcu Jeruzalema leta 586 pr. Kr. Iz dokumentov je razvidno, da večina (slovenskih) duhovnikov dolgo ni pričakovala italijanskega zavzetja Gorice in premika fronte proti vzhodu. Ali kot je ob koncu avgusta 1916 poročal ljubljanski *Slovenec*: »Do nedelje, 6. avgusta 1916, bi nihče niti v sanjah ne prišel na to, kaj se bo z Gorico in Šempetrom v naslednjih dnevih zgodilo.«

Marsikateri goriški duhovnik je do zadnjega verjel v moč avstro-ogrske obrambe. Zato večina duhovnikov ni poskrbela, da bi župnijske arhive, cerkveno posodje in vrednejše predmete spravili na varno. Vse je bilo odvisno od posameznikov in njihovih lastnih občutkov. Do italijanske vojske je

marsikdo imel omalovaževalen odnos, tudi tedanji črniški dekan Alojzij Novak, ki pa je sredi julija 1916 vendarle dopuščal italijanski uspeh pri Gorici: »Zdi se, da bodo počasi Lahi vendarle prišli v Gorico. Pa saj 2 kilometra bi še polž napravil v 14 mesecih.«

Tudi v goriški stolnici sv. Hilarija in Tacijana so se leta 1916 kljub vojni vrstila cerkvena slavlja. Zadnjo večjo cerkveno slovesnost so tam obhajali 16. julija 1916, ko je imel zlato mašo nekdanji solkanski dekan in stolni kanonik Ivan E. Kolavčič (1842–1922). Črniški dekan Novak je ob tem v svojo kroniko zapisal: »16. julija sem bil v Gorici cel dan. Monsg. Kolavčič je imel zlato sv. mašo — 50-letnico mašništva. Lah je dal mir — bogve če bi bil spustil po 10h zjutraj v stolno cerkev par granat. Bila je tlačena ljudstva goriškega, solkanskega in šentpeterskega. V presbyteriju je bil divizijoner gen. Seiler s svojim štabom in c. kr. okrajni glavar Baum z vso duhovščino — izmed zunanjih smo se slovesnosti udeležili: dekan Št. Peterski dr. Knave, župnik solkanski Rejec in jaz. Bilo je zelo lepo in pozabili smo, da so obrnjena žela laških kanonov na nas.« V resnici je šlo za veliko slovesnost, ki so jo povzeli tedanji časopisi. Niso pozabili poudariti, da je bil ostareli kanonik Kolavčič edini iz goriškega stolnega kapitlja, ki ni zapustil mesta in je s svojo hrabrostjo skrbel za dvig morale.

Ob koncu julija 1916 je prišel v Gorico deželni glavar dr. Luigi Faidutti, ki je sicer bival na Dunaju. Goriškim otrokom, ki še niso zapustili mesta, je v nedeljo, 30. julija 1916, podelil zakrament prvega svetega obhajila. Otroci so bili pripravljeni za prejem zakramenta po papeževih navodilih, ki so veljala v vojnem času.

Tik pred začetkom šeste soške bitke je odšel general Erwin Zeidler, poveljnik 58. pehotne divizije, ki je branila Gorico, na dopust na Dunaj. Vrnil naj bi se šele 17. avgusta. Očitno je bil velik optimist, saj je pred odhodom na dopust naročil, naj obvestijo goriškega nadškofa Frančiška B. Sedeja o mašnem slavlju za cesarjev 86. rojstni dan. General Zeidler

Goriški nadškof Sedej s spremstvom v kapucinskem samostanu v Sv. Križu.

Arhiv Društvo soška fronta

je pričakoval, da bo nadškof Sedej, ki je tedaj bival v begunstvu v Stični, ob tej priložnosti vodil slovesno mašo v goriški stolnici. General bi mu 17. avgusta poslal avto v Vipavo, da bi ga pripeljal v Gorico in nato odpeljal nazaj. Vojaškim oblastem bi očitno veliko pomenila nadškofova prisotnost v mestu, ki je doživljalo agonijo. Idejo je podpiral tudi general Svetozar Borojevič, poveljnik branilcev ob Soči, ki je bil pripravljen posredovati pri oblasteh za nadškofov potni list. Seveda iz nadškofovega obiska ni bilo nič.

Medtem se je v prvih avgustovskih dneh razbesnela šesta soška bitka (4.—16. avgust 1916). Šestega avgusta je italijanski vojski uspelo zasesti Sabotin, dotedanji steber avstro-ogrske obrambe goriškega mostišča. Tudi največji optimisti so počasi začenjali verjeti, da bodo Italijani le prodrli proti vzhodu. Ali kot je zapisal dekan Novak: »Knjiga kronike se bliža koncu — mislim, da se bliža h koncu tudi usoda naše Vipavske.«

V jutranjih urah 9. avgusta 1916 so prve italijanske enote vkorakale v Gorico. To mesto je bilo prvi veliki cilj, ki ga je italijanska vojska uspela zasesti od začetka spopadov z Avstro-Ogrsko. Posledice zasedbe so bile bolj politične kot vojaške narave.

Padec Gorice in okolice je sprožil veliki begunski val. Bežali so predvsem Slovenci. Med njimi so bili praktično vsi goriški duhovniki, ki so dotlej še vztrajali na svojih službenih mestih. Kakšno je bilo stanje na ozemlju goriške nadškofije po šesti soški ofenzivi, nam nazorno pove članek v časopisu *Slovenec*, objavljen 23. decembra 1916:

»Goriška nadškofija šteje 17 dekanatov; od teh jih je 8 po Lahih popolnoma okupiranih: Kormin, Visco, Oglej, Fiumicello, Tržič, Gradiška, Ločnik in Kobarid. Šentpeterski dekanat je popolnoma razbit; po večini je v laških rokah; kar ga je še ostalo na naši strani, je vse evakuirano. Isto velja glede prostnega goriškega dekanata; le Čepovan in Lokve sta še ostala v njem.

Strašno izgleda v devinskem dekanatu; treba le spomniti na Doberdob, Jamlje, Mavhinje, Opatjeselo, Kostanjevico, Temnico, itd., pa vidimo v duhu povsod le grobljo, razvaline, puščavo; ljudje so ostali le še v Šempolaju in Zgoniku. Približno isto velja o Kanalu, kjer je več ali manj tudi vse razpršeno: kdo se ne spominja na boje pri Plaveh? Od 14 župnij so na svojem mestu le še Kal, Lom, Banjšice in deloma Bate in Levpa, ki so pa seveda tudi pod sovražnim ognjem. Bovec je razdeljen; na naši strani so Soča, Trenta in Log pod Mangartom. Komenski dekanat je sicer še ves na naši strani, a polovica ga stoji pod sovražnim ognjem; polovica župnij je torej evakuiranih, ljudje so razpršeni po vseh mogočih krajih.

Tudi Tolmin trpi; Volče in Kamno sta v laških rokah; Tolmin in Sv. Lucija pa pod sovražnim ognjem, zato sta torej popolnoma evakuirana. Tudi Črniče niso več cele; Šempas, Osek, Ozeljan je raztresen povsod. Le en edini dekanat je ostal intakten: cerkljanski. Od 17 dekanatov, iz katerih obstoji goriška škofija, je en sam še doma.«

Spopadi v letu 1916 so bili najbolj krvavi tudi za goriške duhovnike in redovnike. Sredi februarja 1916 je zaradi italijanskega obstreljevanja umrl Jo-

Pogled na trg Travnik v Gorici, julija 1916

Arhiv Društvo soška fronta

žef Fabjan, župnik pri Sveti Luciji (danes Most na Soči). Sredi junija 1916 so italijanske granate ubile upokojenega vikarja Antona Bratino, ki je umrl med obstreljevanjem Šempetra pri Gorici. Svoj krvavi davek so plačali tudi frančiškani iz province Sv. Križa, ki so delovali na Goriškem. P. Frančišek Ambrož je pred vojno deloval v samostanu na Sveti Gori. Drugi njegovi sobratje so se od tam umaknili že nekaj dni po začetku spopadov na soški fronti, večina v Ljubljano. P. Frančišek pa je vztrajal v napol podrti samostanski celici. Ko v cerkvi zaradi obstreljevanja ni bilo več varno maševati, se je umaknil na Kostanjevico, od koder je pomagal grgarskemu župniku J. Godniču. Dokaj redno je o stanju na Sv. Gori poročal v časopisu *Slovenec*, zadnjič pa jo je obiskal na praznik sv. Jožefa leta 1916. P. Ambrož je umrl 13. aprila 1916 med italijanskim obstreljevanjem bolnišnice usmiljenih bratov v Gorici, kjer je pomagal pri oskrbi in tolažbi ranjencev. Z vojaškimi častmi so ga pokopali na Sveti Gori, kajti avstro-ogrske vojske so zelo občudovali njegov pogum. Posmrtno je bil odlikovan s križcem reda Franca Jožefa z vojno dekoracijo.

Manj poznana je tragična zgodba p. Aleksandra Vavpotiča. Kot domnevnega vohuna so ga 9. avgusta 1916 ob zavzetju Gorice ustrelili italijanski vojaki. V ljubljanskem *Slovenecu* so skoraj mesec dni odlašali z razglasitvijo njegove smrti, kajti mislili so, da se je nekako rešil in se bo kmalu javil.

Tudi frančiškanski samostan na Kostanjevici nad Gorico je večina redovnikov zapustila že kmalu po začetku vojne z Italijo. Ostal je le p. Aleksander Vavpotič, organist in profesor petja. Poverjena mu je bila skrb za izpraznjeni samostan.

P. Vavpotič se je rodil 20. aprila 1873 v Ormožu, kot fantič je vstopil k frančiškanom na Trsatu nad Reko. Posvečen je bil leta 1898, od leta 1900 je deloval na Goriškem. Svoje talente je razdal predvsem na glasbenem področju, od leta 1914 je poučeval cerkveno glasbo v goriškem centralnem semenišču, verniki pa so ga cenili tudi kot pridigarja in spovednika.

Med 6. soško ofenzivo so Kostanjevico 9. avgusta 1916 zasedli Italijani in pri tem našli tudi p. Vavpotiča. Osumili so ga vohunstva in ga brez milosti takoj ustrelili kot vohuna. Samostanska kronika sicer omenja, da naj bi ga dobili pred obednico, italijanski pisec Giuseppe Del Bianco (*La guerra e il Friuli*, 2. knjiga) pa pravi, da naj bi se p. Vavpotič skrival v tedaj že izpraznjeni kripti Burbonov. Tudi mesto ustrelitve ni točno poznano, saj se omenja tako železniški predor pod Kostanjevico kot prostor pod samostanom proti Gorici.

Frančiškana p. Ambrož in p. Vavpotič sta bila poleg češkega usmiljenega brata p. Vita Krikave, ki je 6. avgusta 1916 umrl v italijanskem obstreljevanju Gorice, edini žrtvi spopadov na soški fronti med goriškimi redovniki.

Do prodora pri Kobaridu jeseni 1917 je preteklo še nekaj krvave Soče. Šele takrat se je življenje tudi na Goriškem zelo počasi začelo vračati v ustaljene tirnice.

(Mag. Renato Podbersič ml., zgodovinar,
Nova Gorica)

Tomaž Ivešić

KAKO SE JE ZA SVOBODO PRELILA MADŽARSKA KRI

»Upam, da bo Madžarski odpor vzdržal vsaj toliko časa, da se bodo protirevolucionarne države vsepovsod na vzhodu zrušile pod težo svojih laži in kontradikcij. Osvojena Madžarska, v verigah, je naredila za svobodo in pravičnost več kot kdorkoli drug v zadnjih dvajsetih letih. A to je bilo potrebno, da je ta zgodba prodrila do zahoda in prepričala tiste, ki si zatiskajo oči in ušesa. Ne smemo se sprijazniti s tem, da so prebivalci Madžarske prelili toliko krvi; ta se že suši v naših spominih. V današnji evropski izolaciji je samo en način, kako biti pravičen do Madžarske, in ta je, da ne smemo nikoli izdati tega, za kar so umrli madžarski heroji, nikoli oprostiti, ne mi sami ne nihče drug, niti indirektno, tistim, ki so jih ubili. Dejansko bi bilo to, da bi bili vredni takšne žrtve, zelo težko za nas, lahko pa se potrudimo v končno združeni Evropi, da pozabimo na naše prepire, da popravimo svoje lastne napake ter povečamo svojo ustvarjalnost in solidarnost.«

(Albert Camus, oktober 1957)

Marca 1953 je umrl Josif Visarionovič Stalin. Zelo kmalu po njegovi smrti se je pričel proces destalinizacije. Njegov naslednik Nikita Hruščov se ni držal »pravila«, da se o mrtvih govori samo dobro – čeprav je res, da bi slednjega pri Stalinu našli bore malo. Na XX. kongresu Komunistične partije Sovjetske zveze (KPSZ), ki je potekal februarja 1956, je s svojim »tajnim« referatom vso krivdo za zločine in napake v preteklosti, v obdobju Stalinovega vladanja, prevladil zgolj in samo na Stalina, čeprav je tudi sam v tridesetih letih sodeloval v njih. Referat Hruščova je na zahodu kmalu prišel v javnost in je zelo odmeval, predvsem pa je odmeval v državah vzhodne Evrope. Šestnajstega aprila 1956 je prišlo še do razpustitve kominforma (komunističnega informacijskega biroja) in videti je bilo, da je napočil čas velikih sprememb.

Odmev XX. kongresa KPSZ je na Madžarskem med drugim dokazal upravičenost reform Imreja Nagya, ki so potekale v letih 1953 in 1954. Režim sekretarja Madžarske delavske stranke (MDP, Magyar

Dolgozók Pártja) Mátyása Rákosi, ki je Nagya nadomestil, je bil pri ljudeh vse manj priljubljen, predvsem potem, ko je celo sam Rákosi priznal nekatere nepravilne sodne postopke in celo usmrtnitve.

Dvaindvajsetega oktobra 1956 je v Budimpešto prispela novica, da je postal prvi sekretar Poljske združene delavske stranke (UPWP) Władysław Gomułka, ki je bil v političnem pogledu podoben Nagyu. Hruščov je nemudoma odletel v Varšavo, in sovjetske čete so bile v stanju pripravljenosti. Vojaška intervencija je bila preprečena, potem ko sta se Gomułka in vse poljsko vodstvo izrekla za lojalna Varšavskemu paktu. Istega dne zvečer so se na Tehniški fakulteti v Budimpešti zbrali študentje in za naslednji dan napovedali proteste v podporo Gomułki. Naredili so seznam zahtev, med katerimi je bil tudi umik sovjetskih čet iz Madžarske. Naslednji dan so madžarske oblasti sprva prepovedale demonstracije, a so si nato premislile in jih dovolile. Množica je zahtevala, naj jih pride nagovoriti Nagy. Ko je ta malo pred deveto uro zvečer stopil

Revolucionarna zastava iz leta 1956 plapolala pred madžarskim parlamentom.
Vir https://en.wikipedia.org/wiki/Hungarian_Revolution_of_1956

pred zbrano množico, je v zraku začutil napetost. Zavedal se je, da pripravljeni govor ne bo zadovoljil množice, zato je improviziral. Začel je z neposrečnim nagovorom: »Tovariši ...« Množica ga je zavrnila: »Nočemo več tovarišev!« Nadaljeval je: »Obstajajo ljudje, ki se bodo postavili na čelo gibanja.« Ni rekel, da se bo sam postavil na čelo. Ne eno ne drugo ni ganilo zbranih. Odobravanje je požel šele na koncu govora, ko je množico povabil, naj skupaj zapojejo državno himno.

Nagy se je po končanem govoru zatekel v pisarno podpredsednika vlade, kjer je izvedel, da so v mestu odjeknili prvi strelji. Člani politbiroja mu niso dovolili, da bi odšel na kraj, kjer so se streljali, ampak so se vsi zbrali v strankarskih pisarnah oziroma v pisarni premiera Ernőja Gerőja. Ko je Nagy vstopil v pisarno, se je Gerő ravno po telefonu pogovarjal z Moskvo. Hruščov mu je sporočal, da se bodo sovjetske čete odpravile na pohod proti Budimpešti. Nihče od prisotnih — niti Nagy — ni oporekal tej odločitvi. Ob 23. uri je zasedal CK MDP, na katerem Nagya ni bilo. Gerő je CK obvestil o vsebini pogovora s Hruščovom ter naznanil, da bodo o reorganizaciji stranke in vlade govorili naslednji dan. Pozabil

je povedati, da je reorganizacija prestavljena zaradi delegacije iz Moskve, ki je bila že na poti. Na predlog Márтина Horvátha so nato izvolili komite, ki naj bi nemudoma poskrbel za reorganizacijo. Komite je delo končal ob peti uri zjutraj. Nagya so ponovno hoteli za premiera in člana politbiroja, in to se je po daljšem izmenjavanju mnenj tudi zgodilo. Malo po osmi uri zjutraj so bili prebivalci po radiu obveščeni o zamenjavi: Nagy je postal premier in član politbiroja. Le kakšno uro kasneje je novi premier razglasil izredno stanje, zraven pa je Madžare še obvestil, da je vlada sovjetske čete zaprosila za pomoč.

Štiriindvajsetega oktobra je Nagy po radiu razglasil vojno stanje in pozval protestnike, naj do 14. ure predajo vse orožje, ki ga imajo. Istega dne zgodaj zjutraj je Budimpešto ohromila spontana stavka delavcev. Javni prevoz je zastal, časopisi niso izhajali. Ob jutranji uri so v mesto prispele prve sovjetske čete. Enote na začetku niso bile posebej aktivne, tako da lahko sklepamo, da sprva niso imele ukazov za intervencijo, ampak samo za ustrahovanje. Nad tanki so se znesli primitivno oboroženi mladi protestniki in jih z molotovkami nekaj celo onesposobili. Že dan prej so porušili Stalinov kip, tako da so od njega ostali samo škornji. Zgodaj popoldne 24. oktobra je v Budimpešto prispela sovjetska delegacija. Sodeč po njenih začetnih poročilih, je bila precej optimistična, a v resnici je bila nesposobna, saj na primer ni niti opazila trenj in nesoglasij med Nagyem in Geröm.

Naslednji dan se je zgodila tragedija. Na Kosuthovem trgu so sovjetske enote in enote Madžarske državne varnosti, ki so bile tam zaradi varnosti parlamenta, streljale na demonstrante. Ubitih je bilo več kot sto ljudi, mnogo je bilo ranjenih. Zaradi novice se niso zganili udeleženci sestanka, na katerem je János Kádár na mestu prvega sekretarja MDP zamenjal Gerőja. Istega dne ob pol štirih popoldne je Nagy imel govor, ki so ga prenašali po radiu. V njem je obljubil reforme in novo vlado s široko kolicijo ter napovedal nadaljnja pogajanja s Sovjetsko

zvezo, tudi glede umika sovjetskih čet. Istega dne se je Nagy srečal tudi s predstavniki demonstrantov, ki so zahtevali takojšen umik sovjetskih čet, izstop iz Varšavskega pakta, razorožitev državnih varnostnih sil ter svobodne in demokratične volitve z več strankami. V naslednjih dneh se je izkazalo, da državno vodstvo ne deluje in da njegovo vlogo počasi prevzemajo na novo nastali revolucionarni komiteji in sveti, v tovarnah pa so delavci organizirali svoje komiteje. Nagy se je sedaj moral odločiti: ali zatreti vstajo s pomočjo sovjetskih sil ali pa nastalo situacijo rešiti v sodelovanju z vstajniki. Medtem je časopisje v Jugoslaviji poročalo o tem, kako je »reakcija« na Madžarskem izkoristila miroljubne proteste ter jih sprevrgla v nasilje.

Sedemindvajsetega oktobra zvečer je Nagy že imel zelo jasno sliko o nastali situaciji. Tistega večera je v svoje zapiske zapisal: »Ne moremo voditi države. Ne moremo se izogniti oboroženemu spopadu. Nič drugega nam ne preostane, kot da se zanesemo na sovjetske enote. Izgubili bomo podporo ljudi. Vse prebivalstvo se bo usmerilo proti nam.« Na drugem mestu pa: »Če bomo vzpostavili red s pomočjo delavcev, se lahko znebimo sovjetskih čet /.../ Rákosiјеvo vprašanje. Gerővo vprašanje. Sovjetske čete. Centralni komite. Ljudska fronta. Nova vlada. Politični ukrepi. Situacija je kritična in se še slabša. Vzroki so politični. Ključ: novi politični ukrepi in odločne vojaške akcije. Zavlačevanje, stagnacija, mobilizacija podeželja /podčrtano/. Potrebni so odločni politični koraki. Prejšnje zahteve. Osamosvojitev.«

Osemindvajsetega oktobra so »stalinisti« še zadnjič skušali zatreti vstajo, sovjetske in madžarske čete so napadle center upora — Korvinovo četrto, vendar je Nagy akcijo preprečil. Po dobljeni »bitki« znotraj politbiroja je imel Nagy zopet govor po radiu, vendar tokrat zelo drugačen in odločen. Ni več govoril o kontrarevoluciji, ampak o nacionalnem in demokratičnem gibanju, ki zajema ves narod in ga združuje v enotnost itd. Nagy je pristal tudi na skraj vse zahteve demonstrantov, pozdravil je nastale

Porušen Stalinov kip
Vir <http://modkraft.dk/sites/default/files/1956stalinstatuehode.jpg>

revolucionarne komiteje in jih označil kot dobrodošle, obljubil je večje plače in pokojnine, reforme itd., edino zahtevanega političnega sistema (enoli večstrankarski sistem) in svobodnih volitev ne. Bil je previden v svojih obljubah, čeprav tedaj še ni vedel, da se je Hruščov istega dne odločil za umik sovjetskih čet iz Budimpešte. Istega dne je Madžarsko vprašanje na pobudo Američanov, Britancev in Francozov reševal tudi varnostni svet OZN, ki pa se je končal s *sine die* (odloženo do nadaljnjega, brez določenega dneva ponovnega zasedanja). Poudariti je tudi treba, da je istočasno potekala sueška kriza, ki je dodobra zaposlila zahodne države, predvsem Veliko Britanijo in Francijo.

Devetindvajsetega oktobra je Nagy v govoru prvič govoril o svobodni, demokratični in neodvisni Madžarski. Naslednji dan so se sovjetske čete po odloku z 28. oktobra začele umikati iz Budimpešte, a oboroženi vstajniki še vedno niso hoteli predati orožja, kljub že zdavnaj pretečenemu roku in večkratnim »zadnjim« pozivom. Namesto pomiritve strasti je na Trgu republike prišlo do krvavega obračuna med oboroženo množico in nekaterimi visokimi funkcionarji stranke, med katerimi je bil tudi sekretar za Budimpešto Imre Mező. Nagy je 30. in 31. oktobra imel veliko sestankov. Najprej je 30. oktobra skušal doseči soglasje

med revolucionarnimi odbori in vlado; hoteli so, da se oboroženi močje združijo v Narodno gardo. Nato se je pogajal s socialdemokrati o njihovem vstopu v koalicijo. Enaintridesetega oktobra je sovjetska stran dala pobudo za začetek pogajanj. Istega dne je prezidij MDP odločal o ustanovitvi nove komunistične stranke; to je bilo za Nagya pomembno, saj je hotel tako prekiniti povezavo s prejšnjim režimom. V zgodnjih jutranjih urah, ko je potekal sestanek, so prejeli novice s sovjetsko-madžarske meje o novih četah, ki prečkajo mejo in prodirajo v notranjost Madžarske. Poklicali so sovjetskega ambasadorja v Budimpešti Jurija Andropova, da bi potrdil novice. Andropov je vse pojasnjeval z izgovorom, da gre za železniške zadeve. Spet so prišle novice o novih premikih in zopet je Andropov imel izgovor, da gre samo za premestitev enot. Ko je prišla novica, da je obkoljeno letališče, je Andropov zatrjeval, da samo prevažajo ranjence, itd. Proti koncu dneva je bilo vsem jasno, da se Andropov laže.

Enaintridesetega oktobra je bilo ob treh popoldne sporočeno, da je Nagy prevzel mesto zunanjega ministra; to je napovedovalo pomembno dogajanje v zunanji politiki. In res je ob šestih popoldne Nagy sporočil, da se Madžarska od tega trenutka odreka Varšavskemu paktu in razglša svojo nevtralnost. Za pomoč in zaščito nevtralnosti se je obrnil na OZN. O vseh odločitvah je bil Andropov že obveščen. Ob desetih zvečer je János Kádár oznanil, da so ustanovili Madžarsko socialistično delavsko stranko (MSZMP), kmalu zatem pa je iz vladnega poslopja izginil. Uro kasneje so delavski odbori dobili sporočilo, da lahko nehajo stavkati in se vrnejo na delo. Vse je že kazalo na umiritev razmer. Kaj se je zgodilo s Kádárjem, še vedno ni znano. Po Nagyevem pričevanju naj bi odšel k notranjemu ministru Ferencu Münnichu, ki je kmalu po njegovem prihodu prejel klic Andropova. Münnich in Kádár sta skupaj odšla v sovjetsko ambasado in tam čakala na veleposlanika. Pripeljal je avto in iz njega sta izstopila dva Rusa in jima rekla, naj se usedeta

v avto. Ko so jima zagotovili, da ju bodo pripeljali nazaj, sta svoj avto odposlala domov. Po tem dejanju je Nagy sklepal, da sta bila ugrabljena, možno pa je tudi, da je Münnich pomagal Sovjetom. Andropov je seveda zanikal kakršnokoli vpletenost sovjetske ambasade v to zadevo. Drugega novembra so bili že vsi Nagyevi bližnji sodelavci prepričani, da sta Kádár in Münnich zapustila vlado in prebegnila v Moskvo. Samo Nagy je verjel, da lahko Kádár prepriča sovjetske voditelje, da bi dovolili Nagyu prihod v Moskvo na pogovore. To se je na koncu izkazalo kot velika naivnost.

Istega dne je imela nova široka koalicija prvi sestanek. V vladi so sodelovali tako imenovani mali posestniki, Socialdemokratska stranka, Kmečka stranka in seveda MSZMP. Opozicijo so sestavljali mali posestniki in socialdemokrati, ki niso hoteli sodelovati v vladi. Tretjega novembra je ljudi po radiu nagovoril tudi kardinal József Mindszenty. Od delavcev je zahteval takojšnje prenehanje stavke in od oblasti pravične volitve. Istega dne opoldne so prispeli na pogajanja tudi sovjetski delegati. Njihov cilj je bilo zavlačevanje, saj so za napad potrebovali še 16 ur.

V zgodnjih jutranjih urah 4. novembra so Nagya prebudili v stavbi parlamenta z novico, da so sovjetske enote priče okupacijo mesta. Vsi so ga klicali, naj ukaže, kako in kaj, in ker Nagy ni mogel sprejeti vseh klicev, je naročil tistim, ki so klice sprejemali, naj vsem odgovorijo, da do upora ne sme priti, da se je provokacijam treba izogniti in da je prepovedano streljati na sovjetske vojake. Ob 5.20 je po radiu nagovoril prebivalstvo: »Govori Imre Nagy, predsednik sveta ministrov Ljudske republike Madžarske. V zgodnjih jutranjih urah so sovjetske enote napadle naše glavno mesto, z očitnim namenom vreči z oblasti zakonito demokratično madžarsko vlado. Naše čete se borijo. Vlada je na svojem mestu. Obveščam prebivalstvo države in ljudi po svetu o tej zadevi.« Nagy se je s to izjavo izločil iz svetovnega komunističnega gibanja, kaj takšnega ni

še nikoli izrekel noben komunist. Njegova izjava še danes buri duhove. Čeprav vemo, kaj je Nagy ukazal na začetku, je razglas zvenel dvoumno. Stavek »Naše čete se borijo« so namreč mnogi uporniki z orožjem v roki razumeli kot klic k boju, medtem ko vojaške in policijske čete niso storile ničesar, saj so bile navajene izpolnjevati ukaze, a tokrat nobeden ni bil izdan. Mnogi izmed tistih, ki so 4. novembra poprijeli za orožje, so to dejanje plačali z življenjem, če ne tedaj, pa leta kasneje, ko je bila za upornike razglášena smrtna kazen. Jugoslovanski ambasador v Budimpešti Dalibor Soldatić je že v zgodnjih jutranjih urah stopil v stik z madžarskim vrhom in povedal, da se lahko »madžarski tovariši« zatečejo v jugoslovansko ambasado, kjer bodo zaščiteni. V resnici je bil Hruščov že dan prej na Brionih na sestanku pri Titu; ta se je z intervencijo strinjal in je Sovjetu obljubil pomoč pri odstranitvi Nagya z oblasti. Načrt je bil takšen, da naj bi Nagya prepričali, da se odpove položaju premiera v korist Kádárja, ki pa se je že dan prej v Moskvi strinjal s tem, da bo ustanovil novo vlado, pod pogojem, da se Nagy odpove položaju premiera. Ob 5.56 je sledilo novo sporočilo javnosti, ki je naznanjalo, da se madžarska vojaška delegacija vrača s pogajanj; to je v bistvu kazalo, da je vlada nezmožna rešiti situacijo. Nagy je hitro pripravil najnujnejšo prtljago in z nekaterimi ožjimi sodelavci odšel v jugoslovansko ambasado, kjer so se zbrali vsi, ki so jih Jugoslovani povabili. Premier je hitro spoznal, kaj se je zgodilo. V ambasadi so se zbrali samo komunistični člani njegove vlade, medtem ko so vse druge iz široke koalicije Jugoslovani prepustili na milost in nemilost sovjet-

skim enotam. Nagy je spoznal, da je politično izdal svoje koalicijske partnerje, a jih ni hotel še moralno, zato ni privolil v svoj odstop. To ga je nazadnje pripeljalo v »mučeniško« smrt.

Kádár je s svojim kabinetom prispel v Budimpešto 7. novembra 1956. Nagy je tri tedne bival v jugoslovanski ambasadi, ko pa je nova madžarska oblast obljubila, da ga ne bo aretirala, je ambasado zapustil. Izkazalo se je, da je bila obljuba dana s figo v žepu, in Nagya so aretirali na poti iz ambasade proti Jugoslaviji.

Po zatrtju vstaje je Madžarsko zapustilo približno 200.000 ljudi. Na tajnem sodnem procesu je bil Nagy spoznan za krivega kontrarevolucije in obsojen na smrt. Za razliko od večine obtoženih pa ni hotel pristati na komunistični obred posipanja s pepelom in svoje »krivde« ni priznal. Po eksekuciji so njegove posmrtno ostanke zakopali v neoznačen grob. Po padcu komunizma na Madžarskem leta 1989 so njegov grob odkrili in pripravili svečan (ponoven) pokop njegovih posmrtnih ostankov v isti grob, v katerem je že do tedaj počival. Slovesnosti se je udeležilo okoli 100.000 ljudi. Usoda kardinala Mindszentya pa je bila drugačna. Četrtega novembra 1956 se je zatekel, kakor mu je svetoval Nagy, v ambasado ZDA in tam nato živel kar 15 let, saj mu je bilo prepovedano stopiti na madžarsko ozemlje. Po posredovanju papeža se je leta 1971 lahko preselil na Dunaj, kjer je nato leta 1975 umrl.

(Tomaž Ivešić, magister zgodovine, magistrski študent na Central European University)

Ignacij Voje

O USODI KATARINE (KANTAKUZINE) GROFICE CELJSKE

Kantakuzina Branković, hči srbskega despota Đurđa Brankovića in bizantinske princese Eirene Kantakuzen, je bila žena celjskega kneza Ulrika II. Ker je Herman II. izgubil upanje, da bi dobil krono v Bosni, je leta 1433 sklenil ženitno pogodbo s srbskim despotom Đurđem Brankovićem. Zaročila sta se despotova hčerka Kantakuzina in Hermanov vnuk Ulrik. Morda se je to zgodilo v času, ko je bila tudi Mara, njena sestra, obljubljena sultanu Muratu II. Tako naj bi se despot povezal z dvema glavnima osebnostma, od katerih je bila odvisna usoda Srbije — z mogočnim celjskim knezom Hermanom II. in osmanskim sultanom Muratom II. Svatba med Kantakuzino in Ulrikom je bila z vsem bliščem 20. aprila 1434.

Upodobitev Katarine Branković na Esfigmenski spomenici iz leta 1429
Vir https://bs.wikipedia.org/wiki/Katarina_Branković

Bila je to prva svatba na despotovem dvoru v Beogradu in obenem ločitev od otroka, ki je imel šele 15 let. Ulrik je bil star že skoraj 30 let. Po besedah Eneja Silvija Piccolomini je bila Kantakuzina lepa in poštena žena. Večina zahodnih virov jo imenuje Katarina. To ime naj bi dobila po poroki z Ulrikom. Nevesta Katarina je prišla med nepoznan latinski svet. Kot je bil običaj v tistem času, je s seboj vzela spremstvo. Poleg dvorjank so bili v spremstvu tudi pravoslavni duhovniki; Katarina je namreč tudi po poroki ohranila pravoslavno vero. Na celjskem dvoru se je opravljala pravoslavna liturgija, kar kaže na široko versko toleranco celjskih grofov.

Eden od pravoslavnih duhovnikov je prepisal *Praksapostol*, bogoslužno knjigo, ki obsega 282 strani. Praksapostol je prepis knjige apostolskih spisov, ki jih je v Varaždinu od 1. septembra 1453 do 24. avgusta 1454 po naročilu Kantakuzine prepisal anonimen pravoslavni menih. To je verjetno najstarejša cirilična knjiga, pisana na hrvaškem ozemlju, in sicer v Varaždinu, ki je bil takrat v lasti mogočnega kneza Ulrika II. Knjiga je pisana z rdečim in črnim črnilom, v njej je več iluminacij geometrijskih oblik.

Da je kneginja Katarina dejansko naročnica prepisa, izvemo iz zapisa na 258. strani: »/.../ pri blagočestivoj i hristoljubivoj gospođi i kneginji Kantakuzini, dšteri despota Gjurgja samodržca serpskoga.« Leta 1453, ko so knjigo začeli prepisovati, je Katarina že izgubila oba sinova in glede na neko izročilo smemo domnevati, da je kneginja naročila prepis knjige z namenom, da bi služil vzgoji njene hčerke Elizabete.

Pobožna Katarina je sredi 15. stoletja izvezla dragoceno mitro in jo darovala beograjski metropoliji. Mitra je ukrojena iz temnomodre svilene tkanine po tradiciji pravoslavnih liturgičnih oblačil s kupolasto obliko in okrašena z bogato vezenino, biseri in dragimi kamni. Vezenje na mitri izpričuje potrpežljivo in do popolnosti natančno delo. Mitro krasí napis: »Sie mitro stvori gospoja Kantakuzina mitropoli beogradskom.«

Zakon Katarine in Ulrika ni bil srečen. Imela sta tri otroke, vendar so vsi trije umrli v zgodnji mladosti. Dokler je bil Ulrik živ, ga je Katarina zamenjevala v različnih poslih, tudi gospodarskih, saj je bil on pogosto na pohodih in potovanjih. Pri tem se je opirala na svoje kastelane. Največ podatkov se je ohranilo o Bogavcu Milakoviću, za katerega se izrecno omenja, da je bil Rašanin, tj. Srb, in da je opravljal svojo službo obdan s svojimi Rašani (Srbi). Bil je kastelan Medvedgada in hkrati knez »Zagrebskega polja«.

Po tragični smrti Ulrika II. v Beogradu 6. novembra 1456 — ubit je bil v zaroti, ki jo je pripravil ogrski velikaš Ladislav Hunjadi — so prišle do izraza sposobnosti njegove žene kneginje Katarine. V zanjo neugodnih razmerah v boju za dediščino celjskih knezov ji je za krajši čas uspelo prevzeti oblast v Celjski kneževini in Zagorski grofiji. Za vrhovnega poveljnika celjskih čet je postavila sposobnega Jana Vitovca, husitskega borca iz Češke. Ob Vitovčevi vojaški pomoči se je Katarina potegovala za obsežno celjsko dediščino, čeprav je bila habsburško-celjska dedna pogodba iz leta 1443 sklenjena v korist Habsburžanov, kajti Celjani so ostali brez živih potomcev. Razmere pa so se leta 1457 z nenadno smrtjo ogrskega kralja Ladislava Posmrtnega obrnile

proti Katarini in v korist Habsburžanov. Oslabljen Katarina je s cesarjem Friderikom III. Habsburškim v Varaždinu 7. marca 1458 sklenila spravo in podpisala pogodbo, s katero je cesarju Frideriku prepustila vse preostale gradove celjske dediščine. Friderik ji je v dosmrtno uživanje odstopil Krško z vsemi pritliklami in ji obljubil 2000 mark pezetov letne rente in še nekatere druge dohodke.

V Krškem je Katarina živela le nekaj let; vse bolj si je želela na jug k svojim ljudem. Konec leta 1460 je prek svojega poslanca, nekega meniha, prosila dubrovniško vlado, ali ji dovoli priti v Dubrovnik. Že 4. decembra ji je vlada pozitivno odgovorila. Dne 8. avgusta je dubrovniški senat razpravljal o njenem prihodu ter sklenil, da ji gredo naproti trije plemiči. Isti dan so tudi sklenili, da se »presvetli gospe grofici Celja« poišče ustrezna hiša za bivanje in za prehrano določi dnevno 8 perperjev. Ko se je izvedelo, da je Katarina že na poti, je dubrovniška vlada 12. avgusta za njeno bivanje vzela v najem hišo rodbine Junija Gradića. Toda lastniki so temu nasprotovali in niso hoteli izročiti ključev, da bi hišo lahko ustrezno uredili za bivanje. Šele z grožnjo prisilnih ukrepov je dubrovniška vlada dosegla, da se je Katarina 23. avgusta lahko vselila vanjo. Senat je tudi sklenil, da se Katarini dvakrat tedensko pošlje hrana v vrednosti po pet perperjev in da se Gradićeva hiša najame do konca septembra. Ker so medtem začeli pripravljati palačo pokojnega bosenskega vojvode Radosava Pavlovića, iz katere bi vlada morala izseliti nekega državnega uradnika, je kazalo, da namerava Katarina dalj časa ali celo za stalno ostati v Dubrovniku. Toda že 4. septembra je dubrovniška vlada obravnavala njeno prošnjo, da ji posodijo ladjo, s katero bi se odpeljala na otok Krf. Knez in mali svet sta dobila navodila, da Katarino odvrneta od te namere, češ da bi se izpostavila veliki nevarnosti, če bi potovala z dubrovniško galejo. Kljub temu je Katarina ostala pri prvotni odločitvi, zato je dubrovniška vlada 15. septembra sklenila, da se ladja pripravi za pot ter oskrbi s hrano in drugimi potrebščinami. Iz Du-

Primož Gašperič, Matija Zorn

SEDEM DESETLETIJ ZEMLJEPISNEGA MUZEJA

Leta 2016 mineva sedemdeset let od ustanovitve Zemljepisnega muzeja Geografskega inštituta Antona Melika ZRC SAZU. Muzej je 7. maja 1946, na pobudo akademika dr. Antona Melika pod nazivom Zemljepisni muzej Slovenije, ustanovila vlada Ljudske republike Slovenije. Do leta 1962 je deloval samostojno, potem je bil priključen novonastalemu Inštitutu za geografijo Univerze v Ljubljani, septembra 2002 pa je prišel pod okrilje Geografskega inštituta Antona Melika ZRC SAZU.

V svetovnem merilu so se posebni geografski oziroma zemljepisni muzeji začeli pojavljati v prvi polovici 20. stoletja. Med prvimi je bil ustanovljen leta 1919 v Sovjetski zvezi v takratnem Leningradu, približno desetletje kasneje pa je bil ustanovljen še v Nemčiji v Leipzigu. Pred tem so bile bogate kartografske zbirke del večjih nacionalnih muzejev, kot so še danes. Nekateri izmed teh (na primer Smithsonian v Washingtonu ali British Museum v Londonu) so že v drugi polovici 19. stoletja imeli tudi svoje zbirke predstavljene po geografskih območjih.

Slovenski Zemljepisni muzej je danes posebna enota Geografskega inštituta Antona Melika ZRC SAZU, ki pridobiva, hrani in ureja kartografsko, slikovno in arhivsko geografsko gradivo ter pripravlja razstave. V tem se njegovo poslanstvo ni spremenilo od ustanovitve in zavoljo tega sodi med pomembne hranitelje geografske dediščine. Njegova kartografska zbirka obsega zemljevide različnih vsebin in meril od 16. stoletja do sodobnosti. Največ je tematskih in topografskih zemljevidov ter šolskih stenskih zemljevidov in atlasov. Večina gradiva se nanaša na slovensko ozemlje in sosednje dežele. Slikovna zbirka obsega razglednice in fotografije slovenskih krajev in pokrajin ter manjše število bakrotiskov. Zbirka atlasov obsega številne redke primerke najbolj znanih svetovnih avtorjev in odraža razvoj upodobitev

sveta. Zbirka statističnih podatkov za slovensko ozemlje obsega arhivsko pisno in statistično gradivo o Sloveniji. Z zbranim gradivom se dopolnjuje s Kartografsko in slikovno zbirko Narodne in univerzitetne knjižnice v Ljubljani.

Med pomembnejšimi kartografskimi deli slovenskega ozemlja, ki jih hrani muzej, so:

— Münstrova izdaje Ptolomajeve *Geografije* iz leta 1552. Gre za razsvetljensko različico dela *Geografia* (*Geographike hyphegesis*) grškega geografa Klavdija Ptolemaja iz 2. stoletja. Original je bil sestavljen iz osmih knjig. Prvih sedem je obravnavalo splošne principe kartografije in metode kartografske projekcije, navodila za sestavljanje zemljevidov ter podatke o geografski legi krajev, rek in podobno. V osmi knjigi so bili zbrani zemljevidi takrat znanega sveta. Nemški kartograf Sebastian Münster je delo ponovno izdal in mu dodal sodobnejše zemljevide iz srede 16. stoletja;

— *Zemljevid vojvodine Štajerske* (*Styriae Ducatus Fertilissimi Nova Geographica Descriptio*) duhovnika in kartografa Georga Matthäusa Vischerja iz leta 1678, v merilu med 1 : 160.000 in 1 : 174.000. Zemljevid je sestavljen iz dvanajstih delov, skupaj pa meri približno 124 x 136 centimetrov;

— *Slava vojvodine Kranjske* (*Die Ehre dess Hertzogthums Crain*) polihistorja Janeza Vajkarda Valvasorja iz leta 1689. Delo predstavlja eno najpo-

brovnika je ladja odplula šele 29. septembra, ko sta dva plemiča posadki zagotovila, da ji bo grofica plačala vozarino v celoti, čeprav jim jo je že izplačala za prvih deset dni. Na Krfu Katarina ni ostala dolgo, kajti leta 1463 je s slepim bratom Štefanom od grofa Lenarta Goriškega kupila Beli grad, star in razpadajoč grad v Furlaniji jugovzhodno od Vidma, na levem bregu reke Timent, in se tja preselila.

Toda leta 1469 se je Katarina odločila, da za vedno zapusti Zahod in se preseli v Turčijo k svoji sestr Mari. Za enkratno odpravnino se je odpovedala Krškemu. Na poti v Turčijo se je še enkrat ustavila v Dubrovniku. Tu se je zadrževala od druge polovice avgusta do prvih dni oktobra. Dne 6. oktobra je dubrovniška vlada določila štiri plemiče, da so jo pospremili do dubrovniške meje, nato pa je na turško ozemlje potovala po kopnem. Na povabilo sestre Mare je odšla v Jezevo v Makedoniji.

Medtem je izbruhnila šestnajstletna turško-beneška vojna, ki je trajala od leta 1463 do leta 1479. To je tudi čas drugega obdobja turških vpadov proti zahodu, ki pomenijo del osvajalne politike sultana Mehmeda II. Osvajalca. To je čas najobsežnejših, najštevilnejših in hkrati najtežjih turških vpadov v slovenske dežele, ki je trajal od leta 1469 do leta 1483. V to dobo sodijo tudi pohodi in vdori prek Tržaškega krasa do Soče in v Furlanijo, usmerjeni proti Beneški republiki.

Kot posredovalca med turškim sultanom in Beneško republiko sta se v času šestnajstletne vojne pojavili Mara in Katarina Branković. Vpliv carice Mare na Porti, njena sposobnost in sodelovanje v turških notranjepolitičnih dogajanjih so bili zelo vidni. Prve vesti o Mari kot možni posrednici se omenjajo leta 1469. Benečani so izkoristili ponudbo Katarine Celjske o nakupu nekih svetinj od Turkov, da bi prišli v zvezo z njeno sestro Maro. Zato so Katarini svetovali, naj k Mari pošlje nekega meniha. Mara je torej prevzela vlogo posrednice. Prizadevala si je, da bi prišlo do sklenitve miru, in sicer na eni strani na pobudo sultana Mehmeda II., na drugi pa na zah-

tevo Beneške republike. Benečani so predvsem na Katarino računali kot na dobro kristjanko, ona pa je skušala to izkoristiti in pridobiti Benečane, da bi pomagali njenemu bratu, slepemu Štefanu. Do pogajanj takrat ni prišlo, politična situacija je bila pač preveč zapletena.

Sultanu Mehmedu II. se ni mudilo pri sklepanju miru z Benečani. Nadaljeval je vojaške akcije. Sredi leta 1470 je osvojil Negropont, eno najvažnejših in najbogatejših posesti Benečanov v Levanti. Šele po tem vojaškem uspehu je bil sultan Mehmed II. pripravljen sesti za pogajalsko mizo. Pri teh pogajanjih je znova angažiral carico Maro in njeno sestro Katarino, ki je tedaj že bivala pri njej. Že na začetku oktobra sta prišla v Benetke njuna poslanca, ki sta poročala o poskusih, da bi sultana pridobili za mir. Sultan je beneškim poslancem ponudil prepustnice, če bi se strinjali z njegovimi mirovnimi pogoji. Izbrani poslanci so šli najprej na Krf, dobili pa so tudi nalogo, da obiščejo Maro in Katarino ter se jima zahvalijo za posredovanje. Prinesli so jima tudi dragocena darila v vrednosti od 150 do 200 ducatov, vendar sta jih sestra izročili sultanu. Ker beneški poslanci do začetka februarja 1471 niso dobili prepustnice, so jim ukazali, naj se vrnejo v Benetke, čeprav sta jih Mara in Katarina nameravali poslati v Carigrad na svoje stroške. Do sklenitve miru ni prišlo, ker so bile sultanove zahteve pretirane. Čeprav mirovna pogajanja niso uspela, so si Benečani še naprej prizadevali, da bi prek Mare vzpostavili dobre odnose s sultanom. Mara je še naprej posredovala, da bi prišlo do sklenitve miru, vendar so bili vsi njeni poskusi neuspešni. Vojna med Benečani in Turki se je končala šele januarja 1479.

Katarina Kantakuzina Branković je umrla leta 1491 v osemdesetem letu starosti. Pokopana je v cerkvi sv. Štefana v Konči pri Strumici. Njej v spomin je v Zagrebu poimenovana Srbska pravoslavna splošna gimnazija *Kantakuzina Katarina Branković*.

(Dr. Ignacij Voje, zgodovinar, Ljubljana)

Notranjost Zemljepisnega muzeja GIAM ZRC SAZU

Foto Marko Zaplati

membnejših znanstvenih del o Kranjski, v katerem so med drugim objavljeni zemljevidi in skice slovenskega ozemlja;

— *Horografski zemljevid Vojvodine Kranjske (Ducatus Carnioliae tabula chorographica)* cistercijana Janeza Dizme Florjančiča iz leta 1744, v merilu približno 1 : 100.000. Gre za najkakovostnejši in najpopolnejši zemljevid Kranjske te dobe. Sestavlja ga dvanajst delov, ki se po velikosti nekoliko razlikujejo in merijo približno 45 x 62 centimetrov. Velikost celotnega zemljevida je približno 180 x 188 centimetrov, kar je že samo po sebi kartografska posebnost;

— *Zemljovid Slovenske dežele in pokrajin* avtorja Petra Kozlerja iz leta 1853, v merilu 1 : 576.000. Gre za prvi slovenski zemljevid z dotlej najbolj natančno vrisano etnično mejo in z navedenimi slovenskimi zemljepisnimi imeni.

Poslanstvo muzeja pa ni le hramba geografske dediščine, pač pa tudi njena popularizacija. Zato so v okviru muzeja organizirane številne razstave, delavnice, predavanja ali druge oblike izobraževanja za različne stopnje in vrste izobraževanja. V zadnjih letih je vse več tudi turističnih obiskov.

Muzej ima prostore na dveh lokacijah v Ljubljani. Na Gosposki ulici 13 sta arhiv in pisarna, na Gosposki ulici 16 pa prireditveni prostor (dvorana) z razstaviščem. Vsi prostori so bili približno

ob šestdesetletnici povsem obnovljeni in sodobno opremljeni ter tako omogočajo primerno hrambo zgodovinskega kartografskega gradiva ter prijeten prireditveni ambient.

Manjši pisarniško-arhivski del omogoča raziskovalcem in obiskovalcem neposredno delo z arhivskim gradivom, omarne vitrine pa omogočajo tudi postavitev manjših razstav. V letu 2015 so bili v vitrinah predstavljeni:

— Kranjska na starih zemljevidih — razstavljeno je bilo dvajset zemljevidov, ki prikazujejo ozemlje Kranjske med 16. in 19. stoletjem kot samostojno ozemeljsko enoto (Kranjska) ali kot del večjega območja (srednja in južna Evropa, Habsburške dežele);

— tipni zemljevidi — prikaz kartografskih pripomočkov, ki jih uporabljajo slepi in slabovidni za učenje geografije;

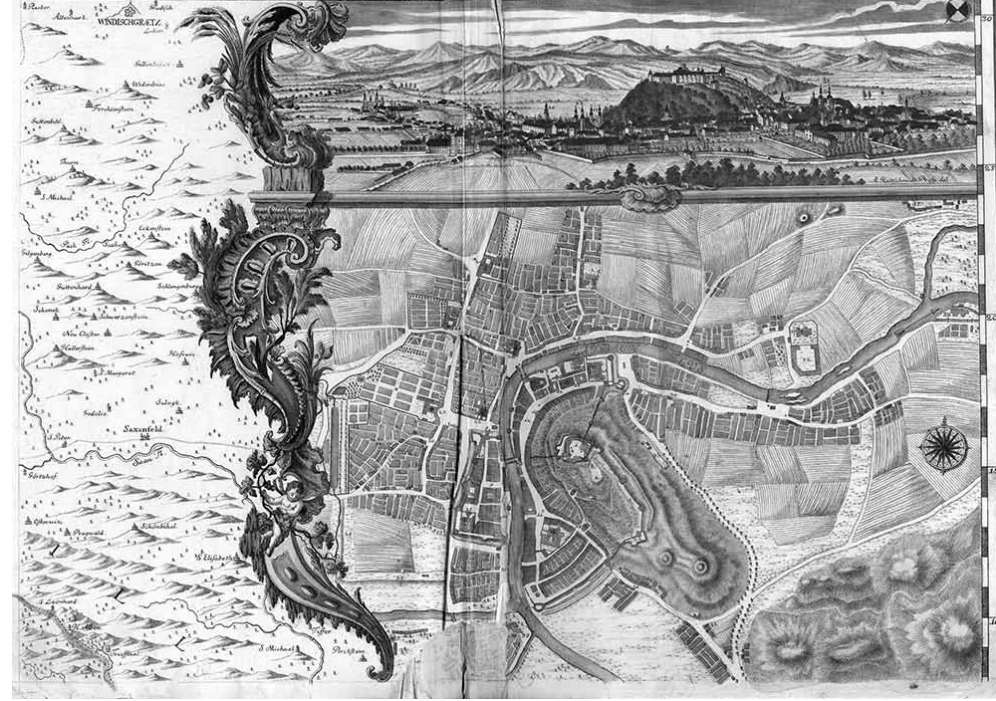
— Atlant — predstavitev prvega atlasa sveta v slovenskem jeziku, ki ga je med letoma 1869 in 1877 izdelal Matej Cigale;

— geografska literatura — predstavitev slovenskih geografskih revij ter izbranih del Geografskega inštituta Antona Melika ZRC SAZU in Zveze geografov Slovenije;

— učbeniki in atlasi Blaža Kocena — predstavitev dela enega najpomembnejših geografov in kartografov avstro-ogrske monarhije ter začetnika didaktike geografije Blaža Kocena;

— tehnična oprema in kartografski pripomočki — pripomočki, ki so jih raziskovalci inštituta v preteklosti uporabljali pri terenskem in kabinetnem delu.

Večji prireditveni prostor muzeja pa omogoča prireditve z do petdeset udeleženci ter je zaradi lege v centru Ljubljane in tehnične opremljenosti zelo priljubljen med zunanjimi uporabniki ter je posledično v uporabi skoraj vse leto. Tako gosti številne okrogle mize, predstavitve knjižnih del, predstavitve domačih in tujih projektov, doktoratov, predavanja za ciljne skupine, mednarodne in domače simpozije, srečanja društev ter potopisna in strokovna predavanja. Vsako leto se tako zvrsti blizu tristo prireditev.

Izrez iz zemljevida Kranjske Janeza Dizme Florjančiča iz leta 1744

Arhiv Zemljepisnega muzeja GIAM ZRC SAZU

Muzej so od ustanovitve vodili oziroma v njem delovali: Vladimir Leban (1946—1962), Mirko Bogič (1962—1976), Milena Pak (1976—1981), Bibijana Mihevc (1982—2002) in Primož Gašperič (2003—).

Kljub razvejani dejavnosti, bogatemu ohranjenemu gradivu, dolgoletnemu delovanju in pomembnemu poslanstvu pa je Zemljepisni muzej eden redkih muzejev nacionalnega pomena v Sloveniji, ki mu država ne dodeljuje finančnih sredstev neposredno prek Ministrstva za kulturo, pa čeprav je bilo tako zapisano v uredbi ob njegovi ustanovitvi. S tem je muzej finančno prepuščen samemu sebi oziroma je odvisen od iznajdljivosti Geografskega inštituta Antona Melika ZRC SAZU, kar hromi njegovo še bolj poglobljeno delovanje na področju hrambe in preučevanja geografske dediščine.

(Primož Gašperič, vodja Zemljepisnega muzeja Geografskega inštituta Antona Melika ZRC SAZU, dr. Matija Zorn, pomočnik predstojnika Geografskega inštituta Antona Melika ZRC SAZU)

LITERATURA

Agnew, John A., in David Livingstone. *The SAGE Handbook of Geographical Knowledge*. London: SAGE Publications, 2011. Gašperič, Primož. »Kartografske upodobitve Slovenije skozi

čas.« *Acta Geographica Slovenica* 47, št. 2(2007): 245–273. Orožen Adamič, Milan, in Mimi Urbanc. »Odzivi na Atlant in njegovo mesto v slovenski geografski literaturi.« *Atlant* (2015): 16–17.

Perko, Drago. »Uvodnik.« V: *50 let Geografskega inštituta Antona Melika ZRC SAZU*. Geografija Slovenije 1. Ljubljana: Založba ZRC, 1999.

Perko, Drago. »Obnovitev dvorane Zemljepisnega muzeja Geografskega inštituta Antona Melika ZRC SAZU.« *Geografski vestnik* 76, št. 2(2004): 107.

Perko, Drago. »Uvodna beseda.« V: *Geografski inštitut in šestdesetletnica njegovega kartografskega oddelka. Zemljevid Ilirskih provinc iz leta 1812*. Ljubljana: Založba ZRC, 1999.

Reinhard, Rudolf. »The Museum of Regional Geography in Leipzig.« *Geographical Review* 24, št. 2(1934): 219–231.

Rojc, Branko. »Predgovor.« V: *Kocenov srednješolski atlas kot didaktična prelomnica*. Geografija Slovenije 22. Ljubljana: Založba ZRC, 2011.

Semenov, Tian-Shansky. »The Geographical Museum.« *Geographical Review* 19, št. 4(1929).

»Uredba vlade Ljudske republike Slovenije o ustanovitvi in ustroju Zemljepisnega muzeja Slovenije.« *Geografski vestnik* 18, 1946.

Vrišer, Igor. »Leban Vladimir«. Enciklopedija Slovenije. Zv. 6. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1992.

ELEKTRONSKI VIRI

<http://www.primorci.si/osebe/bogic-mirko/1360/> [pridobljeno 19. marec 2015]

Božidar Premrl

PO SLEDEH PONARODELE BALADE

Ko sem proti koncu drugega tisočletja obiskoval vasi Otošče, Lozice, Podgrič, Orehovica in Podnanos na začetku Vipavske doline, ki spadajo pod zvonove župnjskih cerkva na Lozicah in v Podnanosu, nekdanjem Šentvidu, in spraševal starejše krajanke o nekaterih kamnitih znamenjih na Nanosu, ki se dviga nad dolino, sem slišal tudi nesrečno zgodbo o petih domačinih ...

... ki so šli na jesensko kvatarno soboto pred mnogimi leti po »klade« v gozd na Nanosu in tam zmrznili, ker jih je na povratku zajelo neurje s snežnim metežem. Skoraj vsi, ki so mi jo pripovedovali, so mi znali povedati tudi nekaj prvih verzov, prvo kitico ali celo več kitic dolge pesmi neznanega avtorja. Daljna sorodnica enega izmed ponesrečenih Ložičanov mi je zrecitirala kar sedem kitic iz nje. Šele

čez čas, ko sem se začel še posebej zanimati za to zgodbo in pesem, sem zvedel, da jo je napisal vipavski pesnik Radoslav Silvester¹ in da je bila objavljena v *Koledarju Družbe sv. Mohorja v Celovcu za leto 1899*. Pod naslovom *Kvaterna sobota*, s pripisom, da je upesnjena resnična zgodba, se zvrsti sedemnajst kitic, ki se navedene zvesto po črki glasijo takole:²

»Ne hodi v gozd po klade
V soboto kvatarno,
Da zló te ne napade,
Čuj prošnjo mater'no!

Sem skušena, sem stara,
Ubogaj me moj sin!
Verúj, srcé ne vara,
Poslušaj opomin.«

»Kaj, mati, mi grozite?«
Dé mladi gospodar;
»Le tiho mi bodíte,
Zató vam nič ni mar!«

»V soboto v gozd ne hodi!
Povem ti, če ne veš:
Da ideš v past nezgodí,
Nesrečen boš, če greš.«

»Vsi dnovi so enaki,
Kedó vas slúšal bo?
Otroci in bedaki!
Je prazen govor tó.

Imam voliče mlade,
Strahú pa v srcu nič,
Doma mi bodo klade,
Naj brani sam hudič!«

In šel je on, in štirje
Sosedje ž njim, rekóč:
»Nó, le če kak hudir je,
Naj skaže svojo moč!«

Pri oknu mati gleda,
Solzí se ji okó,
»Gotovo,« – vzdihne blede –
»V nesrečo dnès gredó.«

Že v gozdu so, v dolini,
Že klade naložé;
Oblači se v višini,
Vetrovi se podé.

Stemní se; iz oblakov
Se vsuje sodra, snég,
Ne straši to možakov
Z vozmí hitečih v brég.

Čuj! strašni pòk v goščavi,
Razlega lóm se hôj,
Vihár vozove ustavi;
Je-li to pekla roj?

In burja tuli, piše,
Po tleh se strinja léd,
Zavetja zver si išče,
In splášena govéd.

Poganjajo voliče
Možje, kričé, roté,
Vihté nad njimi biče,
A z mesta ne hoté.

Napnó poslednje sile,
Zdaj v tó zdaj v óno stran,
Moči viharja čile,
Jim branijo na plan.

Zastonj so vsi njih trudi,
Zastonj ves njih napor;
Glej! drug za drugim zgrudi,
Pod snežni se zastór.

Ostale tam so klade,
Ostali tam možjé,
Plen grozni smrtne vlade,
Družinam, ah, gorjé!

Našli so pet mrličev
Na žalost máterno,
In žén, in otročičev, –
V nedeljo kvatarno.

ŽIVO USTNO IZROČILO, KI NE PRESAHNE

Pri nadaljnjem poizvedovanju v naštetih vipavskih vaseh, na Nanosu in v širši okolici se nisem mogel načuditi, koliko domačinov še po toliko letih ve za to krajevno tragedijo in koliko verzov znajo še danes zrecitirati iz pesmi, ki je krožila od ust do ust. V Podnanosu so mi celo vedeli povedati, da je vipavskemu pesniku to zgodbo povedal Blažon z Nanosa,³ ki je živel »tri rodove nazaj«.

Zapisal sem blizu trideset pripovedi iz ust potomcev ali sorodnikov ponesrečencev in številnih drugih krajanov. Največ sem zvedel na Lozicah, od koder je bilo največ žrtev. Nekatero pripovedi so bolj podrobne in natančne, druge manj, kakor je na sploh značilno za ustno izročilo. Iz vseh teh pripovedovanj je mogoče povzeti kot najbolj zanimivo, verodostojno in pomembno naslednje.

Nesrečni dan, o katerem poje pesem, je bila jesenska ali *bendimska* kvatarna sobota konec septembra davnega leta 1844.⁴ V tistem času je bila vera, da se na kvatarno soboto ne sme vpreči živina.⁵ Kljub temu se je nekaj domačinov z Lozic in Otošč tistega jutra namenilo v gozd na Goro, kakor pravijo Nanosu. Njihovo število v pripovedih variira od štiri do šest. Točna je tista, ki pravi, da so šli v gozd štirje domačini: Žagarjev z Otošč, dva Žorževa in en Lekcov z Lozic. Z njimi je šel še sedemnajstletni pastir, ki je služil pri Ponovíčarjevih na Otoščah, torej jih je bilo vseh skupaj pet. Glavni je bil Žagar z Otošč, ki je imel žago: on je vodil, drugi so mu pomagali. Žena, ki je takrat pestovala njunega najmlajšega sina, mu je branila, a je ni hotel poslušati. Tudi mati Lekcova jih je skušala odvrniti od poti v gozd, a so bila vsa svarila zaman.

Na Goro so šli z volovskimi vpregami po stari loziški poti.⁶ S sabo niso vzeli celih vozov, ampak samo preme,⁷ da bodo nanje naložili hlode in jih pripeljali v dolino. Ponje so šli menda v gornji gozd, kam točno, ni znano.

Ko so se z naloženimi premami vračali, jih je zajelo strašansko neurje z burjo in snegom. Vipavci že od nekdaj vejo, da na Nanosu lahko v vsakem letnem času pade sneg, sodra ali toča. Oni pa se niso ozirali na to; čeprav je bilo tisto soboto že zjutraj slabo vreme, so šli na pot samo lahko oblečeni in menda so nesli s sabo premalo hrane. Narobe so naredili tudi to, da so namesto vina nesli s sabo *šnopc*, ta pa človeka omrtvi.

Štirje so omagali že na Gori, na poti od Podraške bajte⁸ proti Vratom oziroma Vrh, zadnji, Lekcov z Lozic, pa je omahnil v smrt v prvem ključu stare loziške poti od Vrha navzdol.

Drugega za drugim so jih našli naslednji dan, na kvatarno nedeljo, in jih odpeljali v dolino. Izročilo še pomni, kako jih je ležalo pet v vrsti v mrtvašnici na pokopališču.⁹ Med ljudmi je šel glas, da jih je zadela božja kazen, ker se na tak dan ne sme v gozd.

O vprežni živini pripovedujejo, da so jo v nedeljo prignali domov iz gozda, kjer so naložili hlode,

Podraška bajta – zatočišče ob beli cesti na Nanosu, kilometer dalje od Vrat. Na desno gre pot v gozd.

Prvi ključ na skupni loziški in šembijski poti od Vrha navzdol, kjer je zmrznil zadnji izmed peterih nesrečnikov. Tam je nekdaj stal na škarpni kamnit križ v njihov spomin.

druga različica pa pravi, da je sama prišla domov. Vsekakor je verjetnejša prva različica.

Družine pokojnikov so strašno trpele zaradi te nesreče in spomin nanjo je še danes zelo živ. Nesreča je še posebno zadela Žorževe na Lozicah, ki so izgubili kar dva člana družine, in Žagarjeve na Otoščah, kjer je ostala vdova s štirimi mladoletnimi otroki. Žagarjevi so potem opustili žagarsko obrt, domačija je gospodarsko propadla in njena posest se je postopoma razprodala. Potomci Lekcovih vejo še danes povedati, da je oče nič kolikokrat *dopovedoval*, kako nesrečna je bila njihova družina po tistih kvatrah. »To živi v naših dušah – ta strašna katastrofa, ki nam jo je vcepila v spomin naša mati,« je povzela vso to nesrečo Ema Natlačen, Žorževa z Lozic.

KAJ POVEJO ARHIVSKI VIRI IN ČASOPISI

V nemško pisani mrliški knjigi vikariata Šentvid za leta 1812–1873 so bile vpisane smrti in pogrebi vseh petih pokojnikov, ki so umrli na dan 26. septembra 1843, in ne 1844, kakor pomotoma pravi ustno izročilo. Pokopani so bili dva dneva kasneje. Ta izjemni dogodek je takratni šentviški vikar Matija Ver-

tovec¹⁰ pojasnil z daljšo opombo v mrliški knjigi, ki se v prevodu glasi:

*S štirimi premami so šli z Johanom Koritnikom v gozd po hlode za žago. Zvečer jih je na Nanosu premagala huda burja s snežnim metežem. Dan kasneje so jih našli zmrznjene in mrtve: Andreja Žvanuta pod robom Gore, druge štiri v bližini hišice, nedaleč enega od drugega. Johana Koritnika in Franca Furlana je verjetno prevrnila in pahnila v smrt burja. Ker jih je bilo pet, ni nihče mislil na to, da bi se bili mogli ponesrečiti. Vseh pet sem po sodnem pregledu blagoslovil jaz, Matija Vertovc, l. r., vikar.*¹¹

V družinskih knjigah za Lozice in Vrabče najdemo kompletne osebne podatke o njih, kakor sledi:¹²

Johan Koritnik - Žagar z Otošč, družinski oče in gospodar, je bil sin Tomaža in Katarine z dekliškim priimkom Škapin, rojen 20. junija 1809 in leta 1835 poročen z Marijo (Marjano) Furlan; umrl je 26. septembra 1843, star 34 let.

Andrej Žvanut - **Lekcov** iz Dolnjih Žvanutov, zaselka Lozic, je bil sin Andreja in Ane z dekliškim priimkom Koritnik, rojen 5. oktobra 1808, samskega stanu; umrl star 34 let.

Jožef Furlan - Žoržev, družinski oče in gospodar na Lozicah, je bil sin Jožefa in Marine z dekliškim priimkom Kopatin, rojen 25. septembra 1799 in leta 1828 poročen s sovaščanko Marjano Koritnik; umrl v starosti 44 let.

Franco Furlan je bil prvorojeni sin Jožefa in Marjane, rojen 4. novembra 1829; ob smrti je imel komaj 13 let.

Gregor Vovk je bil sin Luke Vovka in Neže z dekliškim priimkom Pestel, po domače Guletovihi z Velikega Polja na Vrheh, rojen 11. marca 1827. Služil je kot pastir pri Jožefu Fabčiču - Ponovičarju na Otoščah in umrl na Nanosu, star 17 let.

Nesrečna usoda te peterice je odmevala tudi širše. *Kmetijske in rokodelske novice*, ki so začele izhajati tistega leta, so 11. oktobra pod naslovom *Shaloftna prigodba* objavile naslednjo vest.

*Is Zirknize pišmo pravi, de je 26. kimovza na Nanofu 5 Vipavzov smersnilo; tudi se flifhi, de sta na Javorniku ravno tifti dan 2 Pivzhana tako ob shivlje-nje prifhla. V toplim vremenu namrezh so fhli, flabo oblezheni, v goro po derva. Ko fo na goro prifhli, je strafhna Burja, kakor je na Krafu navadna, vftala in sneg je sazhel mefti. Pomagati fi nifo mogli in smer-snili fo. – To se je 3 dni pred svetim Mihelam sgodilo! Take prigodbe v sazhetku ješeni se gotovo nar starejšhi ljudje ne bodo spomnili – in ref zhudno je, de se je to v takim kraju sgodilo, v kteriga blishni dolini shlah-tna vinfka terta rafte.*¹³

KAMNITI POMNIK V NANOSU

V spomin peterim nesrečnikom je bilo postavljeno skromno kamnito znamenje v obliki križa, ki ga danes ni več.¹⁴ Stalo je na kamniti škarp v prvem ključu loziške poti od Vrha navzdol, kjer je zmrznil zadnji izmed njih. Tam se je reklo Pri loziškem ključu ali Pri loziškem križu. Na znamenju je menda bil napis in letnica 1844.¹⁵ Po enem izročilu je stalo do leta 1895, ko je Ljubljano porušil potres, po drugem so ga leta 1925 podrli Italijani, ko so delali cesto na Nanos,¹⁶ ker je bilo na njem nekaj slovenskih besed. Nekateri Ložičani so se trudili, da bi našli vsaj njegove razbitine, a doslej brez uspeha.

Ta »stara stara zgodovina« pa se je za zmeraj zapisala v spomin tamkajšnjih ljudi. Ohranjati ga pomaga pesem Radoslava Silvestra z izrazitim moralnim naukom, ki se je prenašala in se še prenaša iz roda v rod, od ust do ust. Njen pomen in vrednost najlepše odseva pripoved potomcev Lekcovih, da je njihov oče hranil tisti Mohorjev koledar s pesmijo varno zaprt pred njimi v skrinji kot svetinjo, tako strašno jo je *šacal*.

PRIPOVEDOVALCI

Angela Novak, Novakovi, zaselek Loka, Lozice 2G
Tone Mislej, Marinčni, Lozice 5
Stane Žvanut, Berákovi, Lozice 11

Kamniti križ s podobo Križanega ob cesti proti cerkvi sv. Hieronima na Nanosu. Zakaj in komu je bil postavljen, ne ve nihče več.

Gvido Furlan, Žorževi, Lozice 12
Ema Natlačen, Žorževa z Lozic, Veliko Ubeljsko 4A
Tončka Nabergoj, Žorževa z Lozic, Cesta IX. kor-
pusa 1, Ajdovščina
Stane Nabergoj, Žerjalovi, Lozice 29
Mario Žvanut, Berákov, Lozice 35, Veronikovi
Marija in Ljubo Meden, Medenovi, Lozice 40
Alojzija Žgur, Renkovi, Lozice 42
Ana Andlovec, Kovačijskini, Lozice 44
Marija Žgur, Lovrencovi, zaselek Žvanuti, Lozice 47
Majda Križaj, Ferjanščevi, Lozice 55
Ciril Pelicon, Pel(i)conov z Lozic, Koper, Prisojna
ulica 8
Milka Vovk, Beráková z Lozic, Podnanos 17, Vovkovi
Andrej Koritnik, Žagarjevi, Otošče 7
Mateja Koritnik, Lovréncova z Lozic, zaselek Žva-
nuti, Otošče 7, Žagarjevi
Tončka Fabčič, Ponovičarjevi, Otošče 9
Marija Koritnik, Kuntova z Otošč, Lozice 19, Stajčarjevi
Francka Meden, Pirčkovi, Podgrič 4
Anton Štrancar, nekdanji župnik v Podnanosu

(Božidar Premrl, literarni komparativist, Ljubljana)
Fotografije Božidar Premrl

- 1 Radoslav Franc Silvester (Vrhnika, 1841–1923, Vipava), pek, trgovec, po-
sestnik in pesnik v Vipavi. Njegove pesmi so v veliki meri nabožnega in
vzgojnega značaja ali odsev takratnih političnih razmer. Objavljal jih
je v časopisih in revijah ter v knjigah: *Mali šopek domoljubnih cvetličic*
(1878), *Šmarnice. Glasi moje mladosti* (1905) in *Kupleti in pesmi* (1913).
Glej *Primorski slovenski biografski leksikon*, 14. snopič, Goriška Mohor-
jeva družba, Gorica 1988, str. 349: geslo Marija Češčut, Silvester Radoslav
(Franc); Magda Rodman, Pesniška beseda v našem kraju, *Vipavski glas*,
letnik IX, št. 23, marec 1993, str. 2–3; Magda Rodman s sodelovanjem Bo-
židarja Premrla, Radoslav Franc Silvester 1841–1923, pesnik, obrtnik in
trgovec, *Vipavski glas*, letnik XXIX, št. 107, december 2013, str. 14–17.
- 2 *Koledar Družbe sv. Mohorja v Celovcu za leto 1899*, Celovec, str. 10.
- 3 Gospodar Blažonove domačije v vasi Nanos na Nanosu.
- 4 *Bendimska* ji pravijo, ker nastopi v času *bendime*, trgatve.
- 5 Kvatre so štirje kvatrní tedni v letu, ko je bil zapovedan post v sredo, pe-
tek in soboto. Prvi kvatrní teden je teden po pepelnici, drugi je teden po
binkoštni nedelji, tretjega obhajajo septembra po spominu povišanja sv.
Križa, četrti kvatrní teden leta pa je tretji teden v adventu. Po svojem bi-
stvu in namenu so bile kvatre posebni postni dnevi. Krščanske kvatre so
prekrile prvotna poganska obredja, namenjena božanstvom poljedelstva.
Sčasoma so dobile veliko vlogo v ljudskem verovanju in verskem življe-
nju ljudi nasploh, zato so jih posvečali kot sopraznike, kar je še posebno
veljalo za kvatrnó soboto. Niko Kuret, *Praznično leto Slovencev. Druga*
knjiga, Ljubljana 1989, str. 168; *Slovenski etnološki leksikon*, Ljubljana
2004, str. 275: geslo kvátre.
- 6 Nad kapelico sv. Hieronima visoko na pobočju Nanosa se ložiška pot
združi s šembijsko, ki pride iz Šentvida, in se vzpenja dalje do Vrha. Vrh
se imenuje skalni rob Nanosa, useku v njem, skozi kateri se cesta prevali
na nanoško planoto, pa pravijo Vrata.
- 7 Prema je prednji del voza s kolesoma.
- 8 Podraška bajta je zatočišče za ljudi ob cesti, približno kilometer naprej
od Vrat. Letnica na njenem portalu priča, da je bila sezidana že leta 1822.
- 9 Pokopani so bili v Šentvidu; na Lozicah so namreč naredili pokopališče
še leta 1890.
- 10 Matija Vertovec (Vrtovic, Vertovc, Vertouc, Vrtovec), Šmarje, 1784–1851,
Šentvid, šentviški »fajmošter«, »vinorejec«, kemik, zgodovinar. V Šentvidu
je služboval kar osemintrideset let, od leta 1813 do smrti. Glej *Primorski*
slovenski biografski leksikon, 17. snopič, Goriška Mohorjeva družba, Go-
rica 1991, str. 191: geslo Franc Kralj, Vertovec Matija.
- 11 Župnijski arhiv Podnanos, *Mrliška knjiga Šentvid 1812–1873, s. p.*
- 12 Župnijski arhiv Podnanos, *Družinska knjiga Šentvid 1840–1853; Družinska*
knjiga Lozice I; Župnijski arhiv Štjak, *Družinska knjiga Vrabče III in IV.*
- 13 Kmetijske in rokodelske novice. Pervi tečaj od Maliserpana do konca
Grudna 1843. V Ljubljani, No 15, V srédo 11. kosaperska, str. 60.
- 14 Večina pripovedovalcev je omenjala križ, nekaterim pa se je zdelo, da je
bilo spominsko znamenje bolj podobno obcestnemu kamnu ali ležečemu
kamnu, v katerega je bil vsekán križ.
- 15 Zdi se, da je prav ta letnica, ki je morda oznamovala čas postavitve zna-
menja, prešla v ljudski spomin kot leto smrti petih ponesrečenih.
- 16 Po pripovedovanju Staneta Žvanuta - Berakovega z Lozic so Italijani de-
lali to cesto sedem let in so jo dokončali leta 1927; Albin Kjuder pa piše,
da so dokončali novo položno vojaško cesto na Nanos leta 1929. Glej Žu-
pnijski arhiv Tomaj, Albin Kjuder, *Kronika Tomaj A*, str. 124. Takrat so
naredili tudi sedanji globlji cestni usek Vrata zraven starega.

Sabina Stambulić Pugelj

GRADIŠČA IN DRUGI ZAKLADI V DOLINI REKE REKE

Arheologija je del dediščine, ki je očem običajno skrit. Nekateri kraji imajo te dediščine
manj, nekateri več. Dolina reke Reke in njena okolica spadata med slednje. Najbolj
tipična, množična in najlepša arheološka najdišča v teh krajih so nedvomno gradišča.

KAJ GRADIŠČE SPLOH JE

Gradišče je vrsta naselbine, ki se je v slovenskem
prostoru začela pojavljati v bronasti dobi. Gradi-
šča najpogosteje najdemo na vrhovih gričev, ker so
bila grajena v nemirnih časih in je bil njihov namen
obvladovanje okolice. Njihovi graditelji so izbirali
takšno lego, da so kar najbolje poskušali izkoristiti
naravno obrambo, pomemben dejavnik pri izbiri
lokacije je bila tudi preglednost okolice oziroma
vizualna komunikacija s soslednjimi naselbinami.
Tako pogosto najdemo gradišča na vrhu vzpetin s
strmimi pobočji ali pa jih varuje prepadna stena.
Nekatera obstajajo tudi v nižini, vendar so redka
in zato toliko bolj posebna.

Drugi pomemben prepoznavni znak vsakega
gradišča je obrambno obzidje. Zato gradiščem z
drugo besedo lahko rečemo tudi utrjena naselja.
Zaradi tega je veliko območij, kjer ta tip najdišča
prevladuje, saj se ga z lahkoto odkrije — mogočna
obzidja je namreč kljub zobu časa še vedno lahko
prepoznati — tudi ljubiteljski raziskovalec. Gradišča
najdemo po vsej Sloveniji. Obstajajo pa predeli, kjer
jih je izjemno veliko, nekje celo več kot današnjih
vasi. Takšno arheološko bogato območje je okolica
Ilirske Bistrice, kjer pa so gradišča slabo raziskana.

Gradišča so različna, vsako je namreč edinstveno.
Njihov videz so vsekakor pogojevale naravne dano-
sti — kot je njihova lega ali geološka podlaga. Vsako
utrjeno naselbino torej obdaja obzidje. To se pril-
gaja terenu in se po navadi vije ter zaokroža naselje

v obliki venca, ima enega ali več vhodov, kjer pa je
slabša naravna zaščita, je obzidje lahko dvojno ali
celo trojno. Včasih so tudi vhodi dodatno utrjeni in
zaščiteni — poznamo primere utrditev s stolpi ali
način, da ena stranica obzidja presega drugo in na
ta način tvori nekakšen hodnik. Nekatera gradišča
imajo tudi akropolo — to je najvišji, dodatno utr-
jeni del. Za gradišča z akropolo se domneva, da so
bila sedež kakšnega poglavarja ali središče neke ro-
dovne skupnosti. Morda so jim bila sosednja, manjša
gradišča brez akropole, podrejena.

Obrambni zidovi so različni. Njihovo tehniko
gradnje namreč pogojujejo geološke danosti. Kjer
je bilo kamenja malo, so obzidja nasuta — takim
rečemo nasipi, ki so bili včasih dodatno ojačani z
lesenimi koli. Na kraških apnenčastih tleh pa naj-
demo tudi najlepša in najmogočnejša gradišča, ki jih
opazi tudi nestrokovno oko. Grajena so v tehniki su-
hozidne gradnje in so še vedno lahko prepoznavna,
ker se kažejo kot velikanske groblje kamenja, ki se
vlečejo več metrov v širino. Na Krasu in v Istri jim
rečejo tudi kaštelirji. Suhozidna gradnja pomeni, da
so gradili brez veziva — malte. Fronte zidu so se-
zidali iz večjih kamnov, vmesni del pa so zapolnili
z drobirjem. Včasih so uporabili tudi kombinacijo
vseh treh materialov: kamna, zemlje in lesa.

Gradišča so zgradili za bivalne, obrambne, ver-
jetno pa tudi gospodarske in obredne namene. Gra-
dili so jih v prazgodovini, poseljevali in dograjevali

pa tudi v kasnejših obdobjih. Čas nastajanja takšnih naselbin je obenem čas prvih večjih človekovih vplivov na pokrajino. Z gradišči se je prvič pojavila mogočna bivalna arhitektura, ki je trajala tisočletja, hkrati pa je to čas, ko se je naravna krajina za vedno spremenila v kulturno. Gradišča niso bila edini tip bivališč svojega časa, vendar jih zaradi dobre prepoznavnosti v prostoru arheologi najlaže odkrijejo, poleg tega pa obstaja mnogo ledinskih imen — imen vrhov in vasi, ki se imenujejo Gradišče, kar je neizpodbiten dokaz o obstoju utrjene prazgodovinske naselbine v bližini.

GRADIŠČE NAD TRNOVIM

Trnovsko Gradišče ali, kot ga domačini sami imenujejo, Draga se dviguje severno od mesta Ilirska Bistrica in je eno največjih gradišč na kraških tleh, saj njegovo obzidje v obsegu meri okoli 1000 m. Poseljeno je bilo v železni dobi in antiki. Razdeljeno je na dve terasi, od katerih je na zgornji opaziti kotanje — sledove tlorisov nekdanjih stavb. Na najvišjem, severnem delu je akropola, ki je bila dodatno zavarovana z obzidjem v obliki prstana. Še posebej mogočno je obzidje pod akropolo, na vzhodni strani pod vrhom naselbine, kjer v višino meri približno 10 m. Naselbina, kot tudi večina ostalih gradišč na Ilirskobistriškem, ni bila intenzivneje in načrtno raziskana.

V bližini, vzhodno od naselbine, je bilo odkrito tudi grobišče — žarno in žgano —, kar pomeni, da so nekatere ostanke pokojnikov — nekdanjih prebivalcev trnovskega Gradišča — našli v urnah, v nekaterih primerih pa so bili le preprosto položeni v grobno jamo. Ta dva tipa grobov se razlikujeta tudi po predmetih, položenih v grob. Največ podatkov je bilo kovinskih, in sicer bronastih, prevladujejo pa zaponke raznih oblik. Po številčnosti za njimi sledijo zapestnice in potem igle. Zanimivo, da se slednje pojavljajo v žarah, za igle pa vemo, da so bile v železni dobi del moške noše, kar pomeni, da so v žarah pokopavali predvsem moške, ženske pa

so pokopane na ta način, da je bila žganina le položena na dno grobne jame. Grobovi so bili pokriti s ploščami iz peščenjaka, ki je bil prinesen od drugod (na mestu grobišča so kraška tla), zaradi tega je bila lokacija grobišča lahko prepoznavna še v polpretekli dobi. Posebnost je, da so en skeletni grob našli celo v sami naselbini.

V neposredni bližini trnovskega Gradišča ali Drage je še več arheoloških najdišč. Jugovzhodno od tega se nad vasico Jasen dviguje gradišče Solne, manjša utrjena naselbina, ki je bila odkrita nedavno in še ni bila raziskana. V njeni neposredni bližini so gomile, za katere pa ni jasno, ali so arheološkega značaja ali le posledica čiščenja obdelovalnih površin. Severovzhodno od Drage stoji vrh Stražica, ki je — kot že samo ime pove — v nekem obdobju imel strateško funkcijo. Na vrhu je mogoče opaziti grobljo kamenja, za katero lahko domnevamo, da ni naravnega nastanka, temveč predstavlja neko ruševino. Ta se vleče od vrha po pobočju do vznožja Stražice in jo lahko zasledimo samo še po odsekih v predelih med vrhovi Ahec (tudi gradišče!) in Volčji hrib. Stari raziskovalci so domnevali, da je antičnega nastanka, in so znotraj zidu opazili ostanke stavb, medtem ko je novejša teza, da je zid prazgodovinski, saj je mogoče opaziti, da je grajen v tehniki suhozidne gradnje, kar je v nasprotju z domnevo, da je antičen. Če slednja datacija oziroma domneva o prazgodovinskem izvoru drži, gre v primeru Gradišča nad Trnovim skupaj s Stražico in omenjenim zidom za eno najbolj utrjenih območij iz prazgodovinskega časa na slovenskih tleh.

ZGODBA O METULUMU

Trnovsko Gradišče so raziskovalci 19. stoletja povezovali z Metulumom, glavnim mestom Japodov. Sedaj se stroka s tem ne strinja več, saj Metulum postavlja v Liko, kjer je bilo osrednje območje tega prazgodovinskega ljudstva. Vseeno pa se lahko z zgodbo seznanimo, ker je zanimiva, čeprav je le domneva, ki ne velja več.

O obstoju Metuluma obstajajo zgodovinska pričevanja, saj je o njem pisal rimski zgodovinar Apijan. Metulum je bil glavno mesto Japodov, ki je nesrečno končalo v boju z Rimljani konec 1. stoletja pr. Kr. Napadal ga je Oktavijan, poznejši prvi cesar Avgust. Nekatera japodska plemena so se mu predala brez boja, dlje časa pa so oblegali ravno Metulum; sprva neuspešno, dokler ni prišlo do preobrata, ki v zgodovinopisju ni opisan. Konec je bil zelo krvav. Možje, sposobni za boj, so padli do zadnjega, medtem ko so ženske in otroci zgoreli. V požaru je bilo dokončno uničeno tudi mesto.

Ljubiteljski raziskovalci si pa še vedno želijo imeti Metulum vsak v svojem kraju. Tako med Bistričani velja za lokacijo Metuluma trnovsko Gradišče, saj se v zgodovinskih virih omenja tudi njegova sosednja naselbina Terpo, ki jo je že Simon Rutar postavil na gradišče, ki je pri Dolnjem Zemonu, južno od Ilirske Bistrice. Terpo je bilo torej sosednje gradišče Metuluma, ki so ga Rimljani zavzeli malo pred tem. V prid tej domnevi priča vasica Trpčane vzhodno od Ilirske Bistrice, o kateri se tudi jezikoslovci strinjajo, da njeno ime ni slovanskega izvora.

DOLNJI ZEMON

Malo znana vasica, ki leži kakšen kilometer južno od Ilirske Bistrice, skriva v okolici cel kup arheoloških najdišč in verjetno še marsikateri neodkrit zaklad. Najpomembnejše najdišče je vsekakor gradišče Javori, ki je posebno že zaradi tega, ker je nižinsko, za razliko od večine drugih utrjenih naselbin, ki stojijo na vrhovih gričev. Poseljeno je bilo skozi daljše obdobje, mogoče z manjšimi prekinitvami, in sicer od konca bronaste dobe, od 9. stoletja pr. Kr., skozi železno dobo v rimsko — od 1. do 4. stoletja po Kr. Gradišče Javori je razdeljeno na tri terase, ki jih z zahoda, kjer je naravna zaščita najbolj šibka, varuje trojni niz obzidij oziroma nasipov. Ti so bili najprej zgrajeni v prazgodovini in v tehniki takratnega časa (nasut nasip), medtem ko je najvišja terasa postala dodatno utrjena v času pozne antike, ko so praz-

Rimski uhani z Dolnjega Zemona

Foto Sabina Pugelj

godovinski zemljeni nasip nadzidali z zidom, vezanim z malto. Naselbino z drugih strani — z juga in vzhoda —, varujejo strma pobočja, pod severnim vznožjem gradišča pa teče reka Reka.

Naselbino, ki ji pripada tudi več grobišč, je prvi opisoval in se z njo ukvarjal prav domačin z Dolnjega Zemona Josip Potepan Škrlejev. Bil je dopisnik *Rokodelskih novic*, leta 1875 pa je objavil dolg prispevek v reviji *Arkiv za povjestnicu jugoslavensku*, kjer je opisal gradišče kot grad, saj je takšno poimenovanje slišal od sovaščanov, in že takrat je omenil, da je bilo nasuto obzidje nadgrajeno z zidom, zidanim z malto, kar so dejansko potrdile šele geofizikalne raziskave leta 2012.

Potepan tudi pravi, da je bila naselbina uničena v 12. stoletju, ko jo je zadela strela, še danes pa starejši domačini menijo, da so jo uničili Turki, in prav tako pravijo, da je grad pogorel v požaru in da je predhodnik novoveške graščine v vasi. Zanimivo, da so ljudsko opažanje požara potrdile arheološke raziskave pred nekaj leti.

Po najdbah so bila najbolj bogata grobišča, odkrita v neposredni okolici naselbine, vendar so na žalost skorajda vse najdbe izgubljene. Še posebej bogato je grobišče, ki leži tik pred vhodom v naselbino — v izročilu znano kot Grajski britof. Časovno ga postavljamo v prazgodovino ter v 3. in 4. stoletje po Kr. Znano je po bogatih najdbah: zlatem in srebrnem nakitu, številnih novcih, stekleni oljenki (oljenke so večinoma keramične), prstanu z napisom, nagrobnem kamnu z napisom, miniaturni bronasti zaponki v velikosti 12 mm in še po marsičem drugem.

Sosednja nekropola leži malce stran od naselbine, na travniku pod gradiščem, ki se imenuje Podjavori. Tudi tu so še do nedavna ob kmetijski obdelavi tal prihajale na dan bogate najdbe: novci, žare, nakit, odlomek rimskega oltarja z napisom. Najbolj znana najdba, skoraj edina, ki ni izgubljena in je tudi v strokovni hrambi, so zlati uhani čolničastega tipa iz približno 1. stoletja po Kr. Podobni so bili najdeni tudi na grobišču, ki pripada gradišču Ajdovščina nad Rodikom in na košanskem gradišču pri Pivki.

V okolici Zemona je dokazano vsaj še eno arheološko najdišče, to je Sveti Jernej ali Mežnarija pri Gornjem Zemonu, kjer so ravno tako odkrili prazgodovinsko in rimsko nekropolo, na istem območju pa so tudi ruševine stare cerkvice sv. Jerneja (sedanja cerkev je v vasi) in po izročilu pokopališče, kamor so nosili pokopavat mrliče od zelo daleč ... Verjetno vasi Dolnji in Gornji Zemon skrivata še marsikateri skrit zaklad, saj to nakazujejo ledinska imena, ki so zelo značilna za arheološka najdišča, kot je na primer Vajdišče, vendar vse še ni bilo načrtno raziskano.

SVETA KATARINA NAD NOVOKRAČINAMI

Gradišče Sveta Katarina leži na slovensko-hrvaški meji, nad mejnim preходом Jelšane - Rupa. Gre za eno najlepših gradišč v tem delu Slovenije, ki je bilo poseljeno v starejši in mlajši železni dobi. Naselbina je prepoznavna po mogočnem obzidju, ki jo obdaja v obliki nepravilnega venca v dolžini 670 m. Ima tudi dva vhoda — na severu in jugu —, ki sta grajena v obliki hodnika — ena stranica obzidja presega drugo, južni vhod pa je bil verjetno ojačan tudi s stolpom. Kjer danes stoji kapelica, je mesto nekdanje akropole.

Pripadajoče grobišče je bilo znano že konec 19. stoletja, vendar je bilo na žalost že takrat skoraj popolnoma uničeno. Tržaški arheolog Carlo Marchesetti je leta 1903 v knjigi o gradiščih Krasa in Istre rekel, da je lastnik parcele, kjer je bila nekropola, uničil celo najdišče, Marchesettiju pa je uspelo rešiti le en grob.

Zanimiva je tudi zgodba domačina Antona Iskre iz Novokračin, ki je na Sveti Katarini našel nekaj bronastih najdb in jih je zaradi prepričanja, da so zlate in da je v svoji vrtači našel zaklad, leta 1883 prinesel v Ljubljano. Razočaranje je bilo seveda veliko, ko je ugotovil, da je tri dni v eno smer potoval zastonj (verjetno večinoma kar peš).

Po ljudskem izročilu sta na Sveti Katarini stala ženski samostan in cerkvica, pravijo pa tudi, da so se na gradišče zatekali v času turških vpadov in ga tudi dodatno utrjevali oziroma obnavljali obrambno zidovje. Takšna je ljudska razlaga, zakaj se med apnenčastimi kamni, ki tvorijo obzidje, najdejo tudi posamični kamni peščenjaka, saj naj bi v času turških vpadov utrjevali zid s kamnitim materialom iz doline pod Katarino, ki naj bi ga ženske na vrh prinesle kar v predpasnikih.

Pomemben in zanimiv podatek je tudi to, da sta bližini vsaj še dve gradišči, mogoče celo tri, nista pa toliko raziskani, da bi vedeli, ali sta sočasni s Sveto Katarino. To sta naselbini Gradišče in Sušnjak, mogoče pa je gradišče obstajalo tudi na tretjem vrhu v bližini, na Božični vali.

Ljudje iz doline Vjlke vode, kot reki Reki rečemo domačini, se vsekakor lahko pohvalimo z bogato kulturno dediščino in tudi ponosni smo nanjo. Domačine pa žalosti, da to območje vedno izpade iz arheoloških ali kakšnih drugih raziskav, saj je o vseh teh bogatih prazgodovinskih naselbinah le malo znanega, pa še tiste najdbe, ki so bile odkrite, so večinoma skoraj vse izgubljene ali pa so v muzejih v tujini. Hkrati pa vsako arheološko bogato območje privlači samooklicane raziskovalce, ki z detektorji kovin ropajo zaklade in z njimi bogatijo svoje zbirke, ki so dostopne samo njim. Ali pa — kar je še slabše — predmete prodajo in se za njimi izgubi vsaka sled.

(Sabina Pugelj, univ. dipl. arheologinja,
Koseze pri Ilirski Bistrici)

† Andrej Vovko

POTOPIS DR. IVANA KNIFICA O KAVKAZU IN TAMKAJŠNJIH MOHORJANIH

Potopis Ljudevita Stiasnyja o Kavkazu in zlasti o mohorjanih tam, ki smo ga predstavili v *Mohorjevem koledarju 2015*, je pri dr. Ivanu Knificu spodbudil potovanje v te za Slovence takrat in še danes zelo eksotične kraje ter obisk tamkajšnjih slovenskih priseljencev. Za začetek naj na kratko povzamem, kar sem o dr. Knificu zapisal v zaključku prispevka o Stiasnyjevem potovanju.

Dr. Ivan Knific, duhovnik in potopisec
Vir Zbirka upodobitev znanih Slovencev NUK

Dr. Ivan Knific je s Stiasnyjem delil tako pedagoški poklic kot tudi ljubezen do potovanja in pisanja potopisov. Duhovnik dr. Knific se je rodil 8. julija 1875 v Hrašah pri Smledniku, umrl pa 8. junija 1950 v Ljubljani. Bogoslovje je leta 1898 končal v Ljubljani, bil je kaplan v Cerknici, nato je na Dunaju leta 1904 končal študij matematike in fizike. V letih 1904 in 1905 je deloval kot duhovnik med slovenskimi rudarji v Porenju in Vestfaliji, od leta 1905 pa je bil profesor na škofijski gimnaziji v Št. Vidu pri Ljubljani. Kot bogoslovec je sodeloval s prevodi iz hrvaškega in ruskega jezika pri Slovanski knjižnici, *Učiteljskem koledarju* za Goriško in *Slovincu*. Od leta 1900 pa se je posvetil predvsem potovanjem in potopisom. Deloval je tudi pri občini kot odbornik in krajevni šolski nadzornik ter pri združenih organizacijah in zavodih.

Svoje potovanje na Kavkaz je opisal v prispevku *Med slovenskimi izseljenci v Vladikavkazu*, ki ga je leta 1912 objavil v znani mesečni reviji *Dom in svet*. Pri tem se je oblikovno zgledoval po potopisu Ljudevita Stiasnyja, dopolnil pa ga je tudi z nekaterimi novimi podatki. Tudi sam tako kot Stiasny ni zapi-

sal, katerega leta je obiskal slovenske naseljence na Kavkazu, razrešil pa nam je neznanko, kdaj je tja odšel Stiasny, namreč leta 1899.

Dr. Knific se je vso pot do Vladikavkaza peljal z vlakom, slovensko naselbino in zlasti Matevža Rutarja pa je poiskal preko tamkajšnje katoliške župnije oziroma, kot so jo tam poznali, »poljske cerkve«, saj so veliko večino katoličanov v Rusiji takrat predstavljali prav Poljaki, v vzhodnem delu svoje razkosane bivše države podložniki Rusije. Do »župana« slovenskih priseljencev Matevža Rutarja ga je pripeljal kar Matevžev sin, bogoslovec Franc. Rutar je sicer, kot smo že videli, stanoval na svojem posestvu zunaj mesta, ob sobotah in nedeljah pa je bival v svoji hiši v mestu. Dr. Knific je prišel v Vladikavkaz prav na praznik velikega šmarna, seveda po starem julijanskem koledarju, zamaknjenem za 14 dni. Pripeljal se je z vlakom in je bil nad udobjem ruskih železnic zelo navdušen.

V Vladikavkazu ga je izvošček pripeljal do »poljske« katoliške župnije, kjer ga je sprejel star, nekoliko zanemarjen župnik. Nadomeščal je prejšnjega, ki je bil obsojen zaradi krsta pravoslavnega otroka na pol leta zapora. Na pristavi ga je sprejel Matevž

Rutar in se po ruskem načinu v znak spoštovanja z licem dotaknil Knifečeve rame, »to je starodavni poljub miru, ki sem ga parkrat opazil med Rusi«.

Dr. Knific nam potem predstavi veliko podrobnosti iz Rutarjevega življenja.

»Mož je srednje velikosti, veselega, prijaznega obraza, že postaren, ima sivkaste brke, redke lase, je že malo plešast, po vsej zunanosti pa pristen slovenski kmet. Svojo materinščino govori v goriškem narečju, ne kaj gladko, razume pa vsako besedo. Vedno vključuje italijanske in ruske izraze: »Pasalo« je že nad 30 let, da je na Ruskem, žetev so že »finili«, »ma« koruza še stoji. Tudi izgovarja slovenske besede po ruski ter vpleta italijanske in ruske izraze. »Smo mačno kantent, da so nas obiskal,« je ponavljal venomer; mlajšim otrokom je naročal, da morajo roko poljubiti »gospodu nuncu«; starejši hčeri pa je ukazal prinesiti čaja: »Ma subit!« (Toda hitro!) Ta čas se je vnel med nama živahen razgovor: »Kako ste pa vedeli, da bivam v Vladikavkazu?« »Bral sem o Vas in Vaši družini v Koledarju.« To mu je zelo ugajalo. Začel je hvaliti Družbo sv. Mohorja, da se mora ravno njej zahvaliti, da ni pozabil materinega jezika. »Že trideset let sem njen ud. Imam na pristavi celo knjižnico slovenskih knjig. Ko dobimo nove Družbine knjige, jih beremo celo zimo. Od družine zahtevam, da v hiši govorimo vedno slovenski; ruski se tako nauče na ulici in v šoli. Ko bi doma ne govorili slovenski, bi se otroci svojega materinega jezika sploh ne naučili, saj še tako preveč radi govorijo ruščino.« Naročen je bil tudi na *Domoljuba* in *Bogoljuba*, goriški *Novi čas* ter *Poročila* Klaverjeve družbe. Bilo mu je žal, ker ni živel med Slovenci, na vrnitev v domovino pa ni razmišljal.

Zelo je bil navdušen za Slovensko ljudsko stranko. »Povejte doma, da sem tudi jaz član tega občestva, da popolnoma soglašam z njenimi načeli. Rad bi sodeloval, pa ne morem, ko sem tako daleč od doma.« Glede številnih pisem o možnosti priseljevanja, ga je odsvetoval, vsakemu pa ni odpisal. »Ljubo doma, kdor ga ima; boljši v domovini suh kruh, kot v tu-

jini pečenka ... Ravno včeraj sem bil star 64 let, pa sem že ves siv in tudi telesne moči me že zapuščajo. Še te-le otročiče bi rad spravil h kruhu, potem pa rad umrjem.«

Pripovedoval mi je zgodbo svojega življenja. »Doma sem iz Beneške Slovenije. Zibelka mi

je tekla v Drenkiji pri Sv. Lenartu, blizu goriške meje. Kakor mi pišejo sorodniki, hodijo sedaj na kolodvor pri Sv. Luciji poleg Tolmina. Od tod je še dve uri pešpoti do mojega rojstnega kraja, po stezah čez hribe. V tako goratih krajih se nismo mogli preživljati. Zato sem že v mladosti začel krošnjariti. Prehodil sem Goriško, Kranjsko in Štajersko ... Prodajal sem podobe, zrcala, glavnike, žveplenke in drugo drobnjav. Ni bilo mnogo zaslužka, godilo se mi je pa vendarle dobro; posebno podobe so mi donšale mnogo dobička.« Krošnjaril je tudi po Poljski, kjer se je naučil jezika, končal pa v Rusiji pod Kavkazom in se navadil tudi ruščine.

»Prihranil sem si nekaj denarja, krošnje sem se pa naveličal. Zemlja je bila takrat prav poceni.

Od lahkoživca sem kupil veliko posestvo. Naredila sva pogodbo. Kupil sem prav ugodno, toda kaj, ko so ljudje tako malo pošteni. Prejšnji gospodar je isto posestvo malo prej prodal že drugemu. Tožili smo se; od kupljenega posestva mi je ostala samo polovica, 60 desjatin (= 65 hektarov), toda vesel sem bil, da se mi je izteklo še tako posreči. Šel sem domov v Benečijo, da sem se oženil. Rusinje ne bi maral za nobeno ceno. Katoliške vere hočem ostati sam, pa tudi moji otroci morajo biti katoliški; po ruski postavi pa bi morali biti otroci pravoslavni, če je mati pravoslavna. Privabil sem za seboj še druge rojake. Delali smo noč in dan. Zgradili smo sredi ravnine novo selo: hiše, hleve, gospodarska poslopja; zasadili smo sadne vrtove; zemljo, ki je bila dotlej pusta, smo skrbno obdelali; sedaj smo, hvala Bogu, toliko premožni, da nam ni hudega ... Italijanski hutor, tako ji pravimo. Ruska beseda hutor je toliko kot pristava, italijansko pa imenujemo naselbino, ker smo laški podaniki. Jaz

sem bil sicer rojen, ko je bila Benečija še avstrijska; pozneje pa sem postal laški državljani.

Naša kolonija je oddaljena odtod sedem verst, poldrugo uro. Kroginkrog nas so same naselbine.

Ti kraji so bili namreč svojčas zelo slabo naseljeni. Ruska vlada je dala naselnikom zemljo prav poceni ter nas je povsod podpirala; oprostila nas je večjih davkov ... Sem drugič oženjen ... z ženo in vsemi otroki nas je šestnajst. Prva žena mi je umrla pred 15 leti. Otroci prvega zakona so že vsi dorasli. Najstarejša sinova sta že samostojna kamnoseka. Sin Franc pa je bogoslovec. Če Bog da srečo, v treh letih bo pel novo mašo. V Vladikavkazu še ni bilo takega dogodka. Neizrečeno bom vesel, če bo moj sin prvi tukajšnji novomašnik.«

Odšla sta do cerkve, kjer so govorili poljski in ruski. Razen Rutarjeve družine je prišlo v cerkev še nekaj Slovencev. Po maši sta se z Matevžem sprehodila po mestu, domačin pa mu je podobno kot prej Stiasnyju na »živih primerkih« razložil različne narodnosti, rase in njihove lastnosti ter tipične poklicne usmeritve kot tudi predsodke do njih: Armence, Gruzijce, Perzijce, Osete, Jude, Kozake, Nemce, Inguše ... Obširno je na primeru sina razložil tako ruski šolski sistem kot tudi vojaški nabor. Sinovom ni bilo treba na nabor, ne na ruskega kot tudi ne italijanskega, za slednjega so bili seveda preveč stran.

»Na ruski nabor jim ni bilo treba hoditi, ker niso ruski podaniki; na laški nabor pa niso šli, ker so vsi rojeni v naši naselbini in v Italiji nihče ne ve zanje. Ko bi bil moral najstarejši sin iti na nabor, sem stopil na policijo vprašat, kaj mi je storiti. Kar tiho bodite, so mi rekli. Vaš najbližji konzul stanuje v Baku; ne ve za Vas in ne bo nikdar iztikal za Vami in za Vašo famijlo. Tako so se vsi starejši sinovi izognili vojaščini ... Ko pa je Franc stopil v duhovsko semenišče, je vložil prošnjo za rusko državljanstvo, ker bi ga sicer nikoli ne mogli posvetiti v duhovnika; užival bi tudi to dobroto, da bi se v bogoslovnici vzgajal brezplačno. Ko je vlagal prošnjo, so mu dejali na policiji: »Ker ste laški podanik, Vas bomo

sprejeli; ko bi bili Poljak, bi Vas ne.« Pred kratkim so mu prošnjo ugodno rešili, in sedaj je Franc edini v Rutarjevi družini, ki je ruski državljani.«

Dr. Knific potem natančno popiše družinsko kosilo.

»Prinesli so nam močno rusko juho z zelenjavo — »šči« jo imenujejo Rusi —, razne mesne jedi, pečenko, koncem obeda velike buče, kakršnih na Ruskem pojedjo silno veliko in jih imenujejo »arbuz« (vodna melona; odznotraj so rdeče; tiste, ki so znotraj zelene, se imenujejo »dinje«), slednjič pa so zakurili v velikem bakrenem kotlu: dobili smo čaja v izobilju. Takoj v začetku obeda je prinesel gospodar na mizo tudi nekaj buteljke vina, črnega, močnega: »Kupil sem ga od prijatelja v Tiflisu, steklenico po 30 kopejk (= 75 h); je prav dobro in pitno.«

»Zmenili smo se, da gremo popoldan na pristavo, Rutar ima seveda svoje konje in vozove; s temi se je že opoldan odpeljala mati pa mlajši otroci. Zato je za nas tri: sebe, bogoslovca in mene, najel mestnega izvoščka, dvovprežno kočijo, ki ji ob Kavkazu pravijo »faeton«. Še nismo končali obeda, ko pridrdra izvošček, pristen Rus, ves bradat, dolgih las, rdečkastega nosu, po žganju smrdeč, malo zanemarjen, oblečen v dolgo, do peta segajočo višnjevkasto suknjo, z visokimi škornji, širokim pasom in potlačenim trdim klobukom.« Z gospodarjem sta se dalj časa prepirala za plačilo, zedinila sta se za na dva rublja in pol (dobrih 6 K). Med vožnjo na pristavo so dodobra spoznali znake na »pretresljiv način prednosti« ruskih podeželskih poti, saj vlada plačuje samo vzdrževanje državnih cest, za podeželske pa posestniki, ki pa jim ni treba plačevati »občinskih doklad«, tj. davkov. Zaradi tega občinam ni treba skrbeti zanje.

Beseda je nanesla tudi na kriminal. Rutarju so tako ukradli dva vola, vredna več sto rubljev, zaradi grobosti kriminalcev pa jih niti ni skušal dobiti nazaj. Bile so tudi ugrabitve za odkupnino, za katere pa so sorodniki žrtev z označenimi bankovci dokazali, da so zločinci vsaj v nekaterih primerih povezani z oblastjo, celo do ranga pokrajinskega načelnika. Tega so državne oblasti v St. Petersburgu celo odstavile.

Rutar je razkazal živino: štiri konje, nekaj volov in več krav. »Peljal me je k ulnjaku in mi odrezal sat medu. Tod se mnogo pečajo s čebelorejo; medu ne pridelajo veliko, ker ni dosti paše in ajde ne sejejo; Rutar ima 20 panjev, toda zelo velikih. In veselje mu je žarelo z obraza.

Stopili smo med bližnje njive. »Letos smo pridelali prav malo žita; bila je huda zima, skoraj vse je pozeblo; spomladi smo mesto žita zasadili samo turščico ... poizkušal sem mnogo; najbolje se je obnesla pšenica. Vendar ni zanesljiva: včasih obrodi, včasih pa prav nič. Sejem jo še, pa ne veliko. Žito omlatimo kar na polju s stroji, ali pa ga omanemo z živino. Največ pridelamo turščice, ki vedno obrodi, in pa krompirja. Lani sem pridelal turščice 4000 pudov (= 65.000 kg ali 650 metrskih stotov); vso zimo in spomlad sem jo vozil v mesto. Za delo nas je premalo. Komaj otroci malo dorastejo, že silijo z doma; nočejo obdelovati polja, le mesto jih veseli; pomaga mi samo žena in mlajši otroci! Zato najamem Osetine, da mi pospravijo s polja, kar sami ne zmoremo. Poplačam jih navadno s krompirjem, ker sami ne pridelajo toliko, da bi se preživljali.« ... Pogledali smo še po vasi. Italijanski hutor je prav majhno selo. Izprva je tod bivalo sedem družin, in zato so zgradili — kolonisti pravijo »ustrojili« — tudi sedem hiš. Dve familiji sta se združili, ena se je preselila v mesto, zato so dve hiši opustili; ena je že skoraj razpadla ... Šteli smo prebivalce, odrasle in otroke, pa nismo našeli 40 Slovencev, dasi Rutarjeva družina sama pomeni 16 glav. Šolarji so hodili v kar oddaljeni Vladikavkaz, v mestne šole, zato so lani čez zimo, ko ni del na polju, najeli lastnega učitelja.

Izseljenci so prihajali iz hiš, možaki in ženske. Zdeli so se mi nekako boječi. Skoraj sramovali so se z menoj govoriti slovenski, le na ruščino jim je uhajala govorica, da jih je moral Rutar izpodbujati: »Govorite slovenski! Gospod je Slovenec, od Ljubljane.« Čudili so se, da kdo samo na obisk prihaja tako daleč. Zahvaljevali so se mi, da sem jih »počastil«, in mi pravili, da bi tudi oni radi še enkrat obi-

skali domovino, pa je predaleč in predraga vožnja. »V tujini bo treba umreti,« je pristavila stara ženica in videlo se je, da ji je hudo. Vsi so doma iz istega kraja, od Sv. Lenarta in Drenkije, onstran goriške meje. Slovenski sicer še govore, toda bolj slabo; vmešavajo mnogo laških in nemških, še več pa ruskih besed.« Dr. Knific navaja samo enega od njih: Terlikarja, tudi uda Družbe sv. Mohorja. Sicer je bil to eden od dveh navedenih v seznamih mohorjanov kot J. in Iv. Od slovenskih obiskov je avtor seveda izpostavil Stiasnyja. »Pred par leti je prišel v Vladikavkaz ljubljanski župan Ivan Hribar; mudil se je menda v kavkaških toplicah v Pjatigorsku. Izpraševal je po meni; ker me pa ni našel in se mu je mudilo, mi je izporočil pozdrave po znancih v Vladikavkazu. Vi ste torej tretji, ali pravzaprav drugi, ki me je obiskal.«

Za konec naj omenim, da sem zavestno v nasprotju z znanstveno prakso uporabil daljše citate, predvsem zato, da bi ohranil »dišavo« uporabljenega dialekta. Bralcem mojih obeh prispevkov se opravičujem, če so kaj prebrali dvakrat. Vsekakor je tema mohorjanov na Kavkazu zelo dragocena, saj nas seznanja z malo znanim delom tako o slovenskih izseljencih v daljni deželi kot tudi z zgodovino »velezaslužne« Družbe sv. Mohorja.

UPORABLJENI VIRI IN LITERATURA

Imeniki članov Družbe sv. Mohorja za leta od 1897 do 1905 v *Koledarju Družbe sv. Mohorja za leta od 1898 do 1906*.

Marušič, B., Smolik, M., Vovko, A.: Mohorjeva družba, *Enciklopedija Slovenije* 7, Mladinska knjiga Ljubljana 1993, str. 205–206.

Knific, Ivan, Med slovenskimi izseljenci v Vladikavkazu, *Dom in svet*, Ljubljana, XXV/1912, str. 47–52, 95–102.

Knific, Ivan, *Slovenski biografski leksikon*: 3. zv. Hintoner—Kocen. Izidor Cankar et al. Ljubljana, Zadržna gospodarska banka, 1928.

(† Izr. prof. dr. Andrej Vovko, znanstveni svetnik
ZRC SAZU, Sodražica)

Dr. Andrej Vovko je bil zgodovinar, profesor in muzealec. Rodil se je 22. marca 1947 v Seebodnu v Avstriji begunskim staršem Ladu in Vidi, rojeni Lovrenčič, a se je z mamo kmalu vrnil v domovino. Umrli je 5. septembra 2015.

Dr. Vovko je bil redni sodelavec *Mohorjevega koledarja*, med drugim je tudi soavtor gesla »Mohorjeva družba« v 7. zvezku *Enciklopedije Slovenije*. Še posebej se je ukvarjal z »udi« Mohorjeve družbe. Na koncu Mohorjevega koledarja so bili dolga desetletja objavljeni imenski sezname naročnikov po farah. Sezname so pritegnili pozornost številne zgodovinarje kulture. Med njimi je bil najvidnejši prav dr. Andrej Vovko.

Bil je tudi znanstveni svetnik in dolgoletni predstojnik Inštituta za kulturno zgodovino pri ZRC SAZU ter nekdanji član Komisije Vlade Republike Slovenije za reševanje vprašanj prikritih grobišč. Po upokojitvi je poučeval kot izredni profesor na mariiborski univerzi. Do nedavnega je bil tudi predsednik Izseljenskega društva Slovenije.

Dr. Andrej Vovko

Foto p. Ivan Rampre

*NE JOČI
Ne joči,
ker me
hladna gora,
ne ti,
je zaprla
v svoj objem,
ne joči,
ker v poletnem
soncu
skopnel sem
v prah,
ne joči,
ker namesto
hrupnega,
otrdelega človeka,
postal sem
tibi, mehki gorski mah.*

(Andrej Vovko, *Otočje okamenele tišine*,
Ljubljana: samozlažba 2015)

Melisa Baranja

»TEŽKO JE BITI ROMINJA, ŠE TEŽJE CIGANKA«

Melisa Baranja v prispevku razmišlja, kam bi nas vodila napredek in izboljšanje položaja Romov v Sloveniji. Je pripadnica prekmurske romske skupnosti in sebe vedno poimenuje Rominja, redkokdaj uporabi besedo Cigan ali Ciganka, saj njen prizvok v njej vzbudi neprijetne občutke, občutek drugosti, tujosti, nepripadnosti.

Ocenjujemo, da je v Evropi 10 do 15 milijonov Romov. Zaradi nezanesljivosti uradnih podatkov o številu Romov v posameznih državah, ki se izkazujejo ob rednih popisih prebivalstva, se podatki dopolnjujejo z neuradnimi viri in ocenami. Tako na spletni strani Urada Vlade Republike Slovenije za narodnosti lahko preberemo, da po ocenah različnih institucij (centri za socialno delo, upravne enote, nevladne organizacije) v Sloveniji živi približno 7000 do 12.000 Romov. Romi so v večjem številu naseljeni v Prekmurju, na Dolenjskem, v Beli krajini in Posavju ter v večjih mestih, kot so Maribor, Velenje, Ljubljana, Celje, Jesenice, Radovljica (na Jesenicah in v Radovljici živijo predvsem družine Sintov). Med seboj se skupnosti in posamezniki razlikujejo po verski pripadnosti, narečjih, sprejetosti med večinskim prebivalstvom ter doseganju temeljnih človekovih pravic. Vsem pa je skupno, da so del marginalizirane družbene skupine, ki je najbolj izpostavljena diskriminaciji na podlagi etnične pripadnosti. Večina Romov se srečuje s številnimi ovirami na področju izobraževanja, zaposlovanja, nastanitve in pri dostopanju do socialnih in zdravstvenih storitev.

OBČUTEK LASTNE VREDNOSTI

Kdor me pozna, ve, da sem zelo zgovorno, energično in ambiciozno dekle, ki zagrabi vsako novo priložnost za pridobivanje izkušenj, za nova poznanstva, iskanje neznanega, preseganje svojih meja in

za pogled onkraj njih. V veliki meri so k mojemu kritičnemu razmišljanju pripomogli večletno izobraževanje, to, da sem bila med najboljšimi učenci, v zadnjih letih pa me je izoblikoval študij na eni izmed fakultet Ljubljani.

Življenje je prečudovito, vendar ga moraš zajemati z veliko mero potrpežljivosti, strpnosti, brez predsodkov in z razbijanjem stereotipov. Zdi se mi, da je moja naloga ravno to, da drugim razkažem, pokažem in dokažem drug svet, drugo skrajnost, kjer niso le beda, revščina, kraja, laž, drugačna kultura, čuden jezik, ampak je v ozadju še veliko več, ter jim omogočim uvid vanj. V tem svetu so raznolikost, spopadanje s predsodki, stereotipi, nezaposlenostjo, delitvijo vlog ter zabava, humor, veselje, proslavljanje — vse to je različnost.

Moj materni jezik je romščina. Spadam med zadnjo generacijo otrok iz naše vasi, ki govorimo romski jezik. Danes se romske otroke uči in se z njimi pogovarja v slovenskem jeziku oziroma v prekmurskem jeziku. V javnosti nikoli ne uporabljam svojega maternega jezika, ker Slovenci v glavnem žal ne razumejo romščine. Naučena sem, da se v javnosti pač ne smem na glas pogovarjati v svojem materinem jeziku. Kaj je to pomenilo za mojo rast in razvoj, za faze socializacije? Dobila sem občutek, da so naša kultura, naš jezik in predvsem naša etnična pripadnost manjvredni in manj zaželeni v prostoru, kjer bivamo.

Melisa Baranja

Foto Urša Valič

Včasih, ko se sprehajam, se počutim nelagodno, saj se mi zdi, da me vsi gledajo in vedo, kdo in kaj sem. Zdi se mi, da mi na čelu z velikimi tiskanimi črkami piše CIGANKA. Mogoče je to zaradi občutka manjvrednosti, občutka nepripadnosti. Ta občutek se razblini v drugih državah, kjer je mavrica različnih govoric, podob in ljudi različnih nacionalnosti. V tujini se počutim svobodno kot ptica, za katero ni mogoče na prvi pogled ugotoviti, v katero družino in rod spada.

Ne bi znala razložiti, zakaj je tako, ampak iz izkušenj sem se naučila, da smo vsi Romi spravljani v en predal, kamor sodijo stvari, ki so enake ali pa vsaj zelo podobne. Pa ni tako. Vsak je drugačen, Romi smo narobe razumljeni in napačno predstavljeni. Romske skupnosti se med seboj zelo razlikujejo. Vse nianse razlik, različnosti in raznolikosti je najlažje prepoznati ob stiku ter z voljo in željo po pomoči, podpori in občutljivosti za druge kulture.

Darja Zaviršek je zapisala, da se velikokrat poudarja »da so romski otroci drugačni«, vendar je težko opredeliti, v čem so »drugačni«, v primerjavi s kom in čim. Izjave so večkrat racionalizirane, da »romski otroci ne znajo dobro jezika« ali »so pač drugačni«.

V enem izmed poročil Amnesty International je dokumentirano, kako češke oblasti po vsej državi

kršijo človekove pravice romskih otrok. Poročilo pravi, kako so romski otroci v rednem izobraževanju razvrščeni v segregirane razrede, stavbe ali šole ali pa so celo napoteni v šole za učence z »lažjimi duševnimi ovirami«. S podobnimi težavami se Romi srečujejo tudi pri nas.

Sama sem od 4. do 9. razreda obiskovala OŠ Sveti Jurij. Od 1. do 3. razreda sem obiskovala podružnično šolo v Serdici s še drugimi osmimi vrstniki — romskimi otroki. Hodila sem v segregiran razred, ki tako ni bil urejen namensko, ampak zaradi spleta okoliščin. Z nami bi morali biti v prvo triletno vpisani še dve slovenski deklici, ker pa se je razvedelo, da je v razred vpisanih devet Romov, so ju prepisali na matično šolo, kjer smo se jima tudi mi kasneje pridružili.

Naša učiteljica se je zelo zavzemala za nas in nas drugim poskušala prikazati v pozitivni luči, zato je večkrat prišla s kom v konflikt. Tako se je enkrat sporekla z ravnateljem šole, ki je izjavil: »Moj triletni otrok je pametnejši kot tvoji osemletni učenci.« Mislim, da tega danes ne bi mogel trditi, kajti ena od tistih osemletnih učenek sem bila tudi jaz. Za nas sta se takrat zavzemali le naša učiteljica in socialna delavka.

Kakor niso verjeli v naše znanje in v našo celotno skupino pedagogi (učitelji, ravnatelj ...), tako tudi moji sorodniki, razen moje mame, niso verjeli v mojo nadaljnjo uspešnost v matični šoli. Zato sem se spopadala tudi z njimi. V matični šoli so moja mamo že na samem začetku prepričevali, da ne bom več tako uspešna, ko bom prišla v 4. razred, in da sem bila v nižji osnovni šoli najboljša učenka pač zato, ker je bila učiteljica preveč popustljiva. Sama mislim, da nam je dala veliko več kot marsikateri drug učitelj — dala nam je znanje za življenje. Učili smo se z igro, saj je upoštevala to, da smo še otroci, da se tako najlažje učimo in naučimo. Bila je naša učiteljica in naša zdravnica. Znala nas je pohvaliti, spodbujati, učila nas je izražati čustva, spodbujala tekmovalnost med

nami (če smo uspešno, hitro in, seveda, pravilno rešili matematično nalogo, smo si lahko izbrali darilo).

Tudi učitelj nemščine v 5. razredu ni preveril našega znanja, ampak je vse Rome iz takratne generacije takoj na začetku »vpisal« v dopolnilni pouk. No, seveda je že prvo uro ugotovil, da smo dokaj pametni in da eni obvladamo nemščino skoraj odlično. Tiste, ki smo jo obvladali, je izgnal iz razreda, namesto da bi nas pohvalil.

Po končani osnovni šoli sem nadaljevala šolanje na srednji vzgojiteljski šoli v Mariboru, kjer sem se počutila sproščeno in sprejeto, ker nihče ni vedel, kdo sem, čeprav sem se predstavljala tudi s priimkom. Po srednji šoli sem se vpisala na fakulteto, kjer sem dobila svoj glas, in zdaj ga lahko posodim še »svojim«. Usvojila sem zagovorniško držo, se spoprijateljila z aktivizmom in spoznala razne metode dela z ljudmi. Obzorje in znanja so se mi razširili z raznimi aktivnostmi, v katere sem bila vključena daljše obdobje in v katerih sem z veseljem sodelovala. Sodelovala sem v različnih društvih in zavodih kot prostovoljka in praktikantka ter med drugim postala zakonita zastopnica mladoletnikov brez spremstva, ki v Sloveniji zaprosijo za mednarodno zaščito.

Sem ena izmed redkih romskih študentk. Poznam pa kar nekaj neromskih študentov, ki so aktivisti ter pobudniki razvoja in napredka pri Romih, tako da se posvečajo mlajšim generacijam.

RAZSTAVA: IZKUŠNJE ROMINJ

Nosilec projekta Dostopnost do kulturne dediščine ranljivim skupinam, ki je trajal od leta 2013 do leta 2015, je bil Slovenski etnografski muzej (SEM), sofinancirala pa ga je Evropska unija iz Evropskega socialnega sklada in Ministrstvo za kulturo. Širši projekt je želel privabiti različne ranljive skupine, kot so osebe s primanjkljajem na določenem področju (senzorno in gibalno ovirane osebe), priseljenci, Romi, pripadniki madžarske in italijanske narodne manjšine, mladi diplomanti iskalci prve zaposlitve

in brezposelni, starejši od 55 let. Cilj projekta je bil usposabljanje pripadnikov ranljivih skupin, usposabljanje novih pedagogov-andragogov in oblikovanje programov za ranljive skupine. Med te programe je spadala tudi razstava *Rojstvo: Izkušnje Rominj*.

V projektu, pri katerem smo sodelovali z ženskami iz treh različnih romskih skupnosti — Serdica, Kerinov Grm in Maribor —, sem bila ena izmed treh koordinatorok. Na začetku sodelovanja s SEM smo koordinatorke poiskale ženske v svoji skupnosti, ki bi bile pripravljene sodelovati z nami. K sodelovanju smo povabili osem žensk, kot soudeleženka in soustvarjalka konteksta razstave pa sem sodelovala tudi sama.

Projekt je trajal približno pol leta (srečanja v Ljubljani, delavnice v skupnosti, priprave na odprtje razstave, metode dela gledališča Zatiranih), izbrana tema je bila materinstvo, z njo pa so se povezale še druge podteme: neenaka obravnava osebe na osnovi več osebnih okoliščin hkrati, intersekcija etnične pripadnosti in spola, dvojna diskriminacija in manko relevantnih informacij pri samih Rominjah. Odprtje razstave je bilo 26. marca 2015 v SEM, razstava je bila odprta do sredine junija, nato se je po predvidenem načrtu preselila v vse tri romske skupnosti, kjer so si jo lahko ogledali tudi njihovi pripadniki v domačem okolju.

Na razstavah so bili razstavljeni osebni predmeti, ki so jim ženske same pripisale določen pomen. Doma so pobrscale po omarah, predalih, podstrešjih in za razstavo posodile zelo zanimive osebne predmete (hčerin dnevnik, krstna oblačila, otrokovo popkovino, izpadle mlečne zobke ...) in nam o njih pripovedovale z nasmehom do ušes in iskro v očeh. Vse so nam želele zaupati v enem dahu in hkrati predstaviti, kakšen pomen ima predmet zanje, za njihove otroke in družine. Na stenah in poleg predmetov so obiskovalci razstave lahko prebrali osebne zgodbe žensk, ki so bile vključene v projekt.

Nekatere ženske in dekleta so se želele izpostaviti, želele so biti slišane, videne, predstavljene in inter-

pretirane, druge so raje ostale v ozadju, kljub temu pa je bilo njihovo sodelovanje pri projektu ključnega pomena in zelo pomembno.

V razstavnem prostoru sta bili dve lutki, ki sta se med seboj nekoliko razlikovali. Idejo zanju so dale ženske, nastali pa sta na delavnicah v skupnosti.

Ženske v Prekmurju smo si zamislile žensko, ki je oblečena v tipična romska oblačila, v naročju drži otroka, ima dolge, razmršene lase, okoli vratu in zapestij nosi nakit, v roki ima skodelico kave in v ustih cigareto. S tem smo želele opozoriti na stereotipno podobo.

Druga lutka nosi obleko, sešito iz slik žensk, s katerimi smo sodelovali in so se bile pripravljene nekoliko bolj izpostaviti. Predlagala jo je Jasmina Ahmetaj (avtorica knjige *Dekle z bomboni*), ki je svojo zamisel realizirala na podlagi legende. Na obleki so manjša zrcalca, ki povezujejo celotno konstrukcijo in so del izražanja legende o Romih. Romi so po tej legendi prvotno živeli v Indiji in so imeli poglavarja, ki je videl, da njegovemu narodu preti huda vojna. Pred smrtjo jim je razodel svoja videnja, podaril jim je ogledalo, v katerem bodo lahko zagledali svojo usodo oziroma *kismet*, kadar bodo naleteli na težave. Ko so nekoč naleteli na oviro, so se spomnili poglavarjevih besed in se odločili, da bojo v ogledalu pogledali svojo usodo. Med njimi se je vnel prepir, saj se niso mogli zmeniti, kateremu od njih bo pripadala ta čast. Ogledalo je padlo na tla in se razbilo na tisoče koščkov. Vsak je pobral svoj košček in odšel po svetu. Tako Romi še dandanes živijo razpršeno po vsem svetu in nimajo svoje države. Legenda pravi, da bodo Romi ponovno dobili svoje kraljestvo, ko se bodo zbrali vsi koščki razbitega ogledala. (To je moja interpretacija legende.)

Hkrati pa zrcalca nosijo še skrit pomen in vprašanje: Ali se jaz, ki se vidim v tem zrcalu, res tako razlikujem od drugih žensk, ki prihajajo iz različnih koncev Slovenije, vsaka s svojo zgodbo, vlogo.

Ženske se v življenju večkrat srečujejo z ovirami, bodisi v svoji skupnosti bodisi v večinski družbi, zaradi narodnostne pripadnosti. Povedale so, da se najpogosteje srečujejo z odklonilnim odnosom v šolstvu, na področju socialne varnosti in v zdravstvu.

Zaupale so nam, da se počutijo nelagodno pri zdravniku, da so nekateri zdravniki do njih zelo prijazni in svoje delo opravljajo zelo dobro, medtem ko jih drugi gledajo postrani in jih ne upoštevajo; tak odnos jim ni všeč. Vsaka posameznica ima zelo različne izkušnje s samim porodom kot tudi z zdravnikom in medicinskimi sestrami, ki so skrbeli zanjo med porodom. Včasih je ženskam nelagodno zaradi neprimernega odnosa osebja, včasih so že izjave zdravnika ali sester neprimerne, na primer: »S tabo pa ne bo večjih težav.« (Češ, saj si ciganka, ve imate veliko otrok, ste navajene rojevati.) Hkrati pa je bila večina žensk zadovoljna z oskrbo in nego zdravstvenega osebja, ki ni delalo večjih razlik med porodnicami.

Zelo pomemben specialist pred nosečnostjo ter med njo in po njej je torej ginekolog; nekatere Rominje ga obiskujejo bolj pogosto, druge manj. Razlika je tudi, ali gredo na pregled pred nosečnostjo, med njo ali po njej. Pred nosečnostjo redkokatera obišče ginekologa zgolj zaradi preventive ali preprečevanja nosečnosti. Rominje nekoliko več pozornosti posvečajo svojemu telesu in zdravju med samo nosečnostjo, po rojstvu otroka pa je vsa skrb preusmerjena v otroka in družino.

Veliko žensk je imelo prvega otroka že zelo zgodaj, v rani mladosti, med 16. in 20. letom.

Ženske so povedale, da so občasno same krive za nepoučenost in razna obolenja, ker se včasih ne držijo navodil zdravnika. Včasih pa jim navodila niso dovolj jasno predstavljena ali so jim predstavljena predvsem pomanjkljivo. Diskriminacija na podlagi nepoznavanja ali slabega razumevanja slovenskega jezika je močno prisotna, posledično pa je ženskam otežen dostop do informacij. Velik problem predstavlja tudi to, da nekatere ženske nimajo urejenega zdravstvenega zavarovanja.

Da bi lažje razumeli problematiko, ki so jo ženske izpostavile v povezavi z zdravstvenimi praksami, predstavljam nekaj izjav različnih žensk. (Izjave namenoma niso lektorirane, saj bi zaradi popravkov izgubile verodostojnost. Op. ur.)

»Ko je šla moja mama k zdravniku, ga ni razumela, ker slabo govori slovenski jezik. Čisto drugače ga je razumela. Predpisal ji je tablete, pa jih ni nikoli jedla.« (Sogovornica iz Maribora, 24 let)

»Ko grem k zdravniku in nisem naročena, mi rečejo po telefonu, takoj pridi. Grem. Do zadnjega moram čakati. Pridem na vrsto, zdravila ne dobim. Reče, drug teden se naroči. Se naročim drug teden, šparam tisti listek pa vse, sem naročena ob pol štirih, grem prej 10 minut, pridem tja, vsi drugi grejo prej, jaz zmeraj čakam. Mi reče mož: kaj nisi naročena, pojdi not! Kako bom šla, če mi ne pusti. Potem grem not, povem, kaj mi je, še zdaj sem bolana. Nisem dobila zdravil, samo za bolečine mi je dala. Za grlo zdravila nisem dobila in pregledala me ni. Takrat, če bi bila hudo bolana, bi umrla. Ali pa z otrokom, če greš, ravno tako. Tista sestra, ki je tam not, tako vpije. Če grem jaz, jaz ne znam voziti, me mož zapelje. Če pa še dve prideta, joj, sami Romi so not, vpije. Ko so drugi bolni, vsak dan, ni težav. Mi, ki smo Romi, pa ne smemo. Ne dobim tisto, kar bi mogla.« (Sogovornica iz Kerinovega Grma, 48 let)

»Jaz ko sem rodila, me je takoj sestra poslala k umivalniku, da se naj umijem. Jaz sem komaj noge vlekla za sabo, utrujena sem bila, ona pa me je potisnila, da naj malo bolj stopim. Je rekla: »Malo bolj hitro stopite, se bo treba umiti!« Pa sem ji rekla: »Bom jaz sama, če sem lahko od postelje do sem prišla, se bom tudi sama umila.« Je rekla: »Dobro, potem pa sami uredite, jaz grem ven.« (Milena, 50 let, Serdica)

NAŠI PREDLOGI

– Ženske bi morale več vedeti o svojem zdravju. Zagotovljeni bi jim morali biti informacije in izobraževanja v zvezi s skrbjo za zdravje.

– Za boljše sporazumevanje in sodelovanje med pripadniki romske skupnosti in zdravstvenim osebjem bi potrebovali kulturne mediatorje. Najbolje bi bilo, da bi bili mediatorji iz romske skupnosti.

– Zdravstveno osebje bi bilo treba izobraževati o navadah in potrebah Romov ter o njihovih percepcijah zdravja in bolezni.

– Diskriminatorna obravnava je prisotna na vseh področjih, v raznih javnih institucijah, kot sem prej omenila se Romi z njo srečujejo v zdravstvu, šolstvu, javnih storitvah in pri zaposlovanju.

»Meni pa moj mož pomaga; skupaj gremo na delo, skupaj pridemo in oba prej nekaj narediva, potem se pa usedemo za mizo, popijeva kavo; veliko sva skupaj.« (Sandra, 40 let, Serdica)

Večini žensk zelo veliko pomenita izobrazba in zaposlitev, vsaj tistim, ki imajo možnost izobraževanja in so se zaposlile. Služba ni le vir rednega dohodka, ampak je tudi možnost, da ne živiš samo med štirimi stenami, da nisi tipična gospodinja s hišo, polno otrok, lahko se srečuješ z drugimi ljudmi različne nacionalnosti. Služba pomeni tudi vzpon s socialnega dna in izhod iz revščine.

Nekatere Rominje so zaposlene skupaj s svojim partnerjem, z njim imajo dobre odnose, si delijo hišna opravila in so zelo zadovoljne s svojim zakonskim življenjem, medtem ko druge menijo, da morajo vse postoriti namesto moža, zdi se jim, da je to njihova dolžnost, in se vidijo samo v vlogi gospodinje. V nekaterih skupnostih se ženska in žena vidi kot last moškega, in moški je glava družine, gospodar. Na drugi strani pa so aktivistke, ki se ne podrejajo in imajo enakopraven položaj in odnos s člani svoje družinske.

Nekatere Rominje so povedale, da zaradi etnične pripadnosti in družinskega priimka pri zaposlova-

nju niso obravnavane enakopravno. Zdi se jim, da je njihov priimek velika ovira, saj jih delodajalec zavrne takoj, ko sliši romski priimek.

Sogovornica iz Maribora, stara 37 let, nam je zapala: »So razlike med Slovenci in Romi. To je samo zato, ker te ljudje sodijo po imenu in priimku. To je, kot da imaš neko znamko, na čelu ti piše, da si drugačen, težje prideš do nekih stvari. Slovenko vidim kot neko blond punčko, lažje dosega stvari kot mi. Jaz sem imela eno izkušnjo, slabo, bila sem stara 14, v prvem letniku srednje šole. Dekline hočejo imeti svoj denar, pač hočeš nekaj več in med poletnimi počitnicami sem hotela iti delat preko študentskega servisa. In sem si rekla, bom šla kelnarit. Sem prišla na Lent, ki mi je pustil pečat, ko me je moški pogledal tak /od glave do pete, op. avt./ in rekel, zate pa dela nimamo. Takrat sem si jaz rekla: nikoli v gostilno. To se Slovenki verjetno ne bi zgodilo. To so neke take stvari, ko — daj človeku priložnost, da se nekaj nauči.«

Tudi Šarenka iz Kerinovega grma je izrazila svojo stisko zaradi nezaposlenosti in težke zaposljivosti: »Denar k hiši? Moški in ženska. Ker po navadi dobivajo socialno pomoč. Ali pa delajo skupaj. Na primer zdaj jih ima že večina kombije, pa gresta mož in žena skupaj naokoli in prosita za železo in drugo in to pospravita. Zdaj je že skupno. Se pa tudi zgodi, da gre sam, če ženska ne more. Drugače pa eni se tudi zaposlijo. Je pa težko dobiti ših. Sploh, če si Rom. Če si Rom, si že zapečaten.«

Vseeno moramo poudariti, da se je tudi odnos do Romov skozi zgodovino spreminjal, tudi izkušnje današnjih žensk se razlikujejo glede na izkušnje žensk nekoč, kljub vsemu pa še danes obstajajo številne prepreke, ki Romom preprečujejo večjo dostopnost do šolanja, zaposlovanja, mobilnosti itd. Veliko Romov — tudi sama jih nekaj osebno poznam, saj so nekateri del moje družine — se odloči za spremembo priimka, svojim otrokom ne povedo,

od kod izvirajo — torej jim ne povedo, da so pripadniki romske skupnosti —, odselijo se, da imajo čim manj stikov s svojo družino, izolirajo se in se popolnoma asimilirajo.

Mateji se zdi stara vraža zelo neprimerna in žalostna: »Jaz bom pa tako rekla: nekateri Slovenci tako vzgajajo otroke: »Če ne boš priden, pridejo cigani pa te odnesejo!« In potem otrok odraste s prepričanjem, da so Romi umazani, ušivi, in potem to prepričanje ostane do smrti. Prenaša se iz roda v rod. To je vse zaradi vzgoje.«

Na delavnicah smo spregovorili tudi o šegah in navadah naših babic, ki so se prenesle na mlajše generacije. Veliko šeg, navad, prepovedi in zapovedi je že zamrlo zaradi spreminjajočega se načina življenja in reorganizacije družin; včasih so v razširjenih družinah skupaj bivali zakonca, stari starši, otroci in po možnosti še kakšna teta ali stric, danes pa ljudje živijo v jedrnih družinah, v katerih živijo le zakonca/zunajzakonska partnerja in otroci.

KRATKO RAZMIŠLJANJE

Kultura človeka bogati, človek z njo odrašča, z njo razvija svojo identiteto, si ustvari svoj prostor, kreira svoje življenje in izraža svojo osebnost. Kultura omogoča raznolikost, bogatost družbe, v njej najdemo primesi večinske družbe in hkrati upoštevamo prispevek manjšinske skupine ljudi, omogoča dostopnost do različnih virov, bogati nas z raznolikostjo in vsekakor je vsakodnevno prisotna v naših življenjih. Čeprav je prisotna v našem življenju in se večina stvari prenaša iz roda v rod, si nikoli ne smemo privoščiti, da bi posameznika ali člana neke skupine obravnavali na podlagi narodnostne oziroma etnične pripadnosti. Prestopimo meje stereotipov in predsodkov ter se podajmo na razbarvano pot multikulturalnosti.

(Melisa Baranja, študentka na Fakulteti za socialno delo, Serdica na Goričkem)

Jože Bartolj

CIVILNODRUŽBENA POBUDA RESNICA IN SOČUTJE

Sedemdesetletnico konca druge svetovne vojne, ki smo jo zaznamovali leta 2015, je s svojim delovanjem počastila tudi civilnodružbena pobuda Resnica in sočutje. Gre za pobudo posameznikov, delujočih na različnih področjih, ki so želeli to pomembno obletnico slaviti na primeren način, v duhu sprave, resnice in sočustvovanja z vsemi žrtvami in njihovimi svojci v Sloveniji.

Pa pojdimo po vrsti. Delovanje pobude Resnica in sočutje se je začelo že v začetku leta 2014, ko so se februarja na prvem informativnem sestanku zbrali člani ožjega odbora pobude: Tomaž in Katarina Erzar, Jože Dežman, Jožef Muhovič, Romana Bider in Jože Bartolj. Skupina si je zadala pripravo seznama nalog oziroma projektov, ki jih bo skušala izvesti v letu 2015. Med načrtovani projekti je bila tudi vzpostavitev internetne strani, ki naj bi postala vezni člen samega projekta. Na spletni strani resnicainsocutje.si so objavljeni vsi članki, poročila in galerije o delovanju pobude, pa tudi posamezniki, ki so pristopili k projektu. Odbor se je zavzel za delovanje na različnih umetniških področjih ter za pripravo sklopa javnih okroglih miz, ki bi jih skupaj pripravili v različnih slovenskih mestih. Prav tako je bilo odločeno, da se k sodelovanju povabijo še nekateri drugi posamezniki, ki bi z zavzemanjem za vrednote sprave in razumevanja lahko pripomogli k delovanju pobude.

Že konec marca 2014 se je pobuda sešla v novi razširjeni sestavi in se med drugim odločila, da svoje delovanje tudi formalno utemelji.

»... po sedemdesetih letih želimo vzpostaviti proces dokončnega slovesa od druge svetovne vojne ter z njo povezane državljanske vojne in poveljnega nasilja ter odpreti prostor svobodnega, varnega in iskrene

medosebnega življenja. K sodelovanju vabimo vse, ki želijo prispevati k miroljubnemu, strpnemu, na resnici in sočutju temelječem sožitju slovenske družbe. Spraševanje vesti o dobrem in zlu ter dogovor o tem, kaj je prav in kaj narobe, sta temeljna gradnika vsake družbe in vir socialnega kapitala za sedanje in prihodnje rodove, ki želijo živeti polno življenje, ki se lahko sooči z zahtevnimi izzivi časa.

Rane, ki so jih druga svetovna vojna in poveljne travme pustile za seboj po vsem svetu in pri nas, daleč presegajo samo žalovanje za umrlimi in celjenje ran ter zidanje porušenih domov. Za seboj so pustile na tisoče ustraševanih, razvrednotenih in zlorabljenih preživelih in njihovih otrok ter zdaj tudi že vnukov, ki svojega odraščanja v grozi in stiski, strahu, pomanjkanju ter nevarnosti ne morejo čez noč spremeniti. Še več, za žrtve vsaka nova krivica pomeni tudi spomin in prebujenje vseh starih, največkrat neizgovorjenih in nepotolaženih krivic. Prav zaradi teh krivic nekdanje žrtve na svet okoli sebe tudi v sedanjosti gledajo pretirano previdno in nezaupljivo, s čimer nehote prispevajo k vzdušju nezaupanja in jeze, kar lahko naposled vodi v nove konflikte in krivice.

Sočuten spomin, iskreno ubesedenje travmatične zgodovine ter drža odpuščanja so ključni koraki za ozdravljenje bolečine vsake posamezne družine,

Sestanek organizacijskega odbora pobude: Jani Drnovšek, Janez Juhant, Jože Dežman, Marko Fink, Tomaž Erzar in s. Meta Potočnik. Sedijo Romana Bider, s. Mateja Koršič in Jože Bartolj.

vsake posamezne generacije in družbe. Žrtve vojnih in poveljnih krivic lahko pustijo preteklost v celoti za seboj, samo če se odprejo novim izkušnjam in novim, iskrenejšim in varnejšim medosebnim odnosom, v katerih sovraštvo in maščevalnost nimata zadnje besede. Njihovo življenje takrat ne bo več reakcija na stare krivice, ampak bo raslo iz moči, ki jo daje osmišljeno trpljenje.«

Še pred poletjem 2014 je delovanje civilnodružbene pobude Resnica in sočutje podprlo več posameznikov, začele pa so se tudi aktivne priprave na dogodke v jubilejnem letu. Med drugim je bilo več kot dvajsetim uveljavljenim slovenskim likovnim umetnikom poslano povabilo k sodelovanju na likovni razstavi, ki želi povedati, da so se s temami naše nepredelane, travmatične zgodovine likovni umetniki srečevali že v svojem minulem ustvarjanju. Odziv slikarjev in kiparjev je bil presenetljiv, še posebej zato, ker so se za sodelovanje odločili umetniki različnih nazorskih opredelitev.

Oktobra 2014 je pobuda v prostorih Svetovnega slovenskega kongresa pripravila prvo novinarsko konferenco. Takrat je bila že znana večina projektov in sodelujočih, sedemdesetletnico konca druge svetovne vojne pa smo razširili še s stoletnico začetka

soške fronte in petindvajsetletnico začetka demokratičnih procesov v Sloveniji.

»Resnica in sočutje 1945–2015 je civilno-družbena pobuda, s katero sto let po začetku soške fronte, sedemdeset let po koncu druge svetovne vojne in četrto stoletja od zmage parlamentarne demokracije v Sloveniji spodbujamo proces odkrivanja zamolčanih in prezrtih človeških plati druge vojne in poveljnega režima, spodbujamo proces zdravljenja travmatskih bremen državljanske vojne in poveljnega nasilja ter proces odpuščanja.«

Javnosti je bilo takrat sporočeno, da se bodo že jeseni začele okrogle mize v organizaciji spletnega portala Časnik.si in Socialne akademije, ki sta se prav tako pridružila pobudi.

V tem času je že delovala spletna pobuda Vseposvojitev.si — Varuhi spomina, ki si jo je zamilila Romana Bider. V njej lahko posvojimo žrtev zla druge svetovne vojne in po njej na Slovenskem, ne glede na ideološko pripadnost. Po imenskem seznamu, ki ga je opravil Inštitut za novejšo zgodovino, je vseh slovenskih žrtev skoraj sto tisoč. Gre za rezultat znanstveno zasnovane zgodovinopisne žrtvoslovne raziskave, ki poteka od leta 1997. Če žrtev »posvojimo«, postanemo varuhi spomina osebe z imenom in priimkom. V ta namen si lahko tudi natisnemo njen smrtni list in z osebnim odnosom uničenemu življenju osebe spet damo človeško dostojanstvo. Varuhi spomina so se srečali tudi pri svetem bogoslužju v Zavodu sv. Stanislava. Sveto mašo za žrtve spomina je daroval biblicist dr. Maksimiljan Matjaž. S pomočjo varuhov spomina, po njegovih besedah, »te osebe zdaj vstajajo pred nas z imeni in priimki, s svojimi usodami«. Po pridigi so varuhi spomina na žrtve simbolno prižgali sveče v spomin posvojenim žrtvam in javno izgovorili njihovo ime.

Slovenski filmski arhiv pri Arhivu Republike Slovenije je v januarju 2015 pripravil filmski ciklus *Odblesk druge velike vojne v slovenskem filmu*. Ob tem je vodja arhiva Loz Tršan zapisal: »Slovenski ce-

Celica, ki jo je s svojimi deli opremil Matej Metlikovič.

lovečerni filmi, ki so nastali zaradi zgodb, ki so jih naplavile druga svetovna vojna in njene neposredne posledice na naših tleh, so sila raznoliki. Roko na srce, nobeden od približno štiriintridesetih ne slavi vojne kot take, mnogi slave le odpor in pogumne žrtve okupatorskega režima. Naši vojni filmi niso veliki spektakli, ki so jih o raznih vojaških ofenzivah slikali filmi v drugih delih tedanje Jugoslavije. Močna nota v filmih je težka nujnost odločitve v prelomnih dogodkih.»

Filmski cikel je potekal januarja v Slovenski kinoteki in je na ogled ponudil več filmov ter tudi okroglo mizo o vojnem filmu na Slovenskem.

Od 21. do 27. januarja je bila v celicah nekdanje politične policije UDBE na Beethovnovi ulici v Ljubljani nasproti Ustavnega sodišča na ogled likovna razstava *O čem razmišljaš, Antigona?* Akademski kipar Jiri Kočica je ob tem zapisal:

»Naslov Kregarjeve slike *O čem razmišljaš, Antigona?*, od katere smo si izposodili naslov, daje osnovni podton, na katerem smo umetniki brez kustosov in brez običajne podpore »sveta umetnosti« zasnovali to razstavo. V Sloveniji, kjer so žrtve dveh svetovnih vojn tako odločilno zarezale v tkivo malega naroda, da se je ta komaj pobiral ob vsakokratnem smrtnem srhu, se tudi v likovni umetnosti to pozna

na vsakem koraku. In celo generacija tistih, ki nam po neverjetni sreči ni bilo treba biti v totalni vojni, je preko profesorjev in preko slik starejših avtorjev bila vpeljana v neko temno modernistično vzdušje, ki si ga ob zamolku povojnih pobojev kljub dirigirani sreči zardelih otrok z rutkami nekateri v svoji mladosti nismo znali niti razložiti.«

Na razstavi je sodelovalo devet umetnikov, ki so s svojimi deli opremili jetniške celice. Umetniki sami so teden dni dežurali in bili kustosi obiskovalcem, ki so vsako popoldne med 17. in 19. uro kot romarji prihajali na kraje mučeništva.

Razstava se je kasneje v razširjeni obliki preselila v Zavod sv. Stanislava, kjer je bila na ogled od 12. februarja do 10. aprila 2015. Sodelovali so Emerik Bernard, Jiri Bezljaj, Lojze Čemažar, Marjetka Dolinar, Marjan Drev, Črtomir Frelih, Herman Gvardjančič, Marta Jakopič Kunaver, Andrej Jemec, Jiri Kočica, Stane Kregar, Mira Ličen Krmpotić, Matej Metlikovič, Jožef Muhovič, Žiga Okorn, Janko Orač, Tone Seifert, Jurij Selan, Darko Slavec, Jošt Snoj, Veljko Toman, Drago Tršar, Marijan Tršar, Milena Usenik, Jana Vizjak in Jože Bartolj.

Dr. Jožef Muhovič se je ob odprtju razstave med drugim vprašal: »V Sloveniji so take vsebine nedvomno nepokopane in nepospravljene vsebine, ki do današnjih dni resonirajo iz nasilnega in tragičnega bratomornega časa med drugo svetovno vojno in po njej. Preprosto zato, ker do danes še niso bile potlačene, objete, izjokane, izkričane in prebolene, kot bi bilo to prav — in odrešilno. V tem pogledu se na nas še vedno z vso pezo naslavlja vprašanje, ki odmeva iz naslova slike Staneta Kregarja iz leta 1971 in daje osnovni ton letošnji istoimenski dodelni razstavi: *O čem razmišljaš, Antigona?* Pa tudi njemu komplementarno vprašanje: *O čem razmišljaš, Kreon?* In nobenega od njiju ne bomo mogli odgnati, dokler ju ne bomo v povezavi priznali kot nadvse resni in odločilni vprašanji naše sedanjosti in vsakega od nas.«

Romana Bider, Marko Fink, Jože Bartolj in Katarina Kompan Erzar na prvi novinarski konferenci 22. oktobra 2014.

Dejavnostim civilnodružbene pobude Resnica in sočutje je sledil niz okroglih miz, ki so jih v marcu skupaj pripravili Teološka fakulteta Univerze v Ljubljani, pobuda Resnica in sočutje 1945–2015 in Radio Ognjišče. Z različnimi sogovorniki so osvetlili slovensko plat druge svetovne vojne in povojnih dogodkov. Gostje so se dotaknili montiranih sodnih procesov, množičnih grobišč, posledic, ki so jih za seboj pustili komunizem, nacizem in fašizem, množičnega izseljevanja Slovencev ter možnosti očiščevanja travm osebnih in skupinske zavesti. Okrogle mize so potekale v Celju v Domu sv. Jožefa, v Novem mestu v dvorani Zavoda F. I. Barage, v Ljubljani v Zavodu sv. Stanislava, v Novi Gorici v dvorani župnije Kristusa Odrešenika, v Veržeju v tamkajšnjem Zavodu Marianum in v Mariboru v Škofijski avli. Prispevki vseh gostov so izšli v zborniku z naslovom *Resnica in sočutje*, ki je konec junija 2015 izšel pri založbi Ognjišče.

Slavnostno odprtje umetniške instalacije *70 klekljanih golobov za 70 let miru* v preddverju velike dvorane Državnega zbora je bilo v petek, 8. maja 2015. Zbrane sta najprej nagovorila predsednik Državnega zbora dr. Milan Brglez in avtorica umetniške instalacije Tanja Oblak. V kulturnem pro-

gramu sta nastopila basbaritonist Marko Fink in Komorni zbor Limbar iz Moravč.

Med ostalimi prireditvami velja omeniti tudi veliki koncert v Slovenski filharmoniji:

»Ker umetniška govorica včasih pove več in seže globlje v srce, ker je bolj iskrena kot vsa ideološka posploševanja, je pobuda v sodelovanju s Sakralnim abonmajem 27. maja ob 19.30 v Slovenski filharmoniji pripravila slavnostni koncert z naslovom *Rože sočutja*, kjer sta bila izvedena Fauréjev *Requiem* ter novo delo *Slovenski vojni rekvijem* skladatelja Andreja Missona. Nastopil je zbor Consortium Musicum z dirigentom Gregorjem Klančičem ter Simfonični orkester RTV Slovenija, ki je koncert tudi posnela. Med skladbami so poslušalci spremljali recitacije med vojno pobitih slovenskih pesnikov ter nagovor dr. Katarine Kompan Erzar. Pred koncertom je bila ob 18.00 v uršulinski cerkvi še druga vseposvojiteljska maša, namenjena molitvi in duhovnemu spominu na tragično preminule žrtve druge vojne.«

Člani pobude so se udeleževali tudi nekaterih velikih spravnih slovesnostih, denimo 16. maja na Brezjah in 30. maja na Zaplazu, ter sodelovali pri njih. Na Brezjah je zbranim spregovorila Romana Bider, na Zaplazu pa Katarina Kompan Erzar. Ob tem so na Zaplazu blagoslovili spominsko obeležje: betonski križ in kamnito posodo pod njim. Predstavniki mladih so vanjo med posebnim obredom vsuli prgišče zemlje iz 30 simbolnih krajev, kjer so pred 70 leti trpeli naši ljudje na vseh straneh sveta. Imena teh 30 simbolnih krajev trpljenja in smrti so napisana na kamnitem obodu okoli posode. V celoto jih povezuje napis Resnica in sočutje 1945–2015.

Eden od pomembnih gradnikov celoletnega prizadevanja za spravo, resnico in sočutje je bila tudi Pobuda spominskih dni v času od 15. do 24. junija, ki obstoječi dan krivde, sprave in odpuščanja razširja v načinu in obliki izvedbe. K sodelovanju so bili povabljeni vsi, ki so pripravljeni s preprostim dejanjem

prispevati k povezovanju, zato predpostavlja obisk kraja spomina dveh strani, ene in druge. K izvedbi spominskega dneva v času med 15. in 24. junijem je bil povabljen posameznik ali skupina, čas in kraj sta bila prepuščena lastni izbiri, oblika je določena le s tremi značilnostmi:

- a) obišče se dva kraja spomina,
- b) na vsakem se v zemljo zapiči ali razgrne slovenska zastava,
- c) opravi se dejanje spomina (branje pesmi, molitev, minuta molka).

Udeleženci so zatem dejanje spomina fotografirali in delili na družbenih omrežjih s skupnim znakom #slovenijaimasrce. Ob tem je nastal tudi kratki film z naslovom *Slovenija ima srce*. Režiser tega igrano-dokumentarnega filma je David Sipoš. V njem nastopajo kot pričevalke tri redovnice. Očeta Pavle (s. Lavrencija Kržišnik) in Mici (s. Marijana Fojkar) sta bila domobranca, Minkin (s. Jakobina Arh) oče pa je bil borec Gradnikove brigade.

V ta zapis bi sodil opis še nekaterih drugih dogodkov, denimo razstave Človek, glej, ki je bila s številnimi spremnimi prireditvami na ogled v prostorih nekdanjega nunskega samostana v Škofji Loki, ali kratkega

Pogled na razstavo v atriju Zavoda sv. Stanislava

filma *Teta Mara*, ki ga je o Križajevi Mari posnel David Sipoš, vendar za to žal ni dovolj prostora, saj gre za celoletno dogajanje. Resnica in sočutje še vedno nagovarjata, postanimo tudi zaradi teh dogodkov bolj dojemljivi za našo tragično preteklost. Ne moremo ji ubežati, lahko jo le sprejmemo, kakršnakoli je že bila, se z njo spravimo in iz nje nekaj naučimo. To je najboljši način, da je ne bi nikoli ponovili.

(Jože Bartolj, novinar, Ljubljana)

Fotografije Arhiv Jože Bartolj

Tomaž Erzar

ODPUŠČANJE: ŠE ZADNJI KORAK DO POLNEGA ŽIVLJENJA

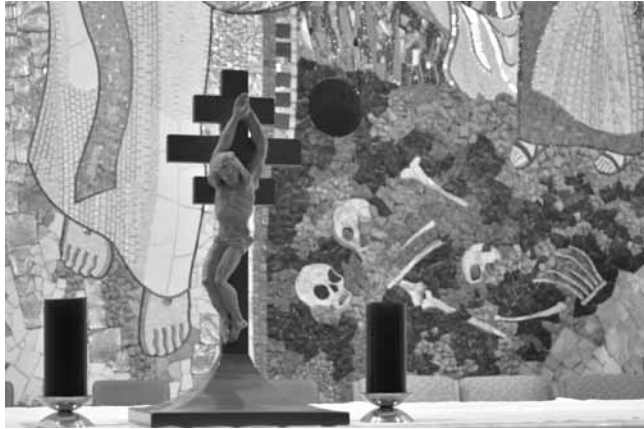
Odpuščanje v običajnem pomenu je dejanje, s katerim žrtev oprostí storilcu krivično dejanje in sicer ne glede na to, ali je storilec svoje dejanje priznal, se zanj opravičil in poskusil popraviti posledice tega dejanja. Seveda je odpuščanje bistveno lažje, če se storilec pokesa za svoje dejanje in poskuša žrtvi popraviti škodo. Še bolje je, če storilec razume bolečino, ki jo je povzročil, in se žrtvi iskreno opraviči, s čimer ji odvzame del bolečine. Na take primere odpuščanja pogosto naletimo tam, kjer so ljudje tesno povezani med seboj in kjer se lahko zanesejo na to, da so drug do drugega dobronamerni in da želijo, da tako tudi ostane, npr. v družinah.

Povsem drugače je seveda tam, kjer ne moremo računati na dobronamernost, ampak so odnosi med ljudmi že od vsega začetka polni negotovosti, previdnosti in nezaupanja, kakor se to zgodi ob velikih družbenih krizah, revolucijah in vojnah. Tam je naloga odpuščanja bistveno težja, če že ne kar najtežja. Žrtev se tej nalogi upira, saj se ji zdi krivična in jo doživlja kot dodatno, novo krivico: »Le zakaj bi naj odpustil in se delal dobrega in močnega, če pa sem globoko prizadet, jezen in ogorčen in še sam sebi težko pomagam?«

Razmišljanje o odpuščanju ima po sedemdesetih letih od konca druge vojne za slovensko družbo poseben pomen. Opozarja nas, da smo še vedno obremenjeni s krivicami iz tega časa in da teh krivic še nismo izžalovali niti odpustili. V tem pogledu se danes celotna Evropa po padcu železne zavesे ponovno sprašuje o tem, kaj je pomenila druga vojna za doživljanje navadnih ljudi, brž ko enkrat prenehamo gledati na vojno skozi ideološka črno-bela posploševanja o zmagovalcih, izdajalcih, herojih, domoljubih in podobno. Vojna, iz katere se ne naučimo ničesar (in najbrž se strinjate, da se iz zgodbic o herojskih nadljudeh in zločinskih sovražnikih ni mogoče ničesar naučiti), je vojna, ki jo bo treba slej ko prej ponoviti, če ne v resničnosti, pa vsaj v srcih.

Žrtve krivic, trpinčenja in preganjanja kljub družbenemu priznanju in rehabilitaciji pogosto ne morejo v polnosti nadaljevati svojega življenja. Še dolgo let za travmatičnimi dogodki se jim v zavest vsiljujejo moreča občutja in negativne misli, pri delu so raztreseni in nemirni, doma večkrat izbruhnejo v jezi in krivijo za svoja čustvena stanja svoje najbližje. Upravičeno se torej sprašujemo, kaj nekaterim posameznikom omogoča prebroditi hude čase in se nato odpreti prihodnosti in kaj drugim onemogoča živeti polno in ustvarjalno življenje. V zadnjem času se čedalje bolj kaže, da vstop v novo življenje ni mogoč brez procesa odpuščanja, pri čemer moramo takoj poudariti, da odpuščanje ne pomeni odpustitev krivice storilcem niti sprave s storilci. Odpuščanje v prvi vrsti pomeni, da žrtev ne krivi sebe za storjene krivice, da sprejme grozo in bolečino, ki ju je povzročila krivica, da izžaluje izgubljeno in da se ne predaja maščevalnim mislim in tuhtanju.

V svoji knjigi *Wolf in the Attic* (Volk s podstrešja) Sophia Richman opisuje, kako se je njen oče, poljski Jud, ki je bil med drugo vojno zaprt v koncentracijskem taborišču, od tam pobegnil in se dve leti skrival na podstrešju, še dolgo po vojni boril z občutki krivice, besa in nemoči, potem ko je emigriral v ZDA.

Mrtve kosti bodo oživele.

Pa vendar njen oče nikakor ni bil samo pasivna žrtev, saj je kmalu po vojni sodeloval kot priča na sodnem procesu zoper vodjo taborišča, v sedemdesetih letih pa je svoje spomine opisal v knjigi. Toda kljub tem poskusom, da bi opravil s preteklostjo in dejavno prispeval k popravi krivic in vzpostavitvi pravičnejšega sveta, Richmanova ugotavlja, da je oče svojim domačim zapustil zelo težko čustveno dediščino. V njeno doživljanje sebe, sveta in drugih so se vpisale vsebine, ki so izšle naravnost iz življenja v getu in taborišču. (Mimogrede, tudi naslov knjige izhaja iz časov med drugo vojno, ko se je Sophijin oče po pobegu iz taborišča skrival na podstrešju hiše, v kateri sta začasno pod drugim imenom živeli njegova žena in triletna hčerka. Da bi mama odvrnila malo Sophio od brskanja po podstrehi, ji je govorila, da se tam skriva volk.) V svojem odraslem življenju je Sophia ob boleznih svoje edinke spoznala, da so njeno življenje pravzaprav vodila spoznanja in vzorci, za katere ni bilo nobene podlage v njenih izkušnjah, ampak v izkušnjah njenih staršev, zlasti očeta. Ti vzorci vedenja, mišljenja in doživljanja sebe, drugih in sveta so ji govorili: »Nikomur se smeš zaupati, v nesreči ti nihče ne bo pomagal, v najboljšem primeru bodo ljudje do tvoje stiske ravnodušni, svet je nepredvidljiv in nevaren, ti sama pa boš v njem preživela le, če se potuhneš, prilagodiš do skrajnosti in poiščeš zavetje močnejših od sebe.«

Življenjska izkušnja Richmanove kaže, kako težko žrtve pustijo za seboj krivico in začnejo novo življenje, če ne morejo v okolju varnih in iskrenih odnosov izgovoriti besa in izjokati bolečine. Pogoj za to je, da žrtve sprejmejo čustveno bolečino in materialne in drugačne izgube, celo smrti, povezane s krivico. To pomeni, da se ne borijo več s krivico in se ji ne izmikajo, se je ne branijo, se tudi ne jezijo in ne poskušajo maščevati, ampak izpod jeze in besnenja začutijo nemoč, bolečino, nevrednost, osramočenost in osamljenost. Kdor je sposoben začutiti in sprejeti v svoje doživljanje ta čustva, jih bo kmalu lahko delil s svojimi najbližjimi in si tako odprl pot v nov svet, v katerem huda krivica, ki se mu je zgodila, nima več prvega mesta, ampak je na prvem mestu moč iskrenih odnosov, moč tolažbe in zaupanja. Ta moč premaga krivico in človek, ki je to izkusil na lastni koži, bo odslej živel bolj polno in bolj ustvarjalno življenje.

Ta proces lahko storijo samo žrtve same: k temu jih ne more nihče prisiliti in tudi družbena pomoč in priznanje jim ne moreta bistveno pomagati na tej poti. Odpuščanje kot zadnji korak v polno in ustvarjalno življenje, v katerem iskrena povezanost med ljudmi premaga tudi najhujše krivice, je največja zmaga nad storilci. Tak korak odpuščanja zahteva določeno vztrajnost in prizadevanje, zato rečemo, da je odpuščanje odločitev in proces. Proces odpuščanja ne pomeni izničenje zločinov ali zmanjšanje njihove teže. Storjena krivica ali zločin se za vedno vpišeta v notranjo strukturo človeških možganov, čustvovanja in doživljanja, četudi ljudje včasih nimamo pravih besed ali imen ali dokazov za te krivice. Prav tako odpuščanje ne pomeni, da mora žrtev pozabiti lastno trpljenje, ali pa da to trpljenje nima več pomena, ker je od tedaj minilo preveč let. Samo žrtev lahko išče in najde ter doživi najgloblji pomen svojega trpljenja in krivic, ki so se ji zgodile.

Proces odpuščanja se opira na dejstvo, da so v življenju dobre stvari in dobri odnosi, ki niso odvisni

Osvobojeni taboriščniki januarja 1945

Vir https://hr.wikipedia.org/wiki/Sabirni_logor_Auschwitz#/media/File:Auschwitz_Liberated_January_1945.jpg

od volje in prizadevanja žrtev. Žrtve se odprejo tej dobroti, če se povežejo z dobrimi ljudmi in z njimi spregovorijo o svoji bolečini. Žrtev se vsak dan znova znajde pred vprašanjem: Ali rajši počasi propadam in vsem dokažem, da sem imel prav in kako sem trpel, ali pustim dokazovanje ob strani in grem naproti novim stvarim v življenju. Odgovor na to vprašanje zahteva od žrtev polno čustveno angažiranje v svetu in odnosih sedanjega trenutka. Nadalje, odpuščanje je proces, ki potrebuje tako notranje in zunanje obrede, vaje ali znamenja. Odpuščanje zahteva postopnost, podobno, kakor se starši postopoma naučijo ljubiti svoje otroke in kako se ne prepuščati trenutnim občutkom jeze, užaljenosti in zamere. Na poti odpuščanja in odpiranja dobrim odnosom se žrtev nauči žalovanja. Ko ljudje spoznamo nove ljudi in okušamo nove odnose, lahko ob njih do konca doživimo stare odnose, stara pričakovanja

in hrepenenja in jih začnemo nadgrajevati oziroma uresničevati tukaj in zdaj.

Današnja slovenska stvarnost zelo jasno kaže potrebo po procesu odpuščanja, saj v javnem govoru prevladujejo čustva jeze, besa, zamere in maščevanja, ki prekrivajo bolečino in onemogočajo soočenje z njo. Proces sočutnega razumevanja bolečine in krivice, čeprav se to morda sliši krivično, lahko začnejo in dokončajo samo žrtve in njihovi najbližji in tako dokončno premagajo svet sovraštva, ki ga vsiljuje logika storilcev.

(Dr. Tomaž Erzar, izredni profesor na Teološki fakulteti Univerze v Ljubljani; soustanovitelj Študijsko-raziskovalnega centra za družino ŠRCD in član pobude Resnica in sočutje 1945-2015, Ljubljana)

Fotografije Arhiv Tomaž Erzar

Stane Granda

RUSKA KAPELICA — NAŠ OSREDNJI SIMBOL PRVE SVETOVNE VOJNE?

V letih 2014–2018 se posebno intenzivno spominjamo različnih stoletnic povezanih s prvo svetovno vojno. Gre za začetek vojne, različne ofenzive oziroma bitke, Londonski pakt, vstop Italije v vojno, smrt Franca Jožefa in nastop cesarja Karla, preboj pri Kobaridu, Majniško deklaracijo, Krekovo smrt, nastanek narodnega sveta, državo SHS ...

V primerjavi z obravnavami naslednje, druge svetovne vojne so obravnave prve polne sočutja do njenih udeležencev, ne glede na to, na kateri strani so se nesrečniki borili. Ne govori se o zmagah, ampak o trpljenju in smrti. To dvoje je tudi pglavitni rezultat vseh vojn. V ospredju so ljudje, manj pa politiki in države, ki so vse skupaj zakuhali. Seveda se tega, predvsem živečim v opomin, ne sme pozabiti, še manj pa sme to biti povod za netenje sovraštva med narodi in državami.

Na prvo svetovno vojno nas danes spominjajo ohranjena vojaška pokopališča, njihova posebna oblika kostnice, spomeniki, spominske plošče s seznamimi padlih, muzejsko gradivo in objekti v naravi, arhivi, obsežna spominska ter strokovna in znanstvena literatura. Slovenci smo še danes povezani z vsemi zgoraj naštetimi spominskimi zvrstmi.

Spominjam se neke kolegice, ki ni iz partizanske družine, pa vedno skuša biti »na liniji«. Čuti se za katoličanko, pa ne zamudi prilike, zlasti pred nekristjani, da kritizira dejavnost Cerkve in katoličanov. Tako me je zajedljivo nadlegovala glede tako imenovanih »farnih plošč«. Ko sem ji pojasnil, naj malo pomisli na spominske plošče na cerkvenih objektih ali na cerkvenem prostoru, ki so namenjene spominu na padle v prvi svetovni vojni, je umolknila. Za pobitimi po drugi svetovni vojni so svojci silno žalovali, niso pa se jih smeli uradno spominjati.

Tudi njihovi grobovi, kot za večino padlih v prvi svetovni vojni, niso znani. Cerkev je bila v tem primeru edina, ki je lahko presekala kvadraturu kroga. To ni bila politika, čeprav so mnogi tako razumeli, celo nekateri organizatorji, ampak dolžnost. Spominske plošče padlim vojakom imajo dejansko izjemen pomen. Pred leti sem po Koroški, ki je bila v prvi svetovni vojni v vrhu žrtev, sistematično primerjal spominska obeležja padlim med prvo in drugo svetovno vojno. Bila so v nekakšnem ravnesju. Povsem drugače je na Kranjskem, kjer bodejo v oči nesorazmerja med obeležji padlim ne le med prvo in drugo vojno, ampak še posebej med tistimi padlim med drugo svetovno vojno in po njej. Kot je znano, nekdanjega ameriškega veleposlanika v naši državi Josepha A. Mussomelija ni nobena pripoved o povojnih grozotah v Sloveniji tako pretresla kot primerjava seznamov na Rovtah.

Ker so vojaki, padli v prvi svetovni vojni, ostali brez domovine — Avstro-Ogrska ni samo propadla, ampak so jo vsi označevali za stoletno ječo narodov —, naenkrat niso bili od nikogar. Za uradno starojugoslovansko oblast so bili sovražni vojaki, »zavedni« slovenski »Jugoslovenci« so se jih sramovali. Tako župnijskim občestvom ni preostalo drugega, kot da so se jih spomnili s skromnimi farnimi ploščami. Ponekod so jim postavili tudi monumentalne spomenike. Tisti, ki je posvečen kranjskim Janezom na

Italijanska kostnica nad Kobaridom

Foto Alenka Veber

ljubljskih Žalah, je zame eden najlepših dokazov slovenske samozavesti. Prav bi bilo, da bi v teh letih intenzivnega spominjanja obnovili vsaj obledele črke spomenika, pa tudi kakšna spominska maša bi se spodobila. Gre za naše dede in pradede. Ti ne potrebujejo bobnečih napisov, ampak samo eno, kar piše tudi v cerkvi na vrhu kobariške kostnice: »Ora pro nobis.« Spominjajte se nas, molite za nas. Vse ostalo je balast.

Prva svetovna vojna je Slovence strahotno znamenovala. Propadla je naša več kot pol tisočletja trajajoča skupna država, izgubili smo skoraj vso

Koroško, Goriško, Trst, Istro in del Kranjske, dobili pa Prekmurje. Postali smo del Jugoslavije, ki pa nikoli ni izpolnila slovenskih pričakovanj. Veliko so v obe državi vlagali, na njun račun nekateri tudi dobro živeli, največja žrtev pa so bili kmetje, ki niso mogli nikoli konkurirati slavonskemu in vojvodinskemu kmetijstvu. Nadomestila za severnoštajerske in goriške kmete in zlasti za prodajanje na tržaškem trgu in za tamkajšnje cene ni bilo nikoli. Tudi komunistična revolucija in bratomorna vojna sta del skupne jugoslovanske dediščine z močnimi slovenskimi specifičnostmi. Ne glede na vse je Slovenija glede na novo jugoslovansko sredino družbeno in gospodarsko napredovala, vendar vse bolj zaostajala za svojimi severnimi in zahodnimi nejugoslovanskimi sosedi, kar je edino možno merilo za ocenjevanje resničnega napredka.

Velika žrtev prve svetovne vojne je bila tudi Cerkev. V večinsko pravoslavni državi ni imela nikoli enakega položaja kot v katoliški Avstriji. To za samo Cerkev in vero niti ni najslabše. Najhuje je bilo to, da je zaradi vojnih posojil Avstro-Ogrski izgubila ogromno kapitala in se je njen materialni položaj začel izboljševati šele v komunistični Sloveniji v šestdesetih letih. Ne zaradi popuščanja režima, ampak zaradi izboljšanja gospodarskega položaja vernikov in zaradi mednarodnih razmer.

Velike tragedije je prva svetovna vojna povzročila na čisto osebni ravni. Ne mislim zgolj na tiste, ki se z Jugoslavijo niso mogli sprijazniti in so emigrirali v Avstrijo, na Madžarsko ali drugam, mislim na vdove, sirote, vojne invalide in vse tiste, ki so v naslednjih letih — med njimi tudi moj stari oče po očetovi strani, ki se je boril na ruski fronti, dobil rano, ki se ni nikoli zacelila, in konec dvajsetih let zaradi nje umrl —. Kdo je preštel na desetine ljudi, ki so se trajno poškodovali ali celo izgubili življenje zaradi zbiranja orožja in streliva, prodajanja starega železja? Najbolj pa me je pretresla usoda tete Marije, rojene leta 1899, ki je svojemu mobiliziranemu fantu obljubila, da ga bo čakala.

Ruska kapelica na Vršču

Arhiv https://sl.wikipedia.org/wiki/Ruska_kapelica

Obljubo je kljub številnim ženitnim ponudbam držala in odšla k svojemu izbrancu v visoki starosti preko 90 let.

Poleg ljudi in gospodarstva je posebno trpela narava. Vsi smo desetletja opazovali posledice vojne vihre na Krasu in Goriškem, kjer si narava desetletja ne more opomoči, pozabili pa na ogromne izsekane gozdne površine na Notranjskem, Kočevskem, ožjem Dolenjskem, zlasti na desnem bregu Save, na Gorenjskem, Štajerskem in Koroškem. Šele v luči teh velikih izsekavanj lahko razumemo pravi smisel in potrebo velikih pogozdovanj, ki so potekala tudi s pomočjo šolske mladine v desetletjih med obema svetovnima vojnoma. Zaradi vsega zgoraj povedanega se vsakoletno spominjanje na grozote prve svetovne vojne ne more skrbiti zgolj na Rusko kapelico na Vr-

šču. Tragično na eni strani, na drugi pa značilno za Slovence je dejstvo, da namenjamo več spomina in pozornosti tujcem kot pa lastnim ljudem. Nič ni narobe, lepo je in Slovencem v čast, kar se dogaja ob Ruski kapelici, ne nazadnje je tudi izjemna manifestacija verske strpnosti in ekumenizma, toda prezirati in pozabljati sebe oziroma svoje nesrečne prednike je očitno nepopravljiva slovenska narodna značajska napaka.

To se kaže tudi v nekritični terminologiji. Poimenovanje prve svetovne vojne z oznako velika vojna, ki jo mnogi nekritično prevzemajo predvsem od sosednjih Italijanov, kaže na temeljno nerazumevanje te vojne in posredno na soglašanje s čaščenjem njenih rezultatov po njej, ki so bili za Slovence ena največjih zgodovinskih tragedij.

Ruski vojaki pri gradnji ceste na Vršču.

Foto Arhiv https://sl.wikipedia.org/wiki/Ruska_kapelica

VOJNI UJETNIKI — PREZRITA TRAGEDIJA

V zvezi s prvo svetovno vojno so v sodobni Sloveniji posebno znamenite in mednarodno vse bolj odmevne vsakoletne prireditve pri Ruski kapelici, ki so bile desetletja predvsem zasluga kranjske podjetniške družine Slavec. Ko je politika v tem začutila tak in drugačen kapital, se jih je v zadnjih letih polastila, za 180 stopinj obrnila njihov temeljni smisel in v letu 2015 z govorom Milana Kučana iz prireditve naredila vojnohuskaško in ideološko manifestacijo.

Tragedija ruskih vojnih ujetnikov pod Vrščem — pri njihovi gradnji ceste gre za eklatantno kršitev določil takratnega vojnega prava — je samo vidni vrh tovrstne problematike. Nesreče vojakov, zlorabljenih v življenju in pri delu, so bile pogoste: 24. maja 1918 je prišlo v Ajdovščini do eksplozije v tamkajšnjih vojaških sodiščih. »Koliko ruskih vojakov, imajočih svoje barake v bližini municijskih skladišč, je prišlo takrat ob življenje, pa ni bilo nikoli ugotovljeno.« Podobne eksplozije naj bi bile tudi v Dutovljah in drugod v zaledju fronte. Zaradi slabih delovnih in življenjskih pogojev so vojake kosile tudi različne bolezni. Zlasti če imamo v mislih večinoma kmečke može in fante, ki so bili vajeni ruskih planjav in so ljubili zemljo, pri nas pa so jih zaposlovali v težkih visokogorskih in gorskih razmerah, težko

prehodnih hribih in temnih soteskah, rudnikih ter zakajenih in zasmrajenih tovarnah, kot je bila jeseniška železarna s svojimi obrati. Ni slučaj, da smo prve vesti o njih dobili s Koroškega, kjer mnogi niso zdržali dela v gozdnatih in težko dostopnih strminah. Sodeč po nekaterih podatkih, je bilo posebno težko v Bohinju, kjer so vojni ujetniki, predvsem Rusi, delali v rudniku boksita, na Blejski Dobravi in Jesenicah, kjer so dograjevali železarno, tudi zaradi ogroženosti škedenjske, in v Kranjski Gori. Samo spomnimo se cementarne pri Mojstrani! Pri Hrušici naj bi bilo ogromno vojaško pokopališče za vojne ujetnike, o katerem danes ni sledu.

Vprašanje vojnih ujetnikov vse do prve svetovne vojne ni bilo tako aktualno kot med njo. Računajo, da je v njej od okoli 70.000.000 mobiliziranih padlo 13 odstotkov, skoraj desetina ali 1, 2 odstotka pa jih je umrlo v vojnem ujetništvu. Zaradi narave vojne, ki ni bila pozicijska, ampak je slonela na velikih obkoljevalnih manevrih, je bilo žrtev več na vzhodu kot na zahodu. In to na obeh straneh. Nemci so imeli več kot 2.500.000 vojnih ujetnikov nasprotnih armad, pa tudi Rusi kar 2.320.000. Od skoraj 1.861.000 vojnih ujetnikov, ki so se predali takratni naši avstro-ogrski armadi, jih je bilo dobri dve tretjini iz Rusije. Mišljena je takratna Rusija z Ukrajinci, Belorusi, Poljaki ... Skoraj 370.000 je bilo Italijanov in 154.700 Srbov. Tretjina ujetnikov je bila še Romunov ter skoraj 15.000 je bilo Črnogorcev in Albancev ... Države so ujetnike najprej strpale v ogromna taborišča, tudi po nekaj 10.000 v enega. Kmalu so ugotovili, da se v teh ljudeh skriva velika rezervna armada delavstva, ki jo je na eni strani neposredno potrebovala armada za delo v zaledju, to so bili »vojaški« ujetniki, na drugi pa jo je civilna sfera potrebovala za delo v industriji, rudarstvu, gozdarstvu in poljedelstvu, to so bili »civilni« vojni ujetniki. Posebno iskani so bili kvalificirani industrijski delavci, ki jih je pri nas uporabljala ljubljanska Samassova tovarna, da o jeseniški železarni niti ne govorimo. Od vojnih ujetnikov avstro-ogrske armade so bili najbolj

urejeni in zaželeni Rusi, ki so bili najbolj zaželeni tudi pri zaposlovanju v »civilni sferi«, manj pa Srbi in Črnogorci. Italijani so bili nekje vmes. Zanimivo je, da so bili ruski ujetniki tudi med najbolj odpor-nimi, saj jih je umrlo v taboriščih 5 odstotkov, Srbov pa skoraj dvakrat toliko. Govorjenje oziroma pisa-nje o vojnih ujetnikih med prvo svetovno vojno pri nas je povezano predvsem z Rusi.

Pri nas so bili vojni ujetniki praktično po vseh slovenskih deželah. V očeh svojih nekdanjih obla-stnikov, pa tudi tedanjih gospodarjev so nosili pečat slabih vojakov. Temeljna naloga vojakov je bila na-mreč boj oziroma žrtvovanje življenja za vojne cilje. Vojno ujetništvo pa se je štel za nekaj nečastnega, za znak neuspešnega, če ne celo slabega vojaka, in mnogi častniki so vojake v bojnih linijah že vnaprej svarili, naj se ne vdajo, če nočejo, da jih ob vrnitvi v domovino doleti ostra kazen. Prav zato naj bi v ujetništvu nekateri fingirali pobege, saj je bilo zlasti Rusom jasno, da pot domov praktično ni mogoča.

Največje taborišče vojnih ujetnikov na današnjem slovenskem ozemlju je bilo v Šterntalu, današnjem Kidričevem. Zaradi vojne z Italijo je kmalu postalo vojaška bolnišnica, v kateri pa je bilo zaradi potreb bolnišnice stalno več sto vojnih ujetnikov. Z velikim številom vojnih ujetnikov na slovenskem ozemlju — ocene o 30.000 ujetnikih se ne zdijo pretirane — je odločilno povezana soška fronta. Ujetniki so morali skrbeti za gradbeni les in za les za kurjavo, kuhali so oglje, pomagali v raznovrstnih skladiščih v za-ledju, tudi skladiščih eksploziva, pri transportu, v človeških in konjskih bolnišnicah, gradili so različne poti, barake, železniške proge, žičnice ... Postali so sestavni del vojnih sil, nekakšna armada delavcev v zaledju. Dejansko so sovražni vojaki kot vojni ujet-niki prispevali k obrambni sposobnosti nasprotne države in s tem k trajanju vojne.

Slovensko ozemlje je zaradi mobilizacij nujno po-trebovalo moško delovno moč v civilni sferi gospo-darstva. Država, dežele in občine so videle v ujetni-kih sprva poceni delovno silo za velike melioracije

močvirnatih zemljišč, čiščenje hudourniških voda, pripravo dotlej slabo dostopnih planinskih pašnikov, gradnjo gozdnih cest in drugih komunikacij. Neka kmečka občina iz okolice Ptuja je videla v ujetnikih vir za polnjenje vedno praznega občinskega prora-čuna. Med največjimi deli, ki so jih ti ljudje opravi-li pri nas, je bila povezava dolenske in gorenjske proge. Žal je bilo pomanjkanje delavcev preveliko in za velike načrte ni bilo realnih možnosti. Stisko so najprej čutili v obrti in industriji ter rudarstvu, nato v gozdarstvu in zadnji dve leti še posebno v poljedelstvu, saj ženske, starčki in tudi otroci, ki so morali na hitro odrasti, vsega niso zmogli. Ker je bilo v bližnjih štajerskih taboriščih premalo uje-tnikov, so jih dovažali še iz nižje Avstrije in celo iz sosednje Ogrske.

Razlika med vojnimi ujetniki, ki jih je zaposlo-vala armada, in onimi v »civilni« sferi je bila ve-lika. Načelno so morali oboji deliti usodo svojega okolja. Imeli so zagotovljeno prenočišče in hrano ter minimalno plačilo. Izven velikih taborišč so živeli v manjših začasnih enotah; ta so bila v lju-bljanskih predmestjih, kot so bili Vodmat in Šiška, Brezovica, Šmarje - Sap, pa tudi nižje ob Savi, zla-sti veliko jih je zaposlovalo Šmartno s svojimi ru-dniki in usnjarno. Tako vojne kot civilne ujetnike je v začetku varovala vojska, neposredno pri delu v privatnem sektorju pa podjetniki. Zaradi reciproč-nosti — tudi Avstro-Ogrska je imela svoje vojake v ujetništvu — so skušali zanje, vsaj na papirju, skr-beti v skladu z določili takratnega vojnega prava. Načelno je veljalo, da morajo ujetniki živeti in delati v enakih pogojih kot domači vojaki ali delavci, toda realnost je bila seveda drugačna in gornje določilo je ostalo nikoli doseženi cilj. Vsekakor pa se je te-danjim ujetnikom godilo bistveno boljše kot tistim med drugo svetovno vojno.

Kot smo že omenili, je bila reprociteta največje varstvo vojnih ujetnikov. Zato so vsaj na načelni ravni, na papirju, zanje skrbeli in o njih vodili tudi dokaj natančno statistiko. Seveda poznamo pred-

vsem podatke o »civilnih« vojnih ujetnikih. V za-četku leta 1916 jih je bilo na Kranjskem okoli 500, ob koncu istega leta okoli 1500, naslednje leto okoli 2800. Število se je nato povzpelo tudi na več kot 4000 in oktobra 1918, ko Rusija zaradi Brest-litovskega miru že pol leta ni bila v vojni, je bilo ujetnikov še vedno 2500, po večini Rusov. O vrednosti statistike govori podatek, da v začetku leta 1916 okraj Logatec ni imel ruskih »civilnih« vojnih ujetnikov, dejansko pa je bilo tam okoli 1900 »vojaških«.

Za avstrijske vojaške in civilne oblasti — ve se, kdo ima v času vojne prvo besedo — je bil največji problem, ker domači državljani v ujetnikih niso ho-teli videti sovražnikov. Mogoče je k temu nemalo prispevala večnarodna in večjezična, multikulturna narava Avstro-Ogrske. Ne smemo idealizirati, do-gajali so so kraje in ropi in marsikaj slabega, za-nimivo, da ni poročil o namernem poškodovanju orodja ali strojev, toda marsikdaj, zlasti pri »civil-nih« ujetnikih pri kmetih, je prišlo tudi do ljube-zenskih razmerij. Domače ženske in tuji moški so bili enako osamljeni, takšne in drugačne stiske so imele za posledice tudi nepričakovano potomstvo. Duhovniki so razmere pozorno spremljali, skušali ženske spodbujati k »čistosti«, toda narava je pogo-sto močnejša od načel. Kljub lokalnemu zgražanju pa številni primeri niso prišli v širšo javnost, da ne bi slabo vplivali na bojno moralo domačih vojakov na daljnih frontah. Seveda je bilo tudi tam po po-ročanju vojnih kuratov vse prej kot vladavina mo-rale, sploh pri oficirjih. Dejstvo je, da je v skoraj vsaki fari ostal kakšen vojni ujetnik, zlasti če so se odnosi tako razvili, da je bilo jasno, da bo slej ko

prej prišlo do poroke. Marsikje je bilo to povezano tudi s prestopom ženina v Katoliško cerkev in vse skupaj se je spremenilo v dogodek, pomemben za vso faro. Znan je primer iz Slovenskih goric, kjer je neki ruski vojni ujetnik pustil sina in se vrnil do-mov k svoji številni družini. Kako je zmoget v ta-kratnih razmerah v Sovjetski Rusiji materi svojega otroka pošiljati vrečo moke letno, in to iz »jokajoče« Ukrajine, je težko pojmljivo. In taki slučaji so bili ne samo v slovenskih, ampak tudi v nemških deželah.

Zaradi razmeroma velikega priliva ruskih begun-cev pred komunizmom se je število Rusov v naših krajih povečalo in številni ljudje so kmalu pozabili, kakšnega izvora je kateri Rus. Za podrobnejše raz-iskave tega vprašanja bo treba v prihodnosti v večji meri analizirati farne arhive.

Pomena soške fronte in tamkajšnjega dogajanja ne more zmanjšati nobena Ruska kapelica, pa če se tega zavedamo ali ne. Tudi sporočilnosti tega pra-voslavnega svetišča, zlasti odmevov pravoslavne liturgije pod vrhovi Julijcev, ki imajo svoj nenado-mestljivi čar, ne more nič nadomestiti. Kljub vsemu pa se velja vprašati, ali ne bi iz Šterntala, današnjega Kidričevega, naredili vseslovenskega protivojnega zbirališča. Še toliko bolj, ker povezuje tragičnost prve svetovne vojne, prihod ruskih beguncev pred boljševizmom, naselitev primorskih beguncev pred fašizmom, tragične dogodke med drugo svetovno vojno in zločine pred 70 leti v tamkajšnjem koncen-tracijskem taborišču, za katere je odgovoren človek, po katerem nosi kraj današnje slovensko ime.

(Prof. dr. Stane Granda, zgodovinar, esejist, Ljubljana)

Sebastjan Kristovič

VZGOJA ZA ŽIVLJENJE

Permisivni model vzgoje in družinske dinamike kljub številnim jasno razvidnim škodljivim in negativnim posledicam še vedno prevladuje v vzgoji in izobraževanju. Izvor aktualne problematike družine in vzgoje v sodobnem času je prav v tem okvirju.

Posledice permisivne paradigme na področju vzgoje in izobraževanja se kažejo tako na eksistencialni, osebni ravni kot tudi na odnosni in družbeni ravni. Odziv na represivno paradigmo vzgojnega pristopa, kjer je vzgoja potekala enosmerno — svet odraslih kot absolutna avtoriteta —, kjer se je avtoriteta velikokrat uveljavljala na prisilen ali nasilen način (na psihični in fizični ravni), je permisivna paradigma vzgojnega in izobraževalnega procesa, ki je s svojimi »strokovnimi« utemeljitvami zašla v drug ekstrem. V središče sveta odraslih (starši, vrtec, šola ...) postavlja otroka, ki se ga ne sme omejevati, ne sme se mu postavljati mej, v nič se ga ne sme siliti, vse je osrediščeno okrog zadovoljevanja njegovih želja in potreb. Otroka se (redukcionalistično) dojema kot predvsem razumsko bitje in ne kot telesno, duševno in duhovno bitje. Posledice so različne in večplastne. Zaradi »vse po meri otroka« in poplave obšolskih in obvrtnih dejavnosti se danes srečujemo z generacijami dolgočasenih, naveličanih in iztrošenih otrok in mladostnikov. Kot kažejo številne raziskave, gre za generacije otrok z zelo slabo samopodobo, v resni eksistencialni krizi in krizi identitete, s številnimi duševnimi stiskami in boleznimi, ki so neopremljeni ter nepripravljeni za realno, zadovoljno in osmišljeno življenje. Vzrok za tako stanje vidimo na področju stroke. Številni permisivno usmerjeni »strokovnjaki« so zaradi pomanjkanja vpetosti v prakso naredili usoden razkorak med temeljnimi naravnimi razvojnimi značilnostmi (življenjem) otroka in med »strokovnimi« teoretičnimi predpostavkami. Gre za razmejitev, ko

teorija ni več izvirala iz prakse, ampak ravno obratno. Pojavila se je težnja, da se teoretična dognanja uveljavijo v praksi. V nasprotju s tem bi morala biti teorija v organski povezavi s prakso. V osnovi gre za strokovno antropološko zmoto. Predstavniki permisivne paradigme na področju vzgoje in izobraževanja dojemajo otroka predvsem kot razumsko, racionalno bitje in v ospredje postavljajo otrokove želje in potrebe. Najvidnejši predstavnik in utemeljitelj teorije permisivne vzgoje je Benjamin Spock, ki se je, kot je znano, opravičil svetovni javnosti in priznal zmoto svojih teoretičnih prepričanj.

VSE ZA OTROKA

Vzgojna ravnanja na podlagi tovrstnih »strokovnih« (permisivnih) teoretičnih predpostavk gredo v smeri »vse za otroka«, kar pomeni, da je otroku vedno treba dati izbiro, da se ga ne sme v nič siliti (posledično ima, trdijo tovrstni »strokovnjaki«, kasneje zaradi tega svojevrstne travme in nepredelane frustracije), otroku se ne sme postavljati meja, ampak je treba slediti njegovim željam in težnjam, šola in vrtec morata biti »po meri otroka« (šola prijazna otroku ...), o vsem se je treba z njim pogovoriti in vse mu je treba razložiti, da bo razumel in dojel ... Ob tem se še pojavlja izredna angažiranost, da otroci obiskujejo čim večje število obšolskih in obvrtnih dejavnosti z utemeljitvijo, da so otroci v zgodnjem obdobju najbolj dojemljivi in se lahko največ naučijo. Ob tem pa se pozablja, da je otrok v zgodnjem obdobju predvsem bitje domišljije, igre, brezskrbnosti, sproščenosti in razigranosti. S tem

Otrok je bitje domišljije, igre, brezskrbnosti ...

se pred otroka postavljajo prevelika pričakovanja, tako na zavedni kot nezavedni ravni, kar predstavlja zanj prevelik stres, ki se v kasnejšem obdobju kaže kot naveličanost, iztrošenost in dolgočasnost ter pomanjkanje zanimanja in samoiniciativnosti. Danes imamo ogromno število otrok, ki so prav zaradi tega in ob tem še zaradi prevelike uporabe zaslonov nervozni, nemirni, nespeči in razdražljivi (hiperaktivnost). Številne raziskave tudi potrjujejo, da zgodnje učenje dolgoročno naredi več škode kot koristi (Peter Gray, David Whitebread, Sergio Pellis, Jay Giedd, Manfred Spitzer idr.). Ne samo, da so kasneje ti otroci čustveno in socialno manj zreli, ampak so slabši tudi na področju intelektualnih in kognitivnih sposobnosti. Posledice so zelo zaskrbljujoče, ker ne gre samo za površinske vedenjske težave, ampak se zaradi tega v možganih vzpostavi drugačne povezave in sama formacija oziroma struktura živčnih povezav je drugačna kot pri spontanosti, igri in domišljiji.

Pod pritiski permisivne paradigme in zaradi pretirane birokratizacije, zaradi katere je prav vse treba določiti na podlagi uredb, zakonov in predpisov, sta šola in vrtec izgubila strokovno funkcionalno avtonomijo in integriteto. V praksi se to kaže v tem, da so velikokrat starši na enem bregu, šola ali vrtec pa na drugem in da med njimi ni usklajenosti, usmeritve in poenotenja. Otroci to neusklajenost delova-

nja zelo dobro čutijo in jo premnogokrat tudi izkoriščajo. Šola ali vrtec prelaga odgovornost na starše in obratno. Kadar učenec dobi nezadostno oceno (kar je v sodobnem času sicer izredno težko) ali se neprimerno vede, imajo največjo težavo in odgovornost učitelji in starši. Čeprav bi moral za slabo oceno ali neprimerno vedenje odgovornost prevzeti otrok. Učitelji in vzgojitelji se velikokrat pritožujejo, da imajo občutek, kot da so v nekakšnem primežu — z ene strani izvajajo pritisk na njih starši, z druge strani pa ministrstvo z vsemi pripadajočimi uredbami, zahtevami in predpisi.

V *Beli knjigi o vzgoji in izobraževanju v Republiki Sloveniji* sicer obstaja podpoglavje z naslovom *Temeljni cilj slovenskega šolskega sistema mora biti celovito doseganje kakovostnega znanja in izobraženosti*, vendar vsebina zajema zgolj deklarativno — teoretično raven, ne pa konkretne, praktične in izvedbene ravni. Logoterapija pa v svoji antropološki naravnavi vidi otroka kot telesno, duševno in duhovno bitje. Kar pomeni, da bi tudi celoten vzgojno-izobraževalni sistem moral delovati v smeri, da bi zajemal vse tri razsežnosti. Šele v tem primeru bi lahko govorili o celostnem oziroma holističnem pristopu na področju vzgoje in izobraževanja.

SAMOSTOJNOST IN ODGOVORNOST

Danes bi morali govoriti o vidiku pozitivnega stresa, ki bi ga otroci, predvsem pa mladostniki, morali doživljati. V praksi se to najbolj vidi v zelo visokih pričakovanjih od otrok — strokovni lapsus, ki je sledil tej logiki, je v ekstremnem iskanju posebno nadarjenih in talentiranih otrok in razglašanju množičnega števila takih otrok, ki seveda v resnici to sploh niso (po uradnih podatkih jih je v Sloveniji preko 25 odstotkov; kar bi pomenilo, če bi podatki resnično bili realni, da je Slovenija država z največjim odstotkom nadarjenih otrok na svetu) in teženju po tem — v nasprotju z visokimi pričakovanji pa so zahteve do otrok izredno nizke. Nekateri »strokovnjaki« so šli celo tako daleč, da skušajo na

različne načine utemeljevati in širiti teorije o novih generacijah otrok, ki so na antropološki in zavestni ravni povsem drugačni kot otroci do sedaj — gre za raznovrstne teorije o »indigo« (»otroci luči«, »otroci tisočletja«, »modri«) in »bisernih« otrocih (Lee Carroll, Jan Tober, Nancy Ann Tappe). Tovrstne teorije znanstveno, antropološko in življenjsko ne vzdržijo, in kot kaže praksa, gre velikokrat zgolj za nesamostojne, nevzgojene in neodgovorne otroke. Dandanes se srečujemo z otroki, ki si pri sedmih, osmih letih še vedno ne znajo zavezati vezalk, ki pri petih še vedno ne znajo samostojno jesti, ki se pri dveh letih in več še dojijo, obdobje uporabe plenice, dude in »flaške« se je močno podaljšalo ipd. Šola je postala skupni projekt staršev in otroka — starši skupaj z otrokom delajo domačo nalogo, plakate, se učijo ... Po inštrukcijah se posega že v osnovni šoli ... Otrok na ta način ne more razviti zdrave samopodobe, samospoštovanja in samozavesti. Takšen »sistem« proizvaja nesamostojne, neodgovorne in notranje prazne otroke. Zaradi nenehnih intervencij staršev se otroci tudi ne morejo odcepiti od staršev in se osamosvojiti, ker se jim že od otroštva na nezavedni ravni sporoča, da ne zmorejo, da niso sposobni, da se ne verjame v njih, da morajo biti starši povsod in pri vsem zraven ... Nezavedno jih starši preveč navežejo nase (včasih ta čustvena navezava že meji na patologijo odnosov) in jih naredijo odvisne od sebe — jih čustveno prisesajo nase in jih posledično delajo čustveno in funkcionalno nesposobne. Velika nevarnost tovrstnega ravnanja in delovanja je, da se otrok posledično razvija v narcistično, individualistično in egoistično osebnost, ki ima v ospredju predvsem svoje lastne želje in potrebe ter svoj »jaz« (*ego*).

Če želi družba imeti zadovoljne, zdrave, odgovorne, opolnomočene, čustveno in socialno funkcionalne ter etično ozaveščene posameznike, bi vzgojno-izobraževalni proces moral biti nujno utemeljen na znanstvenih antropoloških dejstvih in razvojnih značilnostih otroka. Kar pomeni, da bi moral

upoštevati specifičnosti posameznika, ki je telesno, duševno in duhovno bitje. Samo v tem primeru bi upravičeno lahko govorili o celostnem oziroma holističnem pristopu na področju vzgoje in izobraževanja.

Namesto pretiranega zaščitništva bi otrokom morali pustiti in dovoliti, da naloge ki jih zmorejo opraviti sami, opravijo sami. Namesto da se otroke »zavija v vato«, bi jih morali učiti in vzgajati za odgovorne in samostojne posameznike, ki morajo sprejeti posledice svojih dejanj ali nedejanj. V luči vzgoje, ki se dojema kot priprava otroka na življenje, se bo treba znebiti notranje potrebe po nenehnem dogovarjanju, pogovarjanju in prepričevanju. Otroci so postali ključevalni ravno zaradi tega, ker čutijo, da odrasli sami v sebi niso dovolj gotovi, da bi od njih nekaj zahtevali preprosto zato, ker je tako prav. Namesto tega, da je otrok postal epicenter družine, bi v središče družinske dinamike morali postaviti partnerski odnos oziroma partnerja. Namesto, da so otroci postali prijatelji svojih staršev, bi si starši morali povrniti identiteto starševstva — oče identiteto odgovornega moža in očeta, ki predstavlja steber družine in zna poskrbeti zase in družino, mama pa identiteto čuteče in razumevajoče osebe, ki je v stiku s svojo ženstvenostjo. Namesto tega, da se predšolske otroke vpisuje na raznovrstne dejavnosti in da preživljajo čas pred različnimi zasloni, bi jih morali pustiti, da so čim več doma v družbi očeta in mame ter v svetu domišljije, pravljič, brezskrbnosti, sproščenosti in igre. Kajti le to jim bo dalo notranjo umirjenost in bivanjsko zasidranost. Zdi se, da današnji otroci prehitro odrastejo, da jih prehitro povlečemo v svet odraslosti, svet tekmovanja, dokazovanja in povzpetništva. V današnjem času moramo postati varuhi otrokovega otroštva. Zavarovati je treba otrokovo otroštvo in otroku dovoliti, da je lahko otrok in da živi svoje otroštvo. Šola in vrtec, učitelji in vzgojitelji morajo spet postati zaupanja vredne institucije z lastno avtonomijo in integriteto. Šele v tem »ozračju« in vzgojno-izobra-

Varuhi otrokovega otroštva.

ževalnem procesu bodo otroci postali zadovoljni, odgovorni, etično in moralno osveščeni in opolnomočeni posamezniki, ki bodo življenje in svet doživljali kot nekaj lepega in vrednega. Takšni posamezniki tudi ne bodo takoj obupali in se predajali malodušju in brezvoljnosti, ko se bodo v življenju srečevali z negativnimi izkušnjami in neuspehi. Vse to jim bo dalo notranjo vztrajnost in duševno trdnost, ki jo mladi danes potrebujejo bolj kot kadarkoli prej. Podobno razmišlja tudi italijanski filozof Galimberti:

»Predvsem danes potrebujejo mladi duševno moč, saj jim tradicija ni več v pomoč in so se plošče, v katere so bili vrezani moralni zakoni, zlomile, izgubil se je smisel za eksistenco in njena smer je postala negotova. Zgodovina ne pripoveduje več o življenju njihovih očetov, besede, s katerimi se očetje obračajo na otroke, pa so negotove in nejasne. Njihove oči se srečujejo, vendar pogosto samo zato, da bi se pogledu izmaknile. Pa vendar mladi – čeprav tega nikoli ne bodo priznali – pričakujejo nekaj oz. nekoga, ki bi jih prepeljal, saj je morje, čez katero plovejo, grozeče, tudi kadar je videti zaspalo.« (Galimberti 2009, 46.)

VSE JE BREZ VEZE

Eksistencialna kriza in kriza smisla (bivanjski vakuum) je eden največjih problemov mladih in sodobnega človeka. Tovrstna kriza se pri mladih kaže v z dolgočasnosti (»vse je brez veze«), brezciljnosti, apatiji melanholiji, pomanjkanju samoiniciativnosti in navdušenja ipd. Zaradi simptomatičnih področij, v katera se kriza smisla razvija, je to še posebej zaskrbljujoče: agresija (do sebe ali do drugih, na psihični ali fizični ravni, samodestruktivno vedenje — samopoškodovanje, bulimija nervoza, anoreksija nervoza, ...), zasvojenost (kemična in/ali nekemična — računalnik, tablica, telefon, igrice, TV, socialna omrežja ...) in depresija (samomorilnost). Za izvor bivanjske praznote ponuja Frankl kratko in jedrnato razlago: »V nasprotju z živaljo človeku noben nagon ne ukazuje, kaj mora početi, in v nasprotju z včerajšnjim človekom današnjemu človeku nobena tradicija ne narekuje več, kaj naj bi počel. Ker ne ve niti, kaj mora, niti, kaj naj bi počel, človek nekako ne ve več, kaj hoče. In tako hoče početi le tisto, kar počnejo drugi – konformizem! Ali pa počne le tisto, kar hočejo drugi – kar ti drugi hočejo *od njega* – totalitarizem.« (Frankl 2005a, 109.) Pravilno ugotavlja, da se moramo »danes, v času bivanjske prikrajsanosti, bati tega, da bi od človeka zahtevali premalo, ne pa preveč. Saj ne poznamo samo patologije stresa, ampak tudi patologijo razbremenitve.« (Frankl 1994b, 13.)

Najboljša preventiva eksistencialne krize in krize smisla je dobra vzgoja. Zato Frankl opozarja, da mora iti vzgoja v smeri vzgoje za odgovornost in da je to njena temeljna naloga (Frankl 2005a, 120). Še vedno smo v času vzgojne usmeritve (permisivnost), ki se ravna po načelu vse za otroka. Ko na primer v šoli za starše vprašamo starše, kaj bi naredili za svoje otroke, je odgovor vedno enak – vse. Ampak ta »vse« ne izraža samo starševske ljubezni, ki je brezpogojna in brezmejna, ampak izraža »vse« v dobesednem pomenu. Starši in tudi vzgojno-izobraževalni sistem počne tudi stvari, ki bi jih nujno moral otrok. S tem, da naredimo veliko stvari namesto

njega in ga obvarujemo vsakršne negativne izkušnje, ga obenem tudi oropamo bistvenih izkušenj, veščin in drž, ki so potrebne za življenje, na primer samozavesti, samopodobe, samospoštovanja, vztrajnosti, discipline, delovnih navad ... Dolgčas in ravnodušnost sta glavni pojavi obliki bivanjske prikrajšanosti (Frankl 1994a, 78), ki sta postali izziv tudi za vzgojo. Po Franklu se »vzgoja ne sme omejevat na prenašanje tradicij in znanja ter biti zadovoljna s tem, ampak mora prečiščevati človekovo zmožnost, da najdeva tiste edinstvene smisle, ki niso prizadeti zaradi krušenja vesplošnih vrednot« (78). Ključno vlogo ima posameznikova vest, kar pomeni, da tudi vzgoja oziroma oblikovanje vesti igrata pomembno vlogo: »Ta človeška zmožnost, da najdemo smisel, skrit v edinstvenih položajih, je vest. Tako mora vzgoja priskrbeti človeku sredstva za najdevanje smislov. Namesto tega pa vzgoja pogosto še prispeva k bivanjski praznosti.« (78–79.)

PRIPRAVITI OTROKA NA ŽIVLJENJE

Končni cilj vzgoje je, da otroka pripravi na življenje in ga opremi zanj. Ker se otroci in mladostniki težko spoprimejo z realnostjo življenja ter zaradi občutka notranje praznine, to velikokrat poskušajo zapolniti z različnimi opojnimi substancami in obenem zbežati v neki navidezen svet. Glavna naloga odraslih je pripraviti otroke na življenje in jih vzgojiti v samostojne in odgovorne posameznike.

Cilj vzgoje in celotnega vzgojno-izobraževalnega procesa bi morala biti celovito delujoča in zadovoljna oseba, v skladu s trenutnimi razvojnimi značilnostmi. Kar pomeni, da bi najkrajša definicija bila, da je vzgoja priprava otroka na življenje. Svet odraslih bi moral otroku zagotavljati brezpogojno ljubezen, ki se kaže v brezpogojni sprejetosti, skrbi in varnosti. Obenem pa svet odraslih (vsak

posameznik — starši, učitelji, vzgojitelji ...) mora otroku predstavljati vzor, avtoriteto in ideal. Nova paradigma vzgojno-izobraževalnega procesa se bo pričela takrat, ko bomo ugotovili, da so doslednost, postavljanje meja in primerne zahteve (ne samo pričakovanja) izraz ljubezni do otroka. Cilj nikoli ne sme biti samo izobrazba ali znanje, ampak tudi celostno razvita in integrirana osebnost. Šele opolnomočen, čustveno in socialno funkcionalen in etično ozaveščen posameznik bo na eksistencialni ravni zadovoljen s seboj in se bo zavedal odgovornosti za svoje življenje in svet, v katerem živi. Takšen posameznik bo svoje življenje doživljal osmišljeno in izpolnjeno. Prav to pa bi moral biti končni cilj vseh vzgojnih in izobraževalnih prizadevanj, kajti kot pravi nekje Einstein: »Človek, ki ima svoje življenje za nesmiselno, ni samo nesrečen, ampak je komaj sposoben za življenje.«

(Doc. dr. Sebastjan Kristovič,
Svetovalno-terapevtski center za družine, pare
in posameznike)

Fotografije Alenka Veber

LITERATURA

- Frankl, Viktor E. *Človek pred vprašanjem o smislu*. Ljubljana: Pasadena, 2005a.
- Frankl, Viktor E. *Volja do smisla*. Celje: Mohorjeva družba, 1994a.
- Frankl, Viktor E. *Zdravnik in duša*. Celje: Mohorjeva družba, 1994b.
- Galimberti, Umberto. *Grozljivi gost: nihilizem in mladi*. Ljubljana: Modrijan, 2009.
- Krek, Janez, in Metljak, Mira, ur. *Bela knjiga o vzgoji in izobraževanju v Republiki Sloveniji*. Ljubljana: Zavod RS za šolstvo, 2011.
- Spock, Benjamin. *Baby and child care*. New York: Pocket books, 1964.

Marjana Lavrič

»POČAKAJTE, KO BOM VELIKA, VAM ŽE POKAŽEM!«

Pogovor z Alenko Puhar

Ni ji bilo treba ne zrasti, še manj odrasti. Že takrat, ko je Alenka Puhar, prva dama slovenskega novinarstva, izrekla ta stavek, je bila kot neomajna zagovornica človekovih pravic in svoboščin dovolj opazna — celo za Službo državne varnosti.

Alenko Puhar poznamo iz osemdesetih let, iz časa novih družbenih gibanj, porajajoče se civilne družbe, številnih manifestacij, pozivov oziroma protestov, peticij, katerih fokus se je vrtel okoli zlorabe človekovih pravic, smrtne kazni, ugovora vesti, svobode govora, političnih oporečnikov v nekdanji Jugoslaviji itd., pa kasneje s procesa JBTZ in seveda iz časa slovenske pomladi.

Ob njenem osebnem jubileju leta 2015, ko so mediji osvetlili njeno vlogo in poslanstvo skozi povojni čas vse do danes, jo vidimo in doživljamo kot neomajno, pokončno, dostojanstveno zagovornico resnice — v zanj tako značilno izborni pretanjenem, kritično prizadetem ubesedovalnem slogu, najsibo v govorjeni ali pisani besedi.

Tako kot je madame Curie kirurgom na bojiščih prve svetovne vojne s pomočjo rentgena kazala pot do drobcev granat v telesih ranjencev, tako podobno verodostojne so rentgenske slike oseb, dogodkov, razmer in duha časa Alenke Puhar. Brez njih ne bi videli in ne bi vedeli. Kajti tisto, kar nam razkriva, je pozabljeno, zamolčano, skrito, prikrito ...

Z njo odkrivamo in postavljamo diagnozo porušenega ravnovesja v družbenem tkivu: o tem, kako so Slovenci v 19. stoletju in prej ravnali s svojimi otroki (*Prvotno besedilo življenja*); katero prikrito, tiho znanje je prispeval preboj tistih žensk, ki so se gle prek meja svojega časa in okolja (*Pozabljena po-*

lovica); in koliko jih je tako kot Angelo Vode (*Skriti spomin Angele Vode*) totalitarni režim po orwellovsko konvertiral v status neosebe. Skupinski portret represije v slovenskih povojnih zaporih — tudi rešetke do tja nam odpira Alenka Puhar (*Važno je priti na grič; Ženska taborišča*).

Z njo se spoznavamo v razvozlani molčečnosti, moškem in ženskem principu, v vsej usodni samodestruktivnosti, in dokler ne izvemo vsega, ne vemo, kdo smo. Zato ostaja podpisano z njenim imenom *veliko*: kot spomin — opomin, da tega ne bi pozabili.

Tisti, ki še pomnimo revije, kot sta *Tovariš* in *Teles*, vemo, da ste si kruh služili v novinarstvu. V socializmu. V žurnalistični areni pa ostajate vse do danes, bodisi z lastnimi teksti kot kritična opazovalka razmer, dogodkov idr. bodisi v fokusu samostojnih del, ki ste jih (so)podpisali. Kakšna je po vašem mnenju razlika med takratnimi in danšnjimi mediji? Saj veste, svoboda govora, vpliv partij(e) — vpliv politike nanje, način financiranja idr.

Moj vstop v žurnalizem se je zgodil pri stranskih vratih. Najprej sem prevajala in kompilirala iz tujega tiska za revijo *Tovariš*. Šele čez čas me je urednik vprašujoče pogledal: Bi ti kaj samostojnega napisala? In sem poskusila. Hodila sem na predstave pa na razstave, v kakšno vas bogu za hrbtno ... in napisala reportažo. Lani sem srečala gospo, celo moja

Alenka Puhar ob sliki Zorana Mušiča

Foto Šimen Zupančič

soimenjakinja je, ki mi je črno na belem pokazala, da sem bila v njihovi vasi, pred več desetletji — in to ji je do danes ostalo v spominu, pa na papirju in fotografiji! Lepo presenečenje mi je pripravila!

Potem sem šla na *Delo*, tam je bilo bolj duhamorno, čeprav po svoje tudi bolj zanimivo, saj se je zmeraj znova dotikalo kakšnih političnih zaostritev. Ampak ogromno časa sem prebila po raznih sestankih, moji teksti so se redno začenjali s tem, da so na tej in tej seji sklenili to in to ... da žal ta in ta modri sklep še ni zaživel ... In podobno. Reciva takole: Če je pri pisanju reportaž človek še imel nekaj avtonomije, seveda, če se je le izognil politično kočljivim zadevam, pa bi bilo pri pisanju poročil s sej sindikatov, socialistične zveze itd. čisto vseeno, ali bi bil avtomat ...

Razlika z današnjim časom je že tu očitna. Novinarji smejo načeti čisto vsako temo, biti zajedljivi do politikov. Verjetno mi ne bi verjeli, ko bi začela pripovedovati, zakaj vse je bil nekoč človek odstavljjen. Recimo zato, ker je napisal, da se bo podražila nafta. To bi namreč povzročilo paniko, naval na črpalke, skratka, javno demonstracijo, da je nekaj narobe — tega pa s(m)o se zelo izogibali ... Danes na poročilih vnaprej izvemo, kdaj bo bencin dražji ali cenejši in za koliko ...

Reciva, da je bilo novinarstvo v prejšnjem režimu študiozno vzdrževanje videza. Sem in tja je bilo do-

puščeno iti čez rob, a le v ne prav osrednjih temah ... A marsikdo je pri tem skrbel, da je bilo to izraženo dobro, s posluhom. Trudili smo se za neke literarne kvalitete. Zdaj je položaj popolnoma nasproten: bolj direktno in robato ko se izraziš, večji »frajer« si.

Na preizkusu so objektivnost poročanja, doziranje te in one vesti ali obdelave neke teme v primerjavi z drugimi, morda prezrtimi, ker ne sodijo v politično linijo medija, pa piarovske objave ... vse manj je raziskovalnega novinarstva; drastično pa se je spremenil tudi kanal komuniciranja — klasičnim medijem so se pridružili še digitalni.

Ja, vem, da se danes množično trdi, da je diktat kapitala enak ali še hujši od diktature komunistične partije ... Dovolim si dvomiti o tem. Seveda mi je jasno, da imajo mnogi novinarji težave z razkrivanjem finančnih mahinacij svojih »lastnikov« in z njimi povezanih »maherjev«. A vseeno: marsikaj kritičnega se da povedati o demokratičnosti naše postsocialistične družbe, a zanesljivo je to »publicity oriented society«. Tega za čas pred letom 1990 zanesljivo ne bi mogli trditi.

Kako je bilo z mediji in človekovimi pravicami v vaših časih?

Ali mislite na človekove pravice kot temo? To je bila strogo zamejena tema, kolikor je sploh eksistirala. Če so bile kakšne mednarodne konference, recimo helsinška, ali pa s tem povezane proslave, so bile osnovne koordinate take: Kadar na zahodu govorijo o človekovih pravicah, to počnejo z meščanskega stališča in z zoženim obzorjem. Mi, se pravi naša socialistična družba, smo te ozko pojmovane pravice že zdavnaj presegli in jim dodali veličastne nove pravice, ki bistveno presegajo buržoazne. Recimo: Komu mar pravica do svobodne besede, ko pa ima pravico do samoupravljanja?

In k temu so včasih dodajali še prav zajedljive besede na račun »dušebrižnikov«, ki jih baje skrbi, kako je s kršitvami pravic pri nas. Ali želite, da vam

kaj citiram? Tovariš Mitja Gorjup, po katerem so se celo imenovali novinarski študijski dnevi, je povedal nekaj prav očarljivo grotesknih stavkov na to temo ... Amnesty International je bila pri nas ustanovljena šele leta 1990, ker je bilo to šele tedaj dovoljeno, ne pa zato, ker prej ne bi bila potrebna ali ker bi bili taki bedaki, da problema ne bi videli.

Vzemiva konkretno temo: kako mediji v Sloveniji reflektirajo 70. obletnico druge svetovne vojne?

Aprila in maja sem bila v tujini, nisem od blizu spremljala domačih spopadov, sem pa večkrat strmela v izložbe in kioske nekega evropskega mesta zahodno od nas. In ko sem se vrnila, me je doma čakal kupček člankov, ki so mi jih prijateljsko nabrali in spravili, da ne bi bila prikrajšana. Razlika je bila na prvi pogled očitna. Pri nas je 70. obletnico konca vojne spremljala izrazito militantna »pleh muzika«: o zmagi in porazu, o dosežkih in zaslugah, na fotografijah prevladujejo moški v uniformah, s kolajnami, zastavami, v vrste postrojeni korakajo ali strumno stojijo ... Vse besede so izrečene polemično, v zadirčnih, ostrih tonih ... Podobe v tistih drugih krajih so bile čisto drugačne — komaj kje kakšni vojaki ali uniforme ... Univerza je izdala publikacijo, tematsko posvečeno miru in pogledom na mir ... Mnogo avtorjev novih knjig se je potrudilo odkriti in razgrniti doslej prezrte vidike, se pobahalo z novoodkritimi podatki. In vsi so poudarjali kompleksnost dogajanja. Ko sem se pred poplavo tiska odločala, kaj bi si kupila — saj veste, človek mora biti restriktiven, papirji so tako težki in doma jih je tako in tako preveč —, sem si izbrala *Courrier international*. Na njem je bila fotografija ženske z otrokom, ki me je ganila v dno duše ...

S čim? Seveda, vojna, leto 1945, vas je zaznamovala tudi osebno. Takrat ste se rodili na osvobojenem ozemlju v Črnomlju.

To je resna, kar tragično resna mlada ženska, na obrazu se ji vidi, da je marsikaj prestala, oblečena

v moški vojaški plašč, z nahrbtnikom, trdno drži za roko otroka, punčko. Gleda nas naravnost v oči. Skoz zasnežen gozd hodita, očitno bežita. Zlahka sem se identificirala z njo, lahko bi bila moja mama. In zlahka sem se videla v vlogi otroka ... In sem si revijo kupila, za spomin na leto 1945, année zéro ...

Pa pustiva moj čustveni odziv. Mogoče je bolj važno poudariti, da se je revija — ki prinaša izbor člankov z vsega sveta — odločila za tako pomembno številko poiskati neznano fotografijo, na kateri je civilna oseba nedoločljive narodnosti in ki z vsakim atomom sporoča, da je vojna predvsem trpljenje.

Veste, pri nas je bilo od maja 1945 zelo tvegano govoriti o tem, da je vojna predvsem trpljenje. Umetnike je stalo veliko truda, da so si izborili to pravico, pa naj gre za pesnike, slikarje ali avtorje spomenikov. Zato se mi zdi toliko bolj klavrno, da se sedemdeset let po tej vojni tako otročje, ali vsaj adolescentsko oklepamo večno podobnih polemik o rdečih in belih in kdo ima bolj prav oziroma neprav ... S tem kar naprej ohranjamo nekakšno poenostavljeno, karikirano podobo vojne, namesto da bi se trudili doumeti vse tiste tonske nianse, tiste včasih prav drobne stvari, ki so pretehtale pri kakšni odločitvi ... Zelo težko prenašam to zariplo, samovšečno in bahavo nastopaštvo.

Meni sta se v spomin najbolj vtisnili dve knjigi. Podivjana celina britanskega zgodovinarja Keitha Lowa ter Kontanimirane pokrajine Martina Pollacka, vašega kolega, dolgoletnega urednika nemškega Spiegla iz družine kočevskih Nemcev. Oba avtorja nas pozivata, da se soočimo z vojnimi grozodejstvi, Pollack pa gre še dlje, anonimnim umorjencem išče celo »dušo«, podobno kot vi s pozabljenimi ženskami iz bolj pretekle ali polpretekle zgodovine. Odpriva Ženska taborišča.

Ja, knjiga o ženskih taboriščih je seveda v tesni zvezi z mojim zanimanjem za represijo, varovanje človekovih pravic in tako dalje. Z mojim globokim odporom do represije. Pred padcem komunizma sem kot novinarka večkrat poskusila odpreti te teme, pa

se mi je zmeraj ponesrečilo oziroma sem za to plačala precejšnjo ceno. Partijska občutljivost za to je bila neizmerna. Česa vsega niso naredili, samo da to ne bi prišlo na dan! Primer? No, leta 1982 ali 1983 je bila odstavljena celotna ekipa tednika *Teleks*, z mano vred, ker smo načeli vprašanje represije, konkretno Nagodetovega procesa (s pomočjo ponatisa iz srbske knjige), za dobro mero pa je bil tu še ponatis članka o Djilasu (vzeli smo ga iz bosanskega tiska) ...

Med mnogimi intervencijami s samega vrha oblasti je bil tudi glas vrhovne sodnice, ki je zahtevala, naj se to neha. Sledilo je nekaj mučnih sestankov, kjer smo se bolj ali manj nečastno branili ... Tudi z neumnostjo, ja, meni je urednik svetoval, naj pač zaigram trapo ... Ej, pa sem jo, ne prvič in ne zadnjič v življenju ... No, po tistem sem si pa tudi rekla: Počakajte, ko bom velika, vam že še pokažem! Ja, moje delo za Angelo Vode, za zaprte ženske, za vso to neizmerno pokrajino zatiranja je gotovo v tesni zvezi s ponižanji, ki sem jih morala požreti.

Z Majo Weiss, ki je soavtorica in režiserka dveh filmov o Angeli Vode, igranega in dokumentarnega, bi srčno radi naredili še kaj na podobno temo. Ampak zdi se mi, da kakšnega posebnega zanimanja pri »merodajnih« za to ni.

»Končajmo že s tem,« mar ne? In če se vrnem k Podivjani celini, knjiga veliko pozornosti posveča obračunu med različnimi stranmi, ki so hotele svoj »posel« opraviti do konca. Po koncu vojne, ko se je zgodovina pisala kot mit o dobrih zmagovalcih in zlih poražencih; kot priložnost za zgraditev novega harmoničnega sveta. Brez travme. Konstruktivno. »Podivjani« pa so bili torej vsi, ne le Slovenci, Hrvati, Srbi ... Je to dovolj »olajševalna okoliščina« za slovo od tega zgodovinskega obdobja?

Te knjige nisem brala, ne morem kaj določnega reči. V glavnem pa, mislim, ustreza temu, kar sem že omenjala — da se ljudje po svetu zelo trudijo osvetliti nove, doslej zanemarjene vidike in mračne kote. Torej: Ne, gremo dalje, ker je samo prihodnost

važna. Raziskujemo dalje in gledamo tja, kamor nas naša senzibilnost usmerja.

Druga svetovna vojna je mit, ki ohranja Evropsko unijo pri življenju. Grožnja, da se ne bi vse to uničevalno nasilje ponovilo. Varovalka Evrope in sveta pa nekakšen brevir — neobvezujoča Splošna deklaracija o človekovih pravicah iz leta 1948. Kako je bila sprejeta pri nas?

Ko so pripravljali splošno deklaracijo o človekovih pravicah in ko so v Parizu na zasedanju OZN o tem glasovali, so vse vzhodnoevropske države igrale grdo vlogo. Za deklaracijo niso hotele glasovati in niso dvignile rok! Etabilirana levica se je vzdržala. Zakaj? Tedaj so trdili, da je vse skupaj samo buržuj-ska fašistoidnost. No, potem jim je bilo malo nerodno in so o tem molčali. Tiho so še danes. Ne poznam nobene domače raziskave na to temo, samo tuje, zahodne ... Pri nas se nihče noče ukvarjati s pojasnjevanjem, kako so se razvijali pogledi na svobodo besede, gibanja. In to omogoča, med drugim, mirno življenje hinavščine, ko tako imenovana levica lahko mirno trdi, da je izumila vse, kar je zares humanega in naprednega, medtem ko je tako imenovana desnica poosebljenje črne reakcionarnosti. Kar zadeva svobodo gibanja, svobodo preproste odločitve, da človek lahko premisli, kje bi živel, kam bi se izselil, poskusil kje drugje — tu v zgodovini sodobne Evrope nihče ni bil tako krut kot komunisti. Seveda ko so prišli na oblast. Dokler so bili preganjani ali v opoziciji, so vandrili po vsej Evropi ...

Ko še ni bila trdnjava, ob katero butajo vali ilegalnih priseljencev ... Se z njimi ne detabuizira še en mit stare celine, povezan s kolonialistično preteklostjo Evrope? S svojo hipokrizijo ustvarjamo nova množična grobišča s tisoči trupel brez imen. Prva reakcija: grozno je, neznosno, nečloveško ... Ves ta strašni polom na Bližnjem vzhodu tudi bolj osebno dojemam; ker sem nekaj časa živela tam, poznam stari Damask.

Najbolj preprost odgovor bi seveda bil, da žal dvigajo glave desničarske skupine, ki so po definiciji ksenofobne in rasistične. Pa so začele zidati trdnjavo Evropa in najbolj nesramne med njimi celo ograjo ... Resnici na ljubo je treba povedati, da je to daleč od kompleksne realnosti. V vzhodni Evropi, kjer smo skoraj pol stoletja živeli v preddverju utopije, ki so jo gojili komunisti, smo bili primorani živeti v bistveno bolj ksenofobnem okolju. Država sama je z vsem upravnim in represivnim aparatom skrbela za to, da so tujci in »vse nam tuje« ostajali v varni razdalji. Tudi kadar je bil pretok ljudi vsaj delno dopuščen, je bil skrbno policijsko nadziran, vsaka sumljiva poteza se je lahko grdo maščevala. No, glede begunske teme je pomembno poudariti, da nobena vzhodnoevropska država ni poznala pravice do azila, kar hkrati pomeni, da ni imela nobenih izkušenj z begunci oziroma, kakor danes rečemo (po mojem napačno), s prebežniki. Ni bilo ne zakonov, ne predpisov, ne izkušenj s sprejemi, integracijo, čisto vsakdanjim človeškim spoznavanjem, sodelovanjem ... nič. Vse to se je začelo urejati in dogajati šele po padcu komunizma. Vse vzhodnoevropske države so morale sprejeti ustrezne zakone in se začeti evropeizirati tudi v tem pogledu.

Pravica do svobode govora: bi si pripisali na platnico svoje beležnice »Jaz sem Charlie Hebdo«? Seveda, zgrožena sem bila nad pokolom v uredništvu Charlie in v židovski trgovini. Mislim, da muslimani nimajo pravice zahtevati od nas tistih standardov strahospoštovanja, ki smo jih Evropejci že zdavnaj presegli. Ker sem živela v Iranu, lahko še pristavim, da vem, kaj govorim in za kaj gre. Ja, tudi jaz sem Charlie, čeprav hkrati pošepnem, da je njihov tip humorja precej robot in strupen pa da je treba poznati politično situacijo v Franciji, da ga razumeš.

S čim se zdaj ukvarjate?

Poleti je izšla knjiga *Listi z roba*, katere avtorji smo štirje, a polovica besedila je mojega. Z Ireno Mislej

sva objavili korespondenco med Venom Pilonom in Izidorjem Cankarjem, poleg spremne besede. Po dveh letih raziskovanja sem izvedela toliko zanimivih stvari, da se s Cankarjem kar ne neham ukvarjati. Kos tega prizadevanja je viden tudi v tem koledarju. Toliko ljudi se je že ukvarjalo z Ivanom Cankarjem, nihče pa ni povedal, da je bil po vojni nacionaliziran. Da so njegovim sorodnikom, to je bratu Karlu in bratrancu, odvzeli vso Ivanovo zapuščino — rokopise, dokumente, fotografije, risbe, korespondenco — z odločbo slovenske vlade.

Zakaj?

Verjetno predvsem zato, da se z Ivanom Cankarjem ne bi več ukvarjali »farji«, pač pa marksistično izobraženi pisci partijci. Izidor je pred vojno vodil projekt Zbranih spisov Ivana Cankarja. Poskrbel je za izid 20 knjig v desetih letih! Po vojni so mu to preprečili.

Prihodnje leto bosta dve okrogli obletnici — Ivan se je rodil leta 1876, Izidor pa 1886 —, tako da bo priložnost za dodatno raziskovanje in predstavitev teh dveh pomembnih, zanimivih mož, no, mogoče tudi kakšne ženske ... Vem, da je na novo osvetljena podoba Karoline Cankar, to je tiste nesrečne Ivanove sestre, ki je skočila v Ljublanico in se utopila.

Marsikaj novega se da povedati. Zavzela sem se za to, da bi v zbirki *Album* Izidor Cankar dobil svojo knjigo — se pravi pošten portret, bogato ilustriran. Bil je tako vsestranski človek, da je prav osupljivo — duhovnik, ki je izstopil iz cerkve, literat, ki je nehal pisati leposlovje, literarni urednik, ki je ustvarjal pisatelje, ter univerzitetni profesor umetnostne zgodovine, diplomat, ki so ga odpustili. Poročil pa se je v družino Hribar, ki zadnje čase vzbuja veliko pozornosti in nam buri domišljijo ... Torej? Torej nas čaka še veliko dela!

Avgust 2015

(Marjana Lavrič, profesorica slovenskega jezika s književnostjo in diplomirana komparativistka, Ljubljana)

O NEMIH KRIKIH SPOLNE ZLORABE

Spolna zloraba je še vedno tabu tema, o kateri se premalo piše in govori. Ljudje na terapijah pogosto rečejo, da niti ne vedo točno, ali je šlo za zlorabo ali »samo za dotike«. Podobno marsikdaj tudi posledic, ki jih doživljajo takoj ali šele leta po dogodku, ne povezujejo s travmo, ampak se jim zdi, da so druge okoliščine glavni vzrok za njihovo počutje ali trenutno stanje. V prispevku bo najprej opisano, kaj se šteje za spolno zlorabo, predstavljene bodo najpogostejše posledice in opisani trije primeri v obliki zgodb, v katerih se kažejo vplivi in povezave trenutnega življenja s preteklim travmatičnim dogodkom.

KAJ JE SPOLNA ZLORABA

V splošnem pod spolno zlorabo spadajo neprosto-voljni spolni kontakti, pri katerih zlorabljeni služi kot spolni objekt za zadovoljevanje spolnih potreb ali želja storilca. Za spolno zlorabo sploh ni nujen fizični stik; dovolj je, da otroku nekdo razkazuje pornografijo, mu govori opolzke komentarje ter mu s tem vzbuja občutja gnusa, prezira, sramu, strahu in krivde. Spolna zloraba so tudi dotiki, ki so lahko zelo nežni, vendar nabiti z negativnim zlorabljačim vzdušjem. Enak dotik lahko v določenih okoliščinah pomeni zlorabo, v drugih pa ljubezen. Mati, ki otroku da svečko proti vročini v analno odprtino, to naredi s spoštljivo držo, z namenom, da bi mu pomagala, nima notranje drže, da bo otroka izkoristila — tu ne govorimo o zlorabi. Lahko pa gre za enako ali podobno dejanje, pri katerem je prisotna spolna vznburjenost odraslega, drža izkoriščanja, potešitve, zadovoljevanja lastnih potreb. V tem primeru govorimo o zlorabi. Ko definiramo spolno zlorabo, je pomembnejše, kaj otrok čuti in kako to doživi, kot pa zunanja merila in definicije.

Prisiljeni spolni odnos, kar v pogovornem jeziku ljudje imenujejo posilstvo, je samo ena od oblik spolne zlorabe. Žrtev vedno čuti, da je meja prekoračena in da nekaj ni prav. Storilec se vedno zaveda, in to zelo jasno, da je to, kar počne, vsekakor nesprejemljivo,

čeprav lahko celo reče: »Saj nisem nič takšnega počel.« Če bi bilo to »nič takšnega«, zakaj potem zlorablja na skrivnem in ne v javnosti?!

POSLEDICE SPOLNE ZLORABE

Posledic spolne zlorabe je zelo veliko in ljudje najpogosteje kar ne morejo verjeti, da ima »ena sama zloraba« lahko tako močan vpliv. Znaki, ki morda lahko opozarjajo na spolno zlorabo, so mnogi, vendar pa *ni vsak simptom nujno posledica omenjene travme*. Med najpogostejše neme krike pri otrocih pa zagotovo spadajo strahovi (strah pred umivanjem, občutek preteče zadušitve, strah pred dotikom ...), pogosta kronična somatska obolenja (glavoboli, prehladi, želodčne težave, astma ...), regresija v vedenju (otrok začne ponovno močiti posteljo), čustvena razdražljivost in preobčutljivost, moteno spanje, povezano z mnogimi strahovi, agresivno vedenje in nenadne težave v šoli, seksualizirano vedenje (otrok se začne pogosto samozadovoljevati, lahko na drugih otrocih ali na plišastih igračkah, njegove risbe kažejo, kaj se mu je zgodilo), nizka samopodoba, sram, krivda ... Kasneje v puberteti pa so ti nemi kriki lahko tudi vse vrste zasvojenosti, motnje hranjenja (anoreksija, bulimija, kompulzivno prenajedanje), promiskuitetno vedenje, poskusi samomora, pobeg od doma, depresija, panični napadi itd. V od-

rasli dobi se temu največkrat pridružijo še težave z zaupanjem partnerju, fizično nasilje, težave v spolnosti, nezvestoba, ločitev ... Pri tem je pomembno poudariti, da ni nujno, da se bodo posledice zlorabe pokazale takoj po sami travmi. Lahko se pokažejo čez nekaj mesecev, lahko celo let ali pa se nezavedno prenesejo naprej s staršev na otroke, vnuke, in ti doživljajo enaka čutenja in telesne senzacije, kot bi bili sami zlorabljeni, v resnici pa so živeli ob osebi, ki je imela to izkušnjo, a je ni nikoli predelala, temveč samo potlačila in živela naprej.

Vsak zlorabljeni lahko doživlja drugačne občutke, vsem pa je bolj ko ne skupno, da čutijo ogromno krivde, sploh v primerih, ko se niso branili, ko niso pobegnili ali ko so morda celo čutili, da se je njihovo telo odzvalo z neke vrste »ugodjem«. Dejstvo pa je, da žrtev nikoli ni kriva, ne glede na to, kako se je obnašala in kako je bila oblečena. Vedno je za to kaznivo dejanje odgovoren storilec. Večina žrtev med zlorabljanjem zamrzne, otopi in ne uspe pobegniti ali braniti se, to pa zato, ker se takrat v telesu sprožajo stresni hormoni; ti preplavijo del možganov (imenovan hipokampus), ki osebo posledično zablokira in povzroči negibnost (podobno kot lahko otrpne miš pred mačkom in ne more več pobegniti). Takrat ni mogoče zbežati. Če žrtev doživlja neke vrste »ugodje«, to ne pomeni, da ji je lepo ali da sodeluje, ampak samo kaže na to, da je njeno telo še toliko senzitivno, da se odziva na določene senzacije in dražljaje. Poleg krivde žrtve najpogosteje doživljajo tudi sram, gnus, počutijo se grde, nemočne in prestrašene. Zdi se jim, da jim nihče ne bo verjel, da so bile zlorabljene, sploh če je storilec nekdo, ki v javnosti deluje kot zelo ugledna oseba. Pri manjših otrocih je pogosto prisoten tudi strah, da jih bodo odrasli kaznovali, ker so bili nemoralni, še zlasti, če je spolnost tabu in se o njej ne govori. Le kako naj otrok spregovori o popolnoma neprimerni spolni izkušnji, ki se ji reče *zloraba*, ko pa marsikje niti mož in žena (odrasli), ki ju veže *ljubezen*, po več letih zakona ne zmoreta govoriti o tem, kaj jima je/ni všeč v spolnosti?!

TRI ZGODBE O SPOLNIH ZLORABAH IN NJIHOVIH POSLEDICAH NA ŽIVLJENJE ŽRTEV

Zgodbe govorijo o posledicah travme spolne zlorabe treh majhnih deklic, ki se kažejo kot različne stiske v njihovi odraslosti. *Prva* je vedno znova razočarana v ljubezni in obupuje nad moškimi, *druga* se bori z anoreksijo in doživlja pravo tesnobo in napade panike ob fantu, s katerim ne more biti ne skupaj ne narazen, *tretja* pa je svoje zamrznjene in potlačene občutke nezavedno prenesla na svojo hčerko, ki zdaj doživlja podobne stiske, kot bi bila sama žrtev spolne zlorabe.

SPOLNO ZLORABLJENA DEKLICA, KI SE PREBUJA V ODRASLI ŽENSKI

Ne spomnim se, kdaj se je začelo. Spomnim pa se, da je bilo pri nas doma popolnoma samoumevno in normalno, da sem spala med očetom in mamo, vse dokler ni mojega mesta zavzela mlajša sestra. Ko sem ležala med njima, se je noč za nočjo dogajalo, da me je oče božal in otipaval po vsem telesu. Občasno je prijel tudi mojo roko in jo pritisnil na svoj otrdeli spolni ud. Tako zelo me je navadil na te dotike in me prepričal, da to pomeni imeti nekoga rad, da se zvečer nisem mogla umiriti in zaspiti, vse dokler nisem zlezla na njegov del postelje in se je tam spet vse ponovilo. In kje je bila moja mama? Delala se je, da spi.

Že od malega sem globoko v sebi čutila, da nekaj ni v redu, vsako jutro me je bilo sram mami pogledati.

dati v oči, ker se mi je zdelo, kot da ji kradem moža, da o krivdi niti ne govorim, pa vendar je bila takrat to moja »najmočnejša uspavanka za lahko noč« ... Poleg tega je oče redno prihajal v kopalnico ravno takrat, kadar sem se jaz prhala. Zaklepanja in zapiranja vrat pri nas doma ni bilo ... Sprašujem se, ali je to počel tudi z mojima starejšo in mlajšo sestro, ali pa sem bila samo jaz nekaj »posebnega«. Če bi mi takrat kdo rekel, da je moj ati grd in pokvarjen, mu ne bi verjela. Danes pa, ko je za menoj toliko solz, trpljenja, neprespanih noči in razdrtih partnerskih zvez, vem, da to niso bile nedolžne igrice za lahko noč, ampak najbolj krute kriminalne zlorabe, ki nikoli ne bodo dovolj kaznovane!!!

Tina, Jana in Maja so »samo« tri izmed danes že odraslih žensk, ki jih je v otroštvu spolno zlorabil oče – tisti, ki bi mu morale zaupati ter ob katerem bi se morale počutiti varne ter sprejete in ljubljene, ne pa zlorabljene in razvrednotene v najglobljem človeškem smislu.

TINA NEZAVEDNO PRIVLAČI NEZVESTE MOŠKE

Tina je danes uspešna mlada zdravnica, ki jo imajo ljudje zelo radi. Bolniki o njej pogosto povedo, da ji ni odveč poslušati človeka v stiski in da zanj vedno najde tudi kako toplo besedo, tako da se počuti boljše, ko odhaja iz njene ambulante. Cele dneve, pa ne le dneve, tudi mesece in ne nazadnje ves svoj čas posveča delu. Za seboj ima kar nekaj grenkih izkušenj v partnerskih odnosih, saj je bila vedno znova prevarana in izdana. Prevaral jo je celo moški, za katerega je bila prepričana, da je drugačen od vseh drugih, moški, ki ji je govoril, da je ona ljubezen njegovega življenja, da si z njo želi imeti otroke in da bi se z njo rad čim prej poročil. Tina se je odločila, da se bo pred novimi razočaranji zavarovala tako, da ne bo nikomur več zaupala in bo ostala sama ... četudi za ceno, da ne bo nikoli mama. Že ob sami misli na starševstvo jo je namreč zelo strah, saj se boji, da ob tem, ko sama nikoli ni imela izkušnje,

kako je imeti nežno, razumevajočo in ljubečo mamo, ne bi zmogla biti dobra mama.

Jasno je, da Tina beži v delo. Vedno znova se tudi zaljubi v moške, ki jo izdajo in prevarajo. Ob tem čuti sram, gnus, jezo, nemoč in krivdo (*vse, kar je doživljala ob očetu in nezavedno potlačila, da je lahko preživela, a se sedaj prebuja v njenih partnerskih odnosih*). Zaradi vseh strahov in slabih izkušenj dvomi celo o sebi, o svoji ženskosti in ne verjame, da bi lahko bila dobra mama, saj sama nikoli ni okusila, kaj pomeni imeti varno zavetje mame.

JANA SE BOJUJE Z ANOREKSIJO IN ZASVOJENOSTJO Z ODNOSI

Jana že tretje leto bije bitke z anoreksijo, pred tem pa je svoje telo mučila z ostrimi predmeti vse do krvi in si zadajala boleče odprte rane. Ima fanta, ob katerem se pogosto počuti krivo, nesposobno, nevredno ljubezni, in kar jo najbolj boli, osamljeno in prezrto. Četudi si je že nekajkrat obljubila, da bo šla stran in prekinila ta nezdravi odnos, se vanj vedno znova vrača, saj pravi, da doživlja prave napade panike in tesnobe, kadar fanta ni ob njej, in da se v njegovem objemu vsaj za trenutek umiri, čeprav potem spet doživlja krivdo, nemoč, obup in pravo grozo. Vrtenje v začaranem krogu jo vsakič znova potre in ji vzbuja občutek, da ne bo nikoli boljše. O otrocih raje ne razmišlja, saj se že ob misli na nosečnost vsa trese in se ji zdi, da bi se ji zmešalo, ko bi se ji večal trebuh in bi v njem začutila novo življenje.

Jana z motnjami hranjenja zelo močno sporoča, da se ne zmore več »hraniti« s strahom, jezo, žalostjo, gnusom, prezirom ... in vsem, kar vedno znova doživlja v partnerskem odnosu, primarno pa je to čutila ob očetu, ki jo je kot majhno punčko spolno zlorabljal. Telo ne zmore več nositi bremena, hrana simbolično predstavlja čutenje. Preveč je vsega. Jana obenem nehote, a kot v transu začaranega kroga nadaljuje nasilje sama nad seboj, ki se je začelo v otroštvu. Svoje telo vidi kot grdo, umazano, nevredno

ljubezni. Z vsakim rezom ga želi čutiti, preusmeriti psihično bolečino na telesno, se na neki način »umiriti«, saj si kljub temu, da si želi, da bi se vse to nehalo, ne predstavlja več, kakšno bi bilo videti normalno, mirno življenje. Bolečina ji je že tako poznana in domača, da ne zna drugače funkcionirati, pa tega niti noče več. Še več, sovraži se tako. Tista mala punčka ni zmogla obvladati teže gnusa, prezira in vseh težkih čutenj, ki jih je z zlorabo dobila od očeta. Tista mala punčka je bila preplavljena z napadi panike in tesnobe, saj ni nikoli vedela, kdaj bo oče spet prišel k njej, in ni zmogla nikamor oditi, saj je zamrznila. Sploh pa, kam naj bi šla?! Tako se danes ne zmore izviti iz odnosa, ker se v njej prebujajo stiske iz otroštva. Mala punčka v njej kriči na pomoč, saj ne zmore več živeti, kot odrasla ženska pa ima vso moč, da bi šla naprej, a kaj ko je njeno telo ujeto v preteklosti ... Kot otrok je morala pred vsem svetom skrivati, da ne bi nihče opazil, kaj se ji dogaja, zato ob misli na nosečniški trebuh, ki ga ljudje prej ali slej opazijo, nezavedno začuti potlačeno stisko. V glavi ji odmeva: »Vsi bodo vedeli, da si imela spolne odnose. To pa je nekaj umazanega. Kriva si.« Žrtev nikoli in nikdar ni kriva, vedno je za zlorabo odgovoren storilec.

MAJA JE ZAMRZNJENA KOT ŽENSKA, MAMA IN ŽENA

Maja je edina izmed treh predstavljenih žrtev, ki ima otroka, in to celo dva, sina in hčerko. Za svoji dve sestri je prepričana, da se smilita sami sebi in da bi bil že čas, da se poročita in se začneta ukvarjati s svojimi otroki. Majin mož ima zelo odgovorno službo, zato za sprostitev pogosto obišče fitnes ali gre v savno. Maja pravi, da je srečna kot žena, čeprav možu o svojih občutkih le redko kaj pove, saj ga ne želi še s tem obremenjevati. Zadovoljna je že, če jo mož tu pa tam povpraša, kako je bilo v službi ter ali sta sin in hčerka pridna v šoli in ali dobivata dobre cene pa še o kakšnih tehničnih stvareh, kaj

več bi bilo po njenem mnenju že nerealno pričakovati. Verjame, da je recept za dober zakon to, da sama kot žena poskrbi za gospodinjska opravila in za otroka ter da je možu na voljo v spolnosti, kadar si jo zaželi. Kot mama pa pravi, da je zelo razočarana zlasti nad hčerko, ki kot najstnica veliko laže in se že od trinajstega leta zapleta v čudne zveze s starejšimi moškimi. Jezna je nanjo, ker so jo z zabav domov že večkrat pripeljali vinjeno, pri šestnajstih letih pa se je celo najedla tablet in so jo na urgenci komaj rešili, da ni umrla. Za sina pravi, da je bolj tih in zaprt ter da cele dneve presedi za računalnikom, tako da ona z njim nima nobenega dela.

V tem primeru je viden zelo pogost prenos spolne zlorabe na naslednjo generacijo. Maja je kot mama nezavedno potlačila svojo stisko in jo prenesla na svojo hčerko, tako da ta zdaj doživlja in *odigrava iste simptome, kot bi bila sama žrtev spolne zlorabe*. Mama sebe ne čuti kot ženske, v vsem se prilagaja moškemu svetu, je zamrznjena kot bitje s svojimi željami in potrebami, hčerka pa je žrtev vsega tega in je izpostavljena novim in novim zlorabam ter nosi vsa mamina nerazrešena čutenja.

ZLORABA PUSTI PEČAT, A NE ZAPEČATI

Opisani primeri so le kratki orisi, ki govorijo, da spolna zloraba vedno pusti pečat, lahko celo v drugi ali tretji generaciji. Razrešitev in predelava te boleče izkušnje, ki se nikoli ne bi smela zgoditi, pa lahko ljudem pomaga, da gredo bolj dostojanstveno naprej in da niso vse življenje žrtve novih krivic, izdajstev in stisk. Pot iz tega pekla je dolgotrajen proces, ki pa daje posamezniku možnost, da prav zaradi vsega tega postane bolj sočuten, razumevajoč in dober kot ženska/moški, partner ali roditelj.

(Dr. Tanja Repič Slavič, zakonska in družinska terapevtka, Ljubljana)

Fotografija Alenka Veber

Štefanija L. Zlobec

SPOMINČICA — SLOVENSKO ZDRUŽENJE ZA POMOČ PRI DEMENCI

SPOMINČICA — ALZHEIMER SLOVENIJA je neprofitna humanitarna organizacija. Leta 1997 jo je ustanovil dr. Aleš Kogoj, dr. med., specialist psihiatrije. Glavna naloga »Spominčice« je pomoč svojcem oseb z demenco, ki se pri skrbi za obolelega znajdejo v velikih težavah in so pogosto izpostavljeni izgorevanju.

Priporočilo Alzheimer Europe je, naj osebe z demenco ostanejo čim dlje doma, saj je zanje to najbolj humano, za družbo pa najceneje. Svojci so ob večletni skrbi za bolnika izpostavljeni velikim psihičnim, fizičnim in čustvenim obremenitvam ter izgorevanju, zato potrebujejo ustrezno podporo socialnih služb in servisov na domu. Takoj po diagnozi svojci potrebujejo posebno obravnavo in usposabljanje za samopomoč ter čim več informacij o poteku bolezni in spremljajočih težavah. S tem lahko bolniku in sebi zagotovijo čim bolj kvalitetno življenje, to pomeni, da oseba z demenco lahko ostane čim dlje aktivna in samostojna, da poskrbijo za njeno varnost in ji v razviti fazi bolezni nudijo celostno oskrbo.

Demenca je v družbi premalo prepoznavna, o njej se premalo ve in javno govori, ljudje se je sramujejo in še vedno je močno stigmatizirana. Demenca je bolezen in ne normalni del staranja. Čim bolje so vsi člani družbe seznanjeni z značilnostmi demence in čim bolje poznajo njene znake, tem lažje je bolezen prepoznana in osebe prej pridejo do diagnoze.

Spominčica izvaja program »Živeti z demenco v demenci prijaznem okolju«. Aktivnosti programa potekajo skladno s smernicami mednarodne organizacije Alzheimer's Disease International in Alzheimer Europe. Namenjene so svetovanju in v oporo svojcem in skrbnikom oseb z demenco, ozaveščanju javnosti o demenci ter izobraževanju stroke o demenci in pravilnem pristopu do bolnika. Aktivnosti programa so:

- **svetovalni telefon** za svojce **059 305 555** vsak delovni ponedeljek med 12. in 18. uro ter ob sredah in četrtek med 12. in 15. uro;
- **skupine za samopomoč** svojcem, ki skrbijo za osebe z demenco v domačem okolju in nudijo svojcem pod vodstvom strokovnjaka čim prej po diagnozi kar največ potrebnih informacij za samopomoč: o poteku bolezni, težavah, ki bolezen spremljajo, in o negi ter ukvarjanju z osebo z demenco. Skupine delujejo po vsej Sloveniji.
- **posvetovalnica**, ki obolelim za demenco in njihovim svojcem nudi osebni pogovor in svetovanje;
- **Alzheimer Cafe**, strokovna predavanja in neformalna srečanja oseb z demenco in njihovih svojcev v sproščenem okolju (kavarne, knjižnice ...), z namenom informiranja in ozaveščanja svojcev in javnosti o demenci, izmenjave izkušenj o samooskrbi ter pogovora s strokovnjakom. Skupine delujejo po vsej Sloveniji.
- skupine **Ne pozabi me**, ki svojcem in drugim, ki skrbijo za bolnike z demenco, nudijo strokovna predavanja, da bi jih izobrazili o demenci in jih usposobili za vsakodnevno življenje, komunikacijo in aktivno ukvarjanje s temi osebami
- **izobraževanja Demenci prijazno okolje** (program Alzheimer Europe), ki so namenjena javnim delavcem in drugim, ki so v stiku z osebami z demenco;
- **družabništvo osebam z demenco na domu**: nudenje družabništva osebam z demenco na njihovem

domu in usposabljanje prostovoljcev; cilj je izboljšati kakovost življenja oseb z demenco in njihovih svojcev ter zmanjšati njihovo socialno izključenost; — glasilo **Spominčica** in gradivo za ozaveščanje javnosti o demenci.

Petindvajseta konferenca Alzheimer Europe je bila od 2.—4. septembra 2015 v Cankarjevem domu. Več o aktivnostih Spominčice si lahko preberete na njihovi spletni strani: www.spomincica.si.

SLOVENSKO ZDRUŽENJE ZA POMOČ PRI DEMENCI

— **SPOMINČICA, ALZHEIMER SLOVENIJA**

Linhartova cesta 13, 1000 Ljubljana

Telefon 01 256 51 11

Uradne ure naše informativne pisarne so vsak delovnik od 10. do 15. ure.

info@spomincica.si

www.spomincica.si

DEMENCA NI NORMALNI DEL STARANJA, JE BOLEZEN!

Demenca je kronična napredujoča bolezen, ki prizadene možganske celice, odgovorne za spomin, mišljenje, orientacijo, razumevanje, računske in učne sposobnosti, sposobnosti govornega izražanja ter presoje. Najpogostejša oblika demence je Alzheimerjeva bolezen, ki jo ima več kot 65 2/3 bolnikov z demenco.

PRVI ZNAKI DEMENCE SO:

- 1) postopna izguba spomina,
- 2) težave pri govoru (iskanje pravih besed),
- 3) osebnostne in vedenjske spremembe,
- 4) upad intelektualnih funkcij, nezmožnost presoje in organizacije,
- 5) težave pri vsakodnevnih opravilih,
- 6) iskanje, izgubljanje in prestavljanje stvari,
- 7) težave pri krajevni in časovni orientaciji,
- 8) neskončno ponavljanje enih in istih vprašanj,
- 9) spremembe čustvovanja in vedenja,
- 10) zapiranje vase in izogibanje družbi.

Prostovoljci Spominčice - družabniki za osebe z demenco, so na konferenci sodelovali kot pomočniki za osebe z demenco, ki so se udeležile konference.

Vsakdo lahko pri sebi občasno opazi katerega ali katere od naštetih znakov, kar pa ne pomeni, da ima demenco! Pri osebah z demenco se zgornji znaki pojavljajo zelo pogosto, po 10- in večkrat na dan.

KOMUNIKACIJA Z OSEBO Z DEMENCO

Potreba po komunikaciji je ena od osnovnih človekovih potreb in ni pomembna le za kakovost življenja, ampak tudi za ohranjanje identitete. Komunikacija ni le govor, velik del sporazumevanja poteka na nebesedni ravni, z govorico telesa.

Alzheimerjeva bolezen in druge oblike demence sčasoma prizadenejo predvsem besedno komunikacijo. Otežena komunikacija spravlja v stisko tako osebo z demenco kot tiste, ki zanje skrbijo. Komunikacija z osebo z demenco zahteva potrpežljivega, zavzetega in strpnega poslušalca in opazovalca.

DEMENCA IN GOVOR

Težave z govorom se kažejo pri večini oblikah demence. Eden prvih znakov demence je pozabljanje posameznih besed — v začetku najpogosteje imen oseb in krajev, poimenovanj stvari in dogodkov — ter ponavljanje enih in istih vprašanj in zgodb. Poka-

žejo se tudi težave pri sporočanju čustev in občutij, nelagodja in tudi bolečine. V poznejših fazah boleznih besedna komunikacija pogosto ni več mogoča.

KAKO GOVORIMO Z OSEBO Z DEMENCO

- Govorimo jasno in umirjeno.
- Govorimo nekoliko počasneje in glasneje kot običajno, a ne pretiravajmo.
- Uporabljamo kratke, preproste stavke.
- Z bolnikom nikoli ne govorimo kot z majhnim otrokom!
- Pomaga tudi humor — skupaj se nasmejmo ne sporazumom in napakam.
- Pogovarjamo se v okolju, kjer je čim manj motenj (TV, radio, telefon, hrup ...).

O ČEM GOVORIMO Z OSEBO Z DEMENCO

- Bodimo pozitivni.
- Ne sprašujemo preveč stvari hkrati. Zastavljajmo predvsem »zaprta« vprašanja, na katera je odgovor »da« ali »ne«.
- Če nas oseba z demenco ne razume, ne bodimo nestrpni in ne ponavljajmo vprašanja, ampak poskusimo vzpostaviti stik kako drugače (napišemo na list papirja, pokažemo s kretnjami ...).
- Kadar oseba z demenco uporabi napačno besedo ali pa se besede ne more spomniti, skušajmo uganiti, kaj misli, a ji svojih besed ne vsiljujmo in je ne popravljajmo.
- Kadar nam oseba z demenco pripoveduje nekaj, za kar vemo, da ni resnično, ji ne nasprotujmo, ampak skušajmo pogovor speljati v drugo smer.

KAKO POSLUŠAMO OSEBO Z DEMENCO

- Poslušamo zavzeto in pogovor spodbujamo.
- Kadar nismo prepričani, ali smo povedano pravilno razumeli, vprašamo še enkrat in smo pozorni tudi na telesno govorico, še zlasti na obrazno mimiko.
- Če je oseba z demenco potrta, je ne odpravimo, češ bo že bolje, ampak ji dopustimo, da nam po-

kaže, kaj občuti.

- Eden izmed izrazitih simptomov demence je izguba kratkoročnega spomina, zato tudi na druge načine preverimo, ali tisto, kar oseba pravi, tudi res drži.

NEBESEDNA GOVORICA OSEBE Z DEMENCO IN TELESNI STIK Z NJO

- Prepričajmo se, ali nas bolnik posluša in ali nas tudi dobro vidi.
- Oseba z demenco vedno in do konca prepozna nebesedna sporočila. Hitri gibi in napet izraz na obrazu jo lahko zbegajo in vznemirijo.
- Nebesedna govorica naj bo vedno skladna z našimi besedami.
- Nikoli ne stojimo preblizu tistega, s katerim govorimo, in se ne sklanjajmo nadenj. Spoštujmo osebni prostor.
- Svojo skrb in čustva pokažimo tudi z dotiki. Stisk roke ali objem prek ramen pogosto povesta več kot besede.

DRUGI NASVETI

Veliko ljudi, starejših od 70 let, slabše sliši in vidi. Če sumite, da je tudi to vzrok za težave pri komunikaciji, se posvetujte z družinskim zdravnikom.

NASVETI ZA TISTE, KI SKRBIJO ZA OSEBO Z DEMENCO

Skrb za bližnjega izčrpa še tako močnega človeka. Če skrbite za osebo z demenco, morate poskrbeti tudi za svoje zdravje in blaginjo. Skrb za nekoga, ki ne zmore skrbeti zase, človeka po eni strani bogati, po drugi pa zanj pomeni hud stres. Pomoč nekoga, ki skrbi za svojega bližnjega, se ne more meriti v denarju, dejansko pa ima lahko visoko ceno, in stres pri skrbnikih je zelo pogost. Telesni in duševni stres, ki ga doživljajo skrbniki, lahko pošteno okvari njihovo zdravje.

Veliko skrbnikov živi v prepričanju, da morajo prav vse opraviti sami, kar pa je narobe. Izkoristite mo-

žnosti, ki so na voljo in vam bodo v oporo pri skrbi za bližnjega. Zapomnite si: če ne boste poskrbeli zase, prav kmalu ne boste zmogli več skrbeti za drugega.

KAKO SE SPOPADAMO S STRESOM

Čustvena in telesna obremenjenost, povezani s skrbjo za drugega, načneta še tako odpornega človeka. Zato je pomembno, da izkoristite oblike pomoči, ki so na voljo. Strategije, ki so navedene spodaj, so pomagale že mnogim.

- Sprejmite pomoč. Sestavite spisek opravil, pri katerih vam lahko pomagajo drugi. Nekdo bo lahko na primer nekajkrat odpeljal bolnega na sprehod. Nekdo drug bo šel namesto vas nakupovat ali pa bo kaj skuhal.
- Osredotočite se na tiste oblike pomoči, pri katerih ste dejansko lahko koristni. Ne dovolite, da vas preplavijo občutja krivde. Ta so povsem običajna, a razumeti morate, da »popolnega« skrbnika preprosto ni. V danem trenutku naredite vse, kar zmorete. Ni treba, da je vaše stanovanje popolno, in nikogar ne bo motilo, če več dni ne boste pospravljali. In nikar se ne počutite krive, če poprosite za pomoč.
- Povežite se s kom. Organizacije, kot je na primer Spominčica — Alzheimer Slovenija, organizirajo izobraževanja na temo demence; v Ljubljani takšno izobraževanje z naslovom *Ne pozabi me* poteka vsako leto spomladi in jeseni.
- Pridružite se skupini za samopomoč. Taka skupina je odličen vir pomoči in nasvetov, morda boste tam tudi našli nove prijatelje ali znance. Skupine za samopomoč v okviru lokalnih enot Spominčice delujejo po vsej Sloveniji.
- Udeležujte se predavanj v okviru Alzhemier Caffeev po vsej Sloveniji; tam boste ob neformalnem druženju v neformalnem okolju ob prisotno-

sti strokovnjaka zagotovo izvedeli kaj koristnega ter izmenjali izkušnje z ljudmi, ki jih tarejo podobne skrbi in problemi.

- Ob akutni stiski pokličite na SOS-telefon, kjer svetujejo prostovoljci, ki imajo po večini tudi sami izkušnje z osebo z demenco.
- Ohranjajte in vzdržujte svojo socialno mrežo. Zaradi prezaposlenosti nikar ne prekinite stikov s prijatelji in sorodniki. Vsak teden si nekaj časa vzemite za druženje s prijatelji. Pojdite na sprehod. Če je le mogoče, preživljajte svoj čas tudi zunaj doma. Potrdilo se je, da je prav trden podporni sistem najučinkovitejše orožje v boju proti stresu, povezanem s skrbjo za osebo z demenco.
- Postavite si osebne cilje »za lastno zdravje«. Odločite se, da boste vsak dan nekaj časa posvetili telesni aktivnosti. Poskrbite tudi za to, da se boste od časa do časa zares dobro naspali. Tudi zdrava prehrana je izredno pomembna.
- Obiščite zdravnika. Opravite osnovne preiskave in se cepite, na primer proti gripi. Zdravniku vsekakor povejte, da skrbite za obolelo osebo, ter mu razkrijte svoje stiske in skrbi.

(Štefaniya L. Zlobec, Slovensko združenje za pomoč pri demenci — Spominčica, Alzheimer Slovenija)

Fotografije Arhiv Slovenskega združenja za pomoč pri demenci

Kajetan Gantar

AKAD. DR. PRIMOŽ SIMONITI

Ob osemdesetletnici

Ko je Sovrè v predgovoru k svojemu prvemu prevodu, k Sofoklovemu Kralju Ojdipu — od tega bo že kmalu sto let —, slovenski javnosti predstavil lik *Poslednjega humanista*, si najbrž ni predstavljal, da bo ta naziv nekoč upravičeno zaslužil eden zadnjih med njegovimi učenci, Primož Simoniti, ki se je jeseni 1954 vpisal na študij klasične filologije. Sovre je še lahko spremljal ves njegov študij in tudi še recenziral njegovo prvo objavo, prevod Spinozove *Etike*, in ob nekem mestu, ki ni bil v skladu z njegovim jezikovnim posluhom, z očetovsko dobrohotnostjo pripisal: *Et tu, mi Brute!*

Tudi si Sovrè ni predstavljal, da bo njegov učenec besedi *humanist*, ki je v ušesih takrat prevladujočih *realcev* imela pridih nečesa preživelega, dal svež lesk in sijaj, drugačen od groteskne pojave *poslednjega humanista* v omenjenem pregovoru. In tudi ni slutil, da bo njegov učenec iztrgal iz pozabe vrsto humanistov slovenskega rodu, da bo izbrskal iz arhivov in drugih težko dostopnih virov o njih kup dragocenih življenjepisnih podatkov, se vživljal v usode vsakega od njih in v sebi podoživljal njihove duhovne podvige in iskanja, od skepse in agnosticizma do poudarjanja in osmišljanja pozitivnih vrednot. Iz tega humusa je nato zrasla Simonitijeva doktorska disertacija, ki je po uspešnem zagovoru že naslednje leto izšla pri Slovenski matici v knjigi z naslovom *Humanizem na Slovenskem in slovenski humanisti do srede XVI. stoletja* (1979). Knjigo lahko označimo kot mladostno mojstrovino, zapolnila je bolečo vrzel in odprla novo, dotlej prezrto poglavje v periodizaciji slovenske književnosti, prejela pa je tudi takratno najvišjo nacionalno znanstveno nagrado in spodbudila vrsto poglobljenih ocen, ne samo v domači javnosti, ampak tudi v mednarodnih krogih. O njeni nepogrešljivosti in še vedno živi aktualnosti

priča podatek, da je izšla po treh desetletjih tudi v nemškem prevodu na Dunaju (2008), kot edicija prestižne Avstrijske akademije znanosti.

Skrajna preciznost in trajna odmevnost Simonitijeve monografije ni plod golega naključja, ampak rezultat načrtne in vztrajne delovne discipline, ki je črpala iz žilavosti njegovega rodu. Njegovega očeta, zdravnika dr. Alojzija Simonitija, je usoda in narodna zavednost pod nasiljem fašizma odtrgala od njegovih goriških korenin, tako da je leta 1931 zbežal iz Gorice v Jugoslavijo, kjer ga je pot nazadnje zanesla v Slovenj Gradec. Tu ga je čez deset let čakalo še hujše nasilje nacizma; zapustiti je moral družino in iti na zdravniško delo v Breslau (dan. Wrocław) v Šleziji. Najbrž ni bil edini preganjani domoljub, ki ga je »ljudska oblast« po vrnitvi iz izgnanstva šikanirala in celo vtaknila v zapor, od koder pa je bil na srečo kmalu izpuščen. Vso to družinsko odisejado je javnosti predstavil Primožev starejši brat, nedavno umrl Jurij Simoniti, po poklicu (tako kot oče) zdravnik, ki je v slovenjgraškem muzeju pred leti priredil razstavo *Na poti v neznano* (s podnaslovom *Nemška okupacija Slovenj Gradca v luči correspondence družine Simoniti*). Ob razstavnem gradivu podoživljamo aristokracijo duha Simonitijevega

Akad. prof. Primož Simoniti

Foto Tomi Lombar, Fotodokumentacija Dela

rodu, ki se kljub črnogledim izgledom ni pogrezal in izgubljal na dnu cinizma in nihilizma, ampak je ne glede na ceno in neodzivnost pridobitniškega okolja vztrajal pri obrambi pozitivnih kulturnih in moralnih vrednot.

Ob vsej zvestobi do slovenstva in še posebej do slovenjgraške polis, v kateri je jubilent odraščal, in navezanosti nanjo, nad katero je dominirala zbiraljska vnema in markantna osebnost župnika Jakoba Sokliča, pa je čutil potrebo, da si po maturi na mariborski klasični gimnaziji in po študiju na ljubljanski univerzi razširi evropska obzorja, najprej kot štipendist z enoletnim izpopolnjevanjem na univerzi v Münchnu in nato s krajšimi študijskimi bivanji na dunajski univerzi in v vatikanski biblioteki. Ob tem pa se mu je s prirojenim čutom bibliofila najvišji znanstveni met vendarle posrečil na domačih tleh, ko je med zakladi naše Narodne in univerzitetne knjižnice odkril dotlej še neobjavljen latinski rokopis z naslovom *Responsio contra Apologiam Philippi Melanchthonis* (*Odgovor na Zagovor Filipa Melanhtona*). Gre za obsežno polemično razpravo avguštince Arnoldija da Ussingena, ki se je pogosto omenjala v literaturi o Melanhtonu, enem najvidnejših humanistov iz časa reformacije, ki so mu dali vzdevek *praeceptor Germaniae* (*učitelj Nemčije*), a je veljala za izgubljeno. Naš jubilent je rokopis s temeljito študijo

in z izčrpnimi opombami objavil v ugledni znanstveni seriji Cassiciacum v Würzburgu, v impozantni knjigi, ki obsega 750 strani in jo je laskavo ovrednotila vrsta najbolj kompetentnih domačih in tujih raziskovalcev humanizma.

Kljub priznanjem, ki jih je bil deležen z nastopi in objavami v tujini (med njimi bi lahko omenili še vrsto gostujočih predavanj na tujih univerzah in referate na mednarodnih simpozijih), pa se jubilent slovenstvu in slovenski kulturi ni izneveril, ampak se v njej uveljavil kot požrtvovalen organizator, med drugim kot predsednik univerzitetnega odbora za študentske Prešernove nagrade, predsednik Društva za antične in humanistične študije Slovenije, šest let (1988–1994) kot predsednik Slovenske maticice. Junija 2001 je bil izvoljen za člana SAZU, kjer je več let opravljal funkcijo tajnika razreda za filološke in literarne vede.

Uveljavljal se je tudi kot zanesljiv in tenkočuten prevajalec. Začel je s prevodi zahtevnih latinskih filozofskih besedil, poleg že omenjene Spinozove *Etike* posebej izstopajo Descartesove *Meditacije* in Avguštinov mladostni polemični traktat *Proti akademikom* (*Contra Academicos*). Nadaljnje priljubljeno področje njegove prevodne ustvarjalnosti je *antični roman*, kjer je mojstrsko slovenil najimennitnejše primere tega svojevrstnega literarnega žanra: Petronijev *Satirikon*, Heliodorove *Etiopske zgodbe*, Apulejeve *Metamorfoze*, in za te prevode kot najvišje prevajalsko priznanje dvakrat prejel Sovretovo nagrado (1973 in 1982).

Za najbolj inovativno smer njegovega prevajalstva pa veljajo dela, v katerih si je prizadeval preseči tradicionalne okvire klasične antike in naši javnosti posredovati pomembna besedila srednjeveške, humanistične in poznejše latinščine, npr. *Carmina Burana*, *Apes Operosorum*, *dnevnik Pavla Santonina*. Krono vseh teh prizadevanj pa pomeni *Srednjeveški cvetnik* (2000), dvojezična antologija srednjeveške latinske lirike, ki predstavlja v izvirniku in v prevodu več kot sto pesmi različnih žanrov iz raznih

stoletij in različnih kulturnih okolij. Antologija je z vidika nacionalne kulture še tem pomembnejša, ker ne predstavlja samo srednjeveške lirike v širšem evropskem okviru, ampak odkriva tudi doslej neznane primere in odmeve latinske ustvarjalnosti na Slovenskem. Poleg poetične vrednosti, ki prese- neča z uglašenim slovenjenjem zahtevnih metričnih obrazcev, pa ima delo tudi znanstveno težo, saj v komentarju tenkočutno interpretira kulturnozgo- dovinska ozadja, pa tudi strukturalne, stilistične in ritmične finese srednjeveške lirike. Tako je ju- bilant tudi s to antologijo v slovenski medievali- stiki zaoral ledino.

In ne nazadnje naše predstavitve ne moremo končati, ne da bi omenili jubilentovo dolgoletno požrtvovalno pedagoško in mentorsko dejavnost. S ciklusi svojih univerzitetnih predavanj in semi- narjev je v času in okolju, ki je bilo temu vse prej naklonjeno, spodbudil in oblikoval lepo število mlajših perspektivnih, predanih in razgledanih študentov. In ti nikakor ne bodo — kot se je bal naš legendarni akademski učitelj Sovrè — *poslednji*, ampak po Simonitiju rajši naši *naslednji humanisti*.

(Akad. dr. Kajetan Gantar, dr. literarnih znanosti,
klasični filolog in prevajalec, upokojeni redni profesor
na Filozofski fakulteti v Ljubljani)

Mihaela Koletnik in Marko Jesenšek

AKAD. RED. PROF. DR. ZINKA ZORKO

Ob osemdesetletnici

Akademikinja redna profesorica dr. Zinka Zorko sodi v generacijo slovenskih slavistov, ki je po Ramovšu, Logarju in Riglerju utrdila temelje slovenske dialektologije. Znanstveni nemir, zavezanost očetovi in materini misli so ji začrtali znanstvenoraziskovalno pot, na kateri s posebno predanostjo, ki jo pogosto žene srce in ne le suhoparni znanstveni razum, odkriva posebnosti domačih koroških govorov ter štajerskih in panonskih narečij v primerjavi z normo in predpisi slovenskega knjižnega jezika.

Akademikinja Zinka Zorko sodi v generacijo slo- venskih slavistov, ki je po Ramovšu, Logarju in Ri- glerju utrdila temelje slovenske dialektologije. Rodila se je 24. februarja 1936 na Spodnji Kapli na Kozjaku. Maturirala je na Drugi gimnaziji v Mariboru, slavi- stiko pa študirala na Filozofski fakulteti v Ljubljani, kjer sta jo v narečjeslovje uvajala profesorja dr. Tine Logar in dr. Jakob Rigler. Leta 1961 je diplomirala iz slovenščine in ruščine ter za diplomsko nalogo *Go- vor Kaple na Kozjaku* prejela študentsko Prešernovo nagrado. Po diplomi je deset let poučevala sloven- ščino v Šolskem centru na Ravnah na Koroškem in ruščino na ravenski gimnaziji. Profesorska pot jo je nato vodila v Maribor, na tedanjo Pedagoško aka- demijo, kjer se je leta 1971 zaposlila kot asistentka za slovenski jezik; na svoji nadaljnji poklicni poti je odločilno prispevala k ustanavljanju visokošolskega študija slovenistike v Mariboru. Ob napornem pe- dagoškem delu (dopoldne je predavala knjižni jezik, historično slovnico in dialektologijo rednim štu- dentom, popoldne pa še študentom ob delu) je pod mentorstvom akademika prof. dr. Tineta Logarja leta 1977 magistrirala s temo *Koroški govori na se- vernem Pohorju zahodno od Ruš do Vuzenice*, leta 1986 pa si je z uspešnim zagovorom doktorske diser- tacije z naslovom *Koroški govori Dravskega obmej- nega hribovja od Ojstrice do Duha na Ostrem vrhu*

pridobila naslov doktorice jezikoslovnih znanosti. Leta 1986 je postala docentka za slovenski jezik, leta 1991 izredna, leta 1996 pa redna profesorica za dia- lektologijo in zgodovino slovenskega jezika. Zaradi njenih raziskovalnih dosežkov jo je Slovenska aka- demija znanosti in umetnosti leta 2003 izvolila za izredno, leta 2009 pa za redno članico Razreda za filološke in literarne vede. Po upokojitvi leta 2003 ji je Univerza v Mariboru za izredno uspešno znan- stveno in pedagoško delo podelila častni naslov za- služne profesorice.

Najpomembnejše področje znanstvenorazisko- valnega zanimanja profesorice dr. Zinke Zorko je slovenska dialektologija, še posebej koroški, štajer- ski in panonski prostor, v katerem je bilo na narečni karti Slovenije pred njenim nastopom veliko belih lis. Svoje raziskave zavestno in načrtno usmerja v še nezapisane govore, izčrpno in podrobno anali- zira njihove glasoslovne, oblikoslovne in skladenj- ske posebnosti, zbira narečno besedje ter z novim gradivom ohranja bogato slovensko narečno dedi- ščino in ugotavlja posebnosti v njenem razvoju. Za- stavljenih nalog se vedno loteva z veliko odgovor- nostjo, s prirojenim občutkom za jezik, s temeljito znanstvenoteoretično predpripravo, z natančno in podrobno raziskavo na terenu ter zrelo, odgovorno in poglobljeno analizo zbranega gradiva.

Dosedanje raziskovalno delo — njena bogata znanstvena bibliografija obsega 593 enot, med njimi več kot 100 izvirnih znanstvenih člankov, prispevkov na konferencah in samostojnih znanstvenih sestavkov v monografijah ter tri znanstvene monografije *Narečna podoba Dravske doline* (Maribor, 1995), *Haloško narečje in druge dialektološke študije* (Maribor, 1998) ter *Narečjeslovne razprave o koroških, štajerskih in panonskih govorih* (Maribor, 2009) — dokazuje njeno široko in poglobljeno dialektološko razgledanost, vsestransko dejaven odnos in zavzetost do jezika pa odločilno prispevata k razvoju, popularizaciji in uzaveščenju dialektološke stroke med študenti, učitelji in znanstveniki doma in po svetu.

V obsežni znanstveni monografiji *Narečna podoba Dravske doline* (1995) je akademikinja prof. dr. Zinka Zorko predstavila izsledke obsežnih dialektoloških raziskav koroškega vokalizma, konzontizma in morfologije na severnem Pohorju od Ruš do Vuzenice in v Dravskem obmejnem hribovju od Ojstrice nad Dravogradom do Duha na Ostrem vrhu. Z natančno monografsko obdelavo vseh raziskanih govorov na glasoslovni, oblikoslovni, skladenjski in leksikalni ravnini je dokazala, da sega temeljni vzhodnokoroški podjanski samoglasniški sestav, ki se ohranja v severnopohorsko-remšniškem narečju, na vzhodu v Dravsko dolino do Fale in Ruš. Knjigo odlikujejo natančni znanstveni zapisi govorov v Dravski dolini, nova dialektološka spoznanja prostora, v katerem se stikata koroška in štajerska narečna skupina, ter poglobljena analiza in sinteza zbranega gradiva.

V drugi monografiji *Haloško narečje in druge dialektološke študije* (1998) je na podlagi raziskav fonološke, morfološke in skladenjske ravnine vzhodnih, srednjih in zahodnih haloških govorov potrdila Logar-Riglerjevo uvrstitev haloškega narečja v panonsko narečno skupino. Poudariti je treba, da gre za prvo celostno predstavitev haloškega narečja v zgodovini slovenske dialektologije. V monografiji

Akad. red. prof. dr. Zinka Zorko

Foto Alenka Veber

namenja pozornost tudi drugim panonskim narečjem, in sicer vzhodnim in zahodnim prleškim govorom (Radomerščak, Gomila pri Kogu, Biš), ter mednarečnim prepletanjem v avstrijskem Radgonskem kotu (Žetinci), osvetljuje pa tudi narečne prvine v knjižnem jeziku 19. in 20. stoletja (Volkmer, Dajnko, Ivanocy, Voranc). Monografija odpira novo poglavje pri raziskovanju slovenskega narečnega prostora v stiku z nemščino, madžarščino in hrvaško kajkavščino, saj je v slovensko dialektologijo uvedla primerjavo posameznih ravnin narečnega jezikovnega sestava v stiku s slovensko knjižno normo ali s tujimi jeziki; raziskovalna metodologija primerjalnega jezikoslovja se je v dialektologiji tako uveljavila na področju glasoslovja, oblikoslovja in besedja.

Natančni analizi posameznih govorov v koroški, štajerski in panonski narečni skupini na vseh jezikovnih ravlinah je posvečena tudi njena tretja znanstvena monografija z naslovom *Narečjeslovne razprave o koroških, štajerskih in panonskih govorih*. Z raziskavo mislinjskega govora je prof. dr. Zorkova dokazala, da ta spada k južnopohorskemu štajerskemu narečju in ne h koroškemu mežiškemu, kot je to označeno na karti slovenskih narečij, z razi-

skavo govora Strojne na Koroškem pa je potrdila pravilnost Logar-Riglerjeve uvrstitve tega govora v koroško podjansko narečje; dokazala je, da je glasoslovna podoba strojnega govora enaka kot v podjanskem narečju na avstrijski strani, le da so se pod vplivom štajerske narečne skupine izgubila tonemska nasprotja. Upoštevala je medjezikovne vplive v slovenskih obmejnih narečjih je prva odkrila in razložila močnejše slovenske vplive na obmejne nemške štajerske govore, tovrstna raziskovanja pa je usmerila še na obmejna slovensko-hrvaški prostor (Bizeljsko, Rogatec, Hum na Sutli), za katerega ugotavlja štajersko-panonsko zahodnohaloško-hrvaško kajkavska narečna prepletanja, ter slovensko-madžarski prostor (Porabje). Njene več kot dvajsetletne obsežne, sistematične in poglobljene terenske raziskave arhaičnega prekmurskega goriškega podnarečja v Porabju na Madžarskem, ki je bilo v preteklosti premalo raziskano, zapostavljeno in izpostavljeno močni madžarizaciji, kažejo, da je slovensko narečje danes ohranjeno v sedmih vaseh med slovensko državno mejo in Monoštrom; osvetljuje zgodovinske, politične, kulturne, jezikovne in literarne razmere v slovenskem Porabju od naselitve do danes, še posebej pa se posveča izvirnemu soočanju knjižne norme in narečja v prvem porabskem narečnem romanu *Garabončijaš — Črnošolec* avtorja Franceka Mukičiča. Monografija je pomemben prispevek v teoretično zakladnico analiz slovenskih narečij, saj ugotavlja razširjenost posameznih narečij in narečnih prepletanj, nastajanje nadnarečij in vmesnih govorov iz geografskih in socialnih vzrokov.

Bogato znanje in modrost izkušene učiteljice odlikujeta tudi pedagoško delo akademikinja Zinke Zorko. Več kot tri desetletja je študentom razlagala temeljna znanja iz slovenskega knjižnega jezika, zgodovine slovenskega glasoslovja, oblikoslovja in slovenske dialektologije, ki je ves čas ostajala njena največja ljubezen. Mnogim generacijam slavistov je znala s svojim predavateljskim darom in žarom viliti ljubezen do slovenščine, ki ji je, kot je nekoč sama

zapisala, darovala in ji še daruje svoje življenje. Dialektologijo je razen na mariborski univerzi deset let predavala tudi na Filozofski fakulteti v Ljubljani (od leta 1986), tedenska ciklična predavanja iz slovenskega jezika pa je imela še na Visoki učiteljski šoli v Sombotelu na Madžarskem. Študente je znala pritegniti z živahnimi in zanimivimi predavanji, dopolnjenimi z zvočnimi zapisi slovenskih govorov, zadnja leta tudi z dialektološkimi filmi, ki so pomembna novost na področju dialektologije, ter delom na terenu, s čimer je dialektologijo prenesla iz »suhoparnih akademskih okvirov« med študente. Pod njenim mentorstvom ali somentorstvom je do danes nastalo sto petindvajset diplomskih nalog, sedem magisterijev in pet doktoratov.

Akademikinja Zinka Zorko je zadnjih trideset let odločilno sooblikovala mariborski univerzitetni prostor, najprej kot predavateljica na Pedagoški akademiji, nato pa kot vodilna profesorica slovenskega jezika na Pedagoški fakulteti, nadalje kot predstojnica Oddelka za slovanske jezike in književnosti, ki ga je pomladila z več mladimi raziskovalci, asistenti, docenti in profesorji, prodekanka fakultete in prorektorica Univerze v Mariboru za področje habilitacij in knjižnično-informacijskega sistema. Sodelovala je pri preraščanju Pedagoške akademije v Pedagoško fakulteto kot članica republiške komisije za ocenjevanje kvalitete študijskih programov, zelo zaslužna pa je tudi za ustanovitev Filozofske fakultete — nenehno je poudarjala, da s Filozofsko fakulteto prihaja v Maribor skozi glavna vrata humanistični duh, ki ga mariborska univerza nujno potrebuje. Za izredne uspehe, dosežke in zasluge pri znanstvenoraziskovalnem ter vzgojno-izobraževalnem delu je prejela srebrno in zlato plaketo Univerze v Mariboru, nagrado Ministrstva za šolstvo, znanost in šport za življenjsko delo na področju visokega šolstva (1997), leta 2013 pa najvišjo slovensko nagrado za dosežke na področju znanstvenoraziskovalnega dela in razvojne dejavnosti — Zoisovo nagrado za življenjsko delo.

Priložnostni zapis težko predstavi »navadne« ljudi, nikakor pa ne more povedati dovolj o redkih izbrancih — in mednje sodi akademikinja redna profesorica doktorica Zinka Zorko. Iz spoštovanja do njenega dela in odnosa do tistih, ki imamo priložnost in srečo, da z njo delamo, se družimo in jo poznamo, pa je vendar treba vsaj poskušati predstaviti njeno človeško lastnost, po kateri je prepoznavna v krogu vseh, ki smo ji blizu: zavezanost izročilu, ki so ji ga zapustili njeni starši, ter temu, da vse, kar dela in doseže, posveča svojemu pokojnemu možu, ki jo je pri znanstvenem in raziskovalnem delu ves čas spodbujal in podpiral, tudi ko je bila še na začetku svoje akademske poti. Zinka Zorko je humanistka v najžlahtnejšem pomenu te besede: znanstvenica in raziskovalka, žena in mati, ki ji je etične vrednote človekovih dejanj tako jasno določil pisatelj v Beli krizantemi: »*Dokler sem zvest resnici,*

sem zvest sebi.« Akademikinja Zinka Zorko je človek, ki za najvišjo vrednoto prepozna spoštovanje človekovega dostojanstva, skrb za človeka, poštenost in akademsko odličnost. Študentom vedno daje vse, kar ima, uči jih vsega, kar zna, pri tem pa dodaja še humanistični kanček več: spoznanje in zavedanje, da znanje brez duha in smisla ni nič — misel, način dela, obnašanja in raziskovanja, ki tako odločilno loči ene znanstvenike od drugih, ene raziskovalce od drugih, izbrance od povprečnežev: *Znanje brez kreposti ni vredno nič.* Ali kot je zapisal pesnik: *Znanje potrebuje dušo, dušo pa mu daje humanist, sicer bosta zmagala denar in zavist.*

(Red. prof. dr. Mihaela Koletnik,
Filozofska fakulteta v Mariboru)
(Red. prof. dr. Marko Jesenšek,
Filozofska fakulteta v Mariboru)

Božo Rustja MSGR. METOD PIRIH

Ob osemdesetletnici

Škof Metod Pirih se je rodil 9. maja 1936 pri Kačarjevih v vasi Lokovec. Njegovi predniki prihajajo iz Kačje Drage v župniji Kal nad Kanalom. Zato so domačijo, kamor so se priselili njegovi predniki, imenovali pri Kačarjevih.

Oče Mirko je po drugi svetovni vojni opravljal službo pismonoše in skromno preživeljal številno družino. Mati Štefanija je bila skrbna in delavna, bistrega spomina in modra ženska, rada je brala in bila je zelo razgledana. Doma so imeli tudi majhno kmetijo in pridelovali za preživetje najbolj potrebne poljščine ter redili dve ali tri goveda. V družini je bilo osem otrok: pet sestra in trije bratje. V dveh generacijah, kot so se radi pošalili. Pet jih je bilo rojenih pred drugo vojno, trije po njej. Starši med otroki niso delali razlik. Postavili so jim temelje in jim dali usmeritve za življenje, brez vsake prisile, le z modro besedo in svojim zgledom. O težavah, brez katerih kot drugod ni šlo niti pri njih, z otroki niso govorili in jih s tem niso obremenjevali.

Škof Metod je osnovno šolo obiskoval v domačem Lokovcu v letih 1943–1949. Spominja se dneva, ki ga je zaznamoval za vse življenje. Z očetom sta kosila v senožeti, ko ga je oče vprašal, ali bi šel študirat. Trinajstletni fant, žejen znanja, ni okleval z odgovorom. »Pri tistih letih nisem imel razčiščenega duhovniškega poklica, bil sem sicer ministrant, tudi bratranec je bil v semenišču, toda o duhovniškem poklicu nisem razmišljal. Mislim, da me je oče poslal v malo semenišče v Pazin tudi zato, da bi me obvaroval pred takratno politično evforijo. Odločitev za poklic je prepustil meni. Za vpis je posredoval župnik Franc Širaj, pazinsko malo semenišče pa je bilo takrat edino v Jugoslaviji. Za vstop so veljali še drugačni pogoji: vsak od nas je moral s sabo pri-

nesti kaj za v lonec: fižol, krompir, kar je pač premogla njegova družina.« Od očeta je dobil namig, pobudo, nikakor pa ne prisile. »Enako moram reči, da nihče od sorodnikov ni silil vame, pustili so mi svobodno odločitev. Po drugi strani pa nisem bil ne kot bogoslovec ne kot duhovnik in tudi zdaj ne kot škof deležen kakšnega sorodstvenega privilegija. Mama je ob mojem imenovanju za škofa celo dejala, da nisem nič posebnega, da sem enak drugim duhovnikom, in ni verjela imenovanju, dokler ni o njem prebrala v Družini.«

V pazinskem malem semenišču je gimnazija takrat obsegala štiri nižje in štiri višje razrede. Enkrat je v enem letu opravil dva razreda; maturiral je leta 1956. Nato je vstopil v bogoslovje v Ljubljani in se vpisal na ljubljansko Teološko fakulteto. Po prvem letniku bogoslovja je odslužil dve leti vojaške službe in leta 1963 imel novo mašo kot edini novomašnik takratne goriške administrature. Sam meni, da mu je poklic izprosila, poleg staršev seveda, zlasti njegov stari oče, ki je cele dneve molil in vsak večer zmolil tudi rožni venec. Dedu se za duhovni poklic zahvaljujeta tudi škofova sestra Sholastika, benediktinka na Cresu, in bratranec Vladimir Pirih, dolgoletni župnik in dekan v Postojni.

Pirihovo pot do duhovništva je spremljalo več škofov. Subdiakonatu mu je podelil škof Maksimiljan Držičnik, diakonat nadškof, danes božji služabnik Anton Volk, ki je umrl prav na dan Pirihove nove maše 7. julija 1963, v duhovnika ga je posvetil lju-

bljanski pomožni škof Jože Pogačnik. Nova maša je bila velik praznik za vaščane, bilo pa je tudi nevšečnost: kljub lepemu vremenu je po kdo ve kakšnem »naključju« zmanjkalo elektrike. Toda vaški fantje so se znašli in »okvaro« popravili kar sami.

Novi maši je sledila služba kaplana v Solkanu. Po smrti apostolskega administratorja Mihaela Toroša je Metoda Piriha novi škof Janez Jenko vzel k sebi za tajnika. Očitno sta se »ujela«, saj je to delo opravljal kar deset let (1964–1974). Po končani tajniški službi je šel na podiplomski študij v Rim, kjer je magistriral iz duhovne teologije (1974–1976). Osem let je bil duhovni vodja bogoslovcev v Ljubljani, potem ga je škof Jenko znova poklical k sebi v Koper za generalnega vikarja (1984), leta 1985 je postal škof pomočnik s pravico nasledstva in kot škof 27. maja 1987 od svojega predhodnika prevzel skrb za koprsko škofijo; 23. junija 2012 pa jo je predal svojemu nasledniku škofu Juriju Bizjaku, se upokojil in se naselil v skromnem stanovanju v okviru dijaškega doma Škofijske gimnazije v Vipavi.

Metod Pirih je službo škofa ordinarija (odgovornega za škofijo) opravljal polnih 15 let. V času njegovega škofovanja se je spremenil družbeni sistem in dobili smo samostojno državo. V teh prelomnih dogodkih je bil škof Pirih previden in moder pastir zaupanemu mu ljudstvu. Delo škofa je polno vsakdanjih skrbi ter prinaša najrazličnejše in številne redne naloge. Pirih je proti koncu službe škofa ordinarija nekatere pomembnejše dosežke sam takole naštel: »Zgradili smo novo škofijsko gimnazijo, dijaški dom, zanimanje zanjo je veliko ... Postavili smo dom za ostarele duhovnike v Šempetru pri Gorici ... vendar se trudimo, da bi dobili v sklopu kakšnega civilnega doma tudi dvajset mest za duhovnike. Ustanovljeni sta bili dve župniji (Koper-Sv. Marko ter Kozina-Hrpelje), imeli smo dve zasedanji za duhovno in pastoralno prenovo škofije, s svojimi izkušnjami in izsledki smo pomagali pri pripravi plenarnega zbora Cerkve na Slovenskem. Leta 1990 smo dobili škofijsko Karitas, štiri leta kasneje studio

Msgr. Metod Pirih

Foto Arhiv Družina

radia Ognjišče v Kopru. Leta 2000 je škofija dobila tudi pomožnega škofa dr. Jurija Bizjaka, s čimer se je organizacija ter delovanje škofije izboljšalo na področju birm, vizitacij ter drugih opravil.«

O škofu Pirihu je šel vedno glas, da je človek blagega značaja. Tako je označen celo v udbovskih arhivih. Gotovo je škof Metod človek dialoga in pogovora. Prizadeval si je za spoštovanje ljudi različnih prepričanj. Nikoli ni izzival, ampak se je trudil resnico umirjeno povedati, in se je izogibal, da bi koga žalil ali prizadel. Žal ni doživljal samo pozitivnih odzivov na to svojo držo. Zelo ga je bolelo, da smo bili prav na južnem področju njegove škofije priča nekaterim grobim izpadom sovraštva do vernih in Cerkve (zažig križa v Strunjanu, vezanje zvonov v zvoniku stolne cerkve v Kopru) in drugih oblik sovraštva in nestrpnosti. Prav tako ga je bo-

lelo, da škofija, ki jo ljubi, tako izumira. Hudo mu je bilo, ko je gledal statistike župnij in celih območij v škofiji, kjer so zabeležili več smrti kakor rojstev. S skrbjo je opazoval, kako se je zmanjševalo število duhovnikov in bogoslovcev.

Na dialoški način je tudi vodil škofijo. Posvetoval se je s svetovalci, strokovnjaki, duhovniki, pa tudi drugimi, če je bilo treba. Ni sprejemal naglih odločitev, ampak je stvari rad dobro premislil. Nekateri so mu zato očitali, da je premalo odločen, a se je znal potegniti za resnico, kadar je bilo treba. Tako je nekajkrat odločno nastopil v obrambo slovenstva na Primorskem, se jasno postavil proti igralništvu in se uprl »diktatu kapitala« v Cerkvi in tako koprsko škofijo obvaroval pred finančnimi malverzacijami, v katere je bila vpletena kakšna druga škofija.

Gotovo pa ne smemo mimo še ene lastnosti škofa Piriha. Ko je jeseni 1990 sodeloval na škofovski sinodi v Rimu, ki je govorila o duhovnikih, je v nastopu pred sinodalnimi očetmi poudaril, da škof lahko marsikaj prepusti svojim sodelavcem. Mnogo stvari lahko zaupa drugim. Nekatere bodo lahko usposobljeni ljudje opravili celo bolje od njega ali pa bo njihova pomoč škofu izredno dobrodošla pri vodenju škofije. Sinodalnim očetom pa je položil na srce, naj ne prepuščajo drugim stika z duhovniki, ampak naj sami skrbijo za osebni stik z njimi, saj so ti škofovi najožji sodelavci. To je v času svoje službe tudi sam delal. Zlasti je obiskoval bolne duhovnike doma ali v bolnišnicah ter skrbel za redne stike z drugimi duhovniki in bogoslovci. To svojo navado je ohranil tudi v pokoju in redno obiskuje ostarele duhovnike v domu starejših Pristan v Vipavi. Vendar se pri obiskih ne posveča samo duhovnikom, ampak tudi drugim stanovalcem doma. Najbrž je tako občutljiv za starejše in bolne prav zaradi svoje bolezni, za katero je začel trpeti že v času škofovanja.

Že kot tajnik škofa Jenka je večkrat obiskal vse župnije koprskе škofije in njihove župnike. Kot duhovni voditelj v bogoslovju je obiskal vse družine bogoslovcev. Tako je osebno poznal vse duhovnike v svoji škofiji, pa tudi številne v drugih škofijah. Pa ne samo duhovnike, poznal je tudi njihove družine. Ker je vedel, iz kakšnih razmer izhajajo, je tudi razumel kakšna njihova dejanja in odločitve, ki jih morda drugi niso razumeli.

Posebno lastnost škofa Piriha pa je razkril apostolski nuncij Juliusz Janusz. Ko je v prostorih škofije Koper razglasil, da bo novi škof ordinarij Jurij Bizjak, je še dodal, da že dolga leta opravlja službo apostolskega nuncija, a še ni srečal škofa, ki bi tako rad preložil težo škofovskе službe na mlajša ramena, kot je to rad naredil Metod Pirih.

Zdi se, da je škof Pirih v pokoju na novo zaživel. Preselil se je v popolnoma novo okolje. Tudi zato, ker ne želi v ničemer vplivati na odločitve svojega naslednika. Preselil se je med mlade, saj stanuje v stanovanju dijaškega doma Škofijske gimnazije. Zelo rad pomaga po okoliških župnijah in še vedno birmuje in vodi slovesnosti po župnijah v koprski škofiji. V času, ko v Ljubljani in Mariboru ni bilo nadškofa, je prevzel več obveznosti v okviru Slovenske škofovskе konference in tudi večkrat vodil slovesnosti v ljubljanski nadškofiji.

Kaj drugega bi mu ob jubileju lahko zaželeli kot to, da bi lahko še dolgo — »kakor bo Bog hotel in dokler bo Bog hotel,« če uporabim njegove besede — pomagal v okoliških župnijah, priskočil na pomoč škofu ordinariju pri birmah in drugih slovesnostih, zlasti pa, da bi v molitvi priporočal Bogu svojo škofijo, ki jo je vodil dobrih petnajst let in ji posvetil toliko svojih moči in sposobnosti ter jo tako ljubil.

(Mag. Božo Rustja, urednik Ognjišča, Koper)

Jožef Smej

DR. FRANC KRAMBERGER

Ob osemdesetletnici zaslužnega nadškofa in metropolita
dr. Franca Krambergerja

ŠE NAPREJ PO GESLU ZGODI SE TVOJA VOLJA

Ko je bl. Anton Martin Slomšek v 62. letu zemeljskega življenja umrl, so rekli, da je umrl v visoki starosti. Dandanes niso več redki stoletniki; Mojzes je bil star 80 let, ko je začel reševati svoje ljudstvo izpod egiptovske sužnosti, potemtakem 80 let nadškofa Krambergerja še ni »starost«.

Pisalo se je leto 1980. Po smrti škofa dr. Maksimilijana Držečnika je mariborska škofija dobri dve leti in pol čakala na rednega škofa, škofa ordinarija. Ko se je leto čakanja počasi iztekalo, so ljudje med možnimi kandidati za škofa med prvimi izrekli ime Kramberger. Povod za to je dala Krambergerjeva pridiga ob neki slovesnosti v baziliki sv. Petra v Rimu.

Njegova pridiga je navdušila tudi duhovnike in vernike iz ljubljanske nadškofije. Ta je tudi prav takrat čakala na škofa ordinarija. In šušljalo se je: Kramberger je sposoben, da zasede škofovski sedež v Ljubljani. Njegove dobro pripravljene pridige in vodene duhovne vaje za duhovnike mariborske škofije so v srcih navzočih vzbudile slutnjo: kaj če je prav ta naš voditelj duhovnih vaj v Božjih načrtih določen za škofa? In tako se je zgodilo. V začetku novembra 1980 je apostolski pronuncij v Jugoslaviji Michael Cecchini poklical Krambergerja, takrat ravnatelja Slomškovega dijaškega semenišča, naj se osebno oglasi pri njem v Beogradu. »Iz Rima mi je bilo sporočeno, naj vas vprašam, ali sprejmete službo mariborskega škofa ordinarija?« Kramberger se je branil; nazadnje je prosil, naj se zadeva odloži za dva tedna, da bo premislil. Pronuncij: »Zakaj bi mučili sebe? Privolite! Čemu bi ustrezni Rimski kongregaciji naložili težko nalogo izbirati drugega? To se lahko

spet zavleče za kako leto dni!« In tako je Kramberger končno privolil z besedo iz očenaša: »Zgodi se tvoja volja.« To je tudi njegovo škofovsko geslo.

V *Sporočilih* 1980 — XII. piše Kramberger duhovnikom: »Sprejmite me kot svojega sobrata! Za mnoge sem mlajši, za nekatere starejši. Molite zame in mi pomagajte!« V istih *Sporočilih* se obrača k Bogu s prošnjo iz 9. poglavja Knjige modrosti: »Gospod, tvoj služabnik sem, slaboten človek, malo izveden. Z menoj naj bo tvoja modrost!«

S Krambergerjem kot bogoslovcem sem se prvič srečal julija 1958, in sicer v Bogojini na primiciji njegovega bratranca Pavla Pucka. Takrat sem kaplanoval v Murski Soboti. Ko je Kramberger služil vojaški rok, mi je neka oseba iz Maribora prinesla dar za sveto mašo zanj. Občudoval sem njegovo pridnost. Poleg latinščine na klasični gimnaziji v Mariboru se je učil in izpopolnjeval v angleščini, francoščini, nemščini in italijanščini. Od leta 1972 do leta 1980 je opravljal službo vicepostulatorja v procesu za Slomškovo beatifikacijo. Kot prvi so podpise za to zbrali prav v njegovi rojstni župniji Sv. Lenart v Slovenskih goricah.

Njegovo škofovanje je bilo zaznamovano z izredno izostrenim čutom odgovornosti. Najprej v izpolnjevanju obljub, danih pri posvečenju za škofa: oznanjevanje celotnega Kristusovega nauka, varovanje vere apostolov, edinstvo s škofi pod vodstvom rimskega škofa kot naslednika apostola Petra. Zadnji koncil je namreč preveč na široko odprl okna v svet. V površni razlagi dokumentov zbora se je v mariborski škofiji znašel tu in tam kak duhovnik, še posebej teolog, s trditvijo, da je sholastična teologija zastarela. Na disciplinskem področju se je škof

Dr. Franc Kramberger

Foto Arhiv Družina

moral spoprijeti z zlorabo glede splošne spovedi in skupne odveze. Na seji Jugoslovanske škofovske konference je bilo rečeno, da pri nas ne pride v poštev splošna spoved in skupna odveza. Toda v nekaterih župnijah se tega niso držali. Na seji iste konference je bilo izdano območno pravo tudi glede duhovniške obleke. V nekaterih skupinah duhovnikov prav v mariborski škofiji so to omalovaževali.

V 30-letno škofovsko službo Franca Krambergerja sodita revitalizacija celotnega teološkega študija in bogoslovja v Mariboru ter prvi in drugi obisk papeža Janeza Pavla II. Ta drugi obisk je bil povezan s Slomškovo beatifikacijo. Škof Kramberger je predsedoval trem škofijskim pastoralnim zborom (o mladini, družini in duhovništvu). V njegovem času so bile ustanovljene mariborska metropolija, nadškofija ter dve novi škofiji (Celje, Murska Sobota) in denacionalizirano je bilo pred drugo svetovno vojno

pozidano bogoslovno semenišče, poslopje na današnji Vrbanski cesti v Mariboru, kjer je sedaj Zavod Antona Martina Slomška s škofijsko gimnazijo in drugimi pedagoškimi ustanovami.

Cerkev pa živi in deluje na zemlji, zato potrebuje tudi materialna sredstva. Škof je z veseljem podprl pozidavo Andreanuma na Slovenski ulici v Mariboru s prostori Teološke fakultete in Teološke knjižnice, zgraditev Doma za onemogle in ostarele duhovnike, poskrbel je za primerne prostore Pastoralne službe in Cerkvenega sodišča.

Že septembra 2008 je v Rimu na Kongregaciji za škofo zaprosil za razrešitev škofovske službe. Sveti sedež mu je najprej 31. januarja 2009 dodelil koadjutorja dr. Antona Stresa, 28. novembra istega leta pa dr. Marjana Turnška, ker je bil Stres imenovan za ljubljanskega nadškofa metropolita. Oba sta bila imenovana s popolno kompetenco glede gospodarskih in finančnih vprašanj. Drugega februarja 2011 je papež Benedikt XVI. ugodil ponovni prošnji nadškofa Krambergerja in ga razrešil službe ordinarija.

Z objavo članka v italijanskem tedniku *l'Espresso* leta 2010 o finančnem zlomu mariborske (nad)škofije, je ta novica dobila svetovno razsežnost. Za zgodovinsko resnico je nujno, da se zadeva primerno osvetli. Nadškof Kramberger je glede financ zaupal gospodarski upravi in škofijskemu gospodarskemu svetu. Člani tega so v prvi vrsti laiki in ne duhovniki. Med laiki je bil vrsto let tudi poseben strokovnjak za gospodarska in finančna vprašanja. Kljub temu je Kramberger vso odgovornost za finančno polomijo vzel nase. V posebnem pismu se je februarja 2011 obrnil k vernikom, duhovnikom in redovnikom ter jih prosil odpuščanja. Zgled ponižnosti. Finančni zlom ne sme zasenčiti pastoralnega dela 60. škofa v vrsti lavantinsko-mariborskih škofov in 6. naslednika škofa Antona Martina Slomška.

Dvaindvajsetega junija 2012 se je nadškof Kramberger iz Maribora preselil v Dom sv. Lenarta v Slovenskih Goricah. Tam, se pravi v svojem rodnem mestu, preživlja jesen svojega življenja. Na steni

križ, na pisalni mizi pa računalnik. Vse diha geslo sv. Benedikta: Moli in delaj. Nima peščene ure, kot so jo imeli nekateri svetniki srednjega veka. Kljub temu pa v duhu vidi, kako droben pesek skozi ozko grlo iz zgornjega dela ure drsi v spodnji del. Počasi, a vztrajno: človek, odkupuj čas, dan ti je v zakup! »Oj zlati čas! Minuta, ki minila je, se ne bo vrnila, kar časa zamudiš, ga vekomaj zgubiš.« (Slomšek) V nepokojnem pokoju se nadškof ravna po navodilu iz *Hoje za Kristusom*: »Nikoli ne bodi popolnoma brez dela; beri, piši, moli!« »Moli« je tudi v izvirniku

na tretjem mestu. Branje in pisanje lahko postane molitev. Nadškofu je dovolj biološka ura. Zjutraj ga zbudi brez budilke. Leta 2013 je izšla njegova knjiga govorov, ki jih je imel o Slomšku ob raznih slovesnostih: *Slomšek med nami živí, govori in raste*. Iz rokopisov pripravlja svoje pridige za natis itd.

Gospod nadškof, molite in delajte še naprej do ure, ki nam je — hvala Bogu — prikrita, ko se nam dokončno zgodi Božja volja ...

(Dr. Jožef Smej, upokojeni mariborski pomožni škof)

Kot arhivist se je srečal s številnimi dokumenti o različnih oblikah medvojnega revolucionarnega nasilja ter o razsežnostih nasilja komunistične oblasti po koncu druge svetovne vojne. Takrat je začel tudi znanstvenoraziskovalno delo. Njegovo pozornost so pritegnile predvsem zaplembe premoženja in druge oblike nasilnih odvzemov premoženja po koncu druge svetovne vojne na Celjskem in drugod v Sloveniji. Iz te teme je leta 1989 najprej magistriral, leta 1999 pa še doktoriral. Njegovo raziskovalno pozornost so pritegnili tudi povojni politični in montirani sodni procesi proti t. i. razrednim sovražnikom ter izrekanje in izvajanje kazni prisilnega, poboljševalnega in družbenokoristnega dela. Znanstvene razprave iz omenjenih tem je dr. Milko Mikola objavljaj v zbornikih (npr. *Celjski zbornik*) in samostojnih monografijah. Zgodovinski arhiv Celje je leta 1995 izdal njegovo prvo knjigo *Sodni procesi na Celjskem 1944–1951*, leta 1999 monografijo *Zaplembe premoženja v Sloveniji 1943–1952*, leta 2002 pa še knjigo *Delo kot kazen*.

Dr. Milko Mikola je oral ledino pri objavljanju arhivskih dokumentov in pričevanj žrtev ali njihovih svojcev o nasilju komunističnega sistema v Sloveniji ter o kršenju temeljnih človekovih pravic in svoboščin. Tako je leta 1998 kot prva izšla zbirka dokumentov *Notranji sovražniki v dokumentih okrajnih partijskih komitejev z območja Zgodovinskega*

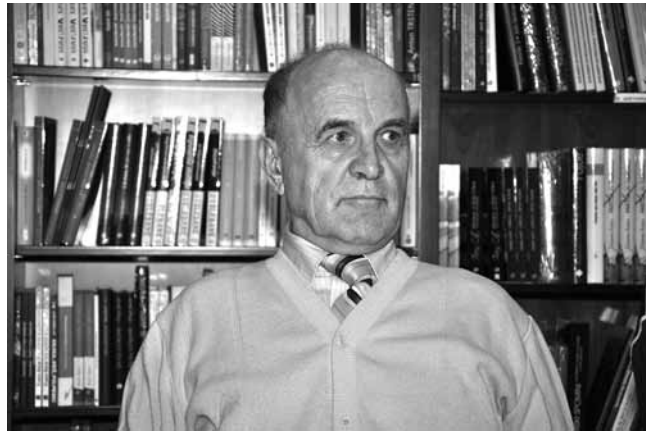
arhiva v Celju, leto kasneje pa še publikacija z naslovom *Dokumenti o kulaških procesih na Celjskem*. V samozaložbi je leta 2003 izdal knjigo *Religija, cerkev in šola v dokumentih občinskih komitejev ZKS Zgodovinskega arhiva Celje* in zanjo leta 2004 prejel Aškerčevo priznanje Arhivskega društva Slovenije. Ukvarjal se je tudi z gospodarsko zgodovino. Rezultat tega zbirateljskega in raziskovalnega dela so med drugimi monografija *Zgodovina celjske industrije* (2004), publikacija *Stara industrijska podjetja na Celjskem* (1996) ter razstava in katalog *Logotipi celjskih industrijskih podjetij* (2004). Z njimi je osvetlil manj znano zgodovino industrije v Celju in na širšem celjskem območju.

Kot odličnega poznavalca arhivskega gradiva o nasilju komunističnega totalitarizma v Sloveniji ter kot strokovnjaka s področja zgodovine in arhivistike je Vlada Republike Slovenije dr. Milka Mikolo imenovala v več svojih komisij. Med letoma 2007 in 2012 je bil član arhivske komisije Vlade Republike Slovenije. Ob poskusih omejevanja dostopa do arhivskega gradiva nekdanje tajne politične policije sta skupaj s članico arhivske komisije dr. Andrejo Valič Zver javno objavila svoje stališče do tega vprašanja. Ugotavljala sta, da »/.../ v skladu s konvencijami, deklaracijami in resolucijami Sveta Evrope, Evropskega parlamenta, Evropskega sveta ter stališči Evropske komisije, v

skladu s stališči Ustavne komisije RS ter v skladu z obstoječo slovensko zakonodajo, Slovenija v tem smislu ni pravna naslednica totalitarnih institucij bivše jugoslovanske države, še najmanj moralna, zato ni razloga za ščitenje akterjev in represivnih institucij prejšnjega režima. Pri dostopu do arhivov gre vedno za vprašanje tehtanja med pravico do obveščenosti javnosti/posameznika in varstvom osebnih podatkov. Pravica javnosti do obveščenosti je v takšnih primerih močnejša kot pravica do zaščite osebnih podatkov članov politične policije/obveščevalne službe totalitarnega režima. Še posebej pa imajo žrtve, ki so trpele, interes za razkritje kršitev človekovih pravic in zadoščenje.» (Mikola, Valič Zver, 2011.)

V času ministra za pravosodje dr. Lovra Šturma v prvi vladi Janeza Janše (2004–2008) je dr. Mikola leta 2005 prevzel vodenje Sektorja za popravilo krivic in za narodno spravo pri Ministrstvu za pravosodje. Leta 2008 je postal prvi direktor novoustanovljenega Študijskega centra za narodno spravo, ki se znanstvenoraziskovalno ukvarja z vsemi tremi totalitarizmi, ki so prizadeli Slovence v 20. stoletju.

Kot izjemen poznavalec komunističnega nasilja in kršenja temeljnih človekovih pravic in svoboščin po koncu druge svetovne vojne v Sloveniji je dr. Mikola tudi med letoma 2006 in 2009 nadaljeval objavljanje arhivskih dokumentov. Tako je objavil štiri zbornike dokumentov in pričevanj o do tedaj manj poznanih oblikah poveljne komunistične represije v Sloveniji, in sicer o poveljnih delovnih in koncentracijskih taboriščih ter o izgonu prebivalcev iz kraja bivanja: *Dokumenti in pričevanja o poveljnih delovnih taboriščih v Sloveniji* (2006); *Dokumenti in pričevanja o poveljnih koncentracijskih taboriščih v Sloveniji: koncentracijska taborišča Strnišče, Hrastovec, Brestrnica in Filovci* (2007); *Dokumenti in pričevanja o poveljnih koncentracijskih taboriščih v Sloveniji, Koncentracijska taborišča Št. Vid nad Ljubljano, Škofja Loka in Teharje ter taborišča za otroke Petriček* (2008); *Dokumenti in pričevanja o poveljnih izgonih prebivalstva v Sloveniji* (2009).

Dr. Milko Mikola

Foto Alenka Veber

Zgodovinar in arhivski svetnik dr. Milko Mikola je poznan predvsem kot izjemen poznavalec komunističnega nasilja ter kršenja temeljnih človekovih pravic in svoboščin v Sloveniji po koncu druge svetovne vojne. Znanstveno proučevanje skoraj pol stoletja zamolčanih dogodkov in zgodb je nadgradil s številnimi objavami arhivskih dokumentov in pričevanj žrtev in njihovih svojcev. Zato lahko njegovo delo v smislu odkrivanja zgodb o žrtvah in različnih oblikah nasilja, ne samo komunističnega, ampak tudi fašističnega in nacističnega totalitarizma, označimo kot pionirsko in kot njegovo življenjsko delo. S svojim delom je nedvomno prispeval k razvoju slovenske arhivistike, tako na področju varovanja in ohranjanja arhivske dediščine kot na področju seznanjanja strokovne in širše javnosti z arhivskimi dokumenti in novimi spoznanji. Njegov prispevek k razvoju zgodovinopisja in arhivistike je izjemen, saj je s svojim delovanjem odkrival številne zamolčane dogodke in procese iz slovenske poveljne zgodovine.

V tem pogledu je treba omeniti še njegovo zadnjo znanstveno monografijo, pravzaprav življenjsko delo, z naslovom *Rdeče nasilje, Komunistična represija v Sloveniji*. Knjiga je leta 2012 izšla pri Celjski Mohorjevi družbi. Dr. Tamara Griesser Pečar je ob tem zapisala, da je dr. Milko Mikola s tem prispeval prvi celovit, sistematičen in pregleden prikaz komunističnega na-

silja po drugi svetovni vojni na slovenskih tleh. V monografiji »znanstveno natančno in objektivno ter na podlagi arhivskega gradiva obravnava različne oblike poveljnega nasilja — izvensodne množične umore, koncentracijska in delovna taborišča (za prisilno, popboljševalno in družbeno-koristno delo), izgone prebivalstva, nasilne razlastitve premoženja (zaplembe, agrarno reformo, nacionalizacijo), politične sodne procese, zatiranje verske svobode pripadnikov Katoliške cerkve ter drugih verskih skupnosti (baptistične, evangeličanske skupnosti in Jehove priče). Navaja pa tudi posledice komunističnega nasilja in nudi pregledno bilanco revolucionarnega nasilja. Pri tem pride do zaključka, da je bilo na slovenskih tleh 100.000 žrtev revolucionarnega nasilja iz vrst prebivalcev Slovenije, če pa se prištejejo tudi žrtve, ki so bile doma drugod, se število dvigne na 200.000. Žrtve pa niso bili samo posamezniki, temveč celotni družbeni sloji, tako nosilci poveljnega gospodarskega življenja kot pripadniki verskih skupnosti, predvsem Katoliške cerkve. Uničeni so bili ostanki plemstva in meščanstvo, največ žrtev pa je izšlo iz kmečkih vrst, ker je bil ta sloj najštevilnejši. Presenetljivo je tudi, da se je nasilje v prvih poveljnih letih izvajalo tudi nad delavci in da je bilo med žrtvami izredno veliko število žensk. Predstavljena je tudi zakonodaja, ki ureja popravilo krivic.

Knjiga se opira v glavnem na arhivsko gradivo, ki je nastalo pri represivnih organih, spravljeno v Arhivu Slovenije in v različnih pokrajinskih arhivih, pa tudi na bogato in domala še nepredelano Gradivo Komisije Vlade Republike Slovenije za izvajanje zakona o popravilu krivic in »Akcije Sprave«. Upošteevane so seveda tudi edicije arhivskih dokumentov, Uradni listi, časopisi in strokovna literatura. Poudarek je na obdobju od konca vojne do začetka petdesetih let, časa najhujših kršitev temeljnih človekovih pravic in svoboščin, vendar je oblast izvajala različne oblike nasilja še v osemdesetih letih. Tako je bilo npr. med 1981–1985 še 440 političnih zapornikov, julija 1988 pa je potekal proces proti četverici.« Skupaj z dr. Griesser-Pečarjevo lahko ugotavljamo, da je mo-

nografija dr. Milka Mikole »izredno dragoceno delo tako za zgodovinarje, pravnike, sociologe, publiciste kot tudi za vse, ki jih slovenska polpretekla zgodovina zanima in so pripravljeni se z njo spoprijeti na podlagi dokazljivih dejstev« (Griesser-Pečar, 2012).

Za pomembne znanstvene dosežke v zgodovini je dr. Mikola novembra 2013 prejel Zoisovo priznanje, ki sodi med najpomembnejša slovenska znanstvena priznanja.

Dr. Milko Mikola ostaja globoko etičen, natančen in nepopustljiv raziskovalec nasilja komunističnega totalitarizma ter kršenja človekovih pravic in temeljnih svoboščin na slovenskih tleh. Leta 2014 je izšlo njegovo delo z naslovom *Revolucionarno nasilje na Štajerskem 1941–1945*, pripravil pa je tudi monografijo o nasilnih ukrepih komunističnega režima na Celjskem z naslovom *Celje v plamenih revolucionarnega nasilja: revolucionarno nasilje v Celju v prvih poveljnih letih* (2015). Upati smemo na nove znanstvene monografije izpod njegovega bogatega peresa, ki bodo poglobljeno osvetlile neprizanesljiva zgodovinska dejstva iz slovenske preteklosti. Ob življenjskem jubileju se sodelavci Študijskega centra za narodno spravo dr. Milku Mikoli zahvaljujemo za neomajno podporo in ljubeznivo strokovno pomoč pri našem delu ter mu kličemo še na mnoga leta!

VIRI IN LITERATURA

Tamara Griesser Pečar, iz recenzije knjige dr. Milka Mikole, *Rdeče nasilje: represija v Sloveniji po letu 1945* (Celje: Celjska Mohorjeva družba: Društvo Mohorjeva družba, 2012). Tekst je v arhivu avtorice.

Mateja Čoh, iz nominacije dr. Milka Mikole za Zoisovo priznanje za pomembne znanstvene dosežke v zgodovini, 2013. Tekst je v arhivu avtorice.

Milko Mikola, Andreja Valič Zver, načelno stališče do dopisa Arhiva Slovenije 012–1/2010 z dne 21.06.2010, 4.7.2011. Tekst je v arhivu avtorice.

(Dr. Andreja Valič Zver, direktorica Študijskega centra za narodno spravo)

Damir Globočnik

TRŽAŠKI FOTOREPORTER MARIO MAGAJNA (1916–2007)

Ob stoletnici rojstva

SLIKE Z LEVE: 1. Mario Magajna, Trst, 1947 (Narodna in študijska knjižnica v Trstu); 2. Mario Magajna, Kosec, 23. maj 1950, Beneška Slovenija (Neg. 524/10, Narodna in študijska knjižnica v Trstu); Mario Magajna, Morski pes, maj 1947 (Neg. 130/9, Narodna in študijska knjižnica v Trstu)

Mario Magajna (Maganja) se je rodil 12. oktobra 1916 Francu Magajni in Mariji Tence v Trstu. Otroška leta je preživel pri stari mami v Križu, kjer je obiskoval prva dva razreda slovenske osnovne šole. Po Gentilejevi šolski reformi leta 1923, ki je ukinila slovenske šole, je šolanje nadaljeval v italijanščini. Družina Magajna se je leta 1927 preselila v Trst, kjer je Mario dokončal nižjo srednjo šolo. Najprej so stanovali na Školjetu, nato pa pri Sv. Ivanu. Fotografirati je začel pri štirinajstih letih s starim, lesenim fotoaparatom znamke Kodak. Mario Magajna se je leta 1997 svojih fotografskih začetkov spominjal takole: »V hiši, v kateri smo stanovali, na Školjetu, pod novo tržaško univerzo, je živela gospa, ki je od brata iz Amerike dobila fotoaparatus, neko »škatlo« Kodak. Za nas vse je bilo to nekaj res lepega, nenavadnega. Gospa nam je

prijazno posojala fotoaparatus. Kupili smo film in fotografirali. Slikali smo se doma, na dvorišču ali ob kaki svečani priložnosti, vsi prazni oblečeni.« (Intervju z M. Magajno, v: Živa Pahor, »Tržaški fotograf Mario Magajna«, *Etnolog* 7, Ljubljana 1997, str. 34.)

Kasneje je največ uporabljal fotoaparatus znamke *rolleicord*. Med letoma 1930 in 1939 je bil zaposlen v fotolaboratoriju tržaškega podjetja oziroma trgovine s fotografskim materialom Fotoradiottica. V letih 1936 in 1937 je služil italijansko vojsko v Neaplju, na Siciliji in v Libiji. V Afriki posneto fotografsko gradivo ni več v celoti ohranjeno. Ob začetku vojne se je družina Magajna preselila v stanovanje v ulici Manzoni, v katerem je Mario Magajna prebival več kot šest desetletij. V letih 1940 do 1945 je delal kot fotograf v glavni tržaški bolnišnici. Fotografiral je

pomembnejše operacije in bolnike ter na rentgeno-loškem oddelku razvijal radiografije in rentgenske plošče. V bolnišnici je bil edini fotograf, kar ga je rešilo pred vpoklicem v vojsko. Po kapitulaciji Italije leta 1943 se je vključil v celico Osvobodilne fronte v bolnišnici. Ilegalno je izdeloval različno dokumentarno fotografsko gradivo za odporniško gibanje. Leta 1944 je fotografiral zavezniško bombardiranje tržaškega pristanišča, 1. maja 1945 pa prihod jugoslovanskih partizanov v Trst.

Prvega januarja 1946 je postal fotoreporter *Primorskega dnevnika*, pri katerem je bil zaposlen do upokojitve leta 1977, nato je s *Primorskim dnevnikom* redno sodeloval do leta 1993, kasneje pa občasno. Fotografije je objavljati tudi v drugih italijanskih, ameriških, ruskih, francoskih, avstrijskih in hrvaških časopisih in revijah. Mario Magajna je poudaril: »Poklic fotoreporterja je lep. Omogoča ti, bolje, sili te, da si vedno v »areni življenja«, da si osebno sredi dogajanja, saj ti ne sme uiti noben dogodek, ki je vreden posnetka. Če pri tem nisi tenkočuten ali če čakaš, da ti bo vse »padlo z neba«, je bolje, da se opredeliš za kak drug poklic.« (Mario Magajna, »Iz beležnice«, *Trst v črnobelem: Fotokronika 1945–1980*, Trst 1983, brez pag.)

Fotografiral je tudi med številnimi potovanji po svetu, barvne diapozitive s pejsažnimi in drugimi motivi pa je predstavljal na predavanjih. Napisal je tudi več sto potopisnih reportaž, kulturnih in narodopisnih člankov inotic. Dejaven je bil v zamejskih kulturnih organizacijah, v društvu Ivan Cankar pri Sv. Jakobu in v Slovenskem klubu v Trstu.

Njegov osrednji medij predstavljanja fotografij javnosti je bil *Primorski dnevnik*. Razstavljal zato ni veliko, prvič samostojno leta 1951 v galeriji Scorpione v Trstu, kasneje v Dolini pri Trstu, Bazovici, Križu, Repnu, Ljubljani, Novem mestu, Vidmu in Melbourne. Leta 1983 je izšla knjigo Magajnovih reportažnih fotografij *Trst v črnobelem: Fotokronika 1945–1980* (Založništvo tržaškega tiska). Leta 1996 je Muzej za arhitekturo in oblikovanje v Ljubljani pripravil razstavo in katalog *Mario Magajna: foto-*

reporter / Dela 1944–1955. Leta 2000 je ob razstavi, prirejeni v sodelovanju med Slovenskim etnografskim muzejem ter Narodno in študijsko knjižnico v Trstu, izšla monografija *Obrazi življenja: fotograf Mario Magajna in njegovi ljudje*. V njej so objavljene etnološke fotografije, ki jih je Mario Magajna posnel v Trstu in Benečiji v letih 1945 do 1957. Leta 2003 je Založništvo tržaškega tiska izdalo monografijo *Barve otroštva v črnobelem, I colori dell'infanzia in bianco e nero*. Gre za izbor fotografij otrok, ki jih je Magajna posnel v obdobju 1945–1955. Tržaška narodna in študijska knjižnica ter Inštitut za etnologijo sta leta 2012 izdala mapo desetih fotografij Maria Magajne, ki je natisnjena v 50 oštevilčenih izvodih.

Mario Magajna je prejel več nagrad, mdr. leta 1983 Tomšičevo nagrado Društva novinarjev Slovenije za življenjsko delo, leta 1990 red viteza za zasluge italijanske republike, leta 1991 Bloudkovo plaketo, leta 1996 posebno priznanje Združenja fotoreporterjev in Občine Trst kot dekan tržaških fotoreporterjev in leta 2003 častni znak svobode Republike Slovenije. Tudi v visoki starosti je rad fotografiral. Umrli je 22. oktobra 2007 v 92. letu življenja.

Mario Magajna spada med najpomembnejše slovenske fotoreporterje. Njegov fotografski opus lahko uvrstimo v sam vrh evropske reporterske in dokumentarne fotografije. Po izvirnosti pristopov in kakovosti je primerljiv z opusi svetovnih mojstrov fotografije — sodelavcev velikih fotografskih agencij. Po vsebinski plati se nekateri njegovi motivi približujejo italijanskemu neorealizmu.

V fotografskem arhivu Maria Magajne je več kot 300.000 fotografij, od katerih je bilo objavljenih okrog 50.000. Fotoarhiv *Primorskega dnevnika*, ki je izjemno pričevanje o slovenski narodnosti skupnosti v Italiji, hrani Odsek za zgodovino pri Narodni in študijski knjižnici v Trstu.

Mario Magajna je postal pravcati fotografski kronist Trsta. S svojim fotoaparatom je zabeležil vse pomembnejše dogodke v Trstu in okolici: boje za Trst maja 1945, burne demonstracije za priključitev Trsta

Levo: Mario Magajna, *Trst*, 10. september 1951 (Neg. 1167/11, Narodna in študijska knjižnica v Trstu)
Desno: Mario Magajna, *Otrok in dež*, Trst, 29. januar 1948 (Neg. 16/12, Narodna in študijska knjižnica v Trstu)

Italiji ali Jugoslaviji, poulične spopade, stavke, vojaške parade. Na povojnih manifestacijah in demonstracijah je prišlo do streljanj in pretepov, zato se je Mario Magajna zaradi reporterskega dela marsikdaj znašel v nevarnosti. »Tudi jaz sem jo nekajkrat dobil po glavi. Skupil je nisem, ker je bila moja glava trda. Večkrat sem jo moral odkuriti, da sem ohranil kožo in fotoaparatus, posebno pa fotografske posnetke, ki so bili v njem in so bili za nas zelo pomembni. Zgodilo se je tudi, da mi je takratna civilna policija v enem izmed tolikih spopadov pošteno zmečkala fotoaparatus. Potem so se seveda opravičili, toda popravilo sem moral plačati sam. Spet drugič je neki policist zahteval, naj mu izročim film, ker sem posnel, kako je civilna policija napadla in pretepla naše demonstrante. Raje ko da bi to storil, sem vrgel fotoaparatus med množico. Naši ljudje so ga prestregli in mi ga pozneje tudi izročili. Podobnih dogodkov pa je bilo takoj po osvoboditvi nešteto.« (Mario Magajna, »Iz beležnice«, *Trst v črnobelem: Fotokronika 1945–1980*, Trst 1983, brez pag.)

Fotografiral je v slovenskem in v italijanskem delu Trsta. Sodeloval je s tržaškim dnevnikom *Il Piccolo*. Zaradi protislovenskega ozračja v Trstu se ni mogel širše uveljaviti, saj se je moral soočati s predsodkom, da naj bi bil kot slovenski fotografski žurnalist pristranski.

»V Trstu sem sicer veliko slikal, malo pa je v mojih slikah življenja iz Trsta, ker se v mestu ni dogajalo veliko slovenskega, jaz pa sem za *Primorski dnevnik*, za *Ljudski tednik*, za *Katoliški glas*, za *Demokracijo* večinoma sledil slovenskemu življenju. Slikal sem, kar so mi naročili.

Večkrat pa sem za *Delo* slikal tudi kake tovarne in sem ob tem slikal tudi delavce pri kosilu, ki so jim ga prinašale žene, ko še ni bilo menz. Marsikaj takega sem slikal tudi za potrebe *Primorskega dnevnika* ali drugih časopisov in revij, tudi italijanskih. Ti so sicer bolj povpraševali po fotografijah manifestacij, demonstracij za italijanski Trst. Delavce pa sem slikal bolj za *Primorski dnevnik*, to pomeni za naše ljudi, ki so bili takrat po večini prav delavci, preprosti ljudje. Oni so se radi pustili slikati. Dejali so, da se bodo tako lahko videli, kakšni so.« (Intervju z M. Magajno, v: Živa Pahor, »Tržaški fotograf Mario Magajna«, *Etnolog* 7, Ljubljana 1997, str. 40.)

Mario Magajna je bil vedno prijazen in nasmejan. Zato je bil med tržaškimi Slovenci izredno priljubljen. Skorajda ni bilo prireditve, na kateri ne bi bil s svojim fotoaparatom prisoten Mario Magajna. Fotografiral je tudi žanrske motive iz Trsta in okolice, z Goriškega in iz Beneške Slovenije, kmečko delo, ki je že začelo izginjati, običaje, delo društev, kulturne dogodke, športna tekmovanja in druge utrinke iz življenja vsakdanjih ljudi ter tradicionalno kraško arhitekturo.

Biografski podatki po: Zorko Harej, »Maganja (Magajna), Mario«, *Primorski slovenski biografski leksikon*, 9. snopič, Gorica 1983, str. 323–324; Mario Magajna: *fotoreporter / Dela 1944–1955*, Arhitekturni muzej v Ljubljani, 1996, str. 65; Živa Pahor, »Tržaški fotograf Mario Magajna«, *Etnolog* 7, Ljubljana 1997, str. 31–32.

(Ddr. Damir Globočnik, doktor umetnostne zgodovine in zgodovine, muzejski svetnik, Radovljica)

Tone Gorjup

OB STOLETNICI ROJSTVA VILJEMA SAVELLIJA IN ROMANA PAVLOVČIČA

Vojna poseže v življenje marsikoga in spremeni tok njegovega življenja; včasih ga tudi zaustavi. To sta izkusila tudi skladatelj in duhovnik Viljem Savelli ter klasični filolog Roman Pavlovčič. Rojena sta bila sredi prve svetovne vojne in drugo vojno dočakala prvi kot mlad duhovnik, drugi kot arhivar. Polna načrtov za prihodnost sta doživela okupacijo, strahote vojne ter begunstvo in izgnanstvo. Viljem Savelli je bil nekaj let po vojni obsojen na smrt in ustreljen; lahko ga uvrstimo med slovenske pričevalce za vero. Roman Pavlovčič pa je znan predvsem kot avtor prvega *Zgodovinskega atlasa Slovenije*.

ROMAN PAVLOVČIČ 1916–1995

Od nekdanj se mi pogled ustavlja na knjižnih policah in prebiram naslove in prepoznavam dela, ki sem jih že srečal. Tako sem pred desetletji na tujem odkril knjižnico s številnimi slovenskimi knjigami, ki jih nisem poznal. Izšle so v Trstu, Gorici, Celovcu, Buenos Airesu in drugod. To je bil čas, ko določenih avtorjev v Sloveniji sploh nismo poznali, ker niso smeli obstajati. Mojo pozornost je pritegnila knjiga nenavadne oblike, kot nekakšen risalni blok. Vzel sem jo s police in prebral naslov: *Zgodovinski atlas Slovenije*. V šoli smo sicer imeli različne atlase, v katerih je bilo le nekaj skoraj neopaznih zgodovinskih sledi, ki so se izgubile med nazornimi prikazi ofenziv med drugo svetovno vojno in podobnim. Nisem pa si znal predstavljati, da bi bil atlas lahko posvečen majhnemu koščku na zemeljski obli, kjer živimo Slovenci. Množica preprostih, a nazornih zemljevidov, ki prikazujejo naše kraje od bronaste dobe. Na avtorja Romana Pavlovčiča takrat nisem bil pozoren. Ko sem pozneje izvedel, da je atlas nastajal v povojnih letih v begunskem taborišču na Koroškem, sem se začel spraševati, kdo je njegov avtor.

Rojen je bil 23. septembra 1916 v osrčju Posavskega hribovja, v Šentlambertu nad Zagorjem. Po ljudski šoli v domačem kraju je odšel v Ljubljano, kjer je obiskoval klasično gimnazijo. Po maturi se je odločil za študij klasične filologije. Med razlogi za to je bila poškodba na roki, zaradi katere ni mogel opravljati težjih del; tudi na vojaškem naboru so ga zavrnil. Po diplomi je dobil službo v arhivu Jugoslovanske tiskarne oziroma nekdanje Katoliške knjigarne. V njej so med drugim tiskali Slovenca in se specializirali za tiskanje zemljevidov.

Roman Pavlovčič je bil aktiven član Katoliške akcije, ki je bila trn v peti revolucionarjem. Zato je maja 1945 s hromim očetom odšel na Koroško; mama je umrla že med vojno. Prek Ljubelja sta se umaknila tudi brata domobranca, ki sta bila vrnjena v domovino in ubita. Ko je v begunskem taborišču Pegezz zaživel slovenska gimnazija, je ravnatelj Marko Bajuk v profesorski zbor povabil tudi Romana Pavlovčiča. Kot klasični filolog je najprej poučeval latinščino. Akademik Kajetan Gantar se ga spominja kot enega od prvih vodnikov v svet antike. V njegovih zapisih o begunski gimnaziji beremo, da je bil Roman Pavlovčič, človek kristalnega značaja. »Ve-

liko je vedel, ni bil ravno privlačna osebnost, močno pa smo občudovali njegovo neoporečno moralno držo.« Tudi Anica Šparovec, ki se je pozneje s Pavlovčičem poročila, ga je prvič srečala v taborišču: »Spomnim se ga, kako je hodil mimo naše barake — vedno s sklonjeno glavo in svinčnikom, čudno zvitim v roki.« Ker je bilo v taborišču več profesorjev latinščine in grščine, je Pavlovčič prevzel zgodovino in geografijo.

Begunska gimnazija je delovala v izrednih razmerah, brez pravih šolskih knjig in drugih pripomočkov. Profesorji so si pomagali na različne načine. Roman Pavlovčič, ki je v Jugoslovanski tiskarni spoznal precej gradiva, ki bi mu prišel prav pri poučevanju, si je omislil nekakšen priročnik, s katerim bi učencem čim bolj nazorno prikazal zgodovino Slovenije. Po knjižnicah in knjigarnah na Koroškem in Tirolskem je začel iskati vire, literaturo in zemljevide. Dobil je študente, ki so po njegovih navodilih risali zemljevide, in tako je konec leta 1947 nastal črno-beli *Zgodovinski atlas Slovenije*; izšel je februarja naslednje leto v Špitalu v petindevetdesetih izvodih.

Kot večina preostalih beguncev se je tudi Roman Pavlovčič, ki je skrbel za invalidnega očeta, odpravil v Argentino. Ladja, na katero se je vkrcal v Genovi, je 4. februarja 1949 priplula v Buenos Aires. Pavlovčič se je naselil v Córdobi v osrednjem delu Argentine. S pomočjo slovenskega duhovnika je dobil službo na tamkajšnji medicinski fakulteti. Najprej je bil arhivar, pozneje pa je učil latinščino. Leta 1952 se je poročil z Anico Šparovec. Uredila sta si dom in vanj sprejela dva sinova.

Pavlovčičev *Zgodovinski atlas Slovenije* je bil dragocen tudi za slovenske šole v Argentini, a ohranili so se le redki izvodi. Zato so nekdanji dijaki slovenske begunske gimnazije v Špitalu ob Dravi svojega profesorja spodbudili k pripravi prenovljene izdaje. Roman Pavlovčič se je lotil dela, zemljevide pa je na novo narisal inženir Šalehar. Konec leta 1959 je bil atlas pripravljen. Izšel je z letnico 1960 pri Slovenski

kulturni akciji. Pavlovčič je na prvih straneh namesto uvoda zapisal: »Ta prvi slovenski zgodovinski atlas je zamislil avtor kot šolsko učno knjigo, brez znanstvenih pretenzij; namen je bil ta, da seznanja z nazornim poukom slovensko mladino z našo preteklostjo ter ji tako vzbuja zanimanje za svoj narod in domovino. — Ko prihaja zdaj v novi obliki med naše ljudi, ga spremlja želja, da bi — kolikor pač mogoče — izpolnil navedeni namen.« V opombi je še zapisal: »Gradivo za vse tu objavljeno najdeš v knjigah, ki govore o slovenski zgodovini. Izrecno navajam avtorje: Milka Kosa, Josipa Grudna in Josipa Mala ter Melika. Nekateri zemljevidi in grafiki so povzeti po teh knjigah, za nekatere so na razpolago skice v nemških ali italijanskih atlasih, to in ono je najti po raznih publikacijah. Drugi izdaji je priložena enostranska barvna priloga z grbi nekaterih slovenskih mest.«

Zgodovinski atlas Slovenije je ostal do danes nepogrešljiv učni pripomoček za slovenske dijake v Argentini. Daljši in krajši opisi ob posameznih zemljevidih predstavljajo zgoščeno zgodovino naših krajev. Atlas vsebuje tudi zemljevid slovenskih narečij. Roman Pavlovčič je v zadnjem delu predstavil še poveljno urejanje meje z Italijo in razdelitev Jugoslavije po drugi svetovni vojni. Zapisal je tudi podatke o izseljencih, ki jih je bilo ob drugi izdaji atlasa približno 540.000. Navedel je še, da smo Slovenci v trinajstih stoletjih izgubili dve tretjini svojega ozemlja. Poznavalci se strinjajo, da je Pavlovčičev *Slovenski zgodovinski atlas* pionirsko delo. Gre za prvi prikaz slovenske zgodovine v samostojnem delu. Če upoštevamo okoliščine, v katerih je nastajal, ima delo še toliko večji pomen. Do leta 2011, ko je pri Novi reviji izšel *Slovenski zgodovinski atlas*, je bil tudi edini.

Roman Pavlovčič z drugo izdajo *Zgodovinskega atlas*a ni opustil zanimanja za zgodovino in geografijo. Kot je povedala njegova žena Anica v pogovoru za Družino, je še naprej raziskoval, zbiral gradivo, veliko pisal ... »Imel je gradivo za tretjo izdajo atlasa,

a ga je v »slabem trenutku« zažgal. Oba sva jokala, ko je gorelo.« Roman Pavlovčič je do konca ostal ponosen Slovenec. Želel je obiskati domovino, a so mu večkrat zavrnilo izdajo vizuma. Žena Anica je bila prvokrat v domovini leta 1974. Roman Pavlovčič je dobrih deset let pred smrtjo, okrog leta 1985, zbolel in si ni nikoli več zares opomogel. Umrli je 20. aprila 1995.

VILJEM SAVELLI 1916–1949

Anka Savelli Gaser je pred leti med obiskom v domovini pripovedovala, kako je vstopala v svet glasbe. Začela je pri očetu Juliju Savelliju, ki je v Argentini ustanovil in dolga leta vodil slovenski pevski zbor Gallus, ob katerem se je oblikovala tudi sama. Med sorodniki po očetovi in po materini strani je bilo več talentiranih glasbenikov. Med drugim je omenila strica Viljema Savellija, duhovnika, organista in skladatelja, ki pa je žal prezgodaj umrl, da bi do kraja razvil svoj glasbeni talent. Ko je povedala, da ne vedo, kdaj je umrl in kje, sem postal pozoren in kmalu odkril, da je omenjen v *Palmah mučeništva*, sodni proces proti njemu pa v knjigi *Cerkev na zatožni klopi*.

Oče Viljema Savellija je bil nekaj časa v vojaški službi, zato se je družina večkrat selila. Štiri leta starejši brat Julij je bil rojen v Čelebiću v Bosni. Viljem, rojen 14. septembra 1916, je po nekaterih podatkih prišel na svet v Celju, v župniji sv. Danijela, po drugih pa v Krnjeuši v Bosni. Osnovno šolo in gimnazijo je obiskoval v Celju in po maturi vstopil v mariborsko bogoslovje. Že v začetku študija se je pridružil zboru bogoslovcev, v katerem je bilo šestintrideset pevcev. Dejstvo, da je bil Viljem Savelli leta 1937 in 1938 pomočnik zborovodja, v letu 1940 pa je prevzel vodenje bogoslovskega zbora, dokazuje, da je že takrat imel primerno glasbeno izobrazbo. V duhovnika je bil posvečen v mariborski stolnici 7. julija 1940. Po novi maši v domači župniji ga je škof Tomažič poslal za kaplana na Ptuj.

Nemci so zasedli Ptuj 8. aprila 1941 in v naslednjih dneh začeli izvajati aretacije. Viljema Savellija so prijeli 19. aprila in ga po zaslišanju odpeljali v Rajhenburg, kjer je bil zaprt nekaj tednov, nato pa ga izselili v Srbijo. Tam ni ostal dolgo, saj se je želel vrniti med svoje ljudi. Da bi se izognil Nemcem, je prek Hrvaške odšel v Ljubljano in se ponudil škofu Rožmanu za dušnopastirsko delo. Slednji ga je poslal za kaplana župniku Alfonzu Jarcu v Stari trg ob Kolpi, ki si je želel dobrega pevca in organista. Viljem Savelli se je takoj posvetil župnijskemu pevskemu zboru, ki je za božič 1941 poskrbel za zares praznično bogoslužje. Po kapitulaciji Italije so se župnijskemu zboru pri cerkvenih slovesnostih nekajkrat pridružili tudi pevci partizanskega zbora, ki je bil nekaj časa nastanjen v bližnjem Predgradu. Viljem Savelli je ostal v Starem trgu tudi po osvoboditvi, pred koncem leta 1945 pa ga je škof Rožman poslal za župnijskega upravitelja v Koprivnik; od tam je oskrboval še Nemško Loko in Spodnji Log.

Po vojni je neki partijski funkcionar začel načrtno zbirati podatke o medvojnem dogajanju v Starem trgu. Kot je navedeno v delu *Cerkev na zatožni klopi*, so zatem vse, kar se je hudega dogajalo na tem območju, naprtili župniku Alfonzu Jarcu in kaplanu Viljemu Savelliju. Slednjega so aretirali in zaprli 30. novembra 1948, Jarca pa po treh kraljih naslednje leto. Pred procesom, ki je potekal v drugi polovici februarja v Črnomlju, so propagandisti prepričevali ljudi, da sta duhovnika kriva za vse gorje, ki je doletelo starotržane; pri tem naj bi jima stali ob strani zlasti cerkveni pevci in člani Marijine družbe. S še petimi domačini sta bila obtožena različnih vojnih zločinov, drugih kaznivih dejanj in protidržavne propagande. Savelli je med zaslišanji priznal, da je kriv, a verjetno šele po dolgotrajnem mučenju, zaradi katerega naj bi se mu omračil razum. Po navedbah sojetnikov je bil telesno tako oslabil, da je moral za nekaj časa v bolnišnico. Priče, ki so želele na procesu spregovoriti v prid duhovnikoma, je sodišče zavrnilo. Njuna dejanska krivda je bila v tem,

da sta ljudi svarila pred brezbožnim komunizmom. Oba sta bila obsojena na smrt z ustrelitvijo. Savelli je po izreku sodbe ostal še nekaj časa v zaporu v Črnomlju. Dosegel je, da so ga odpeljali na Koprivnik, kjer je izročil župnijo svojemu nasledniku Antonu Golobu. Takrat je uspel materi, ki mu je gospodinjila v župnišću, povedati, da je nedolžen. Pozneje so ga prepeljali v Ljubljano, kjer je čakal na izvršitev smrtne kazni. Uradno naj bi ga ustrelili 10. avgusta 1949; večkrat je navedeno, da je bila kazen izvršena že 30. junija.

O skladateljskem delu Viljema Savellija niso ohranjeni ne podatki ne njegove skladbe. Brat Julij Savelli je bil prepričan, da so vse njegove skladbe uničene; zasegli so mu jih ob aretaciji skupaj z drugimi stvarmi. Duhovnik Gregor Mali, avtor nekaterih besedil, ki jih je Savelli uglasbil, pa navaja, da se je ohranila le Marijina pesem *Zgodnja Danica*. Po njegovih besedah je bil Viljem Savelli goreč duhovnik in izvrsten organist.

(Tone Gorjup, novinar, Jarše)

Tomaž Ivešić VEDEL JE VSE, A HKRATI NIČ: 50 LET OD PADCA ALEKSANDRA RANKOVIĆA

Aleksander Ranković (Marko, Leka) se je v številni kmečki družini rodil 28. novembra 1909 v vasi Draževac pri Obrenovcu v Srbiji. Že sredi dvajsetih let prejšnjega stoletja se je aktivno zanimal za sindikalno življenje. Konec dvajsetih let in na prelomu iz dvajsetih v trideseta leta pa je zaradi komunističnega delovanja že grel zaporniško celico v beograjski Glavnjači.

Aleksander Ranković
Foto <https://sr.wikipedia.org/wiki>

Po zaporu in odsluženem vojaškem roku se je leta 1937 vrnil v Beograd in postal sekretar pokrajinskega komiteja Komunistične partije Jugoslavije za Srbijo. Ob izbruhu druge svetovne vojne je postal član politbiroja Centralnega komiteja KPJ in čez čas še član vrhovnega štaba. Sredi leta 1941 ga je zajel gestapo in ga med zaslišanjem tako hudo pretepel, da je moral v bolnišnico; iz nje so ga njegovi tovariši z bliskovito akcijo rešili. Ranković je bil seveda ves čas v tesnih stikih s Titom. Ko je leta 1944 nastala jugoslovanska tajna policija OZNA (Odeljenje za zaščito naroda), je njeno organizacijo in vodstvo prevzel Ranković in ji poveljeval tudi po prestrukturiranju in preimenovanju v UDBO (Udeljenje za državno bezbednost). Na tem položaju je ostal vse do svojega padca z oblasti leta 1966. V vmesnem času je bil zvezni notranji minister in tako rekoč drugi človek v državi, po poziciji seveda za Titom, izenačen pa z Edvardom Kardeljem in Milovanom Đilasom.

Takoj po Titovem sporu s kominformom je Ranković kot šef UDBE pričel na hitro loviti nove nasprotnike jugoslovanskega režima, še dovčerašnje

tovariše. Kljub temu je bil na V. kongresu KPJ, ki naj bi odgovoril na obtožbe kominforma, prav on tisti, ki je vzkliknil: »Živel voditelj in učitelj mednarodnega proletariata — veliki Stalin, na čigar delih smo se učili in po njih delali!« Že na naslednjem, VI. kongresu leta 1952, ki je potekal v Zagrebu, se Ranković ni strinjal s preimenovanjem partije v Zvezo komunistov, vendar naj bi to sprejel zaradi partijske discipline. Prav tako mu ni bilo preveč pogodu samoupravljanje, saj je sam zagovarjal centralno plansko gospodarstvo. Jugoslovanska četvorka (Tito, Kardelj, Ranković, Đilas) je uspešno odbila vse Stalinove napade, ko pa je Stalin marca 1953 umrl, se je četvorka razbila sama od sebe. Januarja 1954 je kot žrtev padel z oblasti Milovan Đilas; tovariši so ga politično likvidirali, zaradi njegovih liberalnejših pogledov na razvoj države in Zveze komunistov. Aktivno vlogo pri tem je imel tudi Ranković. Vse to pa se mu je kot bumerang vrnilo 12 let kasneje.

V drugi polovici petdesetih in na začetku šestdesetih let je Jugoslavija pričela pešati zaradi vrste bolezni. Najpomembnejša je morda bila neskladnost

med partijo in državo. Medtem ko je ZKJ zagovarjal državno decentralizacijo, pa je država ostajala strogo centralizirana. To je vodilo v konflikte med republiškimi zvezami komunistov ter ZKJ oziroma tako imenovanim »centrom« v Beogradu. Zaradi slabega ekonomskega položaja pa tudi sicer so se pojavili nacionalni konflikti, ki so sprva bili bolj latentne narave. Tako je Edvard Kocbek leta 1951 v svoj dnevnik zapisal, da mu je prijatelj povedal »strašno resnico, da je v Beogradu takšno besno sovraštvo do Hrvatov, v Zagrebu pa do Srbov, da bi se oboji v začetku vojne ali v začetku državnega nereda tako streljali, klali in mučili kakor še nikoli v zgodovini. /.../ Kdor količkaj z lastno glavo misli, ve, da je pod plaščem čemernege reda in nasilne, bogaboječe discipline skrit strašen nered, ki se v njem polagoma kotijo bacili najhujših človeških nadlog. Vsi spimo na vulkanu, ki lahko ob najmanjšem pretresu izbruhne.« V petdesetih letih se je ZKJ namreč lotil drznega propagiranja socialističnega jugoslovanstva, ki bi s časom, torej z razvojem socializma, zamenjal nacionalno zavest, to pa je zahtevalo celo vrsto sprememb v kulturi, šolstvu, medijih itd. Takšnim načrtom se je na primer vse bolj, tudi odkrito, upiralo slovensko partijsko vodstvo. Vrhunec tega predstavlja razprava med Dobrico Ćosićem in Dušanom Pirjevcem na začetku šestdesetih let. Leta 1962 je v partijsko nemilost padel Edvard Kardelj in vse je že kazalo, da bo konservativna partijska struja pod taktirko Aleksandra Rankovića prevzela državne vaje in s tem partijsko linijo v svoje roke, še posebej potem, ko je bil Kardelj »po nesreči« ustreljen na lovu in se je šel za dlje časa zdraviti v Veliko Britanijo.

Leta 1964 je sledil VIII. kongres ZKJ, na katerem sta se spopadli reformatorska in centralistična struja. Na kongresu so jugoslovanski narod razglasili za umetno tvorbo, ne glede na to, da so ga leta 1958 tako rekoč uvrstili v partijski program. Ostri razpravi navkljub in kljub nasprotovanju Dobrice Ćosića so sprejeli predlog Staneta Kavčiča ter v sklepno resolucijo kongresa zapisali, da »mora nacija

razpolagati z viškom svojega dela«. Na kongresu je bila napovedana tudi gospodarska reforma; ta je začela poleti 1965, ko je zvezna skupščina izglasovala več deset zakonov, ki so se nanašali na omenjeno reformo. Po novem naj bi podjetja razpolagala s 70 odstotki svojega dohodka, kar naj bi pripeljalo do večje produktivnosti, modernizacije itd. Partijci so hoteli sanirati zunanji dolg do zahoda, hkrati pa so še devalvirali dinar in povišali carine itd. Vse skupaj je imelo malo učinka na malega človeka. V bistvu se je zgodilo ravno obratno, cene so skokovito narastle, ni bilo več subvencij na elektriko, plin itd., veliko težav so imela tudi podjetja, saj niso imela dovolj sredstev za posodobitev niti ne dovolj usposobljenih kadrov.

Ranković je v vmesnem času koval svoje načrte. Na vodilna partijska, državna in gospodarska mesta je nameščal »svoje ljudi«. S podatki iz udbovskih dosjejev naj bi tudi izsiljeval ljudi, s tem pa so se širile govorice, da si pripravlja teren za prevzem oblasti, bodisi že za časa Titovega življenja bodisi kasneje. Svoje ljudi je infiltriral v zunanje ministrstvo, ko pa je to hotel storiti še v vojski, so očitno zatulili rdeči alarmi. Ranković je kot Srb predstavljal tudi vse srbsko nezadovoljstvo nad takratnim stanjem v državi: nad decentralizacijo, izgubljanjem kontrole nad avtonomnima pokrajinama Vojvodino ter Kosovom in Metohijo, itd. Težave so se samo kopičile, in ko so se skrhalo še osebni odnosi, je postalo jasno, da mora Ranković oditi. Paranoični Tito je tako ali tako ves čas živel v prepričanju, da ga bodo Srbi ubili, ko pa se je za daljši čas umaknil v Slovenijo in na Hrvaško, naj bi mu tamkajšnji komunisti zmešali glavo – tako je vsaj govoril Ranković. Tudi govorice o Rankovićevih govorih v Moskvi, češ da gre za bodočega mladega predsednika Jugoslavije, niso napeljale vode na Rankovićev mlin.

Kakorkoli že, pripraviti je bilo treba zaroto. Najprej so hoteli organizirati puč znotraj UDBE, vendar za to niso pridobili Jova Kapičića. Zato je bila junija 1966 sklicana seja izvršnega komiteja CK ZKJ z edino

točko dnevnega reda: problematika državne varnosti. Ranković je bil na sejo povabljen zgolj dobro uro pred začetkom in se mu ni prav nič sanjalo, kaj ga čaka. Na seji je izvedel, da so bili Titovi osebni prostori in tudi Jovankina spalnica ozvočeni, žice pa naj bi vodile v klet Rankovićeve vile. Prisluškovali naj bi tudi Kardelju in drugim vodilnim funkcionarjem. Pri tem pa ni bilo omenjeno, da je že več kot desetletje prej dal Tito sam ozvočiti svoje prostore in da je enako storil Kardelj. Ranković je sicer izjavil, da dvomi o teh prisluškovanjih, vendar je hkrati ponudil svoj odstop z vseh funkcij, da bi raziskovalna komisija lahko nepristransko opravila svojo nalogo. Ta komisija je zasliševala ljudi, in ko so zaslišani ugotovili, v katero smer gredo stvari, so pričeli vse priznavati in se obdolževati, mnogi so kar sami prihajali dajat izjave, v najboljši partijski maniri.

Da se je centralni komite Zveze komunistov Jugoslavije zbral na Brionih 1. julija, ni nikakršno naključje. Tam se je zbral že poleti 1953, ko je Tito zaustavil proces demokratizacije. Kraj sestanka je bil daleč stran od oči javnosti in tudi daleč stran od kakršnekoli morebitne intervencije, če bi do nje prišlo. Da bi lahko prišlo do državnega udara, so v partijskem vrhu resno računali. Tako so iz vojašnic poslali vojsko, Tito pa je iz Beograda na Brione potoval z avtom, ne z letalom. Ker ni vedel, kako se bo vse skupaj končalo in kakšna bo reakcija na dogodke, plenuma, za razliko od tistega, na katerem je bil obsojen Đilas, niso prenašali v živo.

Na predvečer plenuma so zbrani prejeli dokumentacijo z novimi obtožbami, na katere pa Ranković ni bil pripravljen. Zaradi stresa mu je postalo slabo; doživel je blažji srčni infarkt. Obtožen je bil ščitnja ilegalne skupine funkcionarjev znotraj UDBE, ki naj bi se hoteli polastiti oblasti. Ranković je podal svojo vnaprej pripravljeno izjavo, v kateri pa se

veda ni odgovoril na nove očitke. Videti naj bi bil kot živi mrlič, za svoja dejanja pa je prevzemal zgolj moralno odgovornost. Kmalu zatem so po njem »udarili« njegovi najbližji sodelavci. Na koncu se je v komunističnem ritualu posipanja s pepelom oziroma grajanja samega sebe deloma pokesal in prevzel tudi politično odgovornost, vendar ni pristal na obtožbe, da je sektašil ali da je hotel naslediti Tita. Titu pa naj bi na koncu rekel: »Lahko se me rešiš, Stari. Toda ko boš odšel, bo v Jugoslaviji potop.«

Z izidom plenuma so bili najbolj zadovoljni na Hrvaškem, še posebej partijski šef Vladimir Bakarić, ki je dejal, da so s tem rešili revolucijo. Pričele so se čistke znotraj partije in tajne policije. Na Hrvaškem so tako ugotovili, da naj bi imelo dosjeje kar milijon in tristo tisoč oseb. Zaradi Rankovićeve politične likvidacije se je s partijo razšel tudi Dobrica Ćosić, ki je v tem videl napad na srbstvo. Ni se strinjal niti z obsodbo delovanja tajne policije na Kosovu, ko je ta po vojni ljudem na silo odvezemala skrito orožje ter počenjala različna grozodejstva.

Ranković se je umaknil v zasebno življenje in se nikoli več ni kazal v javnosti. Kljub neprestanemu nadzoru so ga nekateri ljudje še vedno podpirali in pozdravljali. Ko je leta 1983 umrl, se je njegovega pogreba udeležilo okoli sto tisoč ljudi. Ves čas po plenumu je skrbno beležil svoje spomine ter v bistvu pisal dnevnik. Zapisal je tudi paradoks, ki morda še najbolj potrди dejstvo, da je bila njegova obsodba politični konstrukt in da je sam odigral glavno vlogo na gledališkem odru, v igri, za katero ni poznal scenarija. »Jaz, ki prisluškujem Titu, nadziram ves državni vrh, vem celo, kaj kdo misli, tudi v spalnici, sem si dovolil luksuz, da nisem vedel nič o tem, kaj se je poslednje tedne pletlo okoli mene.«

(Tomaž Ivešić, magister zgodovine, magistrski študent na Central European University)

Dr. Franc Ksaver Cukala
Vir Zbirka upodobitev znanih Slovencev NUK

Jože Maček DR. FRANC KSAVER CUKALA (1878–1964)

Predsednik Mohorjeve družbe v težkih časih
po prvi in drugi svetovni vojni

Ob petdesetletnici njegove smrti

Čeprav z majhno zamudo, se velja spomniti dr. Franca Ksaverja Cukala, ki je bil od leta 1908 odbornik Celovške Mohorjeve družbe in nato od leta 1921 do 1927 njen predsednik v pregnanstvu na Prevaljah in nato do leta 1941 v Celju. Predsednik Celjske Mohorjeve družbe je bil od leta 1945 do smrti leta 1964.

Dr. Franc Cukala je bil sila ugleden koroški in štajerski duhovnik in velik Slovenec. Rodil se je 1. decembra 1878 na Gomilskem v Savinjski dolini. Starši so bili premožni kmetje, ki so zmogli stroške za šolanje in študij dveh sinov. Francetov starejši brat je umrl za jetiko, ko je bil še v mariborskem bogoslovju. Franc je obiskoval zelo nemško usmerjeno gimnazijo v Celju in tam opravil tudi maturo. Leta 1899 je stopil v celovško bogoslovje. Za Celovec se je kot zelo zaveden Slovenec odločil zato, ker je tedaj na Koroškem primanjkovalo slovenskih duhovnikov. Po isti poti so šli tudi številni drugi narodnozavedni štajerski dijaki, zlasti s celjske gimnazije, tako pred njim Franc Ksaver Meško, Jožef Dobrovč, Vinko Poljanec in pozneje Franc Smodej, Ivan Dolinar in drugi. V tretjem letniku bogoslovja je bil 20. julija 1902 v celovški stolnici posvečen za duhovnika. Po enoletnem kaplanovanju v Železni Kapli je nada-

ljeval bogoslovne študije na teološki fakulteti univerze v Gradcu, kjer je bil 27. julija 1907 promoviran za doktorja teologije. V času študija je bil kolegiatni kanonik pri Gospe Sveti. Po promociji je bil pet let prefekt v celovškem dijaškem semenišču in stolni pridigar. Nekaj časa je nadomeščal profesorja moralne teologije na celovškem bogoslovnem učilišču.

Od leta 1912 do leta 1920 je bil župnik v Podkloštru v Ziljski dolini. Ko so ob koncu prve svetovne vojne jugoslovanski vojaki za nekaj časa zasedli Podkloster, je Cukala opravljal posle občinskega tajnika. Nato je moral zaradi šovinistične nestrpnosti Nemcev in nemškutarjev zapustiti celovško škofijo. Mariborski škof dr. Mihael Napotnik ga je oktobra 1920 imenoval za župnika v Guštanju (zdaj Ravne na Koroškem), kjer je ostal do leta 1926. V Guštanju je ustanovil Družbo krščanskih mater in Družbo krščanske dobrodelnosti. V tem času je bil reden sodelavec katoliške revije *Mir*. Objavljal je članke in drobtinice v časopisu *Slovenec* in tedniku *Slovenski gospodar*, socialne prispevke v *Uradnem listu* Krške škofije, ocene o knjigah pa v mariborski znanstveni reviji *Voditelj v bogoslovnih vedah*. Od leta 1923 je bil dekan župnij v Mežiški dolini.

Mariborski škof dr. Andrej Karlin ga je leta 1926 imenoval za mariborskega stolnega kanonika in

hkrati za ravnatelja tamkajšnjega bogoslovnega učilišča. Dr. Cukala je imel pomembno vlogo pri uvažanju Katoliške akcije v lavantinski škofiji. Leta 1934 je postal stolni dekan in leta 1946 stolni prošt. Ko je bil leta 1936 razrešen dolžnosti ravnatelja bogoslovnega učilišča, je vse svoje moči namenil graditvi novega bogoslovnega semenišča in Visoke bogoslovne šole pod Kalvarijo v Mariboru. Leta 1938 ga je papež imenoval za svojega hišnega prelata, leta 1959 pa za apostolskega protonotarja; to je čast, ki se podeljuje le zelo redkim duhovnikom. Okupatorske oblasti so ga takoj po zasedbi, po krajšem zaporu, izselile na Hrvaško. Ves čas do konca druge svetovne vojne je preživel v Zagrebu, kjer je bil pri zagrebškem nadškofijskem ordinariatu nekakšen zastopnik izseljenih duhovnikov mariborske škofije, ki so delovali na Hrvaškem. Po vrnitvi v Maribor leta 1945 je bil do leta 1949 generalni vikar škofa dr. Ivana Jožefa Tomažiča, odtlej do leta 1961 pa ravnatelj škofijske pisarne. Zadnja leta življenja je počasi hiral, starostne težave je prenašal potrpežljivo in s humorjem. Pokopali so ga 9. oktobra 1964 na pokopališču na Pobrežju. Poslednjo čast mu je izkazalo 110 duhovnikov, 30 bogoslovcev in veliko vernikov.

Pokojni apostolski protonotar dr. Franc Ksaver Cukala je bil z vsem srcem duhovnik. Šestino duhovniških let je namenil vzgoji kandidatov za duhovniški poklic. Vsi njegovi gojenci so ga cenili in spoštovali kot modrega, široko razgledanega moža, ki je bil sicer nepopustljiv v bistvenih stvareh, a širok v postranskih. Z očetovskim razumevanjem jim je pomagal v njihovih mladostnih težavah, spodbujal jih je k resnemu in vztrajnemu študiju ter jim z besedo in zgledom kazal pot do trdne duhovniške osebnosti. Mlademu človeku se je znal približati, in čeprav po ovinkih, je navadno dosegel, kar je štel za bistveno.

Veliko let je opravljal pomembne službe v upravi mariborske škofije. Več let je vodil tako imenovani osebni referat, gotovo najbolj kočljivo področje v vsaki škofijski upravi. Zelo mu je bila pri srcu di-

sciplina škofijske duhovščine. Imel je srečno roko. Znal je biti mil in strog. Znal je poslušati, znal pa je tudi odločiti. Če je moral grajati, je to storil tako, da ni bolelo. Če je moral predlagati kazen, je to storil tako, da je bila voljno sprejeta in obenem zdravilna. Bil je dober in z leti je rasla njegova dobrota in zorela njegova urejena ljubezen. Zelo se je trudil za zdravo pobožnost med škofijsko duhovščino. Bil je voditelj *Unios apostolicae*, duhovniškega združenja, ki je imelo za cilj samoposvečenje. Med obema vojnama je mnogo delal na karitativnem področju. Do leta 1941 je bil predsednik Karitativne zveze za lavantinsko škofijo.

Dr. Franc Ksaver Cukala je bil veder človek, zdravega duha je podedoval od svojih prednikov, dokaj savinjske samozvesti je bilo v njem, a spet ne preveč, temveč ravno toliko, da ga je delala simpatičnega. Zdrav humor je imel v krvi. V okupatorskih zaporih je v najhujših preizkušnjah in ponižanjih ohranil ta humor in tako pomagal sebi in drugim prebroditi hude stiske. Z materinim mlekom je pil ljubezen do slovenstva. Kot mlad idealist se je odločil za študij teologije v celovškem bogoslovju, da bi mogel kot duhovnik biti voditelj in učitelj najbolj ogroženega narodnega telesa na Koroškem. Z vsemi bogatimi darovi je to delo opravljal, dokler po koncu prve svetovne vojne ni bil prisiljen zapustiti Koroško.

Ko je bil leta 1908 izvoljen za odbornika Celovške Mohorjeve družbe, je bil z njo oziroma njeno naslednico na Prevaljah in Celju povezan do smrti. Ko se je morala družba leta 1921 preseliti iz Celovca na Prevalje, so ga odborniki še enovite družbe izvolili za njenega predsednika. Dotlejšnji predsednik J. Vidovič je namreč ostal v Celovcu. Pomemben je bil vpliv dr. Cukala ob veliki odločitvi — selitvi družbe s Prevalj v Celje. Pomagal je prebroditi začetne težave na novem mestu družbinega delovanja. Ko je Mohorjeva družba zaradi čedalje večje dejavnosti dobila upravnika, je postalo njegovo vodenje manj zaznavno. Ni bil njen urednik in pisec prispevkov

ali knjig, kakor je bil Franc Saleški Finžgar, bil pa je ves čas pameten vodnik in svetovalec. Domala vse, kar se je pri Mohorjevi družbi tiskalo od leta 1908, ko je postal odbornik, do zadnjih let pred smrtjo je prebral v tipkopisu in ocenil. Kot predsednik zbora ustanovitelj Mohorjeve družbe je vsa leta spremljal vse njeno delo, pomagal reševati njene težave, znal svetovati in spodbujati. Posebej pomembno je bilo njegovo vodenje Mohorjeve družbe kot bratovščine oziroma založbe v Celju po letu 1945 do smrti leta 1964, zlasti v prvih letih, ko je oblast družbo razklala na dve med seboj neodvisni enoti, na režimsko zadrugo s tiskarno in na naslednico prejšnje družbe, ki naj bi ostala le skrajno okrnjena založba knjig s cerkveno in duhovno tematiko, katere predsednik je postal. Najbrž je bila posebej težavna odločitev, da je prevzel podpredsedniško mesto v režimsko vodeni zadrugi. Toda to je storil gotovo le s stremljenjem, da bi se vezi med zadrugo tiskarno (lastnico vsega mohorskega premoženja) in bratovščino založbo (ki ni imela nikakršne lastnine) ne pretrgale popolnoma. Delal je pač vse, kar je mogel, v prid Mohorjeve družbe — bratovščine. Sad tega prizadevanja je bil dosežen nekaj let po njegovi smrti, ko se je Mohorjeva družba — založba preoblikovala v društvo. Na občnem zboru 25. februarja

1970 je bilo njenemu upravnemu odboru naročeno, da mora urediti odnose z Založniškim podjetjem Mohorjeva družba — prejšnjo zadrugo, ki je bila lastnik vsega družbinega premoženja. Prevzem so opravili maja 1971. Med može, ki so pripomogli, da se je Mohorjeva družba ohranila v novih razmerah, Franca Saleškega Finžgarja, Prežihovega Voranca in Borisa Kraigherja (pri njem seveda na način, ki se ni ujema z dotlejšnjo tradicijo Mohorjeve družbe), bi morali po mojem mnenju na prvo mesto postaviti dr. Franca Ksaverja Cukala, ki je bil zaradi zasluga za slovenstvo in Mohorjevo družbo ter zaradi siceršnjega nedvomnega ugleda za nove oblasti vsaj do neke mere sprejemljiv.

Bogato in vsestransko je bilo življenjsko delo apostolskega protonotarja dr. Franca Cukala. Neimenovani pisec nekrologa je ob njegovi smrti zapisal, da je pokojnik imel dve področji delovanja, za vero oziroma Cerkev in za slovenstvo, smeli pa bi upravičeno dodati še delovanje za Mohorjevo družbo. Zaradi velikih zaslug za Mohorjevo družbo si zasluži časten spomin. (Delno povzeto po: ao. *Koledar Mohorjeve družbe* 1965. Celje: Mohorjeva družba, 1964, 88–89.)

(Akad. prof. dddr. Jože Maček, Ljubljana)

Alenka Puhar

TROJE CANKARJEV, NJIHOVI PAPIRJI IN PRAVICA

Spomladi 1958 je list *Pavliha* objavil z risbo opremljeni dovtip, v katerem dve ljubljanski gospe izmenjavata novice: »Sem slišala, da je Cankar umrl.« — »Katerega pa misliš: tistega, ki ima založbo, ali tistega, ki ima nabrežje?«

Malo bolj izobraženim gospem (no, tudi možem ...) bi bilo jasno, da sta tisti z založbo in oni z nabrežjem ista oseba. In že štirideset let mrtva! Gre, se razume, za pisatelja Ivana Cankarja. Ampak kdo bi pa še prišel v poštev? Mogoče njegov brat Karlo, a tudi ta je bil že pet let pod rušo. Bratranec Izidor? Tako je, le da sploh še ni bil mrtev. Šalo na njegov račun so si privoščili, potem ko ga je zadela kap in je obležal v bolnišnici ... Mimogrede, ta tip šale daje slutiti, da gre za političnega izobčenca, kajti na račun kakšnega Kardelja je zanesljivo ne bi bilo mogoče natisniti ...

Duhovičenje *Pavlihe* navajam za ponazoritev zmede, ki je občasno nastajala ob priimku Cankar. Kateri in kako so v sorodu? Seveda je Ivan Cankar (1876–1918) bil in ostal daleč najbolj slaven, medtem ko je njegov mlajši brat Karlo Cankar (1877–1953) skoraj popolnoma neznan. Izidor Cankar (1986–1958) pa je imel bolj pisano usodo; v času med prvo in drugo svetovno vojno je bil zelo ugleden in znan mož, zaradi nekaterih potez tudi »kontroverzen« ali razvpit, po drugi vojni pa je njegova slava ugasnila in se iztekla v revno marginalnost. Kar zadeva počastitve, je le Ivan »dobil« založbo, nabrežje, pa tudi ulice in šole, vojaške brigade in množico dvoran (v Cankarjevem domu), pa seveda spomenike, spominske sobe, obletnice s proslavami in posebni publikacijami in plakati, znamkami in plaketami ... Izidor ni dobil čisto nič, z izjemo umetnostno-zgodovinske nagrade, ki se je na prelomu iz 20. v 21. stoletje začela imenovati po njem.

Da je slava drugih dveh Cankarjev tako neznatna, je delno kriv njun stan — oba sta bila duhovnika. To v očeh režima, ki je obvladoval našo družbo skoraj pol stoletja (v tem času pa marsikaj počistil tudi za nazaj) ni bilo priporočilo za pozornost in počastitve. Karlo je za nameček večino življenja preživel v Bosni, kjer so bili katoliki v manjšini in Slovencev niso pretirano zanimali. Z Izidorjem je bilo malo drugače. Ko je bil star štirideset let, se je zaljubil, izstopil iz duhovniškega stanu in se s tem mnogim ljudem zelo zameril, najbolj pač svojim kolegom. Cerkev ni bila vajena takih odkritih kljubovanj. Hkrati pa je v očeh komunistov, ki so leta 1945 prevzeli oblast, ostal »klerikalec« in kot pristaš SLS (Slovenske ljudske stranke) tudi »ostanek« meščanske reakcije.

Njihovi medsebojni odnosi? Kljub občasnim turbulentam je bila zanje od fantovskih let značilna velika sorodniška lojalnost in tudi medsebojno naklonjeno spoštovanje. Ivana sta oba občudovala, a tudi Ivan je spoštoval Karla in Izidorja. Veliko so pomagali drug drugemu, občasno so skupaj stanovali, se obiskovali, si marsikaj posodili, si dopisovali. Izidor je bil Ivanov zaupnik in mu je občasno zgladil odnose s kakšnim založnikom, upnikom, tudi s kakšno žensko, denimo Mileno Rohrman. Med najbolj ganljive primere lojalnosti verjetno lahko štejemo Izidorjevo ponudbo, da bo dan ali dva presedel v zaporu namesto Ivana, ki si je želel iti za očetovim pogrebom. (Ne, gesta ni bila uslišana.)

Karlo Cankar in Fran Saleški Finžgar
Vir Zbirka upodobitev znanih Slovencev NUK

Za njihovo intelektualno življenje in za našo kulturno zgodovino pa je gotovo najvažnejše to, da so bili v svojih dveh družinskih gnezdih edini intelektualci in so znali izkazovati spoštovanje do literature na vse mogoče načine, brez katerih bi težko obstala. Najprej sta Ivanu kot časopisna urednika sem in tja kaj objavila, Izidor v *Dom in svetu*, Karlo v *Hrvatskem vestniku*. Zraven so sodili tudi spori s cenzorji, kritiki, zoprniki ... Izidor se je lotil tudi obsežnega študija njegovih del, pisanja o tem ter izdaje monumentalnih zbranih del, ki so izšla v dvajsetih knjigah (pod naslovom *Zbrani spisi*). Oba sta vse življenje zbiralala, hranila in študijsko obdelovala Ivanova literarna besedila, korespondenco, beležke, izpiske, izrezke, kritike, risbe, fotografije, dokumente. Najprej je to opravljal predvsem Karlo, potem je delo prevzel Izidor. Obsežna korespondenca med Izidorjem in Karlom priča, da sta se največ in najbolj tehno »pogovarjala« o Ivanu in o vsem, kar se ga tiče, in to leta in leta, disciplinirano, tudi v obdobjih, ko

Ivan Cankar
Vir Zbirka upodobitev znanih Slovencev NUK

bi si smela privoščiti malo sebične skrbi predvsem zase, ne za Ivanovo literarno slavo ...

Na kratko: Ivanovo posmrtno življenje je bilo v veliki meri »družinsko podjetje«, ki ga je poganjala sorodstvena naveza. Tako Karlo kot Izidor sta bila nekakšna Ivanova menedžerja, saj sta skrbela za založnike, dolgove, avtorske pravice, za prevode in za sorodnike, študijsko zagnane slaviste, kritike in kritikastre in tako dalje. Žal je Karlo hitro intelektualno omagal, tako da zadnjih dvajset let ni bil več posebno produktiven. Izidor ga je vztrajno nagovarjal k pisanju spominov, da bi na papir prišli podatki, skrivnosti, osvetlitve družine Cankar izpod peresa kompetentne osebe, a se mu ni posrečilo.

Ambicije po »pravem« Ivanu Cankarju so se z letom 1945 zelo povečale in ideološko zaostrele. V desetletju pred drugo svetovno vojno so Ivana Cankarja poskušali odvleči v čisto proletarske vode posamezni avtorji, po njej pa je to postala dominantna, za nekaj časa tako rekoč edina dovoljena drža.

Geslo »Narod si bo pisal sodbo sam, ne frak mu je ne bo in ne talar« iz drame *Hlapci* je obveljalo (vsaj od zbora odposlancev v Kočevju tudi formalno) za slikovito prispodobo razrednega boja in torej vodilo nove dobe. Drame *Hlapci*, *Kralj na Betajnovi*, *Za narodov blagor*, z njimi tudi gledališka in celo operna priredba *Hlapca Jerneja in njegove pravice* so postale železni repertoar vseh vodilnih jugoslovanskih gledališč. Z vrsto ukrepov je bilo poskrbljeno, da se s Cankarjem ne bi več ukvarjali »farji«, med katere je kljub vsemu še vedno spadal bratranec Izidor, avtor ključne zbirke *Zbrani spisi Ivana Cankarja*.

Agitprop CK KPS je stalno opozarjal na potrebo po tiskanju ključnih avtorjev, decembra 1947 je ob pregledovanju založniških programov še dodatno spomnil na »izvajanje direktiv posvetovanja v Beogradu«, med katere je sodilo tudi »forsirati popularne brošure« o naših kulturnih in političnih veličinah, med katerimi sta imela prednost France Prešeren in Ivan Cankar. Da bi bile stvari jasne, je *Za narodov blagor* izšel s spremno besedo Borisa Ziherla, vodilnega partijskega ideologa. A potrebni so bili novi avtorji — interpreti, uvodničarji, raziskovalci. In tu je bilo nekaj zadrege.

Ker je šlo »ljudski oblasti« predvsem za prevzem moralnega kapitala, imenovanega Ivan Cankar, in za novo, marksistično interpretacijo — tako posameznih avtorjev kot zgodovine, literarne zgodovine, vseh družbenih ved pravzaprav —, je na vseh koncih manjkalo prepričljivih avtorjev. Nekateri antiklerikalno in marksistično zagreti so že dolgo nasprotovali Izidorjevim interpretacijam, ki so spremljale *Zbrane spise Ivana Cankarja*, vendar je bilo še daleč do argumentiranega preoblikovanja. Po vojni so se pritoževali, zakaj se nihče ne loti dela in ljudstvu ne ponudi »prave« podobe Ivana Cankarja. Med njimi je bil pisatelj Alojz Kraigher, ki tega ni držal zase, ampak se je pritoževal kolegom in tudi sinu, notranjemu ministru Borisu Kraigherju. Ko je svoje nezadovoljstvo s »klerikalno interpretacijo« omenil Ferdu Kozaku, uredniku *Novega sveta* in

visokemu funkcionarju, ga je Ferdo pomiril, da se stvari spreminjajo:

»Ravno zadnje čase se javlja potreba po temeljiti presoji vsega Cankarjevega dela in vse kaže, da se bodo v prihodnjih letih zlasti ideološko zgrajeni pisci partiji lotili te naloge.« Ker je Izidor Cankar baje Ivana »čisto poklerikalil«, so se odločili, da ga izločijo iz raziskovanja in prezentiranja slavnega bratranca. Dovolili so mu še natis pisem, z zelo skopim, bolj tehničnim kot vsebinskim uvodom, kar je izšlo kot *Zbrana pisma Ivana Cankarja*, 1948, v treh knjigah. Ko pa so slavili 30. obletnico Ivanove smrti, Izidor ni več prišel do besede. *Novi svet* je decembrsko, 12. številko v celoti posvetil Ivanu Cankarju, Izidor v njej ne nastopa; kolikor se pojavlja, gre le za zafrkljive namige. Tako je Ferdo Kozak zapisal: »Kakor pa je ta znanost na idealističnih temeljih /.../ premnogo tega izkrivila /.../ Ob spominu na neznansko šaro, ki so jo na račun Ivana Cankarja napisali pred in po njegovi smrti premnogi kritiki in pisarji.« In ko so slavili 35. obletnico Ivanove smrti, je uredništvo TT povprašalo pisatelje, kako gledajo nanj in kako so ga doživljali; med 22 objavljenimi odgovori ni Izidorja Cankarja.

Kmalu je bil narejen okvirni načrt za *Zbrana dela*, ki so hotela dati poudarek pred revolucijo prezrtim vidikom, nekaj elementov pa retuširati. Za urednika je bil najprej predviden Anton Ocvirk, nato Marja Boršnik; oba sta bila čez čas od tega odrinjena. A projekt novih zbranih del se je hitro izkazal za pretežko nalogo, zato so najprej pripravili *Izbrano delo*, ki ga je urejal Boris Merhar.

Vsi ti dramatični zasuki z živahnim dogajanjem v zakulisju, saj so se ideološke direktive mešale z osebnimi spori in rivalstvi, niso kaj prida raziskani. Kako je bilo z Izidorjem Cankarjem, pa je mogoče intonirati takole: začelo se je z ukrepi, ki so razodevali brezobzirnost nove dobe. Ministrstvo za kulturo in prosveto je spomladi 1947 zahtevalo vpogled v zapuščino Ivana Cankarja, takoj. Pozvali so Izidorja Cankarja, naj vse rokopise izroči. Ker je bil tedaj v

Izidor Cankar

Vir Zbirka upodobitev znanih Slovencev NUK

170

Beogradu, saj je bil uslužbenec zunanjega ministrstva (se pravi odpoklicani poslanik v Grčiji, ki čaka nov položaj), so izvedli preiskavo stanovanja v Ljubljani. Nato so nekje v vrhu nove oblasti sklenili, da Cankarjeva zapuščina pripada »ljudstvu« ali »narodu« in da je treba Izidorja in Karla Cankarja — formalna in dejanska lastnika — razlastiti. Nekaj slikovitih, a dokumentarnih stavkov o tem postopku:

Edvard Kocbek si je 9. aprila 1947 zapisal v dnevnik: »Včeraj proti večeru prišel Izidor Cankar na obisk /.../ Cankar je kazal pismo, s katerim javlja ženska iz prosvete, da mora izročiti vse Ivanove rokopise, in novo pismo, ki ga je dobil potem, ko na prvo ni odgovoril, da ministrstvo odreja popis rokopisov.« Čez nekaj dni potrditev: »Gradišnik pripoveduje, da so Cankarju res izvedli preiskavo doma zaradi rokopisov in da sta to izvršila Janez Logar in Majla Golobova. Celo Ciril Vidmar se zgraža nad tem.« Položaj je bil tedaj hudo napet tudi zaradi številnih preiskav po Ljubljani, med Cankarjevimi sorodniki

in prijatelji. Bilo je komaj verjetno, da preiskovalce zanimajo samo stare pesmi in novele. Isti mesec je bila, denimo, preiskava pri Francu Snoju. Kocbek si je 24. aprila zapisal, da mu je Snoj javil, da so mu preiskali stanovanje in iskali papirje, »odnesli štiri številke poslednjega *Tanjuga*«. To potrdi 6. maja; na enem *Tanjugu* je pisalo: »Vrni Kocbeku.«

Izidor je o tem na kratko in omiljeno poročal bratrancu Karlu v Sarajevo, ki je zelo skromno živel v »sirotištu Egipat«, natančneje, pri redu Služabnic malega Jezusa; marsikaj je že vedel, ker mu je »gospod Golja, ko je bil tu, povedal, da so brez tvoje vednosti preiskali tvoje stanovanje«. Ni bilo prvič in tudi ne zadnjič.

Odločbo o razlastitvi »vseh predmetov, ki so v zvezi z življenjem in delom Ivana Cankarja, in so last oziroma jih imata Karel Cankar in dr. Izidor Cankar«, je sprejela vlada LRS na predlog ministra za prosveto LRS marca 1948. »Razlastijo se zlasti vsi Cankarjevi rokopisi, Cankarjeva in Cankarju namenjena korespondenca, fotografije Ivana Cankarja, Cankarjeve risbe in njegovi zapiski in vsi drugi predmeti, navedeni v prilogi, ki je sestavni del te odločbe, pa tudi vsi drugi tem podobni predmeti, ki jih bo kot kulturno-zgodovinsko važne pri izvedbi razlastitvenega postopka označil zastopnik ministrstva za prosveto. Razlastitev je popolna.« Da bo zadeva čisto jasna: zastopnik oblasti je imel državno pooblastilo, da sme hoditi po sobah, da lahko brska, opozori na to in ono, zahteva, da se odpre še ta predal ... In še tole: »Po 25. členu temeljnega zakona o razlastitvi se dovoljuje, da izroči mestna razlastitvena komisija v Ljubljani ministrstvu za prosveto razlaščene predmete takoj v posest, še predno jih popiše in oceni.« Očitno je gorela voda.

Izidor se je tedaj lotil poskusa, da bi dobil vsaj nekaj odškodnine — predvsem za Karla Cankarja, ki je bil zakoniti dedič bratove zapuščine; Izidorju jo je pač prepustil v raziskovanje, seveda pa mu je bilo tudi v olajšanje, da jo je dal v primerno varstvo, za kar sam pri svojem skromnem življenju ni imel no-

bene možnosti. Seveda pa je tudi Izidor imel (v lasti in posesti) marsikaj, saj je ob raziskovanju bratrančevega dela tudi pridobival — kupoval, zamenjeval, reševal pred zanikrnimi lastniki ...

Čez čas je bila res ustanovljena komisija, ki naj bi odločila o odškodnini za Cankarjevo zapuščino, a Karlo z grenkobo ugotavlja, da ni izrazila nobene želje po sodelovanju. Karlo celo ni nikdar dobil — »niti dekreta o razlastitvi, niti zapisnika o prevzemu rokopisov, še najmanj pa odkupnine, v katero Ti še zmerom verjameš, jaz pa prav nič več. Ker je proglašena razlastitev in ker imajo v rokah ves razlaščeni material, čemu bi se še naprej ukvarjali z zadevo, ki je končno veljavno urejena? Tenkočutnosti pa menda ne boš pričakoval od ljudi, s katerimi imaš tudi Ti dovolj izkušnje? Omenil si, da bi se moglo zgoditi, da me obišče odposlanec tiste komisije in da pogleda, če imam še kaj od Ivanove ostaline. Prav zastonj bi se trudil v Sarajevo.«

Nato je le prišlo sporočilo, da bo nekaj plačila, a Karel bi moral najprej predložiti potrdilo, da je plačal vse davke! In glej, prav tedaj je v samostan vkorakala komisija in ga razglasila za državno last:

»V četrtek na Vnebovhod se je oglasila pri naših sestrah komisija in pokazala »rešenje«, s katerim se naša hiša na temelju najnovejšega zakona o dopolnitvah in spremembah zakona o nacionalizaciji — nacionalizira. In ne samo poslopje, ampak tudi ves inventar v vseh sobah, spalnicah, kleti itd. Tudi pri meni so vse popisali, češ da bo šele ministrstvo odločilo, ali ostanejo vse stvari moje ali ne. Glavno pa je /.../« Zaukazana je bila izselitev v najkrajšem času — v 15 dneh! Karlo je bil obupan, ker ni imel kam iti. Star je bil osemdeset let, bolehen, betežen, zadolžen, brez vsega ... Čez čas je Izidor zaprosil frančiškane, naj ga vzamejo k sebi v Ljubljano, kjer je februarja 1953 umrl.

In tako je vse, kar je ostalo za Ivanom Cankarjem, »za narodov blagor« postalo narodna last oziroma »splošno ljudsko premoženje«. Tedaj in pozneje so imeli predstavniki naroda navado zapisati, da je šlo za darilo, a to je le ena od mnogih Potemkinovih vasi, ki so jih razpostavili po naši krajini.

(Alenka Puhar, prevajalka, publicistka, aktivistka na področju človekovih pravic, Ljubljana)

171

Foto: Tomaž Lauko

Heinrich (Henrik) Freyer, Matevž Langus, 1837, o. pl., 64 x 49 cm, Narodni muzej Slovenije, inv. št. N 7515

Nada Praprotnik HENRIK FREYER (1802–1866)

Ob 150-letnici smrti Henrika Freyerja

V letu 2016 mineva 150 let od smrti naravoslovca, farmacevta, muzealca, preparatorja in kartografa Henrika Freyerja. Bil je med prvimi raziskovalci rastlinstva in živalstva pri nas ter med pionirji gornišstva in jamarstva. Prizadeval si je za slovensko poimenovanje rastlin, živali in krajev. Menil je, da se ne moremo resno začeti ukvarjati s slovenskim znanstvenim naravoslovjem, če nimamo domačih izrazov. Njegovo delo in življenje sta bili tesno povezani s slovenskim (kranjskim) muzealstvom, saj je bil prvi kustos Kranjskega deželnega muzeja.

172
Rojen je bil 7. julija 1802 v Idriji. Njegov ded Ernest Freyer se je iz Češke priselil v Idrijo, kjer je leta 1754 ustanovil rudniško lekarno, ki jo je potem prevzel njegov sin Karel, Henrikov oče. Oba sta se zanimala za botaniko, zato se je tudi Henrik začel zanimati za to znanost. Leta 1815 se je vpisal na gimnazijo v Ljubljani, na kateri je ravnateljaval njegov idrijski rojak Franc Hladnik. Ker je mladi Henrik večkrat prav zaradi botanike ter zbiranja hroščev in metuljev zanimal druge predmete, mu Hladnik ni dovolil, da bi obiskoval njegova javna predavanja iz botanike. Leta 1819 je odšel na Reko, kjer je končal gimnazijo, in se vrnil na licej v Ljubljano. Po triletni lekarniški praksi je leta 1825 opravil pomočniški izpit. Do leta 1827 je pomagal očetu v Idriji voditi lekarno, v letih od 1827 do 1829 je na Dunaju študiral farmacijo in diplomiral. V naslednjih dveh letih je bil v lekarniški službi v Zagrebu, Gradcu in Ljubljani. Leta 1832 je prevzel službo kustosa v Kranjskem deželnem muzeju v Ljubljani. Leta 1852 je zapustil Ljubljano in postal kustos oziroma konservator v Trstu v Zoološko-anatomskem muzeju. Zaradi multiple skleroze je zadnji dve leti pred smrtjo hiral. Umrli je 21. avgusta 1866 v Ljubljani.

Leta 1821 so ustanovili Kranjski deželni muzej, ki so ga slavnostno odprli v prostorih liceja leta 1831. Kot kustosa so nastavili Freyerja. Zaradi preparatorskih nalog se je šel izpopolnjevati v naravoslovni muzej na Dunaju k strokovnjaku J. J. Hecklu. Tako je v letih od 1832 do 1835 pripravil 53 sesalcev, 202 ptiča, več dvoživk, rib in pajkov. Uredil je herbarija Balthasarja Hacqueta in Karla Zoisa ter obsežno zbirko žuželk, zbral svoj herbarij in sestavil kompletan skelet jamskega medveda.

V letu 1839 so ustanovili Društvo kranjskega deželnega muzeja (Verein des krainischen Landesmuseums). Ena njegovih glavnih nalog je bila zbiranje muzejskega gradiva. V letu 1849 so se v muzeju začeli tedenski sestanki oziroma srečanja prijateljev naravoslovja, tako imenovani naravoslovni večeri, na katerih so predstavljali zanimive strokovne teme in probleme. Zaradi premajhne udeležbe pa so ta srečanja zamrla.

Leta 1852 se je Freyer preselil v Trst, kjer je dobil mesto kustosa v tržaškem muzeju. Leta 1864 je moral zaradi bolezni pustiti službo. Vrnil se je v Ljubljano, kjer je dve leti kasneje umrl.

Ko govorimo o Freyerjevem muzejskem delu, moramo omeniti tudi njegove zasluge pri ureditvi naravoslovnega muzeja v Celovcu. Ko so leta 1848 koroški deželni stanovi sklenili osnovati deželni muzej, so postavitev in ureditev zaupali Freyerju.

Z botaniko se je Freyer ukvarjal že v Idriji, v gimnaziji in liceju, po svojem lekarniškem šolanju in v obdobju, ki ga je preživel v muzeju v Ljubljani. Kasneje za svojo najljubšo vedo ni imel več dovolj časa.

Rastline je nabiral predvsem na ozemlju Kranjske. Botaniziral je v okolici rojstne Idrije, bil je na Jelenku, Čavnu in Nanosu. Kot prvi botanik se je povzpел na Snežnik. V Julijskih Alpah je bil trikrat na Mangartu, dvakrat na Triglavu, Črni prsti, v Dolini Triglavskih jezer, na Vršacu, Velem polju, v Vratih, na Črni prsti, Stenarju, na Krnu, na Poreznu ... V Karavankah je bil na Kepi, Rožci, Golici, na Zelenici in Vrtači (Nemškem vrhu) in na Peci. V Kamniško-Savinjskih Alpah je bil na Krvavcu, na Storžiču in v predgorju Grintavca. Botaniziral je še v Istri na Učki, na Krimu, Gorjancih, Kumu, Sveti gori pri Zagorju, v okolici Kočevja, v Trnovskem gozdu, na Ratitovcu, v Polhograjskem hribovju, na Vremščici, na Lubniku ...

O mnogih njegovih botaničnih ekskurzijah so se v Arhivu Republike Slovenije ohranili rokopisni zapiski, objavljali pa je tudi prispevke predvsem v regensburški reviji *Flora*. Pisal je o ljubljanskem botaničnem vrtu in o izletih na Krim, Črno prst, na Gorjance in Nanos. Objavil je opis nove vrste Blagajev volčin, pisal o obisku saškega kralja Friderika Avgusta II., o vzponu na Triglav s popisom rastlinskih vrst in o izletih na Gorjance (Uskoško hribovje), na Sveto goro pri Zagorju in na Kum, bil je na Krvavcu v Kamniških Alpah, botaniziral je v okolici Idrije in na Nanosu. Opisal je vzpon na Mangart, objavil prispevek o herbarijih v ljubljanskem muzeju in o spomeniku saškemu kralju, o drugem vzponu na Mangart in o ekskurziji na Učko ter o izletu na Krim in Nanos.

Pri florističnem raziskovanju slovenskega rastlinstva je Freyer našel kar nekaj vrst, ki do tedaj za

naše ozemlje še niso bile znane. Na Snežniku je tako našel travnolistno vrčico (*Edraianthus graminifolius*) in lepničevolistni grintavec (*Scabiosa silenifolia*), na Mangartu plazečo sreteno (*Geum reptans*), alpski goltec (*Tozzia alpina*) in pisano ovsiko (*Helictotrichon versicolor*), na Gorjancih pa panonsko deteljo (*Trifolium pannonicum*).

V Arhivu Republike Slovenije so se ohranili *Anali vrta v Dolu* za leto 1840, ki jih je z botaničnim znanjem napisal Freyer. Rastline so označene s strokovnimi (latinskimi) in deloma tudi nemškimi imeni. Tako nam je ohranil prikaz bogatih, urejenih in skrbno vzdrževanih nasadov in zbirke gojenih rastlin, ki so bile znane pod imenom Erbergov botanični vrt.

Freyer je z mnogimi slovenskimi botaniki delil nesrečno oziroma vsaj neprijazno usodo zaradi premajhne strokovne prodornosti. Nedokončan je ostal njegov rokopis *Kranjske in koroške flore* (*Flora excursoria Carniolae et Carinthiae*). V Bleiweisovih *Novicah* je objavil oglas, da za natis pripravlja »popis zelišč ali rastlin kranjske in koroške dežele«. Kljub obširnemu terenskemu in kabinetnemu delu in kljub številnim spodbudam uglednih botanikov ni Freyer tega ambiciozno zastavljenega dela na žalost nikoli napisal.

Na številnih ekskurzijah po Kranjskem je zbral obširen herbarij, ki ga hrani Prirodoslovni muzej Slovenije. Njegovi primerki so vključeni v *Splošni in Kranjski herbarij*.

Sodeloval pa je tudi pri znameniti zbirki *Flora Germanica exsiccata* (*Nemška posušena flora*), ki je izhajala v letih od 1830 do 1845 v Leipzigu. Izšlo je 26 centurij (2600 primerkov). Izdajal jo je nemški botanik H. G. L. Reichenbach. S prispevki je sodelovala večina tedanjih kranjskih botanikov, ki so v svoji deželi nabirali predvsem endemične in redke vrste; nekatere pa so bile za botanično znanost tudi nove. Z našega ozemlja je 256 vrst, kar pomeni kar 10 odstotkov cele zbirke! Več kot polovico primerkov s Kranjskega je prispeval Freyer. Nabral je več kot 150 vrst!

V botaničnem svetu je Freyer najbolj znan kot krstni boter Blagajevemu volčinu (*Daphne blagayana*),

rastlini, o kateri so slovenski botaniki največ pisali in ki je, kot je zapisal botanik Tone Wraber, »botaničnokulturni spomenik slovenske flore«. Knjiga Nade Praprotnik *Blagajev volčin — naša botanična znamenitost*, izšla leta 2004, je edino samostojno delo v slovenščini, ki je namenjeno eni sami rastlinski vrsti.

V letu 1837 je polhograjskemu grofu Rihardu Blagayu kmet od Svetega Lovrenca oziroma z Gore prinesel cvetočo vejico rumenih jožefic. Grof jo je poslal v Ljubljano svojemu prijatelju Freyerju, ta pa jo je spoznal za novo in jo imenoval po pošiljatelju. Nova vrsta volčina je v zbirki *Flora Germanica exsiccata* skoraj dobesedno osvojila Evropo. V letu 1838 jo je na njen rojstni kraj prišel gledat saški kralj Friderik Avgust II., ki je bil znan kot navdušen ljubiteljski botanik. V spomin na kraljevski obisk je Blagay še istega leta (1838) postavil edinstven spomenik kralju, njegovemu obisku in blagajki, ki so jo začeli imenovati tudi kraljeva roža in je postala prava kraljevska roža slovenske cvetane. Tone Wraber ga je leta 2002 na mariborskem simpoziju o Henrikju Freyerju opisal kot »star spomenik stari botanični kulturi na Slovenskem«. O odkritju nove vrste se je v Arhivu Republike Slovenije ohranilo veliko dokumentov.

Nekaj desetletij je bil Blagajev volčin prava botanična redkost in znamenitost Kranjske. Šele kasneje so ugotovili, da gre za ilirsko vrsto, ki je razširjena tudi na Hrvaškem, v Bosni in Hercegovini, v Srbiji, Črni gori, Makedoniji, Grčiji, Bolgariji in Romuniji. Odkrili so tudi več nahajališč v Sloveniji, pred nekaj leti pa najbolj zahodno nahajališče v Italiji v predgorju Karnijskih Alp. Kranjski deželni zbor je Blagajev volčin skupaj s planiko zavaroval že leta 1898 in tako je postal tudi simbol naših naravovarstvenih prizadevanj.

Freyer si je prizadeval za slovensko poimenovanje rastlin, živali in krajev. Njegovo najpomembnejše delo na tem področju je, da je zbral mnogo gradiva za slovenski slovar rastlinskih imen. V Arhivu Republike Slovenije se je ohranilo precej rokopisov s slovenskimi imeni rastlin. Nekatere je napisal oziroma zbral imena Freyer, nekatere pa so mu poslali

Blagajev volčin (*Daphne blagayana*)
Foto Ciril Mlinar

drugi zbiralci. Obširno gradivo o slovenskem poimenovanju rastlin na Kranjskem je Freyer nesebično poslal v Zagreb Bogoslavu Šuleku, da ga je uporabil za delo *Jugoslavenski imenik bilja* (1879).

V letu 1836 je Freyer izdal tiskani *Seznam slovenskih rastlinskih imen* (*Verzeichniß flavischen Pflanzen-Namen*). Seznam je izšel kot priloga časopisa *Laibacher Zeitung* oziroma (po nekaterih virih) časopisa *Illyrisches Blatt*. Priloga je bila brezplačna, izdal jo je namreč na lastne stroške. V seznamu je 2094 rastlinskih imen, od tega je 2021 slovenskih izrazov, 73 pa ilirskih (hrvaških). Manjkajo pa latinska imena, tako da ni vedno enostavno ugotoviti, za katero rastlino je dejansko šlo. Freyer je prosil izobražence, da bi mu pomagali in zanj zbirali imena. Odziv je bil zelo majhen.

Henrik Freyer se je že v idrijskih letih ukvarjal z zbiranjem hroščev in metuljev. Njegove prve zbirke so končale v ognju, ker so ga želeli prisiliti, da bi se bolj posvetil šoli. Vendar je tudi kasneje zbiral žuželke, kar pa je bilo povezano z velikimi stroški. Prav zato jih je v začetku tridesetih let 19. stoletja nehal zbirati. V svoji rokopisni biografiji je zapisal:

»Želja po povečevanju zbirk je bila kakor puščanje krvi, ki me je tedaj minila, in sklenil sem, da se bom entomologiji odpovedal. Vsako ponavljanje tovrstnega zbiranja bom v bodoče preprečil, zato sem svojo zbirko žuželk z dvojniki poklonil novonastalemu muzeju v Ljubljani.«

Njegovo najpomembnejše delo na tem področju je bil leta 1842 izdani pregled kranjskega živalstva (*Fauna der in Krain bekannten Säugethiere, Vögel, Reptilien und Fische*). Sam je dejal, da vsebuje popoln seznam latinskih, nemških in kranjskih ali slovenskih imen. Tudi pri domačih imenih je dosledno uporabljal binarno ali dvojno nomenklaturu oziroma poimenovanje, kar pa so kasneje žal opuščali. V tem delu je bil objavljen tudi prvi celostni seznam ptičev z 268 taksoni. Delo je dragocen dokument časa, iz katerega še danes lahko strokovnjaki črpajo favnistične in tudi ekološke podatke.

Kot muzejski kustos je lovil tudi kače, jih žive razstavljaj in opazoval njihovo vedenje.

Že v *Favni* je pisal o kranjski znamenitosti v živalskem svetu, o človeški ribici (mozharila, zhloveshka ribiza). O njej je večkrat poročal v različnih prispevkih in na naravoslovnih večerih.

Ukvarjal se je tudi s tedaj mladima vedama, z geologijo in paleontologijo. Že leta 1819 je v Postojnski jami odkopal odlomek lopatice in nadlahtnice jamskega medveda in spodnjo čeljustnico jamskega leva. Po letu 1826 je še kopal v jami, našel 399 kosti in jih brezplačno odstopil deželnemu muzeju. V Mokriški jami je odkopal kosti jamskega medveda. Aragonitno Ravensko jamo nad Cerknim je premeril, narisal načrt in nabral vzorce aragonitnih kapnikov in sige. V laporjih z različnih nahajališč na Kranjskem je odkril foraminifere ali luknjičarke. Raziskoval je tudi fosilne polže in korale. Geološko je preučeval ozemlje med Savo in Krko od Sostrega do Bregane.

Po njem so imenovali nekaj fosilnih živali, med njimi fosilno ribo *Saurorhamphus freyeri*.

Ker je Freyer pri terenskem delu pogrešal karto z vsemi geografskimi podrobnostmi in značilnostmi pokrajine, je na botaničnih popotovanjih zbral tudi kartografsko gradivo. Rezultat natančnega in kritičnega dela je bil zemljevid Kranjske (*Special-Karte des Herzogthums Krain*), ki je izhajal na Dunaju v letih od 1844 do 1846 na 16 listih v merilu 1 : 113.5000. Največja vrednost te karte je v velikem bogastvu najrazličnejših imen. Topografska imena so dosledno

slovenska, nemška imena so le dodana. Vrisana so tudi rudna nahajališča. Freyerjeva karta je eno najboljših del kartografije tistega časa, dragocena pa so tudi slovenska krajevna imena.

Po njem se imenuje Freyerjev osat (*Cirsium x freyerianum* = *Cirsium acaule* x *Cirsium pannonicum*), ki je križanec med brezstebelnim osatom (*Cirsium acaule*) in panonskim osatom (*Cirsium pannonicum*), ki ga je Freyer našel pri Kočevju. Znana nahajališča so še na Slivnici nad Cerknim jezerom, pri Otlici in nad Krnico v Trnovskem gozdu.

Po Freyerju so imenovali tudi sredozemski rod kobulnic *Freyera*. V letu 1849 so ta rod predstavili tudi na naravoslovnih večerih v muzeju in Bleiweisove *Novice* so zapisale:

»Šesti dan maliga serpana smo se pogovarjali od posebno malo znanih zeliš /.../ Potem smo vpervi vidili eno krebulico, podobno zelji, Biasoletova Freyerca imenovana, ktero je teržaški lekar Biasolet 1829 vpervič verh Velebiča v Dalmaciji najdel, kjer zde cerkev sv. Frančiška stoji /.../«

Ime zaradi pravil pri imenovanju novih taksonov ni veljavno.

Leta 1839 je bil nemški botanik H. R. A. Grisebach na ekskurziji na Balkanu. V Ljubljani je obiskal Freyerja. Skupaj sta bila na Krimu in nabrala krvomočnico, ki jo je Grisebach imenoval Freyerjeva krvomočnica (*Geranium freyeri*), vendar se je to ime izkazalo kot sinonim za že prej opisano vrsto kolenčasto krvomočnico (*Geranium nodosum*).

Botanik H. D. Hoppe pa je po Freyerju imenoval Freyerjev jeglič (*Primula freyeri*), ki je le sinonim za idrijski jeglič (*Primula x venusta*), križanca med kranjskim (*Primula carniolica*) in lepim jegličem (*Primula auricula*).

V Idriji, slovenskih botaničnih Atenah, so že leta 1966 odkrili spominsko ploščo Henrikju Freyerju, prav tako je v njegovem rojstnem mestu Ulica Henrika Freyerja, v Ljubljani pa Freyerjeva ulica.

(Dr. Nada Praprotnik, upokojena muzejska svetnica,
Moste pri Žirovnici)

Jelka Pšajd JULIJ (GYULA) SCHÖNAUER

Šalovski židovski fotograf

Šalovci so v začetku tridesetih let 20. stoletja spadali med največje prekmurske kraje. Čeprav je v Šalovcih na 1 km² živelo okrog 50 ljudi, jih je zaradi težkih življenjskih pogojev in prenaseljenosti precej hodilo na sezonsko delo v tujino.

V kraju je bilo 30 trgovcev in obrtnikov, delovale so tri gostilne. Razvito je bilo trgovanje z živino; v vasi so bili moderna klavnica z mesnico, pekarna, dve večji trgovini z mešanim blagom in dva delujoča mlina. Prebivalstvo je bilo versko mešano: evangeličani, katoliki, židje in nekaj kalvincev. V Šalovcih so bili tri pokopališča in lesen zvonik. Prostor srečevanja je bila železniška postaja, zgrajena leta 1907. Pošto s telefonom in telegrafom so odprli leta 1934. V vasi je delovalo prostovoljno gasilsko društvo, leta 1930 so ustanovili Sokolsko društvo. Obe društvi sta prirejali različne prireditve po Dravski banovini in se jih udeleževali. Pozimi so se ukvarjali z ljubiteljsko gledališko dejavnostjo. Poleti so ob nedeljah prirejali veselice, na katerih so igrale različne godbe.

Prve židovske družine so se začele v Prekmurje naseljevati v drugi polovici 18. stoletja; večji del iz Zalske županije. Takrat je židovska skupnost predstavljala 7 odstotkov prebivalstva Madžarske. Židje so se do druge polovice 19. stoletja v večjem številu naselili v Dolnji Lendavi, Beltincih in Murski Soboti. Leta 1853 jih je bilo v Prekmurju 383. Nov val priseljevanja židov iz Avstrije je trajal celotno drugo polovico 19. stoletja, po letu 1867 predvsem s Štajerskega in z Gradiščanskega. Preseljevanje je do neke mere pospeševalo versko določilo, da si morajo prizadevati za minjan. Po popisu prebivalstva leta 1880 najdemo žide v manjšem številu skoraj v vsaki večji vasi Prekmurja, na primer v Križevcih, kjer jih je bilo leta 1921 pet, v letih 1931 in 1941 pa nobenega; v

Šalovcih je bilo leta 1921 osem židov, po popisu prebivalstva leta 1931 in 1941 pa enajst. Po letu 1900 je začelo v Šalovcih njihovo število naraščati. Ugodna lega naselja je vplivala na razvoj cestnih povezav, in Šalovci so postali komunikacijsko vozlišče takratnega SV Prekmurja. V vasi sta se začeli razvijati obrt in trgovina. Leta 1907 so zgradili železniško progo med Hodošem in Mursko Soboto; Šalovci so dobili potniško in tovarno postajo. Ti dejavniki in toleranca vaščanov do različnih verskih skupin (v Šalovcih so že živeli katoliki, evangeličani, kalvinci) so vplivali na naselitev židov.

Po prvi svetovni vojni je izraelitska verska občina v Murski Soboti, kamor so spadali tudi šalovski židje, upravno pripadala k 8. okrajni izraelitski občini v Szombathelyu; predsedstvo državne izraelitske občine je bilo v Budimpešti. Do leta 1921 je bil v Murski Soboti rabin dr. Henrik Kiss, po njegovem odhodu rabina do leta 1926 ni bilo. Verske zadeve je urejal kantor Mavro Darvaš. Leta 1926 je v Mursko Soboto prišel rabin dr. Lazar Roth in opravljal verske posle do leta 1941. Leta 1944 so ga z ostalimi židi odpeljali v koncentracijsko taborišče v Auschwitz, kjer je tudi umrl.

Židje so bili v začetku priseljevanja v Prekmurje (druga polovica 18. stoletja) predvsem trgovci, gostilničarji in mesarji. Kasneje so bili v urbanih naseljih odvetniki, zdravniki ... in tudi fotografi. Večina prekmurskih židov je bila neologov in so sinagogo (v Beltincih, Murski Soboti in Lendavi) obiskovali

Avtoportret z družino na stekleni plošči 10 x 15 cm. Fotografirano na domačem dvorišču pred zahodno steno. Žalujoči Julij s črnim trakom in žena Elizabeta ter njuna otroka Ladislav in Helena.

Foto Julij Schönauer, Šalovci, okrog leta 1934. Hrani: Franc Just.

samo ob večjih verskih in življenjskih praznikih. V Šalovcih so bile židovske trgovske družine v tridesetih letih 20. stoletja premožnejši sloj prebivalstva. Denar so posojale posameznikom in društvom. Največ židov je v Šalovcih živelo med letoma 1931 in 1933, in to vsaj 16. Vse šalovske žide so, verjetno 26. aprila 1944, madžarski orožniki odpeljali na vozevih s konjsko vprego do Hodoša. Tam naj bi zbrali vse žide iz okoliških vasi. Nato so jih odpeljali v Nagykanisz in od tam večino v železniških vagonih v koncentracijsko taborišče Auschwitz.

Šalovski poklicni fotograf Julij (Gyula) Schönauer je bil žid. Okrog leta 1925 se je poročil z Elizabeto Leitner, ki se je rodila leta 1904 v Belici (na Hrvaškem). Njun sin Ladislav se je rodil leta 1927 v Turnišču, hči Helena pa leta 1929. Priimek Schönauer je med najredkejšimi židovskimi priimki v Prekmurju. Družina je živela od gostinske obrti, ki jo je imel Julijev oče Mavro. Mladi Julij se je izučil za brivca. V Turnišču je opravljal brivsko dejavnost, mogoče pa je tudi že fotografiral.

Družinsko življenje Schönauerjevih nam iz razpoložljivih virov ni znano in ga je težko rekonstruirati. Židovske družine v Šalovcih in okolici so bile po dosegljivih podatkih dokaj dobro situirane. Lahko domnevamo, da so Schönauerjevi vsaj v začetku pomagali novim članom skupnosti. Julij Schönauer je

proti koncu tridesetih let 20. stoletja s svojim fotografskim delom verjetno že dobro zaslužil. Indikativen je podatek, ki govori o prehranjevalnih navadah družine, saj je družina v tridesetih letih 20. stoletja v Voglovi mesnici v skoraj 14 mesecih 158-krat kupila svinjsko meso, v povprečju vsak tretji dan med 50 in 200 dag. V primerjavi z ostalimi kupci je bila to nenavadno velika količina, kar kaže na njihov socialni položaj. Schönauerjevi so kot večina prekmurskih židov pripadali neologom, ki niso bili strogo ortodoksni; iz tega izhajajoč, pa tudi ni znakov, da bi uživali hrano *košer*, ki se je pripravljala po posebnem židovskem obredu in predpisih.

Elizabeta Schönauer je skrbela za gospodinjstvo, dva otroka, občasno pa je pri fotografskem delu pomagala tudi Juliju. Na nekaterih ohranjenih fotografijah jo vidimo skupaj z ostalimi Šalovčani in ženskami pri poljskih delih. Od družinskih članov je največkrat fotografiran sin Ladislav, ki ga je Julij pri svojem delu pogosto jemal s seboj. Julij in Elizabeta sta verjetno govorila in razumela slovensko in madžarsko (vsaj pogovorno).

Julijev vsakdan je bil najbrž podrejen fotografskemu delu: fotografiranje v soboto in nedeljo, ko je bilo največ prireditev, dogodkov, tudi porok (izvzeti so pogrebi in izredni dogodki); ostali dnevi so bili namenjeni tehničnemu fotografskemu delu. Prodaja fotografij je potekala na fotografovem domu v Šalovcih 195, pri čemer je verjetno sodelovala tudi žena Elizabeta. Znano je, da so fotografom pri delu pomagali tudi sorodniki. Fotografije so prodajali tudi na sejmi pri cerkvi (pred mašo oziroma božjo službo ali po njej), kamor so prinašali naročene in dokončane fotografije. Del prodaje fotografij je verjetno potekal po posrednikih, tako da se je naročena količina fotografij pustila na dogovorjenem mestu (na primer v gostilni, trgovini, na pošti), kjer jih je naročnik po plačilu prejel.

S svojim fotografskim delom je Schönauer konkuriral vsaj 18 vasi. O tem, katerega fotografa so prebivalci poklicali ob posebnih priložnostih (ob po-

roki, smrti, drugih dogodkih ...), so odločali vsaj trije dejavniki: bližina fotografa in njegova odzivnost, ugodna cena in najpomembnejše — tehnična usposobljenost. Močan oglaševalski dejavnik so bili tudi kvalitetni posnetki. Na osnovi formata steklenih plošč in izdelanih fotografij ugotavljamo, da je Schönauer uporabljal vsaj dve fotografski kameri. *Iztezno* — potovalno leseno kamero na usnjen meh z merami steklenih negativov 15 x 10 cm je uporabljal ves čas do smrti leta 1944. Ta kamera je v primerjavi s studijsko oziroma ateljejsko kamero lažja, zložljiva in tehnično manj zahtevna. Okrog leta 1928 je Schönauer začel uporabljati to kamero (mehovko), okrog leta 1939 pa je začel uporabljati še drugo kamero dimenzij 12 x 9,5 cm. Da gre za sodobnejšo ročno kamero, ugotavljamo na osnovi dimenzij fotografije, dimenzij steklenih negativov iz ohranjene zapuščine in tehnične obdelave posnetka. Schönauer je starejšo fotografsko kamero po letu 1940 uporabljal v glavnem za portretno fotografijo in za zahtevnejše posnetke lokalne arhitekture.

Najpomembnejše delo, ki ga je opravljal poklicni fotograf, se je odvijalo v njegovi delavnici oziroma temnici. Električne v Šalovcih še ni bilo. Za temnico je fotograf potreboval vsaj 4 m² prostora in okno zaradi dnevne svetlobe. Kvaliteta fotografije je bila odvisna od fotografovega dela v temnici. Če fotograf temnice ni imel, je celoten proces razvijanja zanj opravila večja fotografska delavnica. Osnovni tehnični fotografski postopki v temnici so bili razvijanje, fiksiranje oziroma utrjevanje in izpiranje steklene plošče. Ko je fotograf opravil vse omenjene postopke, se je na stekleni plošči — negativu izrisal motiv. S pomočjo negativa je fotograf lahko na različne načine izdelal neomejeno število pozitivov in kopij. Negativ se je kopiral na industrijsko obdelan fotografski papir ali dopisnico, z ene strani prevlečeno z brom- ali klorsrebrovo želatino. Tudi pozitiv je bilo treba fiksirati in izpirati, temu je sledilo sušenje, po potrebi retuširanje ali lepljenje kopije na kartonski nosilec. Končni izdelek je bila fotografija.

Izdelava in sušenje opeke za gradnjo hiše.
Foto Julij Schönauer, Šalovci, leta 1943.

Po pregledu celotnega fonda znanih in dostopnih Schönauerjevih fotografij in steklenih plošč ugotavljamo, da motivično prevladuje (preko 50 odstotkov celotnega materiala) portretna fotografija (portreti posameznih oseb in skupin). Schönauer ateljeja ni imel. V glavnem je portretiral pred domačo hišo ali na domu stranke. Poznamo tudi ad hoc posnetke portretirancev pred vaško gostilno ali javno zgradbo. Na fotografijah vidimo portretirance stati na tlakovanih tleh pred grobo ometano steno s temnejšim prepleskom. Velikokrat je na steno obesil (laneno) tkanino močnejših tekstur temne barve, da je omehčala močno dnevno svetlobo (kar je bilo odvisno od letnega časa in moči sončne svetlobe). Za dekor je Schönauer uporabljal tudi okroglo visokonemško mizico s spiralnim nosilnim stebrom, na katero je postavil žardinjero ali vazo s cvetjem. Obvezen je bil tudi kvačkan prtiček, na katerega je stranka odložila osebni predmet. Pri postavitvi opazimo kontrolirano oziroma šablonsko držo portretirancev: stoje se z desno roko dotikajo mize. Fotografov »rokopis« prepoznamo po takšnih detajlih. Schönauerjevi portreti so ob primerni dnevni svetlobi tehnično korektni. Po natančnem pregledu steklenih plošč ugotavljamo, da je pri večini portretov mogoče opaziti poseg z retušnim svinčnikom, in to predvsem pri obraznih partijah portretiranca. Ohranjeni so

portreti družin, otrok, šalovskih Romov, vojakov in orožnikov ter posameznikov. Poleg posamične portretne fotografije so posnetki skupin in društev najpomembnejši objekt zanimanja poklicnega fotografa, tudi Schönauerja. Gre za posnetke porok, pogrebov, verskih in družabnih dogodkov, gledaliških skupin, šolskih razredov; nekoliko manj je posnetkov nabornikov in vojaštva. Zanesljive stranke in plačniki so bila okoliška gasilska društva. Manj je posnetkov Sokolskega društva. Pri postavitvi večjega števila ljudi v kader opazimo premišljeno prostorsko orientacijo posnetega prizora. Valovite konture skupin portretirancev ali diagonalna členitev prizora z likovno prefinjenostjo pogosto nadgradijo standardizirana izhodišča skupinske poklicne fotografije. Prav na tej točki se Schönauer razlikuje od drugih prekmurskih poklicnih fotografov. Schönauer je namenjal pozornost tudi posnetkom z motivi lokalne arhitekture in javnih dogodkov.

Nemci so 19. marca 1944 zasedli Madžarsko, nekoliko kasneje so odstavili regenta Horthyja in začeli množično deportirati madžarske žide. Madžarska je 19. aprila 1944 izdala odlok, v katerem okraje, ki so blizu delovanja partizanskih enot (Mursko Soboto, Lendavo, Čakovec, Prelog, Nagyjaniszo ter južne dele županij Somogy, Baranja in Bačka-Bodrog), razglasila za »območje sovražnosti«, kar je pomenilo, da je treba žide s teh območij aretirati in jim preprečiti, da bi se zatekli k partizanom. Lendavske in soboške žide so odpeljali med prvimi. Večino prekmurskih židov so aretirali 26. aprila 1944 zgodaj zjutraj na njihovih domovih. Aretirani židje so noč preživeli v sinagogah v Murski Soboti in Lendavi. Izjema so bili tisti, ki so ustrezali kateri od kategoriji izvzetih ali jih niso našli doma. Naslednji dan, torej 27. aprila 1944, so jih odpeljali v Čakovec in od tam dan v Nagykaniszo. Predvsem za delo sposobne so še istega dne s prvim transportom iz takratne Madžarke poslali v Auschwitz, kamor so prispeli 2. maja 1944. Iz tega transporta je dr. Josef Mengele, ki je tistega dne vodil selekcijo, za takojšnjo usmrtitev izbral okrog 18

odstotkov prispelih. Ostali, pretežno matere z otroki in starejši, so ostali v Nagykaniszi do 18. maja 1944, ko so jih z drugim transportom poslali v Auschwitz, kamor so prispeli 21. maja 1944. Tudi takrat je selekcijo vodil Mengele, vendar je bilo ta dan za takojšnjo usmrtitev izbranih okrog 75 odstotkov prispelih. Šalovci so med drugo svetovno vojno sodili pod okraj Monošter, kar je pomenilo, da je bila pot židov s tega območja nekoliko drugačna. Madžarski orožniki so odpeljali družino Schönauer 10. ali 11. maja 1944, ko so bili aretirani židje z območja Šalovcev. Najprej so jih odpeljali v majhen geto v Monošter, od tam pa 19. ali 20. junija v večji geto v Szombathely. Iz geta sta v Auschwitz odpeljala dva transporta s 3766 osebami; prvi 4. in drugi 5. julija 1944, ki so ga priključil židom iz geta Sopron. Oba transporta sta prispela v Auschwitz II-Birkenau: prvi 7., drugi pa 8. julija 1944. Po spominu domačinke je Elizabeta na dan aretacije nalagala posteljnino na lojtrnik. Spomni se tudi, kako sta domačina, verjetno po nalogu oblasti, nekaj dni po deportaciji sežigala fotografije v krušni peči fotografove hiše. Fotografije so bile shranjene v pleteni košari. Elizabeta, Helena in Ladislav so bili usmrčeni 7. ali 8. julija 1944 v Auschwitzu. Julij je bil usmrčen 28. februarja 1945 v Flossenburgu.

Razumevanje družbenih in socialnih procesov, podoba stavbne dediščine in dinamiko razvoja v tridesetih letih 20. stoletja SV Prekmurja si danes težko predstavljamo brez fotografskega medija Julija Schönauerja, poklicnega fotografa iz Šalovcev. Vizualni zgodovinski dokumenti, ki jih je Julij zapustil v obliki srebrožlatinastih fotografij in steklenih plošč (negativov), nam po nekajletnem raziskovanju njegovega fotografskega dela pomagajo pri rekonstrukciji socialnih topografskih elementov takratne družbe.

[Opomba: besedilo je povzeto iz knjige: Mark Krenn, Julij (Gyula) Schönauer: Šalovski fotograf, Pomurski muzej Murska Sobota, Murska Sobota 2014.]

(Jelka Pšajd, Pomurski muzej Murska Sobota)

Marko Terseglav

ZDRAVKO VUKČEVIČ (1926–2014)

Človek ekumenizma, tradicije in strpnosti

Z Zdravkom Vukčevićem iz belokranjskih Bojancev sva se spoznala pred štiridesetimi leti, ko sem pričel folkloristične raziskave v Beli krajini. Vsi so se strinjali, da se moram obrniti nanj, če hočem kaj izvedeti o belokranjski dediščini in zgodovini, saj je bil na tem področju živi leksikon.

Bil je razgledan in preprost človek, duhovit komentator in usmerjevalec, predvsem pa poln človeške topline in razumevanja. Nikoli ni obsojal, poskušal je vse razumeti. Bil je trdno zasidran v tradicijo, a hkrati napreden in sodoben. Živel je za izročilo belokranjskih pravoslavcev in se zanimal za njihovo naselitev v Sloveniji pred petstotimi leti. Vse do svoje smrti si je prizadeval, da bi belokranjska pravoslavna in širša dediščina ostala živa in da bi jo poznale in spoštovale tudi mlade generacije. Zdravko Vukčević je bil neumoren in predan promotor lokalne kulturne dediščine, bil je pevec in plesalec. Vodil je bojanško folklorno skupino, ki je nastopala po slo-

Zdravko Vukčević v pogovoru z etnologom Markom Terseglavom.

venskih in jugoslovanskih festivalih. Čar te »njegove« folklorne skupine je bil v tem, da je rasla in živela še iz živega izročila pravoslavnih vasi. Na nastopih in praznikih so peli in plesali le tisto, kar so prejeli od svojih prednikov. Še danes mi odmevajo njihove pesmi, ki sem jih posnel leta 1977 in kasneje. Pred leti pa je izšel tudi CD, na katerem so za vedno ohranjeni bojanško petje in glas ter pesmi Zdravka Vukčevića, ki me z njemu ljubimi pesmimi, kot sta *Pod onom gorom zelenom* in *Jovo Ružu kroz sviralo zove*, nagovarja in spremlja še danes.

Po skromni mladosti v rojstnih Miličih, ki so takrat sodili še pod Hrvaško, se je kot domoljub, ogrožen od ustašev in Italijanov, med drugo vojno kot mladenič pridružil partizanom. Po vojni je delal po različnih krajih, v belokranjskih Bojancih si je ustvaril čudovito družino in postal neformalni vodja tamkajšnje skupnosti in kulturnega življenja. Za kulturo ni le skrbel, ampak jo je tudi živel, skrbel je za bojanško cerkvico, kjer je bil tudi zvonar. Nobena propaganda ni omajala njegove globoke vernosti.

Kadar sem bil v Beli krajini, sem vedel, da bom Zdravka Vukčevića opoldne dobil pri bojanški cerkvici, kjer je zvonil. Navadno sva se potem podala še v notranjost in pred ikonostasom zapela kakšno nabožno pravoslavno pesem ter se nato odpravila do groba njegovih prijateljev partizanov, za katerega je tako lepo skrbel. In v takih trenutkih sva veliko

Foto Alenka Veber

govorila o človeštvu, o njegovi nezmožnosti premagovanja ideoloških razlik. Pri tem sva se lotila tudi verskih razlik in sva obžalovala, da današnji ekumenizem ni bolj živ in konkreten, radostilo pa naju je to, da se udejanja od spodaj navzgor, da izhaja iz ljudi in ne iz institucij. Kadar je bil Zdravko Vukčević v zdravilišču in ni mogel k liturgiji v svojo bojanško ali miliško cerkev, se je udeleževal katoliškega bogoslužja. Vedno je rad poudarjal, kako sta si katoliška maša in pravoslavna liturgija podobni, zato je obžaloval, da taki nismo tudi ljudje, kristjani, ki naj bi bili eno. Globoka in trdna je bila njegova vera v ekumenizem, nista je omajala niti grozovito nasilje »katoliških« ustašev med vojno niti povojna protiverska propaganda.

Po osamosvojitvi Slovenije je pri Slovencih spet zavladala nekakšna skepsa o srbski pravoslavni skupnosti v Beli krajini, a ne pri Belokranjcih, ampak pri ostalih »Kranjcih.« Po petstotih letih skupnega bivanja se je izkazalo, da Slovenci še vedno premalo poznamo to skupnost, ki je tudi slovenska

in katere pripadniki Slovenijo čutijo kot svojo edino domovino. Zdravko Vukčević si je prizadeval, da ta skupnost v Beli krajini ne bi pozabila svojih korenin in da bi ohranila svoj zgodovinski spomin. Hkrati pa se je zavedal, da tudi čas dela svoje in da je zato treba ohraniti vsaj spoštljiv spomin na preteklost.

Ko smo se septembra lani poslovili od Zdravka Vukčevića na bojanškem pokopališču, sem se mu v tišini srca zahvalil za vse, kar mi je dal, kar je dal Belokranjcem in Slovencem sploh. In tega ni bilo malo. Tudi v petju opela sem čutil njegovo prijazno vseprisotnost, prisotnost človeka dosledne premočrtnosti, a hkrati človeške širine in topline. Kljub vsem bolezenskim in starostnim tegobam je ohranil vedrino duha in neizmeren optimizem ter vero v tisto še ne doseženo človečnost, za katero se je boril s puško v roki in z molitvijo na ustih.

VEČNAJA PAMJAT, dragi gospod Vukčević.

(Dr. Marko Terseglav, etnolog,
literarni zgodovinar, Ljubljana)

Jožica Škofic

AKAD. PROF. DR. TINE LOGAR

Ob 100-letnici rojstva slovenskega dialektologa

Tine Valentin Logar se je rodil 11. februarja 1916 v številni kmečki družini v Horjulu. Po končanem petem razredu osnovne šole v domačem kraju je obiskoval klasično gimnazijo v Ljubljani, kjer je maturiral leta 1935, nato pa se je vpisal na študij slavistike na Filozofski fakulteti v Ljubljani, kjer je poslušal predavanja pri profesorjih Franu Ramovšu, Rajku Nahtigalu in Karlu Oštirju. Kot študent je najprej objavljал članke, v katerih je poročal predvsem o sodobnih izdajah del slovenskih pesnikov in pisateljev (na primer Prešerna, Detele, Erjavca), pod vplivom svojega učitelja in mentorja Frana Ramovša pa se je nato začel intenzivneje posvečati preučevanju slovenskega jezika, njegove zgodovine in narečij. Po študiju, ki ga je končal leta 1940, je eno leto honorarno poučeval na škofijski gimnaziji v Šentvidu pri Ljubljani, leta 1941 pa že pripravil in zavarjal svojo doktorsko disertacijo o glasoslovju domačega horjulskega govora – disertacijo *Horjuljski govor* je na podlagi poročil profesorjev dr. Franceta Kidriča, dr. Rajka Nahtigala in dr. Franca Ramovša sprejel fakultetni svet Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani na svoji seji desetega maja 1941 (separat iz inavguralne disertacije z naslovom *Akanje in nepoudarjeni vokalizem v horjuljskem govoru* je bil objavljen v Ljubljani istega leta).

Leta druge svetovne vojne je po aretaciji zaradi sodelovanja z OF večinoma preživel v tujini: februarja 1942 je bil interniran v taborišču v srednji Italiji, kjer je nevarno zbolel — življenje mu je tedaj, kot je desetletja kasneje pripovedoval svojim podiplomskim študentom, rešila mlada zdravnica, ki je kasneje postala njegova žena. Po kapitulaciji Italije je skupaj s sojetniki zbežal pred Nemci na jug Italije,

v Bari, in bil od sredine leta 1944 v partizanskem taborišču Gravina pri Bariju, kjer je sodeloval pri organizaciji kulturno-prosvetnega dela, bil sourednik lista *Domovina* in nato v Bariju vodja tehnike štaba NOV in POJ, kjer so dnevno izdajali *Vesti* v slovenskem in hrvaškem jeziku. Spomladi 1945 je bil poklican v Beograd, kjer je kot urednik delal pri Državni založbi Jugoslavije, od junija 1945 do januarja 1947 pa je bil šef kabineta ministrstva za prosveto v Ljubljani. V začetku leta 1947 se je na povabilo prof. Ramovša ponovno vrnil k jezikoslovnemu delu kot njegov aspirant in pod mentorjevim vodstvom začel študirati in načrtno zbirati gradivo za *Slovenski lingvistični atlas* (SLA), eno od temeljnih del slovenskega jezikoslovja, v katerega je danes zajetih 417 krajevnih govorov slovenskega jezika v Sloveniji in vseh štirih zamejstvih. Gradivo se je zbiralo s pomočjo vprašalnice, v katero je zajetih 870 vprašanj z mnogimi podvprašanji (skupaj v resnici 3065 vprašanj) iz pomenskih polj človeško telo, bolezni, družina, obleka, hiša, vas, prazniki, orodje, živali, rastline, planina, čas, pokrajina, štetje in gramatika (glasoslovne in oblikoslovne značilnosti).

Dvanajstega januarja 1947 je prof. Ramovš svojemu asistentu na Akademiji znanosti in umetnosti pripravil polletni delovni in študijski načrt. V njem je predvidel študij predvsem tuje jezikoslovne literature (Meillet, Hujer, Durnovo, Mladenov, Weingart, Niederle ...), zlasti zgodovinskih slovnice slovenskih jezikov, in Tine Logar je v svojem poročilu konec maja 1947 zapisal, da se je obnavljanja in širjenja svojega znanja lotil »z vso resnostjo«. To je dokazal tudi na kolokviju pri prof. Ramovšu 1. julija 1947, ko sta med drugim obravnavala vprašanje o

indoevropskih migracijskih valovih čez Slovenijo in njihovih lingvističnih relikvih ter o pogledu na paleoevropska lingvistična vprašanja. Tudi v naslednjem semestru je še poglobljal svoje znanje iz splošne lingvistike, indoeuropeistike, slavistike in etimologije, fonetike in fonologije, akcentologije in dialektologije. Ramovšev delovni načrt je predvideval tudi pisanje razprav iz zgodovine slovenskega jezika (na primer kritiko Isačenkove izdaje *Brižinskih spomenikov*) in študij starejših slovenskih tiskov iz 16. stoletja. Vse to je Tineta Logarja pripravljalo »za bodočo docenturo slovenskega jezika na univerzi v Ljubljani« oziroma usposabljal za »akademskega učitelja s stroko slovenski jezik«. Tudi zadnji polletni načrt dela v okviru znanstvene aspirature, tj. pripravništva, od decembra 1948 je predvideval študij zlasti slovanske dialektološke in jezikovnozgodovinske literature ter pripravo znanstvenih člankov o horjulskem narečju ter samoglasniških in soglasniških sistemih za vse slovensko jezikovno območje.

Ob vsem tem je sredi leta 1947 Logar svojemu mentorju predložil še dialektološko gradivo, zbrano na terenu po vprašalnici za SLA, za kraje Horjul, Butanjeva, Gorenja vas pri Poljanah in Žiri, do leta 1948 pa je zapisal skupaj že 34 krajevnih govorov, večinoma na območju gorenjskega in rovtarskih narečij ter nekaj notranjskih, dolenskih in obsoških govorov. Tudi v svojem referatu *Razvoj slovenistike po prvi svetovni vojni* na slavističnem kongresu v Moskvi leta 1948 je med temeljnimi nalogami slovenske lingvistike navedel SLA: »Izdelava Slovenskega lingvističnega atlasa. Tudi to delo je pod vodstvom prof. Ramovša že v teku. Prevezel ga je Inštitut za slovenski jezik pri Akademiji znanosti in umetnosti v Ljubljani. Prof. Ramovš je zanj že izdelal mrežo krajev, kjer se ima gradivo po vnaprej določeni vprašalnici zbrati, prenesti v lokalne kartoteke, ki naj za bodoči študij tvorijo temeljno knjigo, nekako dialektično zemljiško knjigo, in končno kartografirati v obsegu, ki se bo izkazal za primeren in zadosten. Doslej je bilo po

Tine Logar (v sredini) pri zapisovanju na terenu (Robidišče).
Avtor: Milko Matičetov, datum slike 3. 7. 1951.

Arhiv Slovenski etnografski muzej

referentu kot kolektorju zbranih že kakih 20.000 besed v približno 20 slovenskih naseljih.«

Njegovo znanstveno (in pedagoško) pot je v začetku leta 1949 prekinila aretacija in nato internacija (skupaj z njegovimi brati) na Golem otoku. Skoraj dveletna ločitev od mlade družine, občutek krivice in nemoči, ponižanja in trpljenje na Golem otoku, ki se je nadaljevalo s prisilnim delom v rudnikih v Tuzli v Bosni, kjer je skoraj izgubil življenje pod kolesi rudniškega vozička — vse to je ob preživetih vojnih letih pustilo v njem neizbrisen pečat, čeprav o tem obdobju ni rad govoril. Zlasti v svojih zadnjih letih pa se je v pogovorih s svojimi doktorandi vedno pogosteje vračal v ta čas ...

Po vrnitvi domov leta 1950 se je z Ramovševo pomočjo ponovno zaposlil na Inštitutu za slovenski jezik pri SAZU, kjer je ostal do leta 1958, saj kot nekdanji zapornik ni mogel dobiti službe na univerzi. O svojem takratnem delu je povedal: »Navadno sem delal tako, da sem en teden zapisoval na terenu, naslednji teden pa sem na inštitutu pisal poročilo in analizo

zapisanega govora. In nato sem spet odšel na teren, malo peš, malo s kolesom. In beležil sem, seveda, na papir; magnetofonov tedaj nismo imeli in ko so se pojavili, so bili dosti pretežki.« Na eni od teh poti ga je leta 1952 ujela tudi vest o Ramovševi smrti in na pogreb svojega mentorja, ki se ga je vedno spominjal z globokim spoštovanjem in hvaležnostjo, je malo z vlakom, večino poti pa s kolesom prihitel zadnji trenutek. Po Ramovševi smrti je še naprej samostojno opravljal terenske raziskave za SLA; tako je deloma v času pred zaposlitvijo na Filozofski fakulteti v Ljubljani, deloma še kasneje sam zapisal okrog 190 krajevnih govorov po vprašalnici za SLA.

Na Filozofski fakulteti (FF) v Ljubljani je od leta 1958 delal kot učitelj dialektologije in zgodovinske slovnice slovenskega jezika. Leta 1959 je bil izvoljen v docenta, leta 1962 v izrednega profesorja in leta 1967 v rednega profesorja. Dlje časa je bil predstojnik Oddelka za slovanske jezike in književnosti FF, v letih 1964 do 1966 tudi prodekan in v letih 1968 do 1970 dekan te fakultete. Upokojil se je leta 1978, a še do leta 1986 (ko je njegovo delo na ljubljanski FF nadaljevala njegova učenka dr. Zinka Zorko) predaval dialektologijo slovenskega jezika. Leta 1984 je postal zaslužni profesor Univerze v Ljubljani. Kot gostujoči profesor je predaval tudi na mnogih tujih univerzah — v Italiji, Avstriji, Rusiji in Belorusiji, Nemčiji, na Nizozemskem, Norveškem, Poljskem in v Jugoslaviji.

Eden od Logarjevih pomembnih strokovnih in pedagoških dosežkov je bila tudi ustanovitev *Seminarja slovenskega jezika, literature in kulture* (SSJLK) za tuje slaviste leta 1965; bil je njegov prvi (in deseti) predsednik in je na njem predvsem tujcem o slovenskih narečjih in zgodovini slovenskega jezika predaval dve desetletji. Tudi zaradi tega seminarja se je slovenščina začela uveljavljati na mnogih evropskih in ameriških univerzah. V letih 1967 do 1969 je urejal osrednjo slovensko jezikoslovno publikacijo *Slavistično revijo*.

Ves čas, tudi po zaposlitvi na fakulteti, pa je so-

deloval z Inštitutom za slovenski jezik pri SAZU (danes Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša pri Znanstvenoraziskovalnem centru SAZU — ISJ FR ZRC SAZU), in sicer pri urejanju *Slovarja slovenskega knjižnega jezika* (4. in 5. knjiga), zlasti pa pri dialektoloških raziskavah na inštitutu. Še naprej je sodeloval pri terenskem zbiranju gradiva za SLA (večkrat skupaj z Jakobom Riglerjem, ki je delo dialektološke sekcije na inštitutu vodil v šestdesetih letih, ter Rudolfom Kolaričem in Martino Orožen) in vanj pritegnil tudi svoje študente slavistike — ti so pod njegovim mentorstvom v treh desetletjih po vprašalnici za SLA zapisali in opisali okrog 350 krajevnih govorov; ta bogata narečna zbirka je shranjena v Dialektološki sekciji ISJ FR ZRC SAZU, na njeni osnovi pa sta izšla že dva dela SLA (SLA 1 — *Človek* leta 2011 in SLA 2 — *Kmetija* leta 2015). Narečno gradivo je v času »železne zavese« zbiral tudi v zamejstvu in o tem je večkrat pripovedoval, kako nezaupljivi so bili včasih domačini, zlasti ker mu je večkrat (v »primerni« razdalji) sledil »opazovalec«. Da je pridobil zaupanje in čas narečnih govorcev, je na teh svojih terenskih raziskavah velikokrat moral poprijeti tudi za kmečko delo, po celodnevni pomoči pri spravi sena pa so si nato zvečer ljudje vzeli čas in mu odgovarjali na vprašanja iz vprašalnice za zbiranje narečnega gradiva. Nova spoznanja o slovenskih narečjih sta z Jakobom Riglerjem leta 1983 strnila tudi na novi *Karti slovenskih narečij*, že leta 1975 pa so v zbirki Kondor izšla *Slovenska narečja*, v katerih je nekoliko bolj poljudnostrokovno predstavil glavne značilnosti slovenskih narečij — z izbranimi narečnimi besedili, ki jih je v dopolnjeni izdaji leta 1993 opremil še z zvočnimi posnetki na kasetah v zbirki Cicero. Bogata je tudi bera njegovih znanstvenih in strokovnih člankov o slovenskih narečjih in njihovih jezikoslovno zanimivih (tudi razvojnih) posebnostih, ki jih je objavljala v *Slavistični reviji*, *Jeziku in slovstvu*, zbornikih SSJLK pa tudi v tujih jezikoslovnih publikacijah. Največ razprav je posvetil primorskim narečjem, tudi tistim v Italiji,

in koroškim, zlasti v Avstriji, kar je zelo pomembno tudi s sociolingvističnega stališča ohranjanja narodne (samo)zavesti. Veliko je tudi prispevkov o štajerskih in rovtarskih narečjih, več kot deset jih je posvetil gorenjščini in dolenjščini z belokranjskima narečjema, nekaj manj jih je s področja panonskih narečij — pri čemer se je osredotočal zlasti na prikaz prehodnih in mešanih govorov. Ukvarjal se je predvsem z glasoslovno ravnino in naglasom, a so ga zanimali tudi oblikoslovje in skladnja ter seveda besedno bogastvo slovenskih narečij.

Od leta 1958 je Tine Logar sodeloval tudi pri projektu Mednarodnega slavističnega komiteja *Slovenski lingvistični atlas* (OLA), tj. pri njegovi pripravi, organizaciji in zbiranju gradiva. Slovenski jezik je v tem atlasu predstavljen s 25 krajevnimi govori, vprašalnica zanj pa zajema 3454 vprašanj s področja glasoslovja in naglasa, oblikoslovja, besedotvorja, leksike, pomenoslovja in skladnje. Logar je zapisal in v *Fonoloških opisih* leta 1984 opisal deset krajevnih govorov za ta atlas, pripravil pa je tudi *Izhodiščni splošnoslovenski fonološki sistem* z inventarjem, distribucijo in izvorom fonemov slovenskega jezika ter kot urednik in avtor sodeloval pri nastajanju več zvezkov tega mednarodnega geolingvističnega projekta.

Tine Logar je razvoj slovenskega jezika raziskoval tako s preučevanjem govorjenih narečij kot z analizo pisnih zgodovinskih virov. Njegov glas pa je ohranjen tudi na spletni strani <http://www.nuk.uni-lj.si/bs.html>, kjer kot soavtor kritične izdaje (1992, 1993) *Brižinskih spomenikov* (nastalih med letoma 972 in 1039 na Zgornjem Koroškem) in njihovega fonetičnega prepisa, ki ga je pripravil skupaj s Francem Jakopinom in Janezom Zorom, bere ta najstarejša besedila, zapisana v slovenskem jeziku.

Med mnogimi priznanji, ki jih je profesor Tine Logar dobil za uspešno znanstvenoraziskovalno in pedagoško delo, je treba izpostaviti častno članstvo v Slavističnem društvu Slovenije, predvsem pa članstvo v Slovenski akademiji znanosti in umetnosti,

kamor je bil leta 1972 izvoljen za dopisnega, leta 1981 pa za rednega člana. V predlogu za njegovo izvolitev, ki so ga napisali akademiki France Bezljaj, Bojan Čop in Janko Jurančič, Logarja uvrščajo »/.../ med najpomembnejše raziskovalce slovenskega jezika. Zgradil je trdno in znanstveno neoporečno osnovo sinhronične razčlenjenosti in tudi diahroničnega razvoja slovenskih narečij. /.../ Z gostejšo, skrbno izbrano mrežo opazovalnih lokacij in s stalnim dopolnjevanjem narečnega gradiva se je V. Logar po večini sam, le deloma s sodelovanjem drugih raziskovalcev in svojih učencev, dokopal do natančnih, celovitih in enotnih dognanj na vsem slovenskem ozemlju, tudi onstran sedanjih državnih meja. Po slovanskem svetu bi komaj še našli delavca, ki bi narečno razvejanost svojega jezika tako temeljito obvladal. /.../ Dokazal pa je z dosedanjim delom, da je izkušen, dozorel, široko razgledan in strogo kritičen jezikoslovec, ki bi moral biti naš redni član že vrsto let.« Leta 1986 je postal tudi dopisni član Jugoslovanske akademije znanosti in umetnosti v Zagrebu, leta 1994 ga je SAZU predlagal še za dodelitev državne nagrade Republike Slovenije za življenjsko znanstvenoraziskovalno delo na področju slovenskega jezikoslovja.

Profesor Tine Logar je na dodiplomskem študiju slavistike na Filozofski fakulteti v Ljubljani poučeval do leta 1986, sama sem bila njegova študentka v študijskih letih 1983/84 (Zgodovina slovenskega jezika – vokalizem) in 1984/85 (Dialektologija). Njegova predavanja so bila izredno zanimiva, ne le zaradi teme, ki me je osebno pač pritegovala, ampak tudi zaradi profesorjevega raziskovalnega žara, pedagoške sistematičnosti in nazornosti ter človeške topline, s katerimi je prihajal v predavalnico in nas spodbujal k aktivnemu sodelovanju in razmišljanju o naši živi jezikovni dediščini. Ponovno sva se zblížala, ko je leta 1993 prevzel mentorstvo pri mojem doktorskem študiju slovenske zgodovinske slovnice in dialektologije in me vodil do zagovora doktorske disertacije v začetku leta 1997, najino sodelovanje pa

Marjan Bradeško

VEČER PREHAJA V SVETLO NOČ

Z MESEČINO NA VRHU GORE

Nekaj me je prebudilo, morda le skrivnostna tišina samotne gorske vasi, da sem ob petih zjutraj, še v polmraku, pogledal skozi podstrešno okno po dolini, na ono stran, kjer iz Karnijskih Alp štrli Poludnik. Ugledal sem prizor, ki me je uročil. Tik ob pomladno zasneženem vrhu, ki se je ostro risal na obzorju, je bil v temnomodro nočno nebo kot pečat vtisnjen orjaški mesec globoke rumene barve s skoraj oranžnimi lisami. Popolna podoba jutra, ki še spi, temne vasi pred menoj, ki jo je pot meseca spremljala vso noč. Gledal sem tisto nezemsko podobo, navdušenje se je prelilo v spoštljivo hvaležnost, na dan so privreli spomini. Na večere, ko sem v gorah doživljal podobne slike, le da je mesec tedaj vzhajal ... Dostikrat se je zgodilo, da me je pot odnesla proti vrhu šele pod večer, celo že, ko se je stemnilo, nekajkrat pa je bilo tako posebno, da je ostalo v meni za vedno.

GORA

Temnilo se je že, ko sva krenila na Goro. Prvega avgusta. Bil je večer, kot je lahko le poleti. Od prežganega dneva razgret zrak, suh, topel in gost, poln vonjev in pritajenih glasov. Popolnoma umirjen je zrak lebdel nad pokrajino, brez ene same slutnje jeseni, prijeten in prijazen. Ne spomnim se, da bi sploh prižgala svetilko. Tudi v gozdu, pod košatimi krošnjami bukev, se je dobro videlo, mesec je že visel nad Ljubljansko kotlino. Ko sva se po grebenu med borovci hitro bližala vrhu, se je med razkuštranimi vejami že prav veselo motala mesečina. Tema se je zgostila, in ko sva stopila pred ljubo cerkvico sv. Lovrenca, sva že lahko rekla, da je zares noč. Bog ve kolikokrat sem bil gori,

sam, v družbi, z Mojco, z Urško, tudi skupaj smo bili velikokrat. A je bil tisti večer nekaj posebnega. Večer visokega poletja, ko tudi luna sije drugače. Bolj gosta, nekako razpršena je bila mesečina, izgubljala se je v teži poletnega zraka, v preobilju življenja, v popolnem miru, ko se niti sapica ni uspela pritipati po pobočju navzgor. Kako drugačen je bil ta večer od mnogih jesenskih ali zimskih, ko v kristalno nočno nebo jarko zareže lunin sij, ko je zrak tako čist, da ga sploh ni videti, ko so luči Ljubljane tik pred nosom in hladno veje nočni zrak, ki se čez Pretovče preliva med Zaloško in Polhograjsko dolino. Bila je poletna noč z vonji upanja, s čričkovimi glasovi veselja, s prijetno toplino, ki je spominjala na pretekli dan. V kratkih hlačah in majicah sva sedla na zahodno, črnovrško stran cerkve, na kamniti stoletni prag, ki je še vedno grel, saj ga je sonce žgalo še pred tremi urami, tudi kovina vrat je bila prijetna opora hrbtu. Z glavama, naslonjenima na vrata, sva zrla v globino neba, ki ga ni motila nobena svetloba, saj raztresene domačije Polhograjskega hribovja pač ne dajejo kakšne posebne luči. Mesec pa se je še vedno motal na drugi, polhograjski strani, na tej strani je bila senca. Bila sva tiho. Poslušala sva poletno mesečno noč, ki je govorila s svojo polnostjo, dišala po travah, z gostim zrakom kar zastala v času ter jo je iz prijetnega ničla dvigalo le oglašanje murnov in kobilic. Bila je preprosto posebna mesečna noč očeta in hčerke na najljubšem gričku sveta.

DEBELA PEČ

Konec maja, petek zvečer, osem je ura. Skrajno utrujen od težkega tedna sedim v kuhinji, naslonjen na mizo. Pokliče Dario. Greva na Debelo peč? Greva! Ob pol

lahko povzamem z besedami: odličen učitelj in velik človek! Na svoje mlajše kolege je znal prenesti veliko strokovnega znanja, metodološkega védenja in volje do raziskovalnega dela, predvsem pa nam je razdal svojo neprecenljivo energijo in skoraj očetovsko toplino. Spremljal je naše delo tudi potem, ko smo se strokovno postavili na lastne noge, nam pomagal in svetoval, predvsem pa je verjel, da bomo nadaljevali njegovo dialektološko delo, ki mu je posvetil svoje življenje.

(Izr. prof. dr. Jožica Škofic, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, ZRC SAZU, Ljubljana)

LITERATURA

Jakopin, Franc. »Tine Logar — slovenski dialektolog in jezikovni zgodovinar.« V: *Zbornik razprav iz slovanskega jezikoslovja*, ur. Franc Jakopin. Ljubljana: SAZU, 1989: 9–18.

»Dialektološke raziskave na Inštitutu za slovenski jezik Frana Ramovša.« V: *Slovensko jezikoslovje danes in jutri*, ur. Zoltan Jan. Zv. 10. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo, 2000: 195–206.

Kenda-Jež, Karmen. »Tine Logar (1916–2002).« *Jezik in slovstvo* 48, št. 1 (2003): 73–76.

Logar, Tine. »Dialektološke in jezikovnozgodovinske razprave.« V: *Dialektološke in jezikovnozgodovinske razprave*, ur. K. Kenda-Jež. Ljubljana: ZRC SAZU, 1996.

Orožen, Martina. »Jubilej slovenske dialektologije.« *Slavistična revija* 34, št. 2 (1986): 111–119.

Orožen, Martina. »Profesor dr. Tine Logar — sedemdesetletnik.« *Jezik in slovstvo* 31, št. 6 (1986): 205–207.

Puhar, Alenka. »Med Adlešiči in Žitaro vasjo že dolgo govorijo najbolj pisan slovanski jezik, krive pa so prafare.« *Delo* 38, Znanost, št. 89 (1996): 9.

Smole, Vera in dr. »Osemdeset let akademika prof. dr. Tineta Logarja.« *Jezik in slovstvo* 41, št. 5 (1996): 277–278.

Zorko, Zinka. »Akademik prof. dr. Tine Logar — osemdesetletnik.« V: *Logarjev zbornik*, Zinka Zorko ur. Maribor: Slavistično društvo, 1999.

Zorko, Zinka. »Akademik prof. dr. Tine Logar — osemdesetletnik.« *Slavistična revija* 44, št. 2 (1999): str. 9–13.

desetih, ko se je ravno stemnilo, sva krenila s parkirišča pod Lipanco navzgor proti koči. Luna se je že vzpela iznad obzorja in osvetljevala vrhove košatih pokljuških smrek. Težko sem hodil, a zrak je bil tako svež, da je pomagal. Pomlad je prav nekje na tisti višini dokončno odganjala zimo. Na prvi čistini sva zaprto temno kočo uzrla le kot silhueto v noči, macesni nad njo pa so v lunini svetlobi že nekako prosojno žareli. Mesečna noč je dobivala moč. Svetilke zagotovo ne bova potrebovala, sva si rekla. Dobro nama je šlo, in na sedlu pod Brdi, na uravnavi, ki je bila tistega večera še zimsko vlažna in se je sem in tja z nje še belila kakšna lisa snega, se je svet kar razprl. Svetlobe je bilo v izobilju, kajti noč je bila jasna in čista. Na vrhu grebena nad Krmo se je pred nama odprlo Triglavsko pogorje v prečisti nočni podobi, še v globokem snegu se je kristalno bleščal Triglav, kočna na Kredarici je bila edina temna lisa na tisti strani. Belina najvišjega pogorja se je ostro zarisovala v skrivnostne temine nočnega neba. Nadaljevala sva po snegu in med ruševjem proti vrhu Debele peči, najprej nekoliko navzdol, potem pa še malo gor. Ni bila še polnoč, ko sva z vrha, obsijanega z najčistejšo svečavo, zrla na svet. V petkov svet doline, ki ene odnese skozi hrupno noč v utrujeno sobotno jutro, spet druge po dolgem tednu zgodaj zasanja v mirni spanec, tretje morda povabi v gore. Tam gori na vrhu sva stala, brez besed, v tihoti noči, le kamen pod čevljem je včasih malo zaškrtal, ko sva se obračala okoli. Vrh je dovolj stran od doline, da njeni glasovi, kolikor jih je ob tisti uri še ostalo, niso

segli do naju. Bila je le neizmerno svetla noč, bili so odbleski ledu s Triglavovega kraljestva, bil je petek, konec maja. Drugačen petek!

BLEGOŠ

Vlažen večer, ko komaj dihaš. S Kala sem se zapodil navzgor po strmi poti na Blegoš. Dolinski mrč se je zgoščal in nižjih gričev skoraj nisem več razločil. Poznopomladne bukve so bile že krepko ovešene z bujnim zelenjem in gozd je postajal mračen. Nobene sapice od nikjer, težak, zadušljiv zrak, res sem težko dihal. Sploh zatem, ko sem si v nahrbtnik naložil nekaj nenavadnih zelenih kamnov, ki sem jih šel iskat za Urško, da jih bo naslednje jutro nesla v šolo. A vendarle — mesec, ki se je dvignil nad zgoščeni zrak Ljubljanske kotline, me je neustavljivo vlekel na vrh. Tja, kjer razgleda ne zastira nič več. Na oblo plešo Blegoša, prepoznavnega od vsepovsod. Le da mu je zdaj noč počasi jemala obliko, obrise, mogočnost. Počasi se je stapljal z nekakšno mrakobo, prav neprijetno, ki je sedla med doline. Še luni se nikakor ni uspelo dvigniti tako visoko na nebo, da bi se osvobodila svoje nejasne podobe, ovite v nekakšen razpršeni venec brleče svetlobe. Končno vrh. Julijci so bili nazobčano obzorje, edini del, ki je še spominjal na odhajajoči dan. Mesec, zdaj resda že manjši, se je dvignil do jasnega dela neba. Ni bilo značilnega vetra, ki sem ga vaju z vrha, ni bilo svežine, ki jo dajejo trave Blegoša, bil je nekakšen težak večer, še mesec mu ni mogel dati tistega čara, ki ga po navadi na svet razlije mesečina ... Morda je bil večer zla slutnja, sporočilo, če lahko večer sploh kaj napove. Tedaj nisem razumel ničesar.

STOL

Pet popoldne je pokazala ura, ko sem se iz Završnice po cesti zapodil ob prijetni vodi navzgor. Pa brž na stezico levo, pod Srednjim vrhom naravnost gor pod Vrtačo. Saj šlo ni tako hitro, kot govore besede, a vendarle — za tisti dan prav odlično. Široka kotanjasta pokrajina je bila že v senci, zahodni greben Vrtače

pa je še sijal v večernem soncu. Nikjer nikogar, ne živali ne človeka, pa čeprav je bil avgust. Šele na zdnjem strmem melišču se je na levi skotalil kamen in že sem zagledal dva gamsa, ki sta stala, prav ponosno nastavljena, z Begunjščico v ozadju. Nisem ju fotografiral, samo gledal sem in poslušal ugašajoči večer. Saj vem, nima zvoka, le tiho izgineva, le neslišno leze mrak iz dolin, Šentanska je bila že vsa senčna, ko sem pod Malim Stolom za trenutek počil. Sonce je ugasnilo, noben vrh ni bil več obsijan in naglo je pojemala svetloba. S sedla sem se z vso ihto zapodil še na vrh, tako da bo že prvi dan nekaj narejenega. Niti se nisem oziral nazaj, a z vrha sem zagledal veliko rumeno kroglo, ki se je prismukala izza gmote Kamniških in se usmerila čez Košuto sem čez. Nad Julijci so se nabrali oblaki, povsem zadaj pa je krvavo žarel del jasnega neba in neizpodbitno kazal, kam je tistega večera sonce nadaljevalo svojo pot. Stemnilo se je in kar zdrsnil sem nazaj v sedlo in šel po travnem slemenu proti koči. A moral sem se ustaviti. Dišalo je po ovcah, ki so očitno legle nekje za rob, nekatere trave so bile že suhe, in ko sem se sklonil k tlom, sem skozi lovil zdaj že povsem blede rdečilo zahoda. Fotografija ni najbolje uspela. A uspel je tisti trenutek, trenutek zgodnje noči, ko sem stal tam na slemenu, visoko nad vsakdanjostjo, ko sem se ozrl na mesec in mu rekel — lahko noč. V nekaj minutah me je pozdravil vonj dima, kmalu zatem pa me je sprejela kočna, topla, prijazna, s skledo dobre jote. Kar celo sobo sem imel zase in utonil sem v tisti gorski spanec, ki ga niti polna luna ne more zmotiti.

PREHODAVCI

Rad imam poznopopoldanske odhode v gore. Napovedujejo nekaj lepega, skrivnostnega, vsekakor obljublajo čaroben večer, ko se umirja dan, ko se oddaljuješ od doline in vstopaš v posvečeni svet tišine in miru. Še več, velikokrat je pozni odhod znamenje ture, ki višek doživi šele naslednji dan, je napoved pred tem preživete noči visoko v gorah, v zavetju prijetne kočice. Tako je bilo tudi tistikrat, ko sva se z Metodom iz

Zadnjice odpravila na Prehodavce. Zadnjiški Ozebnik je že metal veliko senco na dolino, ko pa sva krenila na sedlo Čez Dol, je Vršačeva in Triglavova ostenja oblizilo še nekaj plamenov zahajajočega sonca, ki so se prebili skozi redke oblake, tako značilne za poletne večere. Na sedlu sva že čutila prihajajoči mrak, v skalo vklesana kapelica je izstopala le še z rdečimi svečami. Lepo Špičje je objemal nekakšen puhast, rožno nadahnjjen oblak, ko pa sva vijugala po mulatjeri navzgor, se je od nekod priplazila megla. Taka, ki te v poznem večeru prav grdo ovije in zmede, da še sam ne veš, kam. Posebej če gre za kamniti blodnjak, kot je tisti pod Prehodavci. A je megla nihala sem in tja in odstirala in zastirala poglede, kot bi se šla skrivalnice. Pri tem pa je vsake toliko časa z zahoda sem nezemsko zasijalo, saj je vse zahodno obzorje še vedno žarelo v sončevih barvah, četudi je sonce že zdavnaj oddrsalo na drugo stran zemeljske oble. Megle, ki so ovijale vrhove, so se počasi razblinile, bolj ko je prihajala noč, čistejša je bila pokrajina. Pred nama se je visoko nad Poprovcem pokazal čudovit mesec, kmalu zatem pa sva pred kočjo uzrla še en »mali mesec«, lučko pred vhodom. Dve silhueti sta stali pred kočjo, vse je že utihnilo, le spokojna mesečna noč je legala na pozabljeni svet gorskih prostranstev. Kar težko sva se odpravila v kočjo, pa čeprav je bilo zunaj malce vlažno in hladno. Tudi v koči je bilo tiho, le nekaj planincev se je pritajeno pogovarjalo, kot da ne bi hoteli motiti gorskega miru, prelitega s srebrno mesečino.

OJSTRNIK

Visoko v pobočju so se pasli konji, kar osemnajst sem jih naštel. V Ziljski dolini so konji zelo pogosti. Veliki noriški konji, ki ob diru zemljo dobesedno zatresejo. Strmo sem se pognal v vzhodna pobočja Ojstrnika/Oisternig. Mesec je že vzšel, četudi dan še ni ugasnil. Debel in okrogel je lezel iznad koroških dolin, v katerih se je senca že pošteno zgostila. Zanimiv je tisti pogled na vzhod, kjer se kot ravna črta vlečejo Karavanke, na obeh straneh pa se kot pahljača razgrinjata Koroška in Gorenjska. Med ruševjem sem se počasi

približal vzhodnemu vrhu Ojstrnika. Dokaj hitro se je temnilo in po vršni planoti proti zahodni točki sem moral kar paziti na skale med bujno travo. Zahod je bil še svetel in na obzorju se je zarisala imenitna čreda ovac, morda prav tistih, od katerih me je nekaj mesecev pozneje eden od ovnov pošteno sunil od zadaj. Tiho so stale ovce tam, nič niso blejale, vse so bile obrnjene na južno stran gore. Prizor za fotograf. Sam sem si ga vtisnil le v spomin. Spodaj na Bistriški planini/Feistritzer Alm, ki sem jo zagledal izza roba, so se v oknih prižgale prve luči. Ko sem se pričel spuščati, je bil mesec na temnem vzhodnem nebu vse izrazitejši, noč je neustavljivo legala na naš del Zemlje. Kjer se je stezica na zgornjem robu planine izravnila, sem šel mimo nekaj velikih temnih obrisov krav, ki so stoično stale in buljile v noč. Ja, v takem času se le redki vračajo z gora. A tisti, ki se, si tiho prepevajo, kot sem si sam, ko sem jo med smrekami po cesti ubiral navzdol v izhodišče. Lunina svetloba me je vedno znova oblivala.

POLUDNIK

Zadnje sonce se je obešalo v vrhove macesnov, ko sem z Brške planine/Egger Alm pričel svoj večerni vzpon na Poludnik/Poludnig. Vse je bilo zeleno, malce vlažno, a ne tako kot pred leti maja, ko so bile planjave polne rumenih pogačic s kapljicami rose po cvetovih. Na sedlu, kjer se pot vzpne v zahodno pobočje vrha, je sončna luč ugasnila. Med košatimi, nizkimi smrekami je bilo kar temno, a sem višje gori na odprtem slemenu spet prišel v jasen, razgleden večer. Številni venci gora, ki se vlečejo proti zahodu, so vidni od tam: na jugu še zadnji del Zahodnih Julijcev, v osrednjem grebenu seveda Karnijske Alpe, na severu Ziljske Alpe. Na strani Kanalske doline in njenih strmih stranskih sotesk je ležal le večerni somrak, saj tam ni naselij, ni niti samotnih zaselkov, je le divjina. Na ziljsko stran, ki premore več življenja, pa so dolino označevale luči raztresenih naselij. Nadaljeval sem proti vrhu in mesec ugledal šele, ko ni šlo več navzgor. Očitno sem se uštel, pravzaprav

sem bil prehiter. Rdečeoranžna luna je komaj vzšla in spoznal sem, kako prav je, da tudi v mesečnih nočeh vzamem na pot baterijo. Če bi se zanašal na lunino svečavo, bi jo za povratek moral čakati na vrhu vsaj še nekaj ur. Mesec potuje čez nebo pač s svojo hitrostjo. Nič! Poslovil sem se od debelušne krogle, ki je pričenjala svojo pot po nebeškem svodu, in se spustil na senčno stran gore. Tema je bila kot v rogu in brez svetilke med gostim smrečjem spodaj nad planino ne bi imel kaj početi. Hitro je šlo dol, in ko sem se vrnil med speče stanove, se je mesec še vedno motal nekje za grebenom Poludnika. A v duši je ostal samotni prizor z vrha, ostala je nadčasovna podoba posebnega večera, ko si sam z nočjo, pravzaprav sta dva. Mesec in jaz. Sva res samo dva?

GRMADA

Pol desetih je ura, ko se z Gont odpravimo v vetrovni zimski dan. Že nekaj ur je noč in že nekaj ur se mesec pelje čez nebeški svod. Zaledenele zaplate snega sijejo v mesečini. Veter divje buči v košatih borovcih, ko stopimo na sedlo pod Grmado. Nič se ne menimo, le na moj »Gremo?« Dario brez besed zavije ostro desno in navzgor. Nismo imeli namena še na vrh. A takega zimskega dneva, pravzaprav noči, ne gre prehitro krajšati. Zebe do kosti, brije, veter biča posušene trave v pobočju, in včasih kar zmanjka zraka, toliko ga odpiha veter. Nedolgo zatem stojimo na vrhu, na katerem ogolele bukve ječijo pod sunki, pravzaprav brnijo kot strune, zahrumijo kot orgelske piščali. Svetlo je tako, kot že dolgo ne, saj je prepihani zrak tako čist kot najčistejši kristal. Stojimo tam gori sredi biserne noči in še redke luči raztresenih hribovskih kmetij in osvetljenih cerkvic, tudi zelo oddaljenih, kar bodejo v oči. Ljubljana, morje luči, se zdi povsem blizu, tako rekoč pod nami. Preprosto prečista noč!

(Mag. Marjan Bradeško, vsestranski pisec, knjižni recenzent, amaterski fotograf in planinec)

Fotografije Marjan Bradeško

Pavel Peter Bratina

ISKANJE IZGUBLJENEGA RAJA

Odlomek iz daljšega romanesknega besedila

Topli žarki božajo mehko cerkniškega prisončja, odetega v tiste vrste puhovino kipeče pomladi, v kateri prevladuje rumena in ob kateri si človeška srca, upehana od dolgih mesecev belo-črne, želijo, da bi blaga moč mladega sonca ne podivjala in bi se odtenki svetlo zelene še malo pomudili, ne pa kar čez noč umaknili temno zelenim in zamolklo modrim.

A čas jo maha po svoje. Narava se odeva praznično kakor iznajdljiva nevesta, ki se ji po dolgem, potrpežljivem čakanju končno obeta svatbeni dan. Obhodi velikega kočijaža se daljšajo, zato današnji ni enak včerajšnjemu. Z njimi pa se množijo tudi žive barve in seveda slikarjevi navdihi.

Dolina se spreminja iz ure v uro. Tega ni zaznati le na dnu, ob jezeru, kjer so si tople sape že na široko postlale, marveč tudi višje. Od še vedno spodobno visoke jezernice, ki ji hudomušni vodni škratje še niso do kraja odčepili vhodov v podzemna prostora, do bogatega in obsežnega valovanja hrastovine, bukovine, smrekovine in jelovine, občasno prekinjenega z jasami in redkimi zaselki Begunj, Bezuljaka, Kožljeka in Dobca na levi, pa Selščka, Dolenjih in Gorenjih Otav, Beča in Križišča na desni ter seveda do Slivnice, po kateri se skrivnostno vrtinčijo zgoščene sape razicanih¹ coprnic, so na delu na novo prebujene sile, ki zimsko enoličje spreminjajo v praznični dan.

Pomladnik od Rožnega hriba² dohiteva in prehitveva peket naših utrujenih konj in se, kakor je videti, tudi sam žene k enemu od dveh *notranjskih plebanov*,³ ki po volji oglejske Cerkve in dekretu njenega kneza, patriarha Bertolda, že leta dolgo pase zaupano mu čredo na Cerkniskem. Neučakane sape hité proti vzhodu in se iz naših zasledovalk spreminjajo v napovedovalke nenadejanih gostov.

Upehani in prašni vranici klepljejo zadnje stotine korakov od Podskrajnika proti cerkniškemu vršaju, nad katerim se ob vznožju Slivnice in ustju Cerkniščice izza zidanih hiš dviga cerkev Marijinega rojstva.

Naš postanek, tako preudarjamo, naj bo čim bolj vljudnosten, prijateljski in čim manj uraden. Naj bo predvsem spoštljiva počastitev delavnega in izkušenega služabnika v obsežnem Gospodovem vinogradu. Saj ne bi bilo ne lepo ne prijazno, da bi se inkognito, meni nič — tebi nič, potikali po župniji in njenih izpostavah, ne da bi obiskali župnika, se mu predstavili in ga obvestili o našem početju. Tudi koristilo nam bo, saj *plebanus Johannes* s podeljeno mu oblastjo oskrbuje skorajda vse, kar se nastavlja soncu med Ljubljanico in Kolpo, Postojno in Ribnico. Za boglonaj nam bo prav gotovo navržen kakšen koristen nasvet, morda napotek, saj mož kakor svoj lastni žep pozna pokrajino in njena pota, pa tudi ljudi in njih navade. Mi pa smo v teh krajih kljub številnim napotkom iz Vidma in Ljubljane le tujci in popotniki.

Patriarhova poslanca in moja spremljevalca, kanonika Peter in Pavel, sta, to moram povedati brez natolcevanja, na tem potovanju z nekaj manj ognja v srcu kakor jaz, zaupnik uglednega koroškega vojvode Bernarda in pooblaščenec priorja velike kartuzije, ki iščem človeškim pogledom odmaknjen prostor za tretje kartuzijansko samotišče pod Karavankami.

Ko smo s primernim truščem in rezgetom prijezdili na široko, obzidano dvorišče, so se iz župnišča usuli glasovi in njih radovedni lastniki: hlapci in dekcle pa plebanova najožja pomočnika, obhodna kaplana. Za vsemi se je med skrbno izklesanimi podboji, na katere so nasajena težka hrastova vrata, prikazal visok,

Cerkev Marijinega rojstva

Foto Alenka Veber

za spoznanje upognjen, skorajda do temena plešast in osivel gospod z izstopajočim, na gosto, skorajda fili-gransko razbrazdanim čelom, sivomodrih oči, umeščenih pod bujnimi obrvmi in obakraj na prvi pogled ravnega, pa vendar malce orlovsko ukrivljenega nosu. Lica so mu gladka, ravno prav rdeča, prijazno raztegnjena v nasmeh, ustnice hudomušne, namuznjene, brada poraščena, a urejena. Ko je s pogledom premeril prašne konjenike, ki smo medtem na hitro poskakali iz sedel, je dobrodušno razprl krepke roke, spoštljivo sklonil glavo in se nam približal.

»Dobrodošli, gospodje, dragi poslanci gospoda patriarha!«

»Hvala. Tudi vam prisrčen pozdrav, gospod plebanus!« v en glas odzdravimo in komajda skrivamo presenečenje, da nas je pričakoval.

Župnik se z vsakim rokuje, nato se še malce bolj namuzne, seže v desni žep in nam pomaha s pisanjem.

»Že pred dnevi so me obvestili o vašem prihodu in prosili, naj vam po najboljših močeh pomagam izpeljati zaupano nalogo. Zato vas s še toliko večjim veseljem sprejemam. Najprej vas, gospod Krištof Šentviški, pa vaju, gospoda Peter in Pavel, kanonika našega cenjena gospoda patriarha.«

Po teh besedah nas povabi v župnišče, nam ponudi vodo in brisače ter pokaže h gosposko obloženi mizi.

Kaplana sta se spoštljivo umaknila, posli pa so, kakor jim je bilo najbrž že prej naročeno, oskrbeli utrujene in lačne konje. Zdrgnili so jih z raševino, nakrmili, napojili in okrtačili, da so spet zasijali v vsej svoji konjski lepoti in opremi.

Ko smo se okrepčali, odžejali in spočili, se pravi dodobra potolažili svoja telesa, smo se zapletli v pogovor.

Čeprav so se pred našimi očmi še kar vrstili pri-zori, nabrani od Vidma sem, so živi predvsem današnji, od Postojne do Cerknice. Na pot smo odri-nili po maši in zajtrku. Seveda nismo mogli pozabiti kamnite, bogato poraščene, vendar divje pokrajine ob Raku, z obema naravnima mostovoma, pod kate-rima šumi temna in neugnana vodna sila, izginja pa spet prihaja na površje, si utira pot med skalovjem in čez zdavnaj podrte kraške stropove. Spomini pa so se, razumljivo, prepletali z nalogo, ki nas spremlja.

Utrujenost preštetihi kosti in pregnetenih mišic se je sčasoma tako unesla, da so postale naše misli in besede spet prožne in poskočne.

»Naša poizvedovalna odprava,« sem povzel, »kakor slišite, gospod župnik, nima pastoralnega značaja in ni namenjena tehtanju oglejskih plebanov na Krasu in Notranjskem. Je več, veliko več, saj vse to presega ...«

»Vem. Gospod patriarh me v pismu prosi, naj vam pomagam pri iskanju kar najbolj primerne kraja za še eno kartuzijo, ki naj bi ob štajerskih Žičah in Jurkloštru kmalu stala na Kranjskem in tudi k nam širila kartuzijansko duhovnost s Francoskega.«

»Res je. In kaj si mislite o tem strogem, svetu odmaknjenem redu?«

»Njegova duhovnost mi je, kolikor jo poznam, pri srcu. In če bi bil malo mlajši, bi — *post tot discrimina rerum*⁴ — tudi sam utrujenemu telesu z veseljem privoščil nekaj tistega balzama in tistega počitka, iz katerega prejemamo najboljšo hrano, ki je Bog sam.«

»Presenečate me, gospod župnik.«

»Kaj bi vas presenečal! Tako pač je, gospod Kri-

štof. Če mu skušaš predano slediti iz dneva v dan, od jutra do večera, tudi ponoči, se prej ali slej zaveš, kako medla je tvoja duhovnost. Če bi resno vzeli, kar pišejo Pisma in pobožne knjige, če bi se hoteli zares ravnati po tem, kar oznanjamo, bi si morali zanj, za radovedno čakanje ob Njegovih nogah, vzeti več časa, pravzaprav ves čas, ki nam je na voljo. Vse drugo bolj malo zaleže.«

»Različni so Gospodovi darovi in različna naša pota,« se je v pogovor vmešal kanonik Peter. »Eni jih izkoriščajo tako, da po obsežnih in neprehodnih župnijah garajo ko črna živina, drugi vztrajno in skrbno iščejo zrna modrosti s postopki znanosti in filozofije, tretji pa meni nič — tebi nič kakor Lazarjeva sestra Marija sedejo h Gospodovim nogam ter jedo in pijejo Njegovo bližino.«

»Predvsem Ljubezen,« ga dopolni župnik. »Že dolgo spremljam samotarje, ki po kartuzijanskem pravilu živijo v skupnostih somišljenikov, a je njihov vsakdanji svet v prvi vrsti samotna celica, njen edini gospodar pa Bog, srčna tolažba pa Njegovi darovi. Zlasti mir in počitek v Njem, ki vse ustvarja, vzdržuje in odrešuje. Mir je dar, ki nam ga daje On. On edini. Ni sad prizadevnih samotarjev ne osebnega dela: molitve, premišljevanja, spokornosti in zatajevanja. Je čisti božji dar kakor evharistija.

Pogosto mislim na ustanovitelja, na tistega Bruna iz Kölna, ki je postal Francoz, da bi bil vsem vse. Ničesar si ni bolj želel kakor Gospodove družbe. Pa je moral biti najprej zavzet študent, skrben profesor, tenkočuten vzgojitelj, predan papežev svetovalec, da je mogel vstopiti v tisto območje samote, kjer je smel svojo notranjo moč črpati iz istega vira kakor Učenikovih besed lačna Marija.

»Na Kalabriji,« piše svojemu prijatelju Rudolfu, s katerim sta v mladosti sanjala o prvi kartuziji, »živim z brati, med katerimi so mnogi zelo izobraženi. V božji čuječnosti vztrajno čakajo na Gospoda, da bi mu, ko potrka, takoj odprli.« V Serri⁵ je končno lahko užival v zeleni samoti, ki je bila z vseh strani odmaknjena od človeških bivališč. Njeno podnebje je bilo

Kartuzija Bistra

Foto Alenka Veber

milo in zdravo, samotišče urejeno sredi gora, ki so se nad obširnimi travnatimi svetom mehko vzpenjale kvišku. Pa tam, v tisti samoti, ni vztrajal zaradi njene lepote in zdravega okolja, temveč zato, da bi se mu duša spočila in napila moči za trdo iskanje božjih darov v neprestani napetosti med *napornim brezdeljem* in *brezdeljnim naporom*, ob katerem Nevidni svoje atlete obdarja s tistim mirom, ki ga svet ne pozna, in s tistim veseljem, ki je sad Svetega Duha.«

»Moje spoštovanje, gospod Janez! Polni ste Duha, ki ga tudi sam iščem. Že dolgo. Vendar je morala pri meni nastopiti bridka streznitev, nenadno doživetje groze, ki mu pravim *horror mundi*, groze pred svetom, ki je ušel z vajeti zdrave pameti, resnične vere in pristne ljubezni in ki bi me kmalu potegnili za seboj. Vi ste do svojega duhovnega stanja najbrž prišli postopoma, z vero moža, ki vztraja v Gospodovem vinogradu. V teh krajih, med tem hribovjem, daleč stran od velikega sveta, od bogatega Vidma in mogočne Gorice, tudi od vojvodskega Celovca in knežje Ljubljane, kjer se po človeškem naprezanju pletejo usode cerkvenega in posvetnega življenja in nehanja.

Po tistem, ko me je ob srečanju z Mongoli pocukala za rokav Gospodova desnica, mi je koroški gospod Bernard podaril *Zlato pismo* Viljema Teodoriškega. Ob tej mojstrovini sem se skozi temo sveta postopoma, včasih tudi mukoma, prebijal k Luči, k tisti modrosti, ki obdaja srčiko meniškega življenja, tudi kartuzijanskega ...»

»Mene pa že nekaj let vznemirja knjiga Lotarja dei Conti z naslovom *De contemptu mundi, sive de miseria humanae conditionis*.⁶ Ta prinaša misli, ki bi jih, če bi jih površno brali, nikoli ne pripisali človeku naše mladosti, papežu Inocencu III., saj ni *preziral* le sebe, temveč tudi oblast cerkvenih in svetnih mogočnikov. Slednjih še posebej. Gotovo gre za delo, ki ga ne bi napisala ne Frančišek ne Dominik, pa najbrž tudi sv. Benedikt ne.«

»Lepa družčina, gospod Krištof: dobrih sto let stara *Epistula aurea*⁷ in slabih petdeset znani *Liber de contemptu mundi*,⁸ kajne? Vendar bodiva previdna, kajti čudna so Gospodova pota, na katerih se skrajnosti dotikajo, celo prepletajo in prekrivajo. Kar je krivo, postaja ravno, in kar je ravno, vodi v neprehodna brezpotja. Gotovo drži, kar pravi gospod kanonik: Blagor jim, ki znajo po milosti Najvišjega brez zamotanega ovinkarjenja sesti h Gospodovim nogam.«

Tako smo se pogovarjali do večera, ko nas je blagi bron spomnil na minevanje in povabil k molitvi za pokojne, zanje, ki jim naše besedovanje ni več skrivnost, prej otročje igračkanje na peščenem obrežju.

»Jutri gremo na pot,« je sklenil pogovor gospod Janez. »Po moji sodbi v bližnji okolici Cerknice in ob našem jezeru ne bomo našli primernega zavetja za ustanovo, ki ne more dolgo zdržati ne na prepihu ne sredi velikega vrveža. Zato se bomo najprej povzpeli do Rakitne, tam, v Zakotku, bi utegnili najti kaj primernega. A zimske razmere so v hribih trde in vode ni v bližini. Če ne bomo imeli sreče, se bomo spustili na osojno stran, v porečje Ljubljane. V Sobočje, o katerem bi dejal, da je nekakšna kalabrijska Serra v malem. Če pa vam niti tam, v odmaknjem, senčnem zavetju hribov ne bo vseč, pojezdimo še malo dlje proti Vrhniki, kjer so, recimo v Bistri, tako bogati izviri voda, da me vsakokrat, ko grem tam mimo, prijetno iznenadijo.

Lahko noč pod našo skromno cerkniško streho in v sveže postlanih plevnicah.«⁹

(Pavel P. Bratina, prevajalec in publicist, Kamnje)

¹ *Razícan*, razbeljen, razvnet, vroč.

² Vzpetina, na kateri danes stoji zelška cerkev sv. Bolfenka.

³ *Plebanus*, *pleban*, župnik; *notranjska plebana*: župnika v Cerknici in Ložu.

⁴ Po toliko nezgodah in nepravilnostih (Vergil).

⁵ *Serra della Torre* na Kalabriji. Tam, na ozemlju normanskega plemiča Rogerja, je Bruno ustanovil drugo kartuzijo in v njej preživel zadnja leta življenja.

⁶ *O zaničevanju sveta oziroma o bedi človeškega življenja*.

⁷ *Zlato pismo*.

⁸ *Knjiga o zaničevanju sveta*.

⁹ *Plevnica*, ležišče na plevah.

Berta Golob

KRIŽEK

Ni verjetno, da se ju sploh še kdo spominja. Tudi edino Bog še ve, zakaj se ju je prijel vzdevek Rozinček in Rozinčica. Bila sta pa prav prijazen par, zvesta zakonca. Hodila sta skupaj, a ne vedno drug ob drugem. Navadno je žena drobencljala za možem. S kratkimi koraki ga je komaj dohajala. Vštric njega je morala skoraj teči.

Stanovala sta v kletnem stanovanju zelo velike hiše. Ta je bila piramidne oblike; nobel, so rekli vsi v tistem malem naselju. A tudi druge hiše niso bile vegaste in stare. Nobena krita s slamo kot tista, edina še taka, v sosednji vasi. Okolje, kjer sta živela Rozinček in Rozinčica, so s hišami pozidali malce bolj premožni ljudje. Kletno stanovanje je pa mogoče imela le ona na piramido. Hiša, podobna ogromni kocki. Z velikimi okni brez železnih mrež in okovja.

Kletna okna so bila manjša in samo polovica jih je gledala iz tal. Vseeno stanovanje ni bilo vlažno; tako kot so nam jih kasneje opisovali učitelji, poudarjajoč, da so v njih morali živeti in kmalu umreti revni ljudje, celo pesniki. Enako kot stanovalci na kakem podstrešnem mrazu.

V piramidni hiši so bila še tri stanovanja. Prostorna in svetla. Lastnik je z družino živel v svojem, od stanovalcev je dobival stanarino. Ni jim šlo ravno slabo, koliko sta za kuhinjo in sobo plačevala R + R, ni znano. Pritoževala se nista, čeprav je Rozinček pri nekaterih ljudeh veljal za socialista. Ti so pa radi udrihali po premoženju. Pravili so, da bodo odpravili izkoriščanje človeka po človeku. Stari Šimen tega sploh ni razumel. Kaj pa je to: človeka po človeku?

Tudi to, od kod sta v ta kraj prišla R + R, ve zdaj samo še ljubi Bog.

On velik in suh, ona drobna drobcena.

Zares oživela sta poleti, vzcvetela pa nekako z majem, tako kakor razkošni kostanji v starem mestnem drevoredu. Pozimi ju ni bilo videti.

Borovnice in suhljad so bile njuna sezonska radost. Gotovo tudi edino razkošje. Smrekovi okleščki in storži so dajali toploto in vonj, borovnice pa čaj za zdravje.

Borovnice so posebno Rozinčka pripravile do nenavadne zgovornosti. Sicer je bil videti bolj mrk človek, in kadar je bil jezen na ves kapitalistični svet, je grozil, da bo šel nož nabrusit. Res, tako je rekel. Ob borovnicah so pa otroci odpirali usta od začudenja; kajti ravno bal se Rozinčka ni noben kratkohlačnik. Le redko kateri je podvomil o tem, kar jim je pripovedoval z vsem žarom. Kar še večji je postajal.

»Otroci, jaz sem bil v Rusiji! Tam rastejo tako velike borovnice, da segajo človeku do pasu.« Njegova mala ženička je medtem čepela v našem pritlehnem borovničevju in otroci smo drobne sadeže nabirali v obtolčene piskrce nabiravčke. V majhne, da smo jih čim večkrat stresli v večjo kanglo in si tako pomnoževali občutek bogatije. Mame so znale narediti iz borovnic slastne dobrote, in čim manj smo jih pojedli med nabiranjem, več smo jih prinesli domov.

Tako borovničevje, veliko do pasu? Ja, kaj pa lišičke? Ali jih je v Rusiji kaj? V naših gmajnah so bile in redno smo stikali za njimi. Ne samo otroci, tudi Rozinčica.

»V Rusiji je vsega! Vsega dovolj. To je velika dežela. Tam so dolge in široke reke. Dnjeper pa Dnjester pa Volga!«

»Volga je Šimnov konj,« je pripomnil Jožek.

»Kakšen konj!« se je razjezil Rozinček. »Volga je ruska reka. Rusija pa velika bogata dežela; široká

straná majú radnájá, mnoho v njej paléj, lesóv i rek, ja takój drugój straní ne znáju, gde tak vóljno díšit čelovjék!« In je zajel sapo v svoja šibka pljuča. In še enkrat prav na globoko in je bil kar hitro vesel.

Nabiral pa borovnic ni. Rekel je, da se težko pri-pogne. Kakšna sreča, da je bila Rozinčica majhna ženička. Čisto blizu tal. Je bilo pa kdaj od koga slišati, da je Rozinček velik lenuh.

Skoraj ni bilo dne, da ne bi zatulila sirena in nannanila alarma. Bilo je namreč sredi vojne. A Rozinček se v gmajni ni dal zмести.

»Tu ni treba nikamor bežat, sem ne bo nobeden vrgel bombe.«

Že, tu. Kaj pa doma? Vojna nasuje v otroško srce zelo tesnoben strah in skrb! A sirena je kmalu nannanila konec preplaha in Rozinčica se je spet pokrižala. Rozinček nič. Mogoče zato, ker je bil socialist.

Hitro je spet prišla jesen in za njo zima in o R + R spet skoraj ni bilo sledu. In tako leto za letom kaka tri leta. Blizu hiše, kjer sta stanovala, je imel svoj dom čevljar. In malo naprej mizar. In še malo naprej še en mizar. In tam za njim neki uradnik. In tam malo dalje je bila hiša nekega gradbenika in okoli velikega vrta ograja in za njo velik volčjak. Strah in trepet vseh in vsakogar. Najbolj blizu hiše na piramido je bila vrtnarjeva hiška, ob njej lepo oblikovane gredice in nizek rastlinjak. Kakšno čudo; v njem še pozimi vse raste in je topló.

V sosednji vasi tik ob cesti pa kapelica Žalostne Matere božje. V to kapelico je nekega dne Rozinčica prinesla križ, ne prav velikega, iz črnočrnega lesa. Bil je na okroglo oblikovan, takega dotlej še nihče

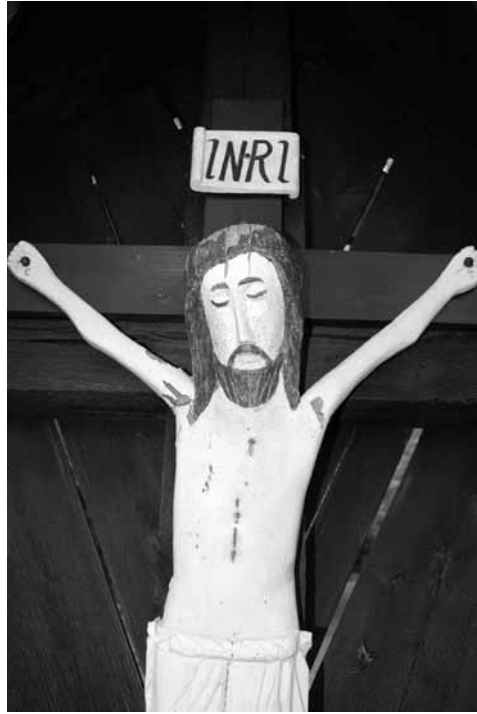

Foto Alenka Veber

ni videl. Je povedala, da je mož slab, da ne bo več dolgo ... Da tudi on zna moliti.

»Saj smo bili tako vzgojeni,« je rekla.

Že več kot pol stoletja je ta črni križek prislonjen na oltar Božje mame Žalostne.

Rozinčku je odprl vrata v nebeški raj med sladke nebeške borovnice.

(Berta Golob, slavistka, književnica, pedagoginja, Struževo)

Borut Peršolja

ZGODBA JE MATI GORA

»Videl boš, kar drugi ne vidijo. Slišal boš, kar drugi ne slišijo. Čutil boš, kar drugi ne čutijo. Iskal boš, kar ni bilo nikoli izgubljeno. Lovil boš, kar ni nikoli ušlo.«
(Joža Vršnik - Robanov)

IZKUŠNJA OPROŠČENE PREDRZNOSTI

Zima 1988 je bila precej skopa z belim in hladnim puhom. Gore so bile jesensko kopne, čudovito modro nebo pa je obetalo prenekateri sončni žarek. V tem razpoloženju sem med januarskimi zimskimi počitnicami za člane planinskega krožka pripravil dve turi. Na prvi smo odkrivali ledeniška balvana Sivnico in Lepi kamen v Koncu ter se povzpeli v Gamsov skret. Bilo je toplo, hodili smo v samih srajcah, ob navihani razposajenosti pa so bile še te odveč.

Čez dva dneva smo spet sedeli na jutranjem avtobusu za Kamniško Bistrico. Naš cilj je bil Repov kot, eden tišjih in za raziskovanje primernejših kotičkov Grintovcev. Vsi trije smo hodili z odločnim tempom, saj je bil to eden tistih dni, ko je hoja čisti užitek. V Klinu smo jo namesto po lovski poti ubirali kar po strugi Sedelščka navzgor. To je vzpon nekoliko popestrilo in mu dalo raziskovalno plezalsko dušo. Zgodaj smo bili pod vrhnjimi macesni in predlagal sem, da jo uberemo še na Srebrno sedlo. Jernej in Saša sta mi z veseljem sledila, saj sta stopala v čisto nov svet. V vrhnjem delu pobočja smo prvič srečali ostanke zime. Pomrznjen in spihan sneg je bil ob suhi travi idealna slika tobogana. Mi pa smo predržno rinili naprej ...

Na vrhu Srebrnega sedla me je prvič spreletelo. O spustu na Petkove njive ni bilo govora, saj je bilo snega veliko, mi pa brez derez in cepinov, saj smo sprva nameravali samo do prvih tolmunov v Repovem kotu. Nazaj tudi ni šlo, bilo je prestrmo, in zdelo se mi je, da bi bilo najbolje, če jo mahnemo

čez Sukavnik in po zavarovani poti na Kamniško sedlo. Pot sem dobro poznal, saj sem poleti že večkrat hodil tam okoli, računal sem na pomoč žičnih vrvi, upal pa sem tudi, da je popoldansko sonce vsaj malo zmehčalo vrhnjo plast sicer zmrznjenega snega. Obema vodenima sem zabičal veliko previdnost in korak za korakom smo se začeli spuščati.

Spusta ne bom opisoval, saj ga niti nimam v spominu. Strah in težke zimske razmere so naredili svoje. V spominu pa mi je ostalo nenavadno srečanje z gamsom na polici nad Wisiakovo grapo. Hodil sem spredaj, in ko sem se pretipal okrog roba, sem začudeno obstal. Meter, morda dva pred menoj, je na poti stal star gams in me začudeno gledal. Uman kniti se ni imel kam, stal je kot primrznjen. Tudi na prigovarjanje se ni ganil, in ni nam ostalo drugega, kot da se počasi odplazimo mimo njega. Mirno in dostojanstveno nas je opazoval in nas prav po očetovsko prijazno spustil mimo. Verjetno smo se mu z velikim strahom v očeh zdeli prav pomilovanja vredni.

Kočo na Kamniškem sedlu smo dosegli že v mraku. Po poti v dolino ni bilo slišati veliko besed. Bili smo vsak s svojimi mislimi in z vedenjem, da smo naredili eno največjih neumnosti v življenju. Šele čez nekaj let smo spregovorili o sreči, ki smo je bili takrat deležni. Obogaten s spoznanji, da je za varno in doživetij polno turo potrebna celovita priprava in da gorá še zlasti pozimi ne gre podcenjevati, sem se še isto poletje udeležil tečaja za mladinske planinske vodnike na Zelenici.

Od takrat spoznavam, da je neumnost neumnih vedno manjša od neumnosti pametnih.

POZITIVNI USTROJ GORA

Pogled iz doline proti grebenom gora se vedno dotakne tudi Neizrekljivega. Sonce obredno najprej razžari vrhove, šele zatem tudi iz doline z mehko svetlobo prežene trdo temô. Smo ljudje, ko sesto-pimo z gore in nanjo spet zremo majhni do neraz-poznavnosti, zato bolj plemeniti in srčnejši?

Gore so povsod po svetu zelo svojevrstne pokra-jine. Celó tako posebne, da je znameniti slovenski geograf dr. Anton Melik vzpeto površje imenoval kar pozitivni relief. Ta pozitivnost se nanaša na višinsko razgibanost, velike naklone in intenzivne procese, ki oblikujejo in spreminjajo njihov videz ter obliko. Pozitivnost pa lahko iščemo tudi v člo-veški plati teh gora, od odkrivanja, začetnega nase-ljevanja in tisočletne starožitne rabe do sodobnega turističnega in športnega obiskovanja.

V Sloveniji gore ne sežejo višje od 2864 m, kolikor je visok najvišji vrh Triglav. Številni vrhovi drugod v Alpah segajo nad tri tisoč in celo štiri tisoč metrov, zato jih (še vedno) prekrivajo ledeniki. Zaradi pod-nebnih sprememb in naraščajočih temperatur gor-skega ozračja je v tem desetletju Slovenijo neopazno zapustila nevidna — po dr. Ivanu Gamsu približno 2700 m visoka — snežna meja (ločnica, nad katero so tla stalno zmrznjena). Spremembam navkljub pa je v alpski soseščini Triglav že dolgo spoštovan in zaželen vrh, ki ga radi obišejo domači in tuji obiskovalci gora.

»Triglav ni le vrh, temveč mogočno kraljestvo,« je o njem zapisal dr. Julius Kugy. V času, ko je živel in raziskoval njemu tako ljube gore, je bil po dr. Fran-cetu Avčinu »vsak vzpon v Julijcih dogodek. Raz-dalje, pomanjkanje komunikacij in koč, vse to je zahtevalo bivakov, neznana pokrajina brez poštenih zemljevidov pa krajevnih poznavalcev — vodnikov. Ti so dajali svoje krajevno znanje in plačano silo.« Toda v 19. stoletju slovenske gore — čeprav so imele

Majhni koraki za velika doživetja

slovenska imena — še niso bile tudi domače gore. Domače na način, da jih vsi čutimo kot del svoje pokrajine, da iz njih véje dediščina, ki govori o našem nacionalnem ponosu.

»Kako da je po vseh slovenskih hribih, kamorkoli jih pelje pot, videti le tuje delo? Tuja roka zaznamuje póta, postavlja kočé in naprave in na naših slovenskih tleh le nemške napise in kažipote.« To so bile besede, ki so bile izgovorjene poleti 1892 na vrhu Stola (2236 m) in so pripomogle, da je bilo 27. februarja 1893 v Ljubljani ustanovljeno Slovensko planinsko društvo. In gore so začele postajati domače v vseh pogledih.

Zaradi na novo nadelanih in označenih planinskih poti (teh je danes že več kot 10.000 km) ter zgrajenih planinskih koč (skupaj z zavetišči in bivaki jih stoji 176) se je obisk gora močno povečal. Kako redki so bili do takrat obiskovalci gora, zgovorno pove po-datek, da je bilo leta 1895, ko je bila na Šmarni gori (669 m, hišna gora slovenskega glavnega mesta Lju-bljane) uvedena prva vpisna knjiga, vanjo v vsem letu vpisanih 1425 obiskovalcev. Toliko obiskovalcev lahko danes naštejemo v enem samem lepem dnevu!

Gore pa so v zavesti snobovskih meščanov še naprej ostajale območje nedotaknjenosti, svobode in brezmejne lepote. Ob tej prazni zaslepljenosti so početja prvih organiziranih gornikov — zlasti ob večanju števila gorskih nesreč — ostala slabo razumljena. Zato je bilo treba znanje o gorah po-

Hoja in plezanje: gorniški dvojček.

sredovati vsem, ki jih je to zanimalo. Že leta 1921 je Pavel Kunaver napisal prvi gorniški priročnik, ki je dal nastavke za Slovensko šolo gornštva. Slednjo danes zaznamuje celovit odnos do gora, ki vklju-čuje gibanje s hojo, plezanjem in smučanjem, var-nost ter doživljanje in varovanje gora.

Pot, po kateri se vzpenjamo na goro, nas ob pre-mišljenem izboru vzpona in sestopa lahko seznani s celotno pokrajinsko podobo gore. Poznavanje po-krajinskih sestavin nam obogati védenje o pokrajini, zlasti o njeni občutljivosti ter povezanosti z našim ravnanjem. Gore nam s svojo višinsko razčlenjeno-stjo, ki se kaže v rastlinskih pasovih ter gozdno mejo, predstavljajo svojevrsten življenjski krog: v otroštvu spoznavamo njihova vznožja, v mladosti pobočja, v odraslosti vrhove ter v spoštljivi starosti z bogatimi gorniškimi spomini počivamo na klopci v dolini.

Imeti dom pomeni varnost, toplino in mir. Dom je prostor, kjer se pokaže naš značaj in kjer lahko uresničujemo življenjsko poslanstvo. S tistimi, s ka-terimi živimo, si lahko podelimo posebne trenutke vsakega dneva. Imeti domače gore pa pomeni raz-košje narave štirih letnih časov in neusahljiv vir do-živetij in ustvarjalnosti.

Z ROKO V ROKI

Začnimo z vprašanjem, ki si ga je že davno zastavil France Malešič:

Ali smemo vzeti s seboj v gore tudi otroke?

In takoj zatem:

Kdo bo šel s kom: mi z otroki ali otroci z nami?

Odgovor je jedrnat:

Na izlet bodo šli otroci, mi pa z njimi in vse bomo naredili za to, da se bomo imeli lepo in se bomo vsi skupaj varno vrnili domov.

Gore so nedvomno pokrajina mladosti — razgi-banih sten, premočenih grap, širokih razgledov in od vetra prebičanih obrazov. Že od nekdaj so navdih in vir ustvarjalnosti, tudi strašljive skrivnostnosti, ki jo razkriva ljudsko izročilo (v zadnjem obdobju pa tudi stolpci črne kronike). Gore so danes največja učilnica za življenje in najbolj razgibana telovadnica.

Gore so čudovite, ker ...

... terjajo od vsakogar lasten napor in lastno znanje.

Gore so uporabne, ker ...

... nas ob hoji učijo reševanja vzponskih in spu-stnih problemov.

Gore so drzne, ker ...

... nam izrisujejo (dovoljene) meje, ki jih spozna-vamo tudi v sebi.

Gore so darežljive, ker ...

... odrekanje in ponos nesebično nosijo v istem nahrbtniku.

Gore so tovariške, ker ...

... kolono hodečih oblikuje izkušnja sožitja različnih.

A po drugi strani so gore tudi nevarne. Smrtno nevarne.

Ne poznam nikogar, ki bi šel v gore umret. Po-znam pa jih veliko, ki tam iščejo dober oprimek, zgovorno tišino, širne razglede in prijazno besedo (ne nujno v tem vrstnem redu). Gore so del divje in

v vseh pogledih odprte narave. Narave, ki je ne poznamo, čeprav nam jo — kakšen napuh! — v celoti razloži že gimnazija. Zato so gore šola življenja. Brez smrti pa življenja ni. Vse, ki se niso vrnili z gora, zelo pogrešam. Pogrešam do te mere, da vem, da so moje gorniške poti tudi njihove poti. Nosim jih s seboj, a nahrbtnik ni zato nič težji.

KAKO ŽIVETI Z GORAMI

V največji možni meri sledimo vodilu, ki ga je na vrhu Triglava opisal Ivan Dežman leta 1809: »**Moje največje veselje je na gorah!**« Gorniška pismenost zato vsebuje dvojno spodobnost: umeščanja knjig v skupinsko knjižnico in umeščanja samega sebe v posamezno knjigo.

Gibanje vsebuje občutek svobode. Bolj kot kar koli drugega nas iztrga iz objema gravitacijske sile in zemeljskega površja. Otroci in mladostniki morajo zato pridobiti uporabno gorniško znanje, veščine in izkušnje, ki jim omogočajo:

- varnejše in doživetij polno gibanje v gorah,
- celovito doživljanje in soustvarjanje gornštva,
- kakovosten in postopen osebni gorniški razvoj,
- zavedanje o pomenu prostovoljnega delovanja ter
- odgovornost do ljudi in narave.

Kako jim je pri tem v pomoč njihova dolinska bit in njihovo stvarno telo?

V predšolski starosti je volja bistveni princip v otrokovem razvoju. Gre za sposobnost udejstvovanja, živahnosti in vitalnosti. Z voljo se otrok brezpogojno poveže s svetom. To sposobnost povezovanja imenujemo simpatija. Vodili za izvajanje gornštva sta zato igra in motivacija za raziskovalno gibanje.

Za drugo sedemletno obdobje velja, da je otrok v vmesni fazi med voljo in razmišljanjem. To obdobje najbolj zaznamuje čustvovanje, ki neprestano niha med simpatijo in antipatijo. Vodilo za izvajanje gornštva je druženje v naravi s tistimi, ki jih ima otrok/mladostnik rad.

Otrok raje pleza, kot hodi, nevarnosti se ne zaveda in bi rad počel čisto druge stvari, kot bi želeli mi.

Če se mu premalo posvečamo, v njem počasi usiha želja po hoji.

Tri vprašanja, ki se ponavljajo:

— Ali je še daleč?

— Ali je na vrhu planinska koča in ali bomo tam lahko jedli/pili?

— Ali je res nujno, da gremo gor?

V tretjem obdobju postane razmišljanje samostojno, kar pomeni, da mladostniki vse bolj razvijajo lastno in neodvisno sposobnost za oceno položaja, dejanj in drugih ljudi. Vodilo za ukvarjanje z gornštvom je izziv vrha, pri čemer je ta vrh vrhunec, najvišja točka tega dne, čez katero pelje pot v dolino in zadovoljen vsakdan.

Nato se nekaj spremeni. Otrok ni več zatopljen v zgodbo in slike na enak način kot doslej. Sedaj je zunaj — in če povem biblijsko — izgnan. Postopoma se s to razdaljo, ki jo ustvarja, razvija sposobnost, da lahko zazna več.

Pri petnajstih letih postane mladostnik, pravno gledano, odgovoren za svoja dejanja. Pravo izhaja iz izkušnje, da pri tej starosti človek v bistveno večji meri kot dotlej lahko prevzame ODGOVORNOST ZASE. Vodili za ukvarjanje z gornštvom sta pestra izbira oblik dejavnosti (hoja, smučanje, alpinizem, športno plezanje ...) ter uvod v prostovoljnost delovanja.

Namesto da stojimo nasproti mladostniku, stojimo zdaj z njim z ramo ob rami in zremo skupaj v svet. K boju za samostojnost spada tudi postopna rast sposobnosti za presojanje, izbiranje, razločevanje in podobno.

Polnoletnost nasprotno pomeni, da lahko prevzamemo ODGOVORNOST ZA DRUGE. Imeti volilno pravico pomeni, da lahko človek zazna skupne potrebe in potrebe nekoga drugega. Ne le svojih. Biti polnoleten pomeni, da smo do neke mere končali

iskanje in oblikovanje lastne identitete, da je razmišljanje postalo samostojno, da smo v sebi umirjeni, da stojimo na lastnih nogah, da lahko mislimo in skrbimo za druge. Vodilo za obiskovanje gora je gornštvo kot način življenja.

KDAJ IN KDO PRVIČ V GORE

Poznamo različna merila za presojo o tem, v kolikšni meri je otrok zrel za šolo. Tak seznam je oblikovan na podlagi starosti, telesnega razvoja, sposobnosti, socialnega obnašanja in kognitivnega razvoja. Poskusimo oblikovati tak seznam oziroma merila za presojo o tem, v kolikšni meri je otrok zrel za gore:

— Lahko vrže storž in z njim zadene deblo pokonci stoječega drevesa.

— Pri hoji mu menjava korakov ne dela težav, korake lahko naredi tudi miže.

— Samostojno premaga korenine na poti, in če je treba, si zna pomagati z rokami.

— Lahko hodi tako, da ga starejši drži za roko, vendar vso težo telesa nosi sam.

— Pleza kot pajek z vsemi okončinami ob ročnem varovanju odraslega izza hrbta za ublažitev padca/zdrsa.

— Obrne se na zadnjico in plezaje sestopa čez skalnat čok ali krajšo kamnito stopnjo.

— Zaveže vezalke, ve, kdaj je lačen, žejen.

— Sam stisne vzmetno sponko na zapiralni vrvi nahrbtnika.

— Ve, kdaj mu je vroče in kdaj ga zebe.

— Z daljšo vrvico zna narediti ambulantni voz.

Ob tem ne smemo pozabiti sposobnosti za pomnjenje zgodb, jezikovno sporazumevanje in podobno.

Celotno gorniško delovanje mora upoštevati naslednjo dinamiko:

doživetje →izkušnja →pojem.

Za gornštvo velja, da vedeti ni pomembno pol toliko kot čutiti. Zato je tudi zgled najpomembnejše vzgojno sredstvo, izlet pa temeljna metoda in oblika dela z mladimi v gorah.

Če otroka/mladostnika spodbujamo in vodimo v

njegovih razmislekih, lahko upamo, da bo njegovo znanje bolj široko, globoko, odprto, povezovalno in dostopno za nove informacije ter se ne bo omejevalo na dejstva. Ta je seveda tudi v gornštvu treba poznati, vendar je kakovostno znanje širše; je tisto, ki ga otrok/mladostnik pridobi sam. Otroci/mladostniki naj vodeno počnejo tisto, kar jih zanima, in če je vodenje tako naravnano, da je zanje bolj zanimivo, se tudi bolj angažirajo. Potem gornštvo zanje ne bo več samo nekaj, kar mora biti, ker starši tako želimo in pričakujemo, pravo življenje pa je nekje drugje.

K doseganju tega cilja nedvomno koristno pripomorejo tudi vaje:

— Vaje v spretnosti v vsaki starosti.

— Vaje v gibljivosti po osmem letu starosti. Pretiravanje je škodljivo.

— Vaje v vzdržljivosti za otroke, ki so zdravi.

— Vaje za hitrost po desetem letu starosti, vendar ne vaje z zadrževanjem diha (anaerobne vaje).

— Vaje za moč so primerne šele po puberteti, ko je rast že v večji meri končana (te vaje so anaerobne).

POT POD NOGE

Življenja si ni mogoče predstavljati kot goro. Bilo bi prenaporno, saj živimo v času, ko se lahko brez težav prijavimo na seminar z naslovom Osmislimo napor ... Obiskovalci gora smo tisti, ki imamo iluzijo, ki se ne prepustimo obupu in ki ohranjamo svojo moč in voljnost, da pri nadvse težavni nalogi vedno znova »začnemo od začetka«. Vedno startamo v dolini, saj naslednjič ne moremo začeti tam, kjer smo zadnjič nehali. V gorah se ne da odnehati, lahko pa se kadarkoli začne.

Če nam uspe skupaj z otroki in mladostniki prisluhniti tišini slovenskih gora in iz njih odnesti zavest, da smo neločljivi del človeške skupnosti, ki je zrasla v gorah in ki jim gore z zalogami pitne vode, gozdovi in biotsko raznovrstnostjo zagotavljajo preživetje, smo naredili največ, kar je današnjemu človeku dano.

(Mag. Borut Peršolja, geograf in gornik, Domžale)

Fotografije Borut Peršolja

Tone Gorjup

IZ ŽIVLJENJA KRAJEVNE CERKVE

SEPTEMBER 2014

*Nova osnovna šola Alojzija Šuštarja in vrtec
Dobrega pastirja*

Z novim šolskim letom 2014/15 sta ob Zavodu sv. Stanislava v Šentvidu nad Ljubljano svoja vrata slovesno odprla nova osnovna šola Alojzija Šuštarja in vrtec Dobrega pastirja. Osnovna šola je kot prva katoliška šola zaživela v šolskem letu 2008/09 in je gostovala v Zavodu sv. Stanislava, vrtec pa je šele začel delati. Osnovna šola ima v novi zgradbi osemnajst oddelkov in športno dvorano z dvema vadbenima enotama. Poleg običajnih učilnic ima še likovno, umetniško, plesno in glasbeno sobo. Vrtec pa ima pet igralnic, ki so dobile imena po slovenskih literarnih junakih. Osnovna šola lahko sprejme približno 450 učencev, vrtec pa 80 otrok; za ene in druge skrbi 60 zaposlenih. Nove prostore je 1. septembra 2014, na prvi šolski dan, blagoslovil administrator ljubljanske nadškofije škof Andrej Glavan.

Papež Frančišek na prizorišču soške fronte

Ob 100. obletnici začetka prve svetovne vojne je papež Frančišek želel obiskati kraje, ki jih je ta vojna zaznamovala s svojimi strahotami, da bi tam molil za žrtve vseh vojn. Izbral si je prizorišče soške fronte, kjer se je boril tudi njegov stari oče. To je storil 13. septembra 2014, ko je priletel z letalom v Ronke nad Trstom. Z letališča se je najprej odpeljal na pokopališče avstro-ogrskih vojakov v Foljanu, nedaleč od Doberdoba, kjer so pokopani tudi slovenski fantje. Po tihi molitvi med tamkajšnjimi grobovi je nadaljeval pot do Redipulje, do mogočne kostnice, kjer počiva več kot sto tisoč italijanskih vojakov. Pri maši v tem mestu mrtvih je z njim somaševalo več kot šestdeset škofov in nekaj sto duhovnikov. Pri oltarju so bili tudi kardinal Franc Rode, nadškof Alojz Uran ter škofje

Papež Frančišek v Redipulji – mogočni kostnici

Andrej Glavan, Jurij Bizjak in Metod Pirih. Med petnajst tisoč navzočimi pri maši je bila petina Slovencev. »Potem ko sem občudoval lepoto te krajine, kjer moške in žene delajo v skrbi za svoje družine, kjer se otroci igrajo in ostareli sanjajo ...« je papež začel svojo pridigo, nato pa se je potrt ozrl na kostnico in dejal: »Vojna je norost!« Obsodil je morijo in opustošenje, ki ju prinaša vojna. Nagovor je končal takole: »S srcem sina, brata, očeta prosim vse vas in za vse nas spreobrnjenje srca, da bi od »Kaj mi mar?« (besed Kajna, ki je ubil brata Abela) prešli v jok za vse padle »nepotrebne morije«, za vse žrtve norosti vojne vseh časov. Jok. Bratje, človeštvu je potreben jok, in to je ura joka.« Po besedah škofa Glavana se je slovesnost pri italijanski kostnici spremenila v eno samo veliko molitev, v spomin, ki naj bi očistil vso našo preteklost in tudi naše medsebojne odnose. To je bil doslej papežev najbližji obisk naši domovini.

OKTOBER 2014

Stanislav Zore novi ljubljanski nadškof

Papež Frančišek je na god Frančiška Asiškega, 4. oktobra 2014, za novega ljubljanskega nadškofa me-

Posvečenje nadškofa Stanislava Zoreta v ljubljanski stolnici

tropolita imenoval p. Staneta Zoreta, provinciala slovenskih frančiškanov. Nadškofija, ki je bila brez rednega vodstva od konca julija 2013, je s tem dobila novega ordinarija, šestintridesetega po vrsti od svoje ustanovitve leta 1461. Novoimenovani nadškof Stanislav Zore se je rodil 7. septembra 1958 v Ljubljani. Otroštvo je preživel v Znojilah, v župniji Sela pri Kamniku. Po kamniški gimnaziji je vstopil v noviciat pri frančiškanih in se po njem vpisal na teološko fakulteto. Večne zaobljube je naredil 4. oktobra 1984, v duhovnika pa je bil posvečen 29. junija 1985. Med drugim je bil rektor Marijinega svetišča na Brezjah in na Sveti gori. Izdal je pesniško zbirko *Podest življenja* in veliko prevajal zlasti iz francoščine in italijanščine. Do imenovanja za nadškofa je bil provincial Slovenske frančiškanske province sv. Križa. V škofa ga je 23. novembra 2014 posvetil apostolski nuncij v Sloveniji nadškof Juliusz Janusz, sopsosvečevalca pa sta bila škofa Andrej Glavan, ki je v času izpraznjenega sedeža upravljal nadškofijo, in Stanislav Lipovšek. Nadškof Stanislav Zore si je za geslo pastirske službe izbral besede: »Veselite se v Gospodu!« V grbu ima poleg običajnih znamenj nadškofa na levi rumeno zvezdo na modrem polju, ki predstavlja Marijo, glasnico jutranje »zore«, na desni pa zeleno lipovo vejico na rdečem polju, simbol slovenstva in domačije, kjer je p. Stane odraščal

(po domače se pri hiši reče pri Zalipnikovih); pod njima je na belem polju frančiškanski grb s Frančiškovo in Kristusovo roko ter znamenjem križa.

Teologija v dialogu

Ob štirideseti obletnici prvega medfakultetnega ekumenskega simpozija v Mariboru, ki je povezoval profesorje katoliških, pravoslavnih in evangeličanskih fakultet z območja nekdanje Jugoslavije, so v Slomškovem mestu obudili duh ekumenizma. S tem namenom so med 16. in 18. oktobrom 2014 pripravili mednarodni ekumenski simpozij z naslovom *Teologija v dialogu*. Pobudo je dal leta 2013 ustanovljeni Inštitut Stanka Janežiča za ekumensko teologijo in medreligijski dialog, ki ima sedež v mariborski enoti Teološke fakultete. Pri pripravi na simpozij so po besedah prof. Maksimiljana Matjaža ugotovili, »da klasičnega razumevanja ekumenizma ni več, da pravzaprav živimo v širše globalnem svetu, da smo posebej krščanske skupnosti v vseh Cerkvah pravzaprav zavezane k temu, da globalne krščanske vrednote živimo in zanje pričujemo v Evropi, in da smo vsi skupaj soočeni z drugo kulturo — islamom, pa tudi z nekonfesionalno kulturo«. Zato je bil simpozij zasnovan širše in razdeljen v pet sklopov. V prvem so strokovnjaki razmišljali splošno o krščanskem občestvu v dialogu z drugimi. V drugem sklopu so osvetlili vprašanje liturgije, umetnosti in kulture s pravoslavnega protestantskega in judovskega vidika. V tretjem sklopu je bila v ospredju teološka in filozofska refleksija današnjega časa. Govorili so še o tem, pred kakšnimi izzivi stoji krščanstvo v Evropi danes in kaj je temelj dialoga. Na simpoziju je sodelovalo več kot petdeset domačih in tujih strokovnjakov ter študentov, ki pripravljajo doktorat.

NOVEMBER 2014

Dvajset let Radia Ognjišče

Radio Ognjišče je 28. novembra 2014 praznoval 20. rojstni dan. Oddajati je sicer začel že 5. junija 1994 iz koprškega studia na Markovcu. Redni neprekinjeni

Praznovanje 20. rojstnega dne Radia Ognjišče

24-urni program pa je začel oddajati 28. novembra istega leta v ljubljanskem studiu, ki ima svoje prostore v kleti Zavoda sv. Stanislava v Šentvidu nad Ljubljano. Katoliški Radio Ognjišče je ustanovilo Tiskovno društvo Ognjišče pod vodstvom direktorja Franca Boleta, urednik pa je postal Franci Trstenjak. Uvod v jubilejno praznovanje je bil 20. gala koncert 23. novembra 2014 v Gallusovi dvorani Cankarjevega doma v Ljubljani. Vrh praznovanja pa je bila zahvalna sveta maša, ki jo je na samo obletnico pri Mariji Pomagaj na Brezjah daroval novi ljubljanski nadškof Stanislav Zore. V pridigi se je zahvalil začetnikom radia za pogum in vztrajnost ter sodelavce radia spodbudil, naj bo temelj vsega njihovega delovanja oznanjanje veselega oznanila. »Vsaka vaša beseda naj bo odmev Jezusove besede, ki je beseda Božje ljubezni, izgovorjene za ta svet. Potem bo vaše oznanilo, dragi ustvarjalci Radia Ognjišče, prekvašalo ne samo slovenske kristjane, prekvašalo bo slovensko družbo, prekvašalo bo slovenski narod.« O tem je prepričan tudi glavni in odgovorni urednik *Radia Ognjišče* Franci Trstenjak, ki je ob jubileju dejal: »Vedno imam pred sabo besede svetega papeža Janeza Pavla II., ki je rekel, da tudi s tem, ko govori o lepem, dobrem, plemenitem med ljudmi, oznanja evangelij. Mislim, da je tega v našem programu res veliko. Ne samo neposrednega, ampak

Sedemdeset let duhovništva škofa Smeja

tudi posrednega evangelija.« Trstenjak verjame, da ljudje to poslanstvo Radia Ognjišče prepoznavajo in sprejemajo.

DECEMBER 2014

Sedemdeset let duhovništva škofa Smeja

Upokojeni mariborski pomožni škof Jožef Smej, rojen 15. februarja 1922 v Bogojini, je duhovniško posvečenje prejel na praznik Brezmadežne leta 1944 v Sombotelu na Madžarskem. Dan pred visokim jubilejem, 7. decembra 1914, je bila v mariborski stolnici slovesnost, pri kateri se je železnomašnik Jožef Smej Bogu zahvalil za dar duhovništva. Pridružili so se mu upravitelj mariborske nadškofije škof Stanislav Lipovšek, duhovniki, redovniki, redovnice in številni verniki. Na slovesnost so prišli tudi apostolski nuncij v Sloveniji nadškof Juliusz Janusz, ljubljanski nadškof Stanislav Zore, beograjski nadškof Stanislav Hočevar, upokojeni nadškof Alojz Uran ter škofje Andrej Glavan, Jurij Bizjak, Peter Štumpf in Anton Jamnik; tam so bili tudi predstavniki evangeličanov in pravoslavnikov. Pridigal je škof Lipovšek, ki je med drugim dejal: »Jubilantu smo neizmerno hvaležni za njegovo pričevanje in zvesto opravljanje duhovniške in škofovske službe. Za službo birmovalca. Voditelja raznih slovesnosti v naših župnijah. Za službo zvestega molivca in spovednika tukaj v stolnici in iska-

nega voditelja duhovnih vaj za duhovnike, redovnice, bogoslovce in različne druge ustanove.« Škof Jožef Smej je imel že nekaj tednov pred tem železno mašo v svoji domači fari Bogojini.«

JANUAR 2015

Relikvije blaženega Lojzeta Grozdeta na Brezjah

Na Brezjah so 1. januarja s slovesnim evharističnim bogoslužjem vstopili v leto 2015, praznovali petnajsto obletnico razglasitve bazilike za Marijino narodno svetišče in posvetili daritveni oltar z relikvijami blaženega Lojzeta Grozdeta. V svetišču Marije Pomagaj so v zadnjem letu in pol prenavljali prezbiterij z daritvenim oltarjem. Medtem so zaprosili za relikvije mučenca revolucionarnega nasilja, ki je na pot mučeništva stopil prav na novega leta dan 1943, in jih dobili. Slovesnost ob trojnem praznovanju je vodil ljubljanski nadškof Stanislav Zore, ki je bil sam šest let rektor tega svetišča; pri oltarju so se mu pridružili številni duhovniki. Nadškof je pridigo začel z Marijo, Božjo Materjo, in razmišljanje nadaljeval s simboliko oltarja, ki v cerkvi predstavlja Jezusa Kristusa: »Na ta oltar in na oltarje v vaših domačih cerkvah polagajte svoje življenje. Naj na tem oltarju nikoli ne bo samo mašna knjiga, patena s hostijo ter kelih z vinom! Na tem oltarju moraš vedno biti tudi ti, tvoje življenje, tvoji bližnji! ... Posvečeni smo, da bi tudi vsakdo izmed nas postal oltar. Da bi v nas nenehno prebival božji Sin — v ljubezni do bratov in sester, v izpolnjevanju božje volje, v premišljevanju božje besede in tudi v prejemanju obhajila.« Pridigi je sledil obred posvetitve novega oltarja, v katerega so vložili relikvije blaženega Grozdeta.

Papež predsedniku Pahorju

Ko se je papež Frančišek z apostolskega potovanja v Šrilanko in na Filipine 19. januarja 2014 vračal v Rim, je bilo njegovo letalo približno petnajst minut tudi v slovenskem zračnem prostoru. Kot je v navadi, papež ob taki priložnosti pošlje telegram predsedniku države, nad katero leti, in tako ga je poslal

tudi predsedniku Slovenije Borutu Pahorju. »Iz srca vas pozdravljam, medtem ko letim nad vašo deželo na svoji poti s Filipinov v Vatikan. Svojo molitev zagotavljam vam in vsem ljudem v Sloveniji. Nad vas kličem Božji blagoslov, mir in blagostanje.«

FEBRUAR 2015

Franc Šuštar pomožni škof v Ljubljani

Papež Frančišek je 7. februarja 2015 za novega pomožnega škofa v Ljubljani imenoval ravnatelja bogoslovja Franca Šuštarja. Nadškof Stanislav Zore, ki je svetega očeta prosil za okrepitev, je vesel, da je ta izbral prav Šuštarja. Kot je povedal, je to znamenje, da Frančišek želi, da so pastirji Cerkve blizu ljudem. Novi pomožni škof ima namreč veliko izkušenj v ljubljanski nadškofiji, saj je bil med drugim kaplan, župnik, rektor bogoslovnega semenišča in arhidiakon. Šuštar je imenovanje sprejel kot izziv za svojo vero, za zaupanje, za ponižnost, pa tudi za ljubezen. Škofovsko posvečenje je prejel na papeško nedeljo, 15. marca 2015, v ljubljanski stolnici in si za svoje vodilo izbral drugi del svojega novomašnega gesla: »Gospod je blizu!« Na novomašni podobici je imel zapisan citat iz Svetega pisma: »Veselite se vedno v Gospodu. Gospod je blizu!« Ker si je nadškof Zore za svoje geslo izbral prvi del tega citata, je njemu ostal drugi. Ob tem je škof Franc spomnil,

Posvečenje pomožnega škofa Franca Šuštarja v ljubljanski stolnici

da tudi skupno geslo kaže na edinost v Gospodu. Franc Šuštar je bil rojen 27. aprila 1959 v Ljubljani. Otroštvo je preživel v kmečki družini v Preserjah v župniji Homec. Po osnovni šoli je bil v malem semenišču v Vipavi. Po maturi in vojaščini je vstopil bogoslovje. Po dveh letih ga je nadškof Alojzij Šuštar poslal v Rim, kjer je študij teologije končal z doktoratom na Papeški univerzi Gregorijani. Med študijem je 29. junija 1985, na isti dan kot nadškof Stane Zore, prejel mašniško posvečenje v ljubljanski stolnici. Zatem je bil kaplan v župnijah Ljubljana Moste in Ljubljana Fužine. Od leta 1991 do leta 1997 je bil ravnatelj v bogoslovnem semenišču. Od tam je odšel za župnika v Grosuplje. Po osmih letih je postal stolni župnik in arhidiakon. Od leta 2007 je bil spet ravnatelj bogoslovnega semenišča. Ob tem je v semenišču opravljal tudi službo ekonoma.

MAREC 2015

Mariborska nadškofija v razdolževanje

Iz nadškofije Maribor so v začetku marca sporočili, da so sklenili sporazum s svojimi upniki in za poplačilo dolgov namenili vse svoje premoženje. Višina poplačila bo odvisna od uspešnosti njegovega unovčenja. Nadškofija naj bi se razdolžila v petih letih. Sklenitev sporazuma, s katerim se strinja tudi Sveti sedež, v danih razmerah po mnenju vodstva nadškofije predstavlja dober kompromis. Sanacijo in preoblikovanje mariborske nadškofije od leta 2012 kot svetovalka spremlja tudi graška škofija. Ta je potrdila, da so septembra 2014 škofije s sedeži v Salzburgu, Celovcu in Gradcu ustanovile Slomškovo ustanovo in zagotovile začetni kapital dveh milijonov evrov. Cilj te ustanove je, da z nakupom osrednjih cerkvenih zgradb zagotovi nadaljevanje pastoralnega dela v nadškofiji. Ustanova je že konec leta 2014 podala ponudbo za nakup škofijskega sedeža v Mariboru.

Nadškof Alojzij Cvikl, osmi Slomškov naslednik
Cerkve v Sloveniji je v nekaj mesecih dobila tri škofove. Za ljubljanskim nadškofom Stanislavom Zoretom v

Posvečenja nadškofa Alojzija Cvikla v stolni cerkvi sv. Janeza Krstnika

oktobru in škofom Francem Šuštarjem v februarju je papež Frančišek 14. marca 2015 za mariborskega nadškofa metropolita imenoval jezuita p. Lojzeta Cvikla. Slednji je bil začasni ravnatelj gospodarske uprave v nadškofiji Maribor, ki je pred tem sklenila dogovor z upniki. To omogoča bolj normalno delovanje nadškofije, ki je doživela finančni polom. Alojzij Cvikl je ob imenovanju dejal: »Zavedam se, da naloga, ki mi jo je zaupal papež Frančišek, ne bo lahka. Sklenili smo sporazum z upniki, a ga bo treba še uresničiti. Čaka nas še veliko dela.« Že ob imenovanju si je za škofovsko geslo izbral besede: »Iz teme bo zasvetila luč.« Pojasnil je, da se v še tako črnogledih situacijah najde žarek upanja, in dodal, da je poslanstvo Cerkve prav v prinašanju upanja. »Če rešimo Slomškovo škofijo, ta čudež lahko pripišemo samo Slomšku,« je dejal. Novi mariborski nadškof Alojzij Cvikl je posvečenje prejel 26. aprila 2015 v stolni cerkvi sv. Janeza Krstnika. Njegov posvečevalec je bil apostolski nuncij Juliusz Janusz, soposvečevalca pa upravitelj nadškofije celjski škof Stanislav Lipovšek in škof Jože Smej. Nadškof Cvikl se je rodil 19. junija 1955 v Celju. Po maturi se pridružil jezuitom. Študij teologije je začel v Ljubljani in nadaljeval na Gregorijani v Rimu. V duhovnika je bil posvečen 3. julija 1983 v domači župniji Nova Cerkev. Zatem je bil nekaj let kaplan v župniji Ljubljana Dravlje. Leta 1988 je odšel

na podiplomski študij v Bruselj in je magistriral iz pedagogike in katehetike. Po vrnitvi v domovino je bil župnik v Dravljah. Nadškof Šuštar ga je imenoval za prvega ravnatelja Jegličevega dijaškega doma v Zavodu sv. Stanislava in profesorja verouka na škofijski gimnaziji. Med letoma 1995 in 2001 je bil provincial slovenskih jezuitov in nekaj časa predsednik Konference redovnih skupnosti. Med drugim je sodeloval pri pripravi sinode in obeh papeževih obiskov v Sloveniji. Leta 2001 je postal rektor papeškega kolegija Russicum v Rimu in poskrbel za njegovo temeljito prenovo. Iz Rima se je vrnil novembra 2010 in se kot začasni ravnatelj gospodarske uprave mariborske nadškofije posvetil reševanju njenega ekonomskega položaja, v katerega je zašla po izbruhu finančno-gospodarske krize.

APRIL 2015

Menihi in evropska kulturna identiteta

V cistercijski opatiji v Stični je bil 14. aprila 2015 mednarodni simpozij z naslovom *Vloga redovnikov pri oblikovanju evropske kulturne identitete na primeru benediktincev, kartuzijanov in cistercijanov*. Na srečanju, ki ga je pripravil Muzej krščanstva na Slovenskem, je sodelovalo deset predavateljev iz Nemčije, Nizozemske, Portugalske, Slovenije in Španije. Skušali so odgovoriti na vprašanje, kako je samostansko življenje benediktincev, kartuzijanov in cistercijanov vplivalo na umetnost na stari celini in ali bi slednjo lahko imenovali »evropska umetnost«, če je ta pojem sploh mogoče uporabiti. Ena od zanimivih tem, ki so jo odprli, je tudi pomen Pravila sv. Benedikta, besedila, ki prvotno ni bilo napisano za umetnike, ampak za obrtnike. Simpozij v Stični sodi v sklop dvoletnega evropskega projekta z naslovom *Religija pri oblikovanju evropske kulturne identitete*. Projekt temelji na ideji, da je za poznavanje Evrope nujno treba poznati njeno versko dediščino. Obenem je to priložnost za nov dialog v sodobni Evropi, v katerega so vključene tako verske kot tudi neverske tradicije. V projektu kot soorganizator sodeluje Mu-

Predsednik Pahor in nadškof Zore pri Lipi sprave

zej krščanstva na Slovenskem, vanj pa so vključene še ustanove iz Španije, Švedske in Škotske.

MAJ 2015

Predsednik Pahor in nadškof Zore pri Lipi sprave

Predsednik Slovenije Borut Pahor in ljubljanski nadškof Stanislav Zore sta se na praznik Gospodovega vnebohoda, 14. maja 2015, odpravila k lipi sprave na ljubljanskih Žalah. Nadškof Zore je ob spominskem obeležju, kjer stoji tudi lesen kip trpečega Kristusa, ob 70. obletnici konca druge svetovne vojne priporočil žrtve vojne in povojnega nasilja Kristusovemu usmiljenju. Predsednik Pahor pa je k lipi sprave položil venec. Kot je dejal ob tem, sta z nadškofom storila dva majhna koraka za velik skupen cilj, in sicer za narodno pomiritev in spravo. Borut Pahor je še dejal: »Preteklosti ne moremo spreminjati, lahko pa spreminjamo prihodnost. Naj bo za prihodnost navdih vse tisto iz naše slavne preteklosti, kar nas je plemenitilo, tako ljudi kot naš narod. Za prihodnost pa naj nam bo opomin vse tisto iz tragične preteklosti, kar nam je jemalo dostojanstvo kot ljudem in kot narodu.« Nadškof Stanislav Zore pa dejal, da je nastopil čas, ko se bomo morali Slovenci zavezano odločiti za dvoje. Za sožitje v našem narodu se bomo morali naučiti spoštovati vsakega človeka, neizogibno pa nas čaka tudi priznanje resnice.

Oče miru, nikoli več vojne

Slovenski škofje so ob sedemdeseti obletnici konca druge svetovne vojne vernike povabili k Mariji Pomagaj na Brezje. Povabilu k spravi maši 16. maja dopoldne se je odzvalo blizu dva tisoč ljudi in več kot šestdeset duhovnikov, ki so se pri oltarju pred baziliko pridružili škofom Juriju Bizjaku, Andreju Glavanu, Antonu Jamniku, Stanislavu Lipovšku, Jožefu Smeju, Petru Štumpfu in stiškemu opatu Janezu Novaku ter nadškofu Stanislavu Zoretu, ki je vodil somaševanje. Škof Glavan je na začetku svete maše v zahvalo za konec vojne ter za vse žrtve vojnega in povojnega nasilja dejal: »Zbrali smo se pri Kraljici Slovencev, da bi prosili za spravo v slovenskem narodu, do katere kljub dolgotrajnemu in iskrenemu prizadevanju mnogih še ni prišlo.« Nadškof Zore je na začetku pridige spomnil, da so ljudje pred sedemdesetimi leti s hrepenenjem čakali dan, ko bi utihnilo orožje, in čas, v katerem bi sosed spet bil sosedu samo sosed, čas, v katerem ne bi bilo treba šepetati in se ozirati naokrog. »Hvala Bogu, je bilo zlo, ki je šest let pustošilo po Evropi in v vojno potegnilo ves svet, premagano.« Opozoril je, da največkrat ni bila odločitev posameznika, katera vojska ga bo vzela s seboj, ko je prišla na dom, ampak so vsakemu odgovorili, v nasprotnem bi trpeli domači. Zaradi tega so naši fantje nosili uniforme različnih strani. »In ko se danes Bogu zahvaljujemo za konec druge svetovne vojne, lahko samo v spoštljivi grozi priznamo, da mora naše bogoslužje ostajati zgolj na ravni zahvale za konec vojne in prošnje za mir. Takoj ko bi zapadli skušnjavi, da bi začeli slaviti zmago, bi začeli deliti ljudi, ki so bili ne po svoji krivdi in največkrat tudi ne po svoji odločitvi na tako različnih straneh.« Nadškof je omenil, da se je s podpisom nemške kapitulacije pred sedemdesetimi leti res končala vojna, a pri nas so se razmere bistveno spremenile: »Ko je namreč en del Evrope proslavljal mir in svobodo, si je drugi del Evrope nadel črne rute in potihoma, na skrivaj ihtel za pomorjenimi. To so bili strašni časi: eni so igrali na harmoniko in prirejali mitinge, drugi

pa so padali v brezna in rudniške rove, za njimi pa so ostajali žalujoči, ki niso smeli žalovati.« Tudi zato se mnogi iskali tolažbo pri Mariji Pomagaj, ker niso imeli groba, na katerem bi prižgali svečo in izjokali solzo. Bolečino in žalost so prinesli k Mariji na Brezje. Nadškof Stanislav Zore je spomnil še na izredno sveto leto božjega usmiljenja in ob tem na pomen odpustčanja in sprave. Obojega so potrebni tisti, ki so slavili, in tisti, ki so ostali za pomorjenimi in žalovali.

JUNIJ 2015

Postopek za Halasovo beatifikacijo se nadaljuje

Kongregacija za zadeve svetnikov je izdala dekret o veljavnosti škofijskega postopka za beatifikacijo leta 1945 umorjenega prekmurskega duhovnika Danijela Halasa. Ta odpira vrata za nadaljevanje postopka v Rimu. Zdaj je treba pripraviti tako imenovano zgodovinsko pozicijo o njegovem življenju, delu in krepostih. Iz tega zgodovinsko kritičnega življenjepisa, ki bo nastal na osnovi zbranega gradiva, mora biti razvidno, da je Daniel Halas umrl mučeniške smrti. Pozicijo po navodilih relatorja, ki ga je določila kongregacija, pripravlja Andreja Červek, ki je bila imenovana za postulatorko. Danijel Halas je bil po njenih besedah »mlad duhovnik, ki se je z veliko gorečnostjo podal na duhovniško pot in se kot pravi pastir zavzemal za svoje vernike. Pri tem ni delal razlik med Slovenci in Madžari, kar je bila v tistem času zelo pogumna drža. Prepričan je bil, da ima vsak človek pravico slišati evangelijsko oznanilo v maternem jeziku in da je narodnost Božji dar. Pozival je k spreobrnjenju, k složnosti in edinosti med katoličani, h konkretnemu življenju krščanstva, ne samo v besedah, ampak predvsem v dejanjih ... Preroške so njegove besede: »Pripravljeni moramo biti na velike preizkušnje, na žrtve, na mučeništva.« Zavedal se je, kaj pomeni biti zvest Kristusu, Cerkvi in svoji poklicanosti. To je izpričal s svojim lastnim življenjem.« Škofijski postopek za Halasovo beatifikacijo se je končal aprila 2014, ko so zbrano gradivo in listine uredili in poslali v

Rim na Kongregacijo za zadeve svetnikov. Pobudo za začetek postopka so leta 1999 dali duhovniki lendavske dekanije ter ob tem opozorili na Halasovo svetniško življenje in mučeniško smrt zaradi vere.

JULIJ 2015

Nadškofa Stresa in Turnšek znova v pastoralni

Kongregacija za škofove je glede upokojenih nadškofov Antona Stresa in Marjana Turnška, ki sta se pred dvema letoma odpovedala službi, nunciju v Sloveniji nadškofu Juliuszu Januszu poslala sporočilo, da lahko brez omejitve sodelujeta pri pastoralnem delu krajevne Cerkve. Ob tem sta ljubljanski nadškof Stanislav Zore in mariborski nadškof Alojzij Cvikel v skupni izjavi zapisala: »Vernikom Katoliške cerkve v Sloveniji in slovenski javnosti sporočava, da naju je kardinal Marc Ouellet, prefekt Kongregacije za škofove, v sporočilu obvestil, da se oba upokojena nadškofa lahko brez omejitev vključita v pastoralno in drugo življenje Cerkve, kot to predvidevajo splošna in posebna določila. Za obe nadškofiji je to vesela novica, saj bosta nadškofa lahko po svojih močeh in sposobnostih prispevala svoj delež pri pastoralnem poslanstvu in rasti božjega kraljestva.« Upokojena nadškofa bosta tako vodila različne slovesnosti, delila zakrament svete birme in pomagala tudi pri delu škofovske konference. Nadškof Zore je nekaj dni zatem nadškofa Antona Stresa, sicer zaslužnega profesorja Univerze v Ljubljani, imenoval za rektorja Katoliškega inštituta.

AVGUST 2015

Poskrbimo za brate in sestre

Komisija Pravičnost in mir pri Slovenski škofovski konferenci se je pred koncem avgusta 2015 s posebno izjavo odzvala na ravnanje z begunci, ki so v poltnih mesecih presenetili nekatere evropske države, sredi septembra pa množično vstopili tudi v Slovenijo. V dokumentu z naslovom *Poskrbimo za brate in sestre* med drugim beremo: »Vse države in vsi državljani smo pred testom solidarnosti z vsemi, ki so bili zaradi vojn in nasilja pregnani iz svoje domovine

Begunci trkajo tudi na naša vrata

in bodo v upanju, da bodo našli boljšo prihodnost, potrkali na naša vrata.« V nadaljevanju je komisija navedla, da sta gostoljubje in sprejemanje tujcev že od davnih časov znamenje ljubezni in spoštovanja dostojanstva vsakega človeka. Pri tem je predstavila, kakšne so dolžnosti posameznika in različnih ustanov. Ker povsod tam, kjer je veliko število beguncev, prihaja do nestrpnosti, sovražnega govora in sklicevanja na lastno varnost, komisija meni, da je na vsa ta vprašanja treba odgovarjati objektivno, odkrito in pošteno. Sklicuje se tudi na papeža Frančiška, ki je od začetka svoje službe na čelu Cerkve občutljiv za usodo beguncev. V zadnjem delu izjave se komisija osredotoči na vzroke begunske krize in iskanje rešitve zanjo: »Sprejemanje beguncev nujno kliče k premisleku o tem, kako lahko Evropska unija in NATO pripomoreta k vzpostavitvi miru in ureditvi razmer v tamkajšnjih državah ter s tem k zmanjšanju begunskih migracij v Evropo, saj možnosti niso neomejene. Begunska kriza je tudi za našo državo priložnost, da premislimo tragične posledice trgovine z orožjem, premalo premišljenih vojaških posegov zahodnih držav, nepravilnih ekonomskih politik, revščine in korupcije, ki v ozadju poganjajo vojaške spopade in državljanske vojne.«

(Tone Gorjup, novinar, Jarše)

Fotografije Arhiv Družina

Edvard Kovač

SV. MARTIN TOURSKI – OB EVROPSKI OSEBNOSTI LETA

Sveti Martin Tourski ni samo svetniška podoba, ki je zaznamovala krščanski svet, ampak je hkrati postal tudi simbol evropske civilizacije. Z njegovo osebnostjo je Cerkev najprej priznala, da je Ljubezen znak svetništva. Sv. Martin je namreč prvi proglašeni in čaščeni svetnik, ki ni bil krvavi mučenec. Z njegovo razglasitvijo za evropsko osebnost leta ob 1700-letnici njegovega rojstva pa vsa Evropa potrjuje, da njegovo življenje predstavlja temelj evropskega kulturnega in socialnega življenja.

Njegovi življenjepisci radi povedo, da se je Martin želel dati krstiti še kot mladenič, toda oče je vztrajal, da mora najprej odrasti. Krščanstvo namreč ob njegovem rojstvu leta 316 še ni bilo kulturno zasidrano v Evropi. Tako je Martin, kar bi pomenilo mali bog Mars, bog vojne, na očetovo željo sprva postal rimski vojak. Oče je do smrti odklanjal sveti krst, in to je bila Martinova bolečina do konca dni. Toda izročilo ve povedati, da je Martin tudi kot vojak ohranil plemenito srce in je razumel svoj poklic zgolj kot poslanstvo pravičnosti in ne kot opravilo nasilja.

Od tod tudi njegov znameniti dogodek izpred Amiensa, ko je kot rimski častnik razpolovil svoj plašč in z njim ogrnil prezeblega berača. Po mnenju zgodovinarjev je to resnični dogodek in ne samo lepa legenda, saj o njem govori njegov prvi življenjepisec Sulpicij, in to skoraj v času Martinovega življenja, se pravi takrat, ko se še niso mogle razviti legende o svetnikovem življenju. Tudi hladna in nič kaj prijazna novembrska Pikardija se zelo dobro umešča v to pripoved. Slednjič tudi dejstvo, da je Martin revežu podaril samo polovico plašča, govori o njegovi pravičnosti, saj je druga polovica pripadala cesarju, in vojak je smel podariti drugim le to, kar je bilo resnično njegovega. S tem znamenitim dejanjem pa je Martin postal pojem vzajemne delitve in tudi

krščanske ljubezni in pravičnosti. Postal je simbol ne samo krščansko vernih ljudi, ampak tudi pojem krščanske civilizacije ter seveda temelj združene, demokratične in socialne evropske družbe.

Sv. Martin je bil v Poitiersu učenec sv. Hilarija in se je preko njega približal prav izvorom krščanstva v Galiji. Po vzgledu svojega učitelja je tudi sam ljubil samostansko življenje in je ustanavljal skupnosti menihov. Vanje se je umikal, da je gojil globoko molitveno življenje tudi potem, ko je postal škof. Kasneje se je razvila legenda, katere izvor najdemo že v predkrščanski antiki, da so ga goske izdale, kam se je skril, ko so ga hoteli postaviti za škofa. To seveda v primeru sv. Martina ni zgodovinska resnica, toda kot vsaka legenda tudi ta izraža duha nekega dogodka ali osebnosti, in v našem primeru bi bila resničnost to, da je sv. Martin tudi kot škof ostal zelo preprost in ponižen mož. K preprostosti in ponižnosti je usmerjal tudi svoje sobrate duhovnike in redovnike. Hkrati pa jih je navduševal za delo z ubogimi ljudmi. Tako se je razvila duhovnost sv. Martina, ki je vplivala na nastanek benediktincev, in prav menihi sv. Benedikta so bili veliki častilci sv. Martina in so z njegovim duhom, se pravi s krščansko ljubeznijo do vsakega človeka in z molitvijo ter dejavnostmi (kasnejše pravilo *ora et labora, moli in delaj*), evangelizirali vso Evropo.

Sveti Martin in berač

Vir https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Wilfred_Thompson_St_Martin_And_The_Beggar.jpg

V evropskih podobah svetega Martina vedno zmagujejo njegova dobrohotnost in dobrodelnost ter ljubezen do ubogih. Zato se ne smemo čuditi, da je njegov lik pogosto dobil poteze svetega Nikolaja. Zelo zanimivo je tudi, da v Sloveniji, kjer imamo prafare, ki so mu posvečene, prevladuje nad podobami sv. Martina kot škofa njegova podoba vojaka, ki deli plašč z revežem. Slovensko ljudstvo je razumelo, kaj je bistvo krščanstva, se pravi vzajemna ljubezen in ne predstojniška služba. Res je, da je ob »krščevanje« novega vina v naše navade vstopila tudi tradicija grškega boga vina Dioniza in rimskega Ba-

kha. Toda ne smemo pozabiti, da je krščanska kultura globoko prežela vso slovensko kulturno izročilo in da je v ozadju bila najbrž tudi svetopisemska podoba nebeške gostije, ki jo prerok Izaija opisuje kot pojedino, na kateri bodo pili »najboljše vino« in na kateri bodo nasičeni z najboljšimi jedmi vsi reveži.

V skladu z zgodovinskimi viri pa naj bi sveti Martin skozi naše kraje potoval kar dvakrat. Zagotovo je šel krstit svojo mater v Savarijo, se pravi v današnji Sombotel. Ker vemo, kje je vodila rimska cesta, poznamo tudi njegovo romarsko pot. Čisto razumljivo je, da je med potovanjem tudi evangeliziral ljudi, ki

jih je srečeval. Zgodbe vedo povedati, da je s svojo dobroto spreobrn timer tudi nasilneže in zlikovce.

Naš blaženi Anton Martin Slomšek ni bil samo ponosen na svojega krstnega sozavetnika, ampak ga je rad dajal v svojih pridigah za vzgled, ne samo krščanske vere, ampak je izpostavlj al predvsem njegovo ljubezen do staršev, do matere, saj se je Martin podal na dolgo in nevarno pot prav iz ljubezni do nje, ki ga je zaznamovala z njegovo že pregovorno dobroto.

Pot *Via Santi Martini*, ki vodi skozi naše kraje, je namenjena romarjem, tistim, ki častijo sv. Martina Tourskega, in seveda tudi drugim pohodnikom, ki imajo radi naravno in kulturno dediščino. Pomen poti je na podlagi kulturne dediščine, povezane s sv. Martinom, predvsem v ustvarjanju vezi med ljudmi. Pohodniki in romarji naj bi si na tej kulturni poti prizadevali za bolj humano, demokratično in vzajemno Evropo. Ta velika evropska kulturna pot svetega Martina Tourskega je bila ustanovljena leta 2003 na pobudo Evropskega kulturnega centra sv. Martin Tourski iz Francije. Uvrščena je na seznam kulturnih poti Sveta Evrope, ki je leta 2005 sv. Martina imenoval za evropsko osebnost za leto 2016. V Sloveniji poteka od slovensko-madžarske meje v kraju Hodoš do mejnega prehoda z Italijo v kraju Opatje selo. Dolga je približno 550 km in v skladu z zgodovinskimi dejstvi sledi stari rimski cesti, ki je povezovala mesto Savaria

na Madžarskem, kjer se je sv. Martin rodil, z mestom Pavia v Italiji, kjer je odraščal in kjer je tudi postal rimski vojak. Celotna pot povezuje Madžarsko, Slovenijo, Italijo in Francijo ter se zaključi v mestu Candes, kraju, kjer je sv. Martin pokopan. V Sloveniji to kulturno in romarsko pot usmerja in oskrbuje Evropski kulturni center sv. Martin Tourski — Slovenija.

Od slavnostnih prireditev v jubilejn timer letu v Sloveniji se nadejamo romanj v Sombotel in Tours, pričakujemo tudi izvedbo novo skomponirane sv. maše v vseh slovenskih škofijah, uvedbo nove ljudske pesmi, katere besedilo je napisala Roža Gantar in jo je uglasbil Jože Trošt, natečaj otroških risb, tudi spisov mladih, in seveda oratorij, katerega podlaga bi lahko bila tudi slikanica ali strip v izdaji Celjske Mohorjeve družbe. Ta založba pripravlja tudi znanstveno izdajo prvega življenjepisa sv. Martina izpod peresa njegovega učenca Sulpicija Severa, kar bo lahko prilika za vnovični znanstveni posvet.

Zagotovo je jubilejno leto sv. Martina lepa prilika, da tudi Slovenci zaživimo pristnost svojega kulturnega izročila, da kristjani poglobimo evangeljsko ljubezen in da se vsi ljudje dobre volje na novo prebudimo v temeljni vrednoti evropske civilizacije, ki je v vzajemni delitvi.

(Dr. Edvard Kovač, OFM, slovenski teolog in filozof)

Jože Maček

GMOTNE RAZMERE CERKVE IN SLOVENSKE KATOLIŠKE DUHOVŠČINE SKOZI STOLETJA

Na malo katero vprašanje v slovenski zgodovini se pogledi tako razlikujejo kakor na cerkveno premoženje, dohodke Cerkve in s tem v zvezi na socialni status oziroma gmotne razmere katoliške duhovščine. Nasprotniki Cerkve ali njej vsaj nenaklonjeni menijo, da je Cerkev bogata in da je njenim duhovnim služabnikom materialno dobro postlano. Drugi, seveda zastopniki Cerkve in posebej zvesti verniki, pa menijo, da Cerkev ni bogata, niti premožna, raje revna, in da duhovniki tudi v preteklosti za svoje pomembno delo niso bili ustrezno nagrajevani.

Pokristjanjevanje naših krajev se je začelo že v času rimske zasedbe, o čemer pričajo oglejski patriarhat in škofiji v Ljubljani in na Ptuju. Vendar je krščanstvo v teh krajih s propadom rimskega imperija leta 476, razen v oglejskem patriarhatu, zamrlo. V kneževini Karantaniji so v 8. stoletju misijonarji iz nadškofije v Salzburgu na območjih nad Dravo in iz oglejskega patriarhata na območjih pod Dravo do Jadranskega morja začeli (ponovno) pokristjanjevati. Misijonarji pa seveda niso širili samo vero, ampak so želeli vzpostaviti tudi cerkveno organizacijo. Z vzpostavitvijo cerkvene organizacije pa je bila po judovskih predpisih, izraženih v Svetem pismu Stare zaveze, povezana obvezna letna dajatev vernikov — desetina. Tedanji slovanski Karantanci seveda niso poznali ne Cerkve, še manj pa kako redno obvezno dajatev zanjo, ki bi jo zdaj morali dajati pod oznako desetina. Desetina je pomenila letno dajatev desetega dela vseh kmetijskih pridelkov, tedaj predvsem žita in vina, prirasta živine in ponekod tudi kakih obrtnih izdelkov, sodov, dog, škafov ipd. Nezadovoljni s svojimi knezi, ki jih niso ubranili pred bavarsko nadoblastjo, nenaklonjeni pokristjanjevanju in še zlasti obveznemu dajanju desetine, so se tedanji Karantanci dvignili v nekaj ostrih uporov (*carmula*), a so jih njihovi domači knezi s pomočjo Bavarcev zatrli. Da bi bilo pokristjanjeva-

nje bolj uspešno, so misijonarji in snovalci cerkvene organizacije popustili in se zadovoljili s »slovansko desetino«, ki je znašala le dve tretjini prave desetine. Ker so tedaj šele začeli uvajati tripoljni gospodarski sistem na njivah (1. leto ozimina, 2. leto jarina, 3. leto zelena praha) in tedanji kmetje in kmalu nato podložniki zemljiških gospodov niso imeli posejanih vsako leto enakih površin njiv z žitom, bi se morala desetina vsako leto odmerjati znova. Da bi se temu izognili, so jo določili v pavšalni količini.

Tedaj so vladali v skoraj vsej srednji in zahodni Evropi frankovski kralji. Ko je Karel Veliki (768—814) podjarmil še Bavarsko, ki je bila tedaj veliko večja, kakor je sedaj, in z njo vred seveda Karantanijo, je imel v svoji državi številna plemena, ki so si bila popolnoma tuja. Vsaka uspešna in trdna država pa mora imeti podanike, ki jih veže neka skupna identiteta. In to naj bi bila v frankovski državi krščanska vera. Zaradi tega je Karel Veliki intenzivno pospeševal pokristjanjevanje. Tedaj obstoječim samostanom in škofijam je s posebnimi cesarskimi listinami — darovnicami — daroval velike zemljiške komplekse. Ni pa bil soliden darovalec. Kakor je Cerkvi z lahkoto daroval, ji je zaradi majhnih zamer ali nesporazumov tudi jemal nazaj. Imel je seveda dobre odnose s papežem. Tedaj je na vzhodu Evrope, v Carigradu, vladal

Vir https://en.wikipedia.org/wiki/Charlemagne#/media/File:Aachen_Domschatz_Bueste1.jpg

Maska Karla Velikega, ki se nahaja v zakladnici v Aachnu.

vzhodni rimski cesar. Karel Veliki pa je želel postati zahodni rimski cesar. To bi pa mogel postati le, če bi ga za cesarja kronal papež. Ta je zaradi velikanskih darov Cerkvi željo Karla Velikega kot frankovskega kralja težko zavrnil, se je pa vendarle kujal. Naposled naj bi Karel Veliki papeža prisilil, da ga je kronal za zahodnorimskega cesarja.

Še bolj škodljiv glede jemanja cerkvenega premoženja je bil bavarski vojvoda Arnulf v 10. stoletju. Ta ni Cerkvi nič daroval, ampak je samo jemal, kar so ji pred njim darovali prejšnji cesarji, da je s tem večal svoje, vojvodsko premoženje.

Pokristjanjevanje je potekalo hkrati z uvajanjem zahodnoevropskega fevdalnega reda. V 9. stoletju so na slovenskem celinskem ozemlju nastale prve misijonske postaje. Uvajanje fevdalnega reda in pokristjanjevanje pa sta bili prekinjeni z napadom Ogrov (sedaj jih imenujemo Madžari), ki so velik del Evrope zasedli za približno 50 let. Prodrli so do Leškega polja (ob reki Lech blizu Augsburga na Bavarskem), kjer so jih Franki pod kraljem Ottom Velikim leta 955 domala uničili in jih porinili nazaj na izhodiščno območje; tam so še zdaj. Ta poraz

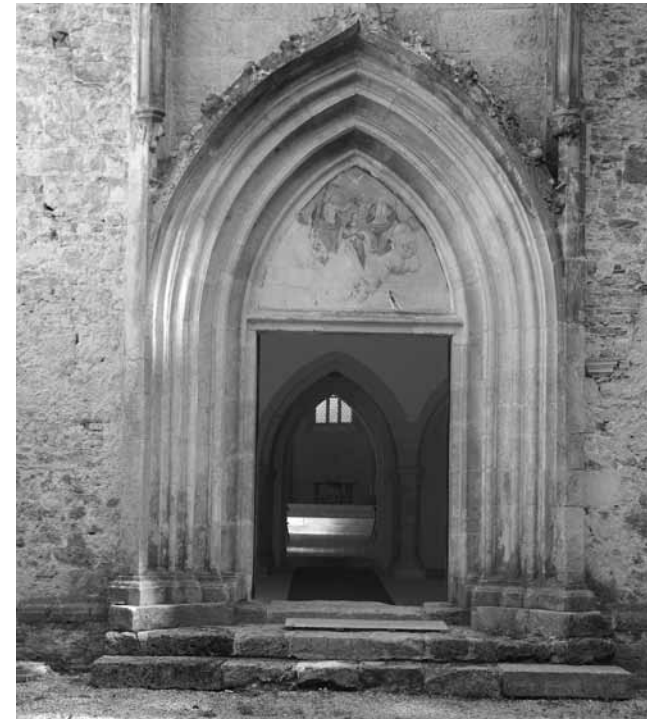
je bil za Ogre tako hud, da nikoli več niso dosegli prejšnje moči. Zasedli so tudi nekaj naših območij od Kozjanskega do Drave in nad njo in še bolj proti vzhodu poleg Prekmurja, ki je bilo že tako njihovo.

Po zmagi nad Ogri ni bilo več nobenih resnih ovir za pokristjanjevanje. Frankovski kralji Otoni (iz rodu Liupoldingerjev) in cesar Henrik II. Sveti, ki je bil leta 1146 razglašen za svetnika, so v 10. in 11. stoletju samostanom in škofijam po vseh deželah, in seveda tudi v poznejših slovenskih, darovali ogromne zemljiške komplekse. Tirolska škofija Brixen je na Gorenjskem dobila ozemlje z Bledom, Pokljuko in Jelovico, bavarska škofija Freising (Brižinj) je dobila območje Škofje Loke in nekaj manjših gospostev na Dolenjskem v okolici Bele Cerkve, bavarska škofija Bamberg je dobila velika ozemlja na zahodnem Koroškem, največ vzhodneje v okolici Beljaka. Ti darovi so se nanašali na njihove škofijske sedeže, ker te škofije na pridobljenih ozemljih niso imele nikakršnih cerkvenih pravic. Izjema je bila salzburška nadškofija, ki je dobila velike komplekse zemljišč v okolici Ptuja, nad katerimi pa je imela tudi cerkveno oblast in je tam tudi izvajala pokristjanjevanje.

Ker na našem ozemlju do tega velikega obdaranja ni bilo nobene škofije (razen seveda oglejskega patriarhata, ki ima zaradi bližnje Italije in Sredozemlja precej drugačno zgodovino, in pravkar omenjene salzburške nadškofije) in nobenega samostana, nobena teh cerkvenih ustanov ni mogla biti deležna teh velikih darov. Najstarejši samostani so bili pri nas ustanovljeni šele v 12. in 13. stoletju. Nobenega ni ustanovil kralj ali cesar, pač pa veliki in premožni fevdalci (vojvode, deželni knezi in grofje). Cistercijski samostan v Stični je leta 1135 formalno ustanovil oglejski patriarh, premoženje zanj pa so darovali grofje Višnjegorski, leta 1140 je oglejski patriarh Peregryn s premoženjem priseljenega bavarskega visokega svobodnjaka Chagerja v Gornjem Gradu ustanovil edini moški benediktinski samostan pri nas, mejni grof Otokar III. Traungauski je leta 1160 ustanovil kartuzijanski samostan v Žičah, vojvoda Babenber-

ški ok. leta 1209 samostan istega reda v Jurkloštru, v Kostanjevici na Krki je Bernard Spanheimski leta 1234 ustanovil cistercijski samostan, v Velesovem je oglejski patriarh v letih 1236—1238 postavil ženski dominikanski samostan za plemkinje, enak samostan je v tedanjem Marenbergu, zdaj Radlje ob Dravi, leta 1251 ustanovil Sigfrid Marenberški, kartuzijo v Bistri je v letih 1255—1260 ustanovil Bernard Spanheimski, plemkinja Zofija Rogaška je leta 1237 v Studenicah dala ob studentu postaviti hospital s cerkvijo in pozneje pred letom 1277 ženski dominikanski samostan, kranjski plemiči Gallenbergi so leta 1300 ustanovili samostan klaris v Mekinjah, leta 1403 je celjski grof Herman II. ustanovil kartuzijo v Pleterjih, ki je bila leta 1773 ukinjena in v začetku 19. stoletja na novo ustanovljena in obstaja še zdaj. Herman II. je ustanovil tudi pavlinski samostan v Lepoglavi v Hrvaškem Zagorju. Pozneje so samostane ustanavljali beraški redovi (franciškani, kapucini in minoriti) ter jezuiti in pavlini. V novem veku so nastali tudi številni samostani raznih ženskih redov.

Zdaj še na kratko o nastanku škofij. Salzburška nadškofija je bila ustanovljena leta 696 na ruševinah nekdanjega rimskega mesta Juvavum; njen prvi škof je bil sv. Rupert, zato je tudi zavetnik številnih župnij pri nas. Ta nadškofija je na svojem misijonskem območju v pokrajinah nad Dravo ustanovila svojo pokrajinsko ali korno (nesamostojno) škofijo pri Gospe Sveti na Koroškem, ki pa je bila pozneje opuščena. Proti koncu 11. in v začetku 12. stoletja sta bila dva salzburška nadškofa, ki sta imela naslov primas Nemčije (*primas Germaniae*), Gebhard in Eberhard. Da bi poudarila svojo samostojnost, sta na območju svoje nadškofije, ki je zajemala vso ogromno Bavarsko, velik del poznejše Nemčije in velik del poznejše Avstrije, v celinskem delu pretežno slovenskega ozemlja, ustanovila tri škofije in eno škofijo na bavarskem ozemlju, vse štiri iz premoženja tamkajšnjih ukinjenih samostanov. Prva je bila škofija v Krki (Gurk), ustanovljena leta 1072 s premoženjem ukinjenega benediktinskega ženskega samostana, ki ga je ustanovila

Vhod v staro gotško cerkev v Pleterjah

Foto Alenka Veber

sv. Ema Pilštajnska in je v njem tudi umrla. Ta samostan je imel obsežna ozemlja v sedanji Sloveniji, od Zasavja prek Vitanja do Koroške. Sedež te škofije je bil v 18. stoletju prenesen v Celovec in se sedaj imenuje krško-celovška škofija. Ta škofija je bila najbolj bogata. Druga škofija je bila lavantinska, ustanovljena leta 1212 v Št. Andražu v Labotski (Lavantinski) dolini (St. Andrä im Lavanttal) s premoženjem ukinjenega ženskega benediktinskega samostana v istem kraju. Ta škofija je bila leta 1859 prenesena v Maribor in se zdaj imenuje mariborsko-lavantinska in je bila najbolj revna. Imela je le nekaj pašnikov na Svinji planini in manjšo graščino kot škofovo poletno rezidenco. Te nepremičnine je leta 1859 prodala za kritje stroškov selitve v Maribor, tako da ob prihodu na nov škofijski sedež ni imela ničesar. Za stolnico so ji dodelili mariborsko mestno farno cerkev, za škofijo pa tamkajšnje mestno župnišče. Tretjo škofijo so istega leta ustanovili na Štajerskem, na gradu Seckau v bližini

Gradca s premoženjem tamkajšnjega ukinjenega samostana avguštinskih kanonikov (korarjev). Sedež škofije so v 18. stoletju prenesli v Gradec in škofija se zdaj imenuje graško-seckavska škofija. Tudi ta škofija je spadala med revne. Četrto škofijo so ustanovili na bavarskem otoku Chiemsee, tudi s premoženjem tamkajšnjega ukinjenega moškega benediktinskega samostana. Pozneje je bila ukinjena. V zvezi z ustanovitvijo teh štirih škofij so nastali spori med Svetim sedežem in salzburškimi nadškofi, česar tukaj ne kaže obravnavati. Obveljalo je, da so te štiri škofije povsem samostojne, da pa so podrejene salzburški nadškofiji in da ima pravico imenovanja škofov zanje salzburški nadškof, kar je bila posebnost v vsej Cerkvi, in zato so rekli salzburškemu nadškofu črni papež. Škofe vseh drugih škofij na svetu je namreč imenoval in jih še imenuje papež, ki je vedno oblečen v bela oblačila in so mu zato rekli beli papež.

Oglejski patriarh Bertold II. iz rodu grofov Andeških, pozneje imenovan Kamniški, si je že leta 1237 prizadeval za ustanovitev škofije med Sočo in Dravo. Postopno zasedanje slovenskih dežel po Habsburžanih in Furlanije po Benečanih je izrivalo svetno oblast oglejskih patriarhov, pa tudi oteževalo njihovo cerkveno upravo. Tako mu ustanovitev ni uspela.

Na slovenskem ozemlju pod Dravo, ki je tedaj spadalo pod oglejski patriarhat, so Habsburžani kot deželni knezi tega ozemlja skušali doseči ustanovitev vsaj ene škofije. Ker pa so bili neprestano v sporih z Beneško republiko in seveda z oglejskim patriarhatom, ki sta imela velik vpliv na Sveti sedež, jim to nikakor ni uspelo. Naposled je leta 1461 uspela ustanovitev ljubljanske škofije in to po spletu srečnih okoliščin. Veliki italijanski humanist Enea Silvio Piccolomini, ki je bil 18. oktobra 1405 rojen v zelo stari ugledni plemiški družini v Corsignanu v Italiji, je bil tajnik cesarja Svetega rimskega cesarstva nemške narodnosti, sicer Habsburžana, Friderika III. Z njegovo pomočjo je E. S. Piccolomini postal tržaški škof, nato pa škof v Sieni. Kot tamkajšnji škof je bil leta 1458 izvoljen za papeža in si je privzel ime Pij

II. Umrl je 14. avgusta 1464. Ko je njegov nekdanji tajnik postal papež, cesarju Frideriku III. seveda ni bilo težko doseči ustanovitve nove škofije. Na praznik sv. Miklavža, 6. decembra, 1461 je cesar podpisal ustanovno listino o ustanovitvi škofije v Ljubljani. V njej je navedel vse fare, ki naj odtlej spadajo v novo škofijo, in seveda tudi zemljiška gospodstva, ki ji jih je daroval. Med njimi je bilo gospodstvo Gornji Grad z zelo obsežnimi gozdovi, ki je bilo prej v lasti gornjegrajskega moškega benediktinskega samostana, ki so ga v prid novoustanovljene ljubljanske škofije ukinili. Papež Pij II. je 6. septembra 1462 potrdil novo škofijo z bulo in ji določil obseg. Vse novi škofiji dodeljene kraje je izločil iz uprave oglejskega patriarhata, štiri dni nato pa je z novo bulo izvzel tudi škofa in njegovo duhovščino izpod patriarhove sodne oblasti. Ustanovitev ljubljanske škofije je bila toliko lažja, ker je cesar z izumrtjem rodu celjskih grofov leta 1456 po dedni pogodbi pridobil njihovo ogromno premoženje. Ljubljanska škofija pa je bila majhna, svoje župnije je imela zelo raztresene. Imela jih je v okolici Ljubljane, na Gorenjskem, okoli Pliberka in Beljaka na Koroškem, v Braslovčah in v Logarski in Zadrecki dolini ter na Kozjanskem. Nato do najnovejšega časa, 7. aprila 2006, ni bila na slovenskem ozemlju ustanovljena nobena nova škofija. Tega dne so bile ustanovljene nove škofije v Celju, Murski Soboti in Novem mestu.

Škofije, ki so segale na slovensko ozemlje, razen ljubljanske in zadnjih treh, so ustanavljali od zgoraj, ko cerkvenih postojank na terenu — pražupnij, župnij, vikariatov, lokalnih kaplanij, lokalij ali kuracij skorajda ni bilo ali jih je bilo skrajno malo. Nekaj malega je bilo misijonskih postojank v krajih poznejših prafar.

Prve cerkve, tako imenovane lastniške cerkve, so postavili zemljiški gospodje, da bi od obiska vernikov imeli stranske koristi, na primer od popivanja v njihovih gostilnah. Duhovnik je bil uslužbenec lastnika cerkve. Ta način dušnega pastirstva pa se ni obnesel, in so ga škofije kmalu odpravile. V 12. sto-

letju so začele ustanavljati lastno farno mrežo. V pomembnejših krajih — poznejših sedežih prafar — so začeli zidati prve cerkve. Pri tem so odločilno pomagali tedanji deželni knezi (deželni vladarji) in drugi bogati zemljiški gospodje. V pomembnejših krajih so tako nastale prve župnije, ki so jih pozneje imenovali prafare. Te so navadno zajemale kar veliko območje. Prafara v Kranju je imela v naslednjih stoletjih kar 31, druge prafare pa v povprečju okoli 8 do 10 podružnic.

Najstarejše cerkvene enote — prafare — so ustanovitelji sorazmerno dobro oskrbeli z imenji (Gülten), ki so obsegala dominikalna zemljišča, zemljišča, s katerimi je župnik samostojno gospodaril na t. i. farovških posestvih. Zemljišča je obdeloval s hlapci, deklami in dninarji, njegovi podložniki, ki so sicer samostojno gospodarili, pa so mu morali služiti ročno in vozno tlako. Farovška posestva so bila po velikosti navadno največje kmetije v okolici. Ustanovnik pa je prafari podelil tudi določeno število (7—8 pa tudi do nekaj desetih) podložniških hub (kmetij), na katerih so podložniki samostojno gospodarili, vsako leto pa so bili dolžni prafari »odrajtovati« določene naturalne dajatve. V začetku predvsem žito, pozneje po njuni uvedbi v naše kraje tudi krompir in koruzo, mošt ali vino, surovo ali topljeno maslo in sir, ob smrti podložnika gospodarja so morali ponekod dati najboljšega vola iz hleva (Sterbochs), dajati so morali tudi razne domače izdelke, doge za sode, sode, škafe, razne vrste orodja, ponekod tudi predivo, povsem enako ali podobno kakor podložniki laičnih zemljiških gospodov. Na ozemlju, ki je nekoč spadalo pod oglejski patriarhat (od Jadranskega morja do Drave) je patriarh imel pravico do pobiranja vinske desetine. To pravico je odstopil nekaterim prafaram na svojem ozemlju, da so jo nato te pobirale od svojih desetinskih obveznikov. Ker je od srednjega veka do leta 1880, ko je vinograde uničila trsna uš, bilo vinogradništvo s trtami žlahtnih sort na lastnih koreninah v vseh za vinograde vsaj približno ustreznih legah zelo razširjeno, je bila vinska desetina pomemben dohodek prafar.

Kartuzija Pleterje

Foto Alenka Veber

Župniki teh prafar so bili do zemljiške odveze, do leta 1848 torej, tudi (manjši) zemljiški gospodje podložnikov, ki so živeli na župnijskih hubah. Kot zanimivost naj omenim, da je bil tudi blaženi lavantinski škof Anton Martin Slomšek kot župnik in dekan v Vuzenici tak zemljiški gospod. Vuzeniška fara je imela večjo zemljiško posest kakor njena lavantinska škofija v Št. Andražu v Lavantinski dolini. Podložniki so morali zemljiškega gospoda naslavljati z vašo gnada (milost) in seveda v pisarni pred njim stati. To je veljalo seveda tudi za župnijske podložnike. Da bi pa vsaj malo zmanjšal razliko med seboj in podložniki, je Slomšek dal v svoji pisarni narediti posebno podložniško klop (Untertanenbank), da so lahko pred njim vsaj sedeli. Upravnih, sodnih, nabornih in policijskih pristojnosti pa (nad)župniki nad svojimi podložniki niso imeli, temveč so bile prenesene na sosedna (velika) zemljiška gospodstva (Herrschaften).

Vsa težaška dela in prevoze pri zidavi prvih cerkva so seveda opravili farani prafare, ni pa jasno, ali so to morali storiti po volji zemljiškega gospoda ali so delali prostovoljno. Neobhodne denarne izdatke, na primer za zidarske mojstre, ki so bili v srednjem veku zelo cenjeni in dobro plačani, za hišno okovje in druge kupilne stvari, pa je pokrila zemljiški go-

spod ustanovitelj cerkve. Večinoma je ustanovitelj postal tudi patron cerkve. S tem si je seveda pridobil tudi nekaj pravic. V začetku je smel po svoji volji nastavljal župnike, pozneje je moral to pravico deliti s krajevnim škofom. Imel je pravico, da so njega in člane njegove družine pokopali v cerkvi, ki jo je ustanovil. V cerkvi je imel svojo klop pred oltarjem, oddeljeno od drugih vernikov, v procesiji je imel odlično mesto ipd. Ta patronat nad cerkvijo, kakor se je pravni institut imenoval, pa je zajemal tudi veliko obveznost, da je moral patron prispevati pomemben delež pri kritju stroškov za popravila vsekakor cerkve, ponekod pa tudi drugih župnijskih (tudi gospodarskih) stavb. To patronstvo pa je treba strogo razlikovati od cerkvenega zavetništva. Cerkevni zavetniki so namreč različni svetniki, pri najstarejših cerkvah pri nas na primer sv. Marija, sv. Martin, sv. Lenart, sv. Rupert itd. Za dušnopastirsko oskrbovanje obsežnega ozemlja prafare je bilo pri njej nastavljenih več, tudi po pet ali še več kaplanov.

Pri prafarah so s številnimi prezidavami in dozidavami nastale mogočne cerkve, župnišča pa večinoma manjši gradiči ali graščinice, kakor na primer v Laškem, Slovenskih Konjicah, Vuzenici in drugod. Za te prafare bi lahko veljalo, da so bile kar premožne in da so imeli njihovi (nad)župniki lepe dohodke. V nekaterih (pra)farah so imeli (nad)župniki posebne laične upravitelje posestva, v drugih so ga bolj ali manj uspešno upravljali sami. Znan je primer zelo dinamičnega in sila uglednega lavantinskega duhovnika Jožefa Rozmana, ki je po službovanju v raznih farah lavantinske škofije postal kanonik in škofijski šolski nadzornik na sedežu škofije v Št. Andražu v Lavantinski dolini. Nato pa se je želel vrniti v dušno pastirstvo in je dobil bogato (pra)faro Slovenske Konjice. Tam je z navdušenjem gospodaril. Sam se je s parom konj s kolesljem ali s kočijo vozil po okolici. Na eni takih voženj, ko je nameraval obiskati prijatelja v Šentjurju ob Južni železnici, sta se na sredi poti konja splašila in pri tem se je Rozman smrtno ponesrečil.

Ker so bili patroni ali ustanovitelji teh far pri nas večinoma deželni knezi in hkrati dolga stoletja cesarji Svetega rimskega cesarstva nemške narodnosti, Habsburžani, se je tem faram reklo cesarske fare. Ustanovitelji pa so z njimi poljubno razpolagali in so jih večkrat za daljši ali krajši čas dajali kot kako nagrado v užitek raznim laičnim ali cerkvenim dostojanstvenikom. Ti so postali (nad)župniki ali pa tudi ne in so za svoje namestnike imenovali slabo plačane farne vikarje. Vse dohodke fare po odbitku plače za vikarja in stroškov za preživetje kaplanov je prejemal užitkar. Ti užitkarji so bili iz raznih oddaljenih krajev, na primer kanoniki iz Passaua na Bavarskem in od drugod. Užitkarji iz bližnjih krajev so kdaj videli dodeljene prafare, katerih dohodke so uživali, tisti iz oddaljenih krajev pa navadno ne. Laško prafaro sta imela na primer od leta 1480 do leta 1546 v užitku tržaška škofa Anton Goppo in znameniti Peter Bonomo. Ker je bil ta sistem dajanja prafar v užitek za dušno pastirstvo zelo negativen, so ga sčasoma opustili. Nekatero prafare pa so morale skrbeti za škofovo mizo (menzalne fare). Take so bile v ljubljanski škofiji Kranj, Šmartin pri Kranju in Svibno. Skoraj vse naturalne donose take fare so morali odvajati škofiji. Formalni nadžupnik take fare je bil škof, nadomestoval pa ga je farni vikar. Nato so nekako od 16. stoletja prafaro upravljali pravi (nad)župniki, ki so seveda tudi živeli v njej.

V 14. in 15. stoletju so se verniki, v velikem obsegu sami, ponekod tudi brez nagovarjanja duhovnikov, navdušili za graditev podružničnih cerkv. V tedanjem času jih je nastalo največ. Pri podružnicah so bile maše redko, po pet- do sedemkrat na leto. Pri precejšnjem številu podružnic so bila tudi manjša pokopališča. Ves (pra)farni okoliš so oskrbovali kaplani s sedeža prafare. Dušnopastirsko oskrbo sta tedaj pri teh oddaljenih podružnicah predstavljali pravzaprav le previdevanje in pokopavanje faranov. K maši v večkrat zelo oddaljeno farno cerkev so verniki le malo hodili. Pri nekaterih, zelo redkih podružnicah, so v 16. in 17. stoletju ustanavljali nove

(manjše) fare, s tem da so farni okoliš pač odvzeli starim prafaram. Z jožefinsko farno regulacijo po letu 1782 pa so pri številnih podružnicah ustanovili nove dušnopastirske postojanke, v začetku z nižjim rangom kakor fare z oznakami vikariati, lokalne kaplanije, lokalije in kuracije. V dekaniji Laško, ki jo najbolj poznam, sta bili v 13. stoletju dve cerkvi, prafarna v Laškem in kapela sv. Egidija v Zidanem Mostu, postavljena za duhovno varstvo pešcev in voznikov, ki so hodili in vozili po zidanem mostu čez Savo na Dolenjsko in v nasprotno smer. Tedaj in še dolgo pozneje je bila navada, da so ob mostovih postavljali kapelice ali vsaj križe za duhovno varstvo potnikov. Pozneje so bile te kapelice posvečene sv. Janezu Nepomuku. Ker je bil zidani most velika izjema, sicer so tedaj postavljali le lesene mostove, so ob njem postavili manjšo zidano cerkev z rangom kaplanije, ki pa so ji za vzdrževanje stalnega duhovnika dodelili kar precej podložnikov, tako da je imela večje dohodke kakor navadne župnije. Nad tedanjo cerkvijo so v skalah na pobočju hriba postavili trdnjavski gradič Klausenstein. Tamkajšnji stražarji naj bi skrbeli za fizično varstvo potnikov in voznikov. Torej kapela za duhovno, trdnjavski gradič pa za fizično varstvo potnikov. Ko so v 15. stoletju v spopadih med celjskimi grofi in Habsburžani zidani most porušili, so kapelo oziroma cerkev opustili, jo desakrirali in uporabili za posvetne namene, naposled pa porušili. V 14. stoletju so ustanovili naslednjo faro v Loki (zdaj Loki pri Zidanem Mostu). Naslednja dva vikariata so ustanovili leta 1755 na pobudo laškega nadžupnika Ignaca Marinca in goriškega nadškofa grofa Karla Mihaela Attemsna na Dolu (pozneje Dol pri Hrastniku) in pri Sv. Rupertu nad Laškim. S cerkvenimi reformami je cesar Jožef II. (1780—1790), ki se je kot apostolsko veličanstvo štel za pokrovitelja (*protector ecclesiae*) Cerkev v avstrijskem, češkem in ogrskem delu države, nameraval Cerkev močno spremeniti in jo povsem vpreči v državni voz. S tako imenovano jožefinsko farno regulacijo je odredil, da se mora dušno pa-

stirstvo močno intenzivirati. Pri številnih obstoječih podružnicah je odredil ustanovitev manjših far s stalnim duhovnikom, in sicer tako na gosto, da bi noben vernik do nove farne cerkve ne imel več kot uro hoda ali kvečjemu poldrugo uro v eno smer za pot k nedeljski maši. V okviru jožefinske farne regulacije po letu 1782 so v laški dekaniji ustanovili kar šest kuracij, ki zdaj obstajajo kot fare: Sv. Jedert nad Laškim, Sv. Marjeta pri Rimskih Toplicah, Sv. Lenart nad Laškim, Sv. Miklavž nad Laškim, Razbor pod Lisco in nazadnje Jurklošter. Za krajše obdobje so ustanovili še dve kuraciji, na Svetini in pri Sv. Lenartu pri Trbovljah, ki pa sta bili že po nekaj letih ukinjeni. Te nove jožefinske dušnopastirske postojanke v začetku niso bile povsem samostojne, skoraj vse pa so dobile pravico voditi matične knjige (krstne, poročne in mrliške). Dobro plačan poročni obred pa je lahko še naprej opravljal le župnik v prafari. Postopoma, nekako do srede 19. stoletja pa so te nižje dušnopastirske postojanke prevedli v samostojne župnije. Obstajal je še rang nadžupnije, ki pa so ga imele le stare in ugledne župnije v krajih, kjer so po tradiciji bili župniki tudi dekani. Nadžupnik pa je bil samo častni naziv.

Z ustanavljanjem teh novih »jožefinskih« far pa je na farane padlo izjemno težko breme, ki jih je težilo kar več desetletij. Podružnice niso imele nikakršnega lastnega premoženja, pogosto tudi stavbno zemljišče, na katerem so bile zgrajene, ni bilo njihovo. Večina ni imela hiše za cerkovnika. Cerkve so bile že v začetku bolj slabo grajene, od njihovega nastanka je minilo že 350 let ali več in so bile skoraj vse potrebne temeljitega popravila. Za povečano število vernikov so bile tudi premajhne, zato jih je bilo treba povečati in jih opremiti, kakor je predpisano za farne cerkve (na primer z zakristijami, krstnimi kamni, prižnicami in drugimi pritiklinami). Povsod je bilo treba postaviti župnišče in hišo za cerkovnika, kjer jih še ni bilo. Župniki na podeželju tedaj niso mogli shajati brez vsaj majhnega posestva, na katerem je bilo treba postaviti vsaj manjše gospodarske stavbe itd.

Farani so torej morali kupiti manjše ali srednje veliko kmečko posestvo v bližini cerkve, treba je bilo kupiti gozd ustrezne velikosti, da je župnik lahko v njem pridobival drva. Zlasti nakup župnijskega posestva in gozda je bil zelo težaven, ker je bilo zanj treba zbrati denar. Zato so večinoma lahko kupili le manjša posestva za rejo dveh ali treh govedi (krav) in z nekaj njivami in travniki in v vinorodnih krajih z manjšim vinogradom. Zato je imela večina tako imenovanih jožefinskih župnij le sorazmerna majhna župnijska posestva.

Vsem duhovnikom v dušnem pastirstvu so bili od jožefinske farne regulacije odobreni normirani dohodki; pogosto so jih napačno imenovali državne plače, ki pa jih ni plačevala država, pač pa paradržavni deželni verski sklad, ki je nastal iz premoženja ukinjenih samostanov. Duhovniki v farah so bili plačani predvsem za vodenje matičnih knjig in za izvedbo številnih popisov, ki jih je tedaj odredjala državna oblast. Normirani dohodki kaplana so bili 150, podeželskega župnika 300, mestnega župnika 500, kanonika 700 goldinarjev. Vsi dohodki, na primer od štolnin, mašnih intencij, naturalnih donosov od farnega posestva itd., so se morali do krajcarja natančno evidentirati, enako tudi davki. Duhovniki so dobili le razliko med normirano plačo in svojimi doseženimi dohodki. Tisti, ki so iz svojih dohodkov dosegli normativ, niso dobili nič. Pač pa so bile vsem duhovnikom v dušnem pastirstvu odtlej odobrene invalidske in starostne pokojnine. Davčne prijave so morali duhovniki podpisati dvakrat, prvič kot državljani in davčni zavezanci, drugič z duhovniško častjo, ki naj bi izpričala, da so navedbe resnične. Škofom je bil odobren na videz zelo visok normirani dohodek 12.000, nadškofom pa 15.000 goldinarjev. Dobili so seveda le razliko od doseženih drugih dohodkov. Vendar so morali s to od verskega sklada dobljeno plačo iz svojega plačevati vse zaposlene v škofijskem ordinariatu (tajnika, pisarje, kurirja, arhivarja, konjske hlapce, kočijaža, dekle in kuharice v svojem velikem gospodinjstvu

itd.), tako da je bil na koncu tudi škofov čisti osebni dohodek dokaj skromen. Ljubljanska škofija je veljala za prav revno, druge škofije na nekdanjem slovenskem ozemlju prav tako, razen krško-celovške, ki pa je imela veliko premoženje še od ukinjenega Eminega samostana v Krki iz 12. stoletja. Ko je umrl ljubljanski škof, navdušen jožefinec grof Karel (Janez) Herberstein, je cesar Jožef II. v Ljubljani ustanovil nadškofijo. V Ljubljano je povabil barona Mihaela Brigida, rojenega Tržaćana, ki je bil tedaj škof v Spišu na Slovaškem v zelo donosni škofiji z dohodki 30.000 goldinarjev. V ljubljanski škofiji pa so bili dohodki le 12.000 goldinarjev. Cesar je nadškofijo tudi ustanovil, vendar je papež ni potrdil. Ker je po naključju spiški škof tedaj umrl, se je baron Brigido, pač zaradi veliko večjih dohodkov vrnil na svojo prejšnjo, bogato dotirano škofijo v Spiš.

Omenili smo že, da je bila pri pokristjanjevanju uvedena cerkvena desetina, pravica njenega pobiranja pa je v teku stoletij spolzela iz cerkvenih rok. Tega pojava tukaj ne moremo razlagati. Namesto nje je bila pri faranih uvedena bera žita, vina, jabolčnika in še kakšnih dobrin, ki je bila najprej prostovoljna, nato pa jo je država predpisala in je postala državno izterljiva. Bera je bila odobrena župnikom, kaplanom, cerkovnikom in organistom. Za ponazoritev naj navedem bera župnika v manjši fari Sv. Miklavž nad Laškim. Zanimivo je, da je v kroniki zapisano, češ da je bera povsem prostovoljna. V letu 1855 je župnik pri beri dobil 32 mernikov pšenice, leta 1856 14 mernikov ajde, na leto je dobil 25 do 30 metrskih stotov sena. Okoli božiča, pri blagoslovu hiš, je kurat oziroma župnik dobil nekaj soržice (mešanice pšenice in rži, poleg tega še nekaj prediva in jajc. Tudi bera vinskega mošta je bila v tej fari prostovoljna. Leta 1854 je dobil kurat 28 malih ali celjskih veder po 20 mer, leta 1855 64 enakih veder, kar pa v nobenem primeru ni zadostovalo za hišne potrebe, ker so drvarji, ki so pripravljali drva, in vozniki, ki so jih vozili, popili veliko pijače. Bera je bila pri vernikih dokaj nepriljubljena ali celo osovražena. Če

sta bila župnik ali kaplan pri faranih priljubljena in sta bero prišla z nosači pobirat sama osebno, je bila vsaj taka, kakor je bila predpisana ali celo večja, če so bero prišli pobirat najeti ljudje, so kazali farani izrazito nejevoljo nad to dajatvijo in jo je marsikateri faran tudi odklonil. Bera se je ohranila do leta 1941, med drugo svetovno vojno je razen v ljubljanski škofiji usahnila, po letu 1945 pa se v novem družbenem redu ni več obnovila. Nekateri farani pa so še tu in tam kaj prinašali v župnišče. Bere kaplanov, cerkovnikov in organistov so bile manjše kakor župnikove. Župnik, kaplan in organist so bero lahko pobirali le na območju fare, cerkovnik pa tudi na območju drugih far, do koder so se slišali zvonovi, s katerimi je zvonil.

Od ustanovitve prafar do nekako prve svetovne vojne je pri faranih vladalo tiho ali tudi javno izraženo prepričanje, da bi se župniki morali preživljati predvsem z župnijskimi posestvi, seveda z majhnimi dodatnimi dohodki, ki so jih prejeli od štolnin (v glavnem od plačila pogrebov in porok). Krste in previdevanja bi morali duhovniki po cerkvenih in od jožefinskega časa tudi državnih predpisih opravljati zastonj. Sprejeti bi smeli le darove, ne pa plačila. Pri krstih je bil ta predpis uveljavljen, pri previdevanjih pa duhovniki gotovo niso zahtevali plačila, sorodniki bolnika ali umirajočega pa so se oddolžili pač po svojih močeh, zlasti v primerih velike oddaljenosti bolnika od cerkve. Vse premalo je znano, da dolga stoletja naročanje maš z mašnimi intencijami ni bilo v navadi. V raznih kronikah piše, da župniki in kaplani po več tednov niso imeli nobenih mašnih intencij. Celo pogrebne maše niso bile v navadi. Nedeljsko mašo so župniki morali za farane brati zastonj, kar velja še zdaj. Pač pa so bili zelo uveljavljeni pogrebni kondukti, spremljanje rajnika z duhovnim spremstvom od doma, prihod duhovnika z ministranti nasproti pogreb-nemu sprevodu v daljši ali bližji oddaljenosti od cerkve in seveda pogrebno spremstvo z enim ali več duhovniki na pokopališče. Pogrebi so bili več kate-

gorij z bolj ali manj svečanimi kondukti, za katere so bile predpisane tudi različno drage štolninske tarife. Da se mašne intencije niso mogle uveljaviti, je razlog zelo preprost: plačevale so se z gotovino, denarja pa verniki niso imeli. Denarno gospodarstvo se je pri nas uveljavilo nekoliko pozneje kakor v zahodni Evropi, toda v bistveno manjši intenzivnosti. Skratka denarja prebivalci niso imeli. Tudi so bili na splošno zelo revni.

Nekoliko premožnejši farani pa so posebej v trgih in mestih, manj pa na podeželju, pri svojih farah ali tudi pri romarskih cerkvah ali samostanih ustanavljali mašne ustanove (štiftunge), od nemške besede Messenstiftungen. Mašna ustanova je pomenila, da se bo za dušni blagor ustanovnika za vse večne čase, navadno v farni cerkvi, bralo določeno število maš. Ustanovniki so cerkvi, kjer so želeli, da se bi se brale maše, odstopili vinograde z zidanicami ali brez njih, gozdove, redkeje njive ali travnike. Najpogostejše so darovali določeno vsoto denarja, ki so ga župniki nato naložili v finančni oddelek deželnih zborov v Ljubljani, Gradcu, Celovcu, Trstu ali Gorici, pozneje tudi v banke in hranilnice ali kot posojilo zemljiškim gospodom. Iz višine obresti in donosov od darovanih zemljišč so določili število maš. Obresti so tedaj znašale navadno 5 odstotkov. Ker so imeli duhovniki z upravljanjem zemljišč na primer zaradi oddaljenosti, slabih poti ipd. velike težave, so v nekem obdobju po smrti ustanovnikov ta zemljišča prodali in kupnino naložili v omenjene denarne zavode in odvisno od obresti brali ustrezno število maš. Ustanovne maše so bile precej velik finančni prispevek za župnike, posebej ker je bil dotok obresti stalen in tam, kjer farani mašnih intencij skoraj niso darovali.

V trgih in mestih so bila tedaj okoli cerkva majhna pokopališča. Ker so morali grobove zaradi pomanjkanja prostora hitro prekopavati, je ob novem prekopu groba ostalo še precej kosti od prejšnjega rajnika. Za shranjevanje teh kosti so na pokopališču postavili

večjo kapelo z oltarjem, kjer se je nekajkrat na leto maševalo, pod kapelo pa je bil odprt prostor, kjer so spravljali kosti od prekopa grobov. Prostor je bil zamrežen, da psi in druge živali niso mogli do kosti. Takim kapelam so rekli kostnice (osariji). Ob njih so ustanovili tržani, meščani ali tudi zemljiški gospodje posebne ustanove — beneficije, tako da so darovali vinograde, njive, gozdove ali denar, da se je iz naravnih donosov in obresti od denarja lahko preživil duhovnik beneficiat, ki je za dušni blagor ustanovnikov vsak dan bral maše, nekajkrat na leto v kostnici na pokopališču, sicer pa pri določenem oltarju v bližnji cerkvi. Zato se je takim beneficijem reklo oltarni beneficiji. Tak beneficiat ni imel nobenih obveznosti pri fari. Plačati je moral določen znesek za uporabo cerkve za maševanje, za obrabo cerkvenega perila in mašnih oblačil, za uporabo mašnega vina in za nujno razsvetlavo pri maši ter še nekaj za vzdrževanje cerkve. Ti oltarni beneficiji so bili sila dobrodošli, ker so jih navadno dobivali ostareli kaplani, ki težavne terenske dušnopastirske službe niso več zmogli.

Gmotni položaj duhovnikov je bil močno različen. Župniki ali nadžupniki v nekdanjih prafarah so imeli ustrezne ali tudi nadpovprečne dohodke, tudi župniki v trgih in mestih so bili gmotno dobro preskrbljeni. Za vse župnike je bilo vendar kolikor toliko preskrbljeno s tem, da so jim bile župnije dodeljene dosmrtno. Škof jih brez njihovega soglasja ni mogel premestiti ali jim fare celo odvzeti. Če na starost ali ob daljši bolezni niso mogli opravljati svoje dušnopastirske službe, so morali na svoje stroške najeti farne administratorje, da so jih nadomeščali. Župniki so tako večinoma umirali v svojih farah. Župniki v »jožefinskih župnijah« (najprej lokalisti, kurati in vikarji, šele od srede 19. stoletja župniki) so bili skoraj vsi, kljub državno predpisanim dohodkom v nezavidljivem, toda za silo znosnem gmotnem položaju. Bero so jim farani, čeprav z nejevoljo sicer v glavnem dajali, krstov in previdevanj praviloma niso smeli zaračunavati, lahko so sprejemali le darove, ki pa so večinoma bili neznatni, štolnine (plačila od

pogrebom in porok) so marsikje znašale le 10 odstotkov vseh župnikovih dohodkov, mašnih intencij je bilo skrajno malo, tako da je večina župnikov dobivala dopolnilo do normiranega osebnega dohodka od verskega sklada. Ta normirani dohodek pa je bil precej nižji, kakor so ga dobivali državni uradniki istega ranga. Toda gmotni položaj župnikov jožefinskih far bi smeli označiti vsaj za silo zadovoljiv.

Zelo klavrno, gmotno večinoma nezadovoljivo življenje, pa so imeli kaplani od ustanovitve prvih prafar do jožefinske farne regulacije po letu 1782. Tedaj je bilo far malo in nekateri kaplani nikoli niso mogli doseči stopnje župnikov in so umrli kot pomožni duhovniki — kaplani. To stanje se je izboljšalo šele z jožefinsko farno regulacijo po letu 1782. Dolej so bili kaplani veliki reveži. Kot pomožni duhovniki (Hilfspriester) v Cerkvi niso imeli nikakršnega statusa. Status so imeli samo duhovniki od župnika navzgor. To pa je vnaprej vedel vsak duhovniški kandidat. Predpisan je bil namreč mizni naslov (Tischtitel ali *Titulus mensae*). To je bil pravni institut, s katerim se je Cerkev rešila skrbi za vzdrževanje duhovnika, ki bi iz kakršnihkoli razlogov ne mogel delovati v dušnem pastirstvu. Ta mizni naslov si je kandidat moral pridobiti pred mašniškim posvečenjem od raznih dobrotnikov, na primer zemljiških gospodov, premožnih tržanov ali meščanov, tudi ženskih samostanov. Mizni naslov so za svoje krajane izdajali tudi trški ali mestni magistrati, tudi bolj premožni sorodniki ali tudi bogati starši. V primeru, da je tak duhovnik v rangu kaplana za dlje časa zbolel ali je za trajno postal nesposoben za opravljanje težkega terenskega ali siceršnjega dušnopastirskega dela, je njegovo vzdrževanje moral prevzeti izstavitelj miznega naslova. Previdevanja in pogrebi so bila v prejšnjih časih domala glavna opravila kaplanov. Če je kdo umrl nepreviden, je bil to seveda hud udarec za farnega duhovnika in za vso farno skupnost. Zato so tedanji duhovniki morali previdevanja opravljati tudi v najbolj težavnih raz-

Franz Josef Felsner *Ptuj z zaledenelo Dravo*, 1766
Vir https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Ice_on_the_River_Drava_-_Franz_Josef_Felsner_-_Google_Cultural_Institute.jpg

merah, na primer gaziti globok sneg in v snežnih zametih po tri ure v hrib in se nato le nekoliko lažje vrniti nazaj v faro. Kaplani, ki so dolgo službovali v hribih, so bili med 40. in 50. letom pogosto že tako izčrpani, da tako naporne službe niso več zmogli. Nekatere so nato premestili v lažje fare na ravnini, vseh pa seveda niso mogli. Ti pa so morali nato uveljaviti svoj mizni naslov, to pomeni, da jih je moral kot invalide do smrti vzdrževati dobrotnik, ki jim je z izstavljeno listino o miznem naslovu sploh omogočil, da so postali duhovniki. Zgodilo pa se je, da je na primer zemljiški gospod ali meščan v času izstavitve miznega naslova bil sicer že zadolžen, vendar še v znosni meri, čez nekaj časa pa so se dolgovi tako nakopičili, da je šlo gospostvo ali obrt ali trgovina meščana na boben. Za izpolnjevanje obveznosti, sprejetih leta ali desetletja prej, seveda tudi miznega naslova, ni ostalo nič premoženja. Ubogi kaplan s praznim miznim naslovom je naposled pristal v ubožni hiši (hiralnici) domovinske občine. Kaplani so sicer med službovanjem v fari imeli pra-

vico do bere, ki pa je bila precej manjša kakor od župnikov. To pa so seveda morali dati v župnikovo gosposinjstvo za hrano. Glede drugih plačanih duhovniških opravil pa so bili popolnoma odvisni od svojih predstojnikov — župnikov. Ti so jih kaplanom lahko dodelili ali pa tudi ne.

Dokler organiziranega duhovniškega izobraževanja še ni bilo, so posvečenci bili na prostem trgu kakor rokodelski pomočniki ali drugi vandrovc in so si službo iskali pač po raznih pokrajinah. Za krajši ali daljši čas so jih najemali župniki za nadomestitev obolelih kaplanov ali vikarjev, pri romarskih cerkvah so jih najemali za pomoč poleti, ko je prihajalo veliko romarjev. Včasih so starejši župniki v dobro dotiranih farah mlade nezaposlene duhovnike iz usmiljenja vzeli k sebi za nekaj časa, tudi če jih niso potrebovali. Tem duhovnikom so rekli *supernummerarii* (nadštevilni duhovniki). Ščasoma pa se jim je kje le posrečilo dobili kaplansko mesto. Nekaterim pa se tudi ni. Ti so postali tako imenovani potepuški duhovniki (*clerici vagi*), ki so beračili po raznih pokrajinah in so v nemogočih razmerah privzeli navade, ki so bile popolnoma nezdržljive z duhovniškim stanom. Nato so postali skrahirane eksistence.

Naj tukaj v zvezi z gmotnim stanjem nižje duhovščine navedem še zgodbo koroškega duhovnika Antona Vogrinca in njegove knjige *Nostra maxima culpa* (Naša največja krivda). Vogrinec je bil doma iz okolice Ptuja in se je po veliki maturi kot zelo zaveden Slovenec, podobno kot poznejši pisatelj Franc Ksaver Meško in poznejši mariborski stolni prošt in generalni vikar dr. Franc Ksaver Cukala in še nekaj štajerskih maturantov, odločil za študij teologije v celovškem bogoslovju, da bi kot duhovnik služboval v krško-celovski škofiji, kjer je slovenskih duhovnikov zelo primanjkovalo, in da bi pomagal pri ohranitvi slovenstva na Koroškem. Vogrinec je po službovanju kot kaplan in župnik tudi na narodnostno in versko (katoliško-protestantsko) mešanih območjih dobil župnijo Libeliče ob Dravi. Leta 1904 je v nemškem jeziku izdal knjigo *Nostra maxima culpa*,

ki je izšla na Dunaju in v Leipzigu. V njej je dokaj kritično opisal tedanje razmere v Cerkvi, med njimi tudi gmotne razmere duhovnikov. Predlagal je tudi razne preureditve in izboljšave. Knjigo so višje cerkvene oblasti ostro zavrnila in jo še isto leto postavile na Indeks prepovedanih knjig (*Index librorum prohibitorum*), ki jih katoliški verniki niso smeli brati. Pisci takih knjig so se morali vsebini knjige s posebno izjavo odreči, sicer so bili praviloma izobčeni iz Cerkve. Mimogrede rečeno, Anton Vogriec je edini Slovenec, ki je s svojo knjigo prišel na ta znameniti ali tudi zloglasni indeks. Ta indeks je Cerkev sredi 20. stoletja sama ukinila.

V knjigi je posebno poglavje Gmotno stanje duhovnikov. V njem je samo en stavek o izredno hudem gmotnem stanju kaplanov: »Današnjega položaja kaplanov ni treba še naprej raziskovati in ocenjevati, saj je tako znano, da je klavrn.« Sicer pa je predlagal, da bi imeli vsi duhovniki od kaplana navzgor enake izhodiščne plače, za razne višje funkcije, ki bi jih opravljali, bi dobili ustrezne dodatke, različne težavnostne stopnje far (na primer nadpovprečno število faranov, raztresenost domačij, hribovitost, izhodiščna zapuščenost far ipd.), ki bi jih bilo treba ugotoviti, pa bi se nagrajevale s posebnimi dodatki.

Libeliški župnik je seveda kot zvest katoliški duhovnik nezdrave razmere v Cerkvi opisal v dobri veri, da bi se izboljšale, za kar je dal tudi nekaj ustreznih predlogov. Kot piscu knjige na indeksu ubogemu libeliškemu župniku seveda ni preostalo drugega, kakor da je v škofiji v Celovcu 22. junija 1904 podpisal naslednjo izjavo: »Zelo ponižno spodaj podpisani preklicujem vse skupaj in posamič, kar sem napisal in izdal pod naslovom *Nostra maxima culpa*. Vse napačne in zmotne misli, ki jih vsebuje ta knjiga, zavračam in se v vseh podrobnostih podrejam sodbi Svete kongregacije, sledeč dekretu, izdanemu 3. junija 1904. Nadalje zelo obžalujem, kar sem zaradi te knjige zagrešil in z njo pohujšal ljudi. Skesano obljubljam, da ne bom nikoli več izdajal knjig ali spisov brez potrditve ali dovoljenja cerkvenih predstojnikov, ki so za to

odgovorni.« Nadaljnjo obravnavo gmotnega položaja duhovnikov in njegovih predlogov za izboljšanje iz začetka 20. stoletja moramo opustiti.

O teološki in siceršnji izobrazbi duhovnikov do tridentinskega koncila (1545—563) vemo zelo malo. Večinoma so dotlej bodoče svetne duhovniške kandidate pošiljali za nekaj let v latinske šole, da so za silo obvladali latinski jezik. Nato so jih kot nekake vajence poslali h kakemu nadžupniku ali dekanu, velikokrat sorodniku, ali v kak samostan, kjer so se na pamet naučili vseh besedil, ki se izgovarjajo pri različnih obredih, in seveda vseh nastopov in kretenj pri obredih. Bolj zagreti in šolani mentorji so jih tudi poučevali. Ko je kandidat dosegel predpisano starost (zdaj 23 let, prej pa manj), ga je na prošnjo mentorja sprejel krajevni ali pa kak drug škof na skušnjo. Pogoji za posvetitev so bili zakonsko rojstvo, zadostna starost, približno ustrezna izobrazba in dobro ime. Škof je kandidata izprašal o bistvenih stvareh katoliške vere, verskih resnicah, verskih dogmah, nekaj o pastoralni teologiji, veliko pa o cerkvenem pravu. Če je kandidat izkazal ustrezno znanje, mu je škof zapored podelil vse nižje in nato še višje redove, nazadnje prezbirat — red duhovništva. Še pred posvetitvijo v duhovnika, pa si je moral kandidat pridobiti mizni naslov (*Titulus mensae* ali *Tischtitel*), kar je opisano zgoraj.

Nekoliko drugačna pot je bila pri plemiških sinovih in sinovih bogatih meščanov ali tržanov. Ti so se po obiskovanju latinskih šol, velike mature za vpis na univerze tedaj še ni bilo, vpisali na artistično ali pravno fakulteto kake avstrijske univerze, navadno na Dunaju. Redki so se vpisali na teološko fakulteto, kjer so tedaj študirali predvsem samostanski duhovniki, ki so se usposabljali za poučevanje v redovnih bogoslovjih. Zelo redki so se vpisali tudi na fakultete za cerkveno pravo, ki so bile tedaj na nekaterih italijanskih univerzah, na primer v Bologni. Navadno na univerzi niso delali nobenih izpitov ali dosegli kakega akademskega naslova. To

tedaj še ni bilo v navadi. Nato so pospešeno absolvirali svoj vajeniški uk pri mentorju in po izkušnji pri škofu dosegli red duhovništva.

Bogoslovna učilišča, ki so jim tedaj rekli duhovniški seminar ali alumnat, od tod beseda lemenat, so začeli postopoma ustanavljati šele po tridentinskem koncilu. V začetku teh učilišč so od duhovniških kandidatov zahtevali končano latinsko šolo, po ustanovitvi gimnazij pa po presoji škofa škofije, kamor je kandidat želel vstopiti, dokončane vse gimnazijske razrede brez velike mature, bolj zahtevni škofje pa so zahtevali tudi opravljeno veliko maturo. Toda v tem času so absolvente bogoslovnih učilišč po končanem študiju njihovi škofje tudi posvetili in jih kot pomožne duhovnike namestili po župnijah svoje škofije. Nekaj redkih zelo nadarjenih in vzornih kaplanov so škofje po nekajletnem dušnem pastirstvu nato poslali na višji študij na dunajsko univerzo, kjer so nato po nekaj letnih dosegli doktorat teologije. Na Dunaju je cesar za te študente ustanovil poseben zavod — avguštinej, kjer so živeli. Hkrati so opravljali službo dvornih kaplanov. Na dvoru na Dunaju so si spletli dobre zveze, ki so pozneje pripomogle, da jih je cesar, ki je imel v Avstriji in Ogrski privilegij imenovanja škofov ob izpraznitvi kake škofije, imenoval za škofa. Papež je imel le pravico potrditve. Ti doktorji teologije so nato kmalu potem, ko so se vrnili z Dunaja, v škofijah zasedli pomembne položaje. Bili so kanoniki, stolni proštje in generalni vikarji. Bolj redko so jih imenovali tudi za pomožne škofo. Skoraj vsi škofje slovenskih škofij v zadnjih dveh stoletjih avstro-ogrske monarhije so bili gojenci avguštineja in dvorni kaplani. Nekateri kaplane so pošiljali na višji študij tudi v Rim ali Innsbruck na Tirolskem.

Duhovniki v slovenskih župnijah so v stoletjih po tridentinskem koncilu večinoma izvirali iz svojih domačih škofij. Pred tem pa je bil krajevni izbor duhovnikov zelo pisan. Na območju oglejskega patriarhata na slovenskem ozemlju je bilo precej duhovnikov Italijanov (v resnici večinoma Furlanov), ki

so seveda zasedli tudi boljša župniška mesta. Znanje slovenskega jezika tedaj ni bilo pomembno, saj so maše bile latinske, pridigal pa je po potrebi kak kaplan, ki je znal slovensko, uradni jezik v Cerkvi pa je bil tedaj seveda nemški. V Laškem je na primer še sredi 19. stoletja služboval duhovnik furlanske škofije Ranieri, ki je ves svoj duhovniški vek preživel v tem kraju in v dveh kuracijah v njegovi okolici in se ni nikoli naučil slovenskega jezika. Če se je odločil pridigati slovensko, ga nihče ni razumel. Verouka seveda ni mogel poučevati. Podobne zgodbe so bile gotovo tudi marsikje na Kranjskem. Na Koroško pa so gotovo prihajali duhovniki iz Salzburga. Sčasoma se je stanje izboljšalo in so duhovniška mesta zasedali domačini iz ustrezne dežele. Za škofo, ki jih je imenoval cesar in potrdil papež, seveda deželni izvor ni bil pomemben. Oglejski patriarhi so seveda bili Italijani ali Furlani, razen nekaj let med »nemško zasedbo« patriarhata, ko je bilo nekaj patriarhov nemškega rodu, med njimi dva grofa, ki sta bila doma iz Kamnika in Slovenj Gradca. V Ljubljani so bili precej let po ustanovitvi škofije škofje iz kranjskih plemiških družin Lamberg, Rauber, Kazianer, Glušič in drugi, nato Herberstein in Attems iz Štajerske, Schrattenbach iz Savinjske doline, Petazzi in Brigido iz Trsta, Tomaž Hren je bil po rodu Ljubljančan itd. V lavantinski škofiji, ki je bila v resnici bolj podružnica salzburške nadškofije kakor samostojna škofija, so bili škofje vedno plemiči iz bavarskih in salzburških družin, nato so sledili od začetka 18. stoletja grofje Attems iz Štajerske, Thurn-Valsassina s Koroškega, dva grofa Schrattenbacha iz Savinjske doline, od leta 1824 pa škofje meščanskega ali kmečkega rodu Zimmermann iz Slovenske Bistrice, Kuttner iz Šentvida pri Stični, Anton Martin Slomšek iz Sloma, nemško usmerjeni meščanski sin Jakob Maksimilijan Stepischnegg iz Celja, bolj slovensko usmerjeni kmečki sin Mihael Napotnik iz okolice Slovenskih Konjic itd.

(Akad. prof. dddr. Jože Maček, Ljubljana)

Cerkev sv. Jakoba v Ljubljani

Janez Poljanšek

ZGODBA DVEH ZVONIKOV

Gotovo ste že bili na Ljubljanskem gradu, kajne? Kakšen je bil razgled? Verjetno sta vam padla v oči dva visoka zvonika ob vznožju gradu. Na južni strani štrli visoko v nebo vitki, špičasti zvonik sv. Jakoba, na severni pa v višino za njim nič ne zaostaja močnejši, kupolasti zvonik sv. Jožefa. Zvoniki imajo svoje zgodbe. Visoki so in marsikaj opazijo ter si zapomnijo. Kakšni sta zgodbi teh dveh zvonikov? Vzemimo si nekaj minut in jima prisluhnimo, rada nam bosta kaj zaupala. Njuni zgodbi sta tesno povezani z življenjem in delovanjem jezuitov na Slovenskem. Najprej prisluhnimo starejšemu, vitkemu.

ŠPIČASTI ZVONIK SV. JAKOBA

Želite slišati mojo zgodbo? Dobro, ne bom dolg. Bil sem priča prvemu prihodu jezuitov v Ljubljano. To je bilo leta 1597, v nemirnem času protireformacije. Jezuiti so kmalu po prihodu pod mojim okriljem zgradili in odprli kolegij z gimnazijo. S šolstvom so veliko prispevali k verski in kulturni prenovi tistega časa. V kolegij so sprejemali dijake iz različnih stanov, od premožnih do najrevnejših (eden izmed njih je bil znani matematik Jurij Vega). Po nekaj letih so v izobraževanje uvedli tudi nekaj univerzitetnih predmetov, tako da lahko govorimo o zametkih univerze. V sklopu kolegija so se jezuiti z dijaki posvečali tudi glasbi in gledališču. Njihovo pastoralno delo je bilo raznoliko: pridigali so (v slovenščini) in spovedovali, vodili duhovne vaje in ljudske misijone, ustanavljali Marijine kongregacije, odhajali tudi v misijone (na Kitajsko). Poskrbeli so za prevod in izdajo nekaj knjig v slovenščini. Eden najbolj znanih jezuitov iz tistega časa, pater Gabrijel Gruber, je načrtoval in vodil gradnjo prekopa Ljubljance in tako rešil našo prestolnico pred pogostimi poplavi. O, to so bili lepi časi! A vse lepo enkrat mine.

Leta 1773 me je hudo prizadelo tole: Nekdo je prihitel iz bližnje škofije, zbral skupaj vse jezuite in jim prebral odlok papeža Klemen XIV., s katerim je bil

jezuitski red ukinjen. Redovniki Družbe Jezusove so morali oditi in njihovo cvetoče delo je v glavnem usahnilo. A ne za vedno, saj se jezuiti ne dajo kar tako, pa tudi delo Božje previdnosti ne. Štirideset let po ukinitvi, leta 1814, je bil njihov red ponovno vzpostavljen. Skupinico sinov svetega Ignacija sem z veseljem spet zagledal leta 1887, ko so se naselili v moji soseščini, pri sv. Florjanu. Kar zdelo se mi je, da tam ne bodo ostali dolgo, kajti pogoji za življenje in delo niso bili primerni. Pogosto so hodili na sprehod na grad (zdrav duh v zdravem telesu!) in verjetno se je kateremu od njih ob pogledu na polja severno od gradu utrnila misel: Kaj pravite, sobratje, ali ne bi bilo lepo, če bi se preselili tja dol na Poljane? Rečeno, storjeno. Leta 1897 so se odselili od sv. Florjana in se vselili v prostore nove hiše, ki so jo zgradili na Poljanah.

No, tu bi se moja zgodba o jezuitih lahko končala, če se ne bi leta 1982 spet pojavili pri sv. Jakobu. Takrat so v oskrbo prevzeli tukajšnjo župnijo, v župnišče pa se je preselilo njihovo provincialno vodstvo. Svojo blagohotno navzočnost so tu ohranili vse do danes. Vesel sem jih in bi imel še marsikaj povedati o njih, a besedo predajam svojemu mlajšemu kolegu na drugi strani gradu, zvoniku sv. Jožefa. Komaj čaka, da vam zaupa svojo zgodbo.

KUPOLASTI ZVONIK SV. JOŽEFA

Hvala za besedo, moja pripoved je zelo barvita. Po vselitvi v novo redovno hišo, v kateri so uredili začasno kapelico, posvečeno sv. Jožefu, so jezuiti začeli pastoralno delo: ljudski misijoni, pridige, vodenje kongregacij in duhovnih vaj. Leta 1912 so začeli graditi novo cerkve sv. Jožefa po načrtu benediktinca Anzelma Wernerja iz Seckaua. Temeljni kamen je blagoslovil škof Bonaventura Jeglič. Mojo »malenkost« (no, nikakor nisem med najmanjšimi v Ljubljani!) so dogradili marca 1913, z zvonovi pa me obtežili v začetku naslednjega leta. Med vojno je v cerkvi gostovalo dvesto vojakov, nato je cerkev do februarja 1921 uporabljala mestna oblast za skladišče živil. Leto pozneje je bila cerkev prepleskana in urejena, blagoslovljena pa 19. marca 1922. Cerkev so postopoma opremljali vse do začetka druge svetovne vojne, vmes pa so seveda jezuiti nadaljevali vsestransko apostolsko delo. Med drugim so leta 1925 začeli izdajati *Glasnik Srca Jezusovega*. Dve leti pred tem so se namreč Slovenci na petem katoliškem shodu v Ljubljani posvetili Srcu Jezusovemu. Na tem shodu je prišlo tudi do ideje, da bi v Sloveniji odprli dom duhovnih vaj. Jezuiti so takoj začeli iskati prostor, arhitekt Jožef Plečnik je za dom naredil načrt; postavili pa so ga na južni strani redovne hiše. Na praznik sv. Ignacija, 31. julija 1925, je tako škof Jeglič blagoslovil prvi dom duhovnih vaj v Sloveniji.

Z veseljem sem v tistih letih opazoval živahno dogajanje pod seboj. Prihajali so dijaki, ki so se zbirali v Marijinih kongregacijah. Nekateri med njimi so še zdaj živeči jezuiti; radi pripovedujejo o izvrstni vzgoji, ki so je bili deležni v tistih letih. Možje in fantje različnih stanov so v tolažbi odhajali po opravljenih duhovnih vajah. Med udeleženci vaj sem leta 1927 opazil tudi nekega Italijana, po vsem sodeč je bil cerkveni dostojanstvenik. Danes, ko tole pripovedujem, vam z veseljem zaupam, da je bil to nadškof in apostolski nuncij za Bolgarijo msgr. Angelo Roncalli, poznejši papež in svetnik Janez XXIII. Moji zvonovi pa so slovesno naznanili prihod še enega svetnika. Leta 1938 so iz Rima skozi Ljubljano na Poljsko pe-

ljali truplo sv. mučenca Andreja Bobole, in nekaj ur so častili njegove relikvije tudi v naši cerkvi. V letih pred drugo svetovno vojno sem ganjeno pospremil nekaj jezuitov, patrov in bratov, ki so odhajali na misijonsko delo v Indijo, v Bengalijo. A brez težav tudi v teh letih ni šlo. Jugoslovanska oblast je načrtovala pregon jezuitov na otok Vis, zato so ti leta 1933 vse nepremičnine prepisali na ljubljansko škofijo. Bližali pa so se še težji časi druge svetovne vojne.

Z vojno se je ustavilo misijonsko delovanje, vodenje duhovnih vaj in Marijinih kongregacij. Maševanje in pridiganje v cerkvi sv. Jožefa je bilo okrnjeno, a se je nadaljevalo. V dom duhovnih vaj so se med vojno zatekli mariborski bogoslovci in tam študirali. Maja 1945 so nekateri jezuiti zaradi strahu pred partizani zbežali iz mesta, drugi so se razkropili po mestu in družinah, nekaj pa jih je ostalo in so skušali nadaljevati pastoralno delo. Oblast je kazala vse večje appetite po njihovih prostorih. Poleti 1948 je naredila hišno preiskavo, zapečatila knjižnico in uredništvo *Glasnika Srca Jezusovega* ter odpeljala mnogo listin. Po ulicah je bilo slišati skupinice demonstrantov, ki so kričale: »Jezuiti paraziti!« Domiselna rima, a ni obetala nič dobrega. Sredi aprila 1949 je oblast zasegla vse premoženje, nekatere jezuite zaprla, druge pa pregnala na grad Bogenšperk. Kako žalostno je bilo videti, ko je pater Edi Böhm kot zadnji izgnanec iz cerkve prenesel Najsvetejše v stolnico.

Moji zvonovi so žalostno utihnili, cerkev je bila preurejena v filmski studio. Plečnikov oltar z močnim kipom sv. Jožefa je bil zazidan, da ne bi motil umetniškega ustvarjanja. Večkrat mi je na misel prihajala Jezusova žalostinka: Moja hiša naj bo hiša molitve, vi pa ste iz nje naredili razbojniško jamo. A vendar, tudi iz razbojniške jame lahko pride kaj dobrega. Še tako veliko zlo ne more preprečiti Bogu, da ne bi deloval v srcih ljudi in ustvaril kaj lepega in dobrega. V cerkvi so namreč nastali najlepši slovenski filmi po vojni (Kekec, Vesna, Cvetje v jeseni ...). Koliko otrok in odraslih je odraščalo ob teh stvaritvah! Gotovo je tudi sv. Jožef, zavetnik cerkve, kaj pri-

pomogel k temu. V zidu, ki je zakrival njegov kip, je bila namreč majhna odprtina, in včasih sem opazil kakšnega filmskega delavca, ki je za hip pokukal k Jožefu in tiho izrekel kratko prošnjo ali zahvalo. Duh veje, kjer hoče!

Dom duhovnih vaj so po zaplembi preuredili v otroško bolnišnico, nekaj let zatem v porodnišnico, kasneje pa v Zavod za načrtovanje družine. Veselje in žalost, rojevanje in umiranje, ljubezen in greh. Rahelin jok. Poznam zgodbo neke ženske. Preden se je poročila, je bila kot negovalka zaposlena v bolnišnici in je sodelovala pri delu, ko so dom duhovnih vaj preurejali v otroško bolnico. S samokolnico je iz kleti vozila odpadni material. Po poroki in prvih otrocih je ostala doma. Štiri otroke je rodila doma, sredi pomanjkanja in truda za preživetje. Petega otroka je prišla roditi prav tja, kjer je nekaj let prej vozila samokolnico, v porodnišnico na ulici Stare pravde. Nekateri zaposleni so jo gledali postrani in ji očitali, češ kdaj bo že konec z otroki. S podobnimi očitki in še večjim zgražanjem se je morala soočati ob naslednjih treh porodikih. Ni ji bilo lahko, a se zdaj s hvaležnostjo spominja tistih let, saj sta dva izmed tistih štirih novorojenčkov postala jezuita. Nič čudnega, ko pa sta bila rojena v jezuitski hiši. Delo Božje previdnosti!

Čas je tekel naprej in moja zunanost — pripoveduje zvonik — je najedal njegov zob. Nič boljše se ni godilo cerkvi in drugim zgradbam pri sv. Jožefu. A zob časa je k sreči najedal tudi komunistično oblast. Po demokratičnih spremembah (dandanes je slišati, da niso bile takšne, kot so ljudje pričakovali) so se jezuiti — zob časa njih ni najedel, nasprotno, še pomnožili so se — zavzeli za to, da bi jim bilo vse krivično odvzeto premoženje vrnjeno. Leta 1996 je bila najprej vrnjena cerkev. Obnovo je v glavnem financirala država, vodil pa jo je takratni jezuitski provincial sedanji mariborski nadškof Alojzij Cvikel (kamor pride, ga čaka obnova, kajne?). Nadškof Franc Rode je cerkev posvetil leta 2000, navzoč je bil tudi pater Peter-Hans Kolvenbach, vrhovni predstojnik Družbe Jezusove. Kmalu je bila izdana odločba še za redovno

hišo, vendar jo je Viba film uporabljal vse do konca leta 2002. Na predvečer božiča istega leta so jo jezuiti znova naselili in takoj začeli dejavnosti, ki so se v naslednjih letih lepo razvijale. Omenil bom le nekatere.

V veliko veselje mi je njihovo sodelovanje z Društvom katoliških pedagogov Slovenije. Mnogi učitelji, predvsem iz javnih šol, so v tem društvu prejeli dragoceno pomoč za svojo duhovno rast in vsestransko poklicno usposabljanje. Društvo in jezuiti izdajajo tudi revijo *Vzgoja*, ki je dragocen prispevek k večji zavesti, kako pomembna je vzgoja v družinah, šolah in drugod. Lepo je tudi videti, kako k sv. Jožefu prihajajo mladi, dijaki in študenti. Njim se posveča Mladinski informacijski center, ki organizira tečaje glasbe in jezikov, pripravo na zakon, misijonsko dejavnost v projektu POTA itd. V hiši deluje tudi Jezuitska služba za begunce, ki skrbi za begunce in emigrante v centrih za tujce, se zavzema za njihove pravice in javnost ozavešča, kako dragoceni so ubogi v Božjih očeh. Tudi sveti Jožef je bil begunec. Za potrebe izobraževanja je bil leta 2005 ustanovljen Zavod sv. Ignacija. Cerkev znotraj še ni do konca obnovljena in opremljena, saj zamisli o dokončni podobi še zorijo (pa tudi evri še niso dozoreli). Se pa v njej že marsikaj dogaja, tudi večje bogoslužne slovesnosti, med katerimi želim omeniti vsakoletno velikonočno protipotresno pobožnost in praznovanje godu sv. Ignacija Lojolskega.

IGNACIJEV DOM DUHOVNOSTI

Naj končam svojo pripoved s tem, kar je najbolj sveže, z domom duhovih vaj. Leta 2007 je postala pravno-močna tudi odločba o vrnitvi Plečnikovega doma duhovnih vaj. Kaj naj storijo z zgradbo, so se spraševali jezuiti v tistem času. Naj jo dajo v najem, uredijo študentski dom, jo uporabijo za duhovne vaje? Ali v središču mesta ni preveč hrupno za takšno dejavnost? Po nekajmesečnem iskanju najboljše rešitve so sklenili, da vrnjeno stavbo obnovijo in namenijo dejavnosti, za katero je bila prvotno zgrajena, le njeno ime bo novo: Ignacijev dom duhovnosti. Leta 2010 je bil

dom obnovljen. Septembra ga je blagoslovil in uradno odprl apostolski nuncij v Sloveniji msgr. Santos Abril y Castelló. Bil je čas novega začetka, polnega upanja.

Kako je bil dom preurejen? Zamenjane so bile vse napeljave, v zgornjih dveh nadstropjih je bilo urejenih 16 sob s kopalnico, z eno posteljo in pomožnim ležiščem ter drugimi potrebnimi prostori za seminarje in duhovno pomoč. Tam je tudi lepa kapela, namenjena udeležencem duhovnih programov. Prostori v prvem nadstropju in pritličju so bili preurejeni v pisarne, predavalnice in sobe za osebne pogovore. Prizidek doma so pri obnovi namenili kuhinji in jedilnici. V pritličju pri vhodu desno je bila v sodelovanju z Združenjem Nazaret urejena kapela Božjega usmiljenja, ki je namenjena celodnevnomu češčenju evharistije in je odprta za javnost. Za kapelo in pobožnost skrbi omenjeno združenje. Nameščeno je bilo novo dvigalo, obnovljena sta bila pročelje doma in bližnja okolica. Pred hišo je lep in miren park, v neposredni bližini pa Ljubljanski grad, Golovec in botanični vrt, ki nudijo veliko možnosti za sprehode, premišljevanje, poglobitev in umiritev. Gotovo ste že slišali za meditativne sprehode na grad, ki jih udeleženci programov obožujejo. Skratka, v domu je res lepo in gostoljubno. Pridite kdaj pogledat, dobrodošli!

Toliko o prostorih. Kaj pa je poslanstvo doma? Vidim, da so jezuiti veseli — v domu redno delujejo vsaj štirje jezuiti —, ker skupaj s sodelavci laiki in drugimi lahko načrtujejo, ustvarjajo in ponujajo programe, s katerimi želijo odgovarjati na najgloblje duhovne potrebe sodobnikov. Njihovo glavno sredstvo so ignacijanske duhovne vaje. To je prvo in najpomembnejše delo jezuitov nasploh. Kaj so duhovne vaje? To je čas, ko se človek ustavi, odide v samoto, izstopi iz vsakdanjega utripa življenja, da bi lahko vstopil v globlji osebni odnos z Bogom, s samim seboj in z drugimi. Pri odkrivanju njegove duhovne poti so mu v pomoč osebna molitev, refleksija, molk, pogovori z voditeljem duhovnih vaj, obhajanje evharistije in podobno. Praviloma so takšne vaje večdnevne, štiri do osem dni, občasno tudi me-

sečne. Dom nudi tudi adventne in postne duhovne vaje v vsakdanjem življenju. Te še posebej pomagajo tistim, ki se prvič srečajo s tišino, umirjanjem, meditacijo in kontemplacijo, z molitvijo s Svetim pismom ter z duhovnim spremljanjem. Bogate so tudi romarske duhovne vaje (enkrat letno je osem-dnevno romanje po Ignacijevih stopinjah v Španijo, občasno tudi v Rim). V ponudbi doma najdemo še duhovne vikende z naslovi: Kako slišati Boga, Prisluhni svojim hrepenenjem, Koraki k umirjenosti, Silvestrovanje nekoliko drugače. Vsebinsko bogati so tudi duhovni vikendi ob literaturi in filmu (Dostojevski, Tarkovski). V zadnjih letih je postal privlačen Odmik za moške (ženskam vstop prepovedan!), to je čas poglobljanja in zavedanja procesa, v katerem moški postaja bolj moški, očetovski. Lepo uspevajo tudi *Šola odpuščanja* — enoletni program za osebnostno in duhovno rast, potem duhovni vikendi za zakonce, žalujoče, enodnevne duhovne obnove in delavnice. Dom ponuja tudi tri celoletne izobraževalne programe uvajanja v duhovno spremljanje. V njem se sestajajo še naslednje skupine: žalujoči, ovdoveli, razporočeni (skupina Srce) in skupina mož sv. Jožefa. Posebnost doma je, da se lahko tisti, ki to želi, za duhovne vaje osebno dogovorijo in jih opravlja tudi izven razpisanih datumov. V hiši je tudi knjižnica z duhovno literaturo. Precej duhovnih dobrin, spodbud in informacij najdete na spletni strani doma: <http://ignacijevdom.si/>. Sobe v domu so na voljo tudi ljudem, ki iščejo prenočitev ali nekajdnevno nastanitev v središču Ljubljane.

Ignacijev dom duhovnosti in vsa dejavnost pri sv. Jožefu počasi dobivata svojo istovetnost. Raznovrstna paleta duhovnih programov in izobraževanj prodira med ljudi, ki ta kraj odkrivajo kot oazo miru sredi mesta. Tu se učijo iskati in prepoznati Boga v vseh stvareh, da bi ga lahko v vsem ljubili in mu služili. Naj končam s starozaveznim vzklikom in vabilom: Pojdite k Jožefu!

(P. Janez Poljanšek DJ, rojen v senci kupolastega zvonika, Ljubljana)

Miran Špelič GREGOR NAREŠKI

(ok. 950 — ok. 1010)

Papež nas je v letu 2015 res presenetil, ko je februarja napovedal in potem aprila razglasil za cerkvenega učitelja armenskega meniha Gregorja Naréškega (ali iz Naréka), ki je živel pred dobrimi tisoč leti. Zagotovo se to povezuje s stoletnico armenskega genocida, vendar tega ne bi storil, ko Gregor ne bi bil resnično vreden tega naziva.

Gregor Nareški

Vir <http://www.stedwardblog.org>

Cerkvenih učiteljev in učiteljic je namreč le šestin-trideset. Za razliko od cerkvenih očetov, s katerimi zaključujemo v pozni antiki in jih je izbralo nekakšno soglasje Cerkve, pa so cerkveni učitelji razglašeni od najvišje cerkvene avtoritete in jih najdemo ne le med avtorji starega veka, saj je najmlajša, to je sv. Terezija Deteta Jezusa, umrla na pragu 20. stoletja. Prvih je skoraj brez števila, slednji so zelo redki. Večina jih je seveda z evropskega zahoda, Gregor pa pričuje o bogastvu nauka Cerkve na vzhodu.

Njegova domovina Armenija je bila na prelomu tisočletij nekakšna tamponska dežela med krščanskim bizantinskim cesarstvom na eni in musliman-

skim perzijskim na drugi strani. Seveda je dobro izkoristila svoj strateški položaj in dosegla svoj največji obseg ravno v tistih časih. Dežela se je srečala s krščanstvom že v prvih stoletjih in je bila prva, ki je leta 301 sprejela krščanstvo kot svojo državno vero. V času kristoloških sporov okrog kalcedonskega koncila (451) — tudi zaradi jezikovnih pregrad in nepoznavanja pomena pojmov — tega koncila ni sprejela in je šla svojo pot.

Gregor se je rodil sredi 10. stoletja očetu Kosrovu, ki je kmalu ovdovel in nato postal škof. To je verjetno tudi razlog, da je mali Gregor šel z bratom v samostan Narek blizu jezera Van (danes JV Turčija) k stricu po materini strani Ananiju. Tam je bil deležen odlične vzgoje in izobrazbe. Poleg materinščine je odlično obvladal tudi grščino. Domači so mu bili ne le cerkveni očetje, ki jih je bral tako v prevodih kot v izvirniku, ampak tudi nekatere posvetne vede: matematika, arhitektura, astronomija, pomorstvo in medicina. V svojem samostanu je postal učitelj. Njegov ugled je segal od preprostih do najvišjih po vsej deželi in rad je ustregel prošnjam za pisanje razlag Svetega pisma, molitev, govorov in pesmi.

Samostan v Nareku je bil v dobrih odnosih s Carigradom, kar ni veljalo za celotno Cerkev v Armeniji, in je zato tudi Gregor glede Kristusovih narav izpovedoval isto vero kot mi; in ta temelji na omenjenem kalcedonskem koncilu. Nič čudnega, da so ga zato mnogi škofje in knezi imeli za krivoverca. S tem v

zvezi je v armenskem sinaksariju zapisana ljubka legenda. H Gregorju so poslali nekakšno teološko komisijo, da bi preverila njegovo verovanje. A še preden so ga začeli zasliševati, jih je gostoljubno povabil za mizo ter dal speči dva goloba. Tisti dan pa je bil petek in člani komisije so se začeli spogledovati in bili vedno bolj prepričani o Gregorjevi zablodi. Jed so vljudno zavrnil, on pa se je opravičil, češ da je spregledal postni dan, ter rekel goloboma: »Odletita nazaj v golobjnjak, saj je danes dan posta.« Goloba sta oživila, vrnilo se jima je perje in sta odletela. Teološki inšpektorji so skesano padli na kolena in ga prosili odpuščanja zaradi nezaupanja, ki so ga imeli vanj.

Njegovo veličastno delo je ostajalo zaprto v meje Armenije, dokler ga razseljeni Armenci v 19. in 20. stoletju niso začeli ponosno predstavljati v prevodih drugim narodom. Njegove *Ode in himne*, ki vse sledijo verskemu navdihu, so verjetno mladostno delo. Prav tako je verjetno že v mladosti napisal tudi *Razlago Visoke pesmi*, kjer ljubezen med nevesto in ženinom klasično razlaga kot zvezo Jahveja z izvoljenim ljudstvom in Kristusa s Cerkvijo. Opisal je *Zgodbo o relikviji svetega Križa v Aparanku* in za njeno umešitev sestavil posebni panegirik, slavno pesem, ki mu je pridružil še panegirik Božji Materi. Nadalje je napisal tri govore v obliki litanijske molitve, v katerih časti prihod Svetega Duha, Cerkev in sveti Križ. V posebni pesnitvi počasti tudi apostole in dvainšedemdesetere ter sv. Jakoba iz Nisibisa.

Njegov labodji spev in najveličastnejše delo pa je *Knjiga molitev*. Gregor se v 95 molitvah pokaže kot velik pesnik, predan molivec in pričevalec edinosti in vztrajnosti ter duhovne globine. Iz molitev odmeva zgodovina trpeče armenske Cerkve, osebna skesanost nad grehi in opiranje na božje usmiljenje. Nekaj teh besedil je armenska Cerkev pritegnila celo v evharistično bogoslužje. Med Armenci je ta knjiga uživala posebno mesto takoj za Svetim pismom. Nekoč ni bilo armenske družine, ki ne bi imela na častnem mestu izvoda te knjige, o kateri so bili prepričani, da ima čudodelne moči. Šolarji so

Samostan v Nareku leta 1911

Vir https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/7/7b/Narekavank_1911.png

jo dobili kot nagrado za uspeh, brž ko so se naučili črk (armenski jezik ima svojo pisavo!).

Gregorjeve molitve so vse prežete z osebnim in skupnostnim kesanjem nad grehi, ki kar kliče božje usmiljenje, saj Kristus ni brezčuten pred to človekovo držo. Kot dobri pastir išče izgubljeno ovco in jo potem vodi po mistični poti zedinjenja s seboj v odrešenje. Vse to pa je povedano z vrhunsko lepoto pesniške besede. Gregorjev izraz je zorel v tihoti meniške celice in pod oboki samostanske cerkve (ki je bila v pogromih pred sto leti porušena, zdaj pa obstajajo načrti o ponovni izgradnji nareškega kompleksa; ker pa želi turška oblast to postaviti zgolj kot muzej in ne kot samostan, Armenci nad tem niso navdušeni) ter seveda v učilnici. Njegovo osebno izkustvo — od zavesti greha do veselja nad usmiljenjem in odrešenjem — se tako prek izbranih in umetniško zgrajenih besed predaja ne le naslednjim rodovom preizkušanih Armencev, ampak tudi nam, ki lahko v prevodu okušamo vsaj drobec njegove duhovne globine.

Njegova svetost je priznana tudi v katoliški Cerkvi, njegov godovni dan je 27. februar.

(br. Miran Špelič OFM, Ljubljana)

LITERATURA

Grégoire de Narek, *Le livre de prières*, ed. Isaac Kéchichian SJ, Paris: Cerf 1961, (Sources chrétiennes; 78).

Ivan Janez Štuhec

NADALJEVANJE IN REŠEVANJE SLOMŠKOVE VZGOJNE DEDIŠČINE

Nadškofiji Maribor je bil v naravi vrnjen nekdanji objekt mariborskega bogoslovja s pripadajočimi zemljišči, ki leži na robu mesta pod Kalvarijo, na Vrbanski cesti 30. Stara stavba je imela več kot 10.000 m² površin. Z obnovo in dograditvijo telovadnice so se površine povečale na 20.000 m². Od tega je bila polovica obnovljena leta 2007.

Glede na prostorske možnosti stavbe in celotnega kompleksa je Nadškofija Maribor na tej lokaciji v okviru Zavoda Antona Martina Slomška ustanočila medgeneracijski vzgojno-izobraževalni center. V letu 2008 se je z začasne lokacije preselila škofijska gimnazija, ki deluje od leta 1997. Takoj po prevzemu stavbe (2006) je pričel delovati vrtec, Hiša otrok, kjer se program izvaja po načelih pedagogike montessori. Leta 2008 sta bila ustanovljena glasbeno-baletna šola in dijaški dom. Pod okriljem zavoda so do leta 2012 delovali tudi študentski domovi, ki so imeli prostore izven stavbe na Vrbanski cesti. Od leta 2012 deluje v okviru zavoda tudi Medgeneracijska akademija, ki se projektno ukvarja z medgeneracijskim sožitjem na praktični in teoretični ravni. V šolskem letu 2015/16 je pričela delovati osnovna šola po načelih pedagogike montessori. Tako se celotni projekt počasi zaključuje v medgeneracijskem smislu. Vse sisteme dnevno uporablja že okrog 1000 oseb.

Celotni sistem naj bi bil v službi solidarnega sožitja med vsemi generacijami. Zaradi finančnih težav ustanovitelja projekt ni bil v celoti uresničen, saj ni bil ustanovljen dom za starejše osebe in je tudi malo verjetno, da kdaj bo. Vendar to ne onemogoča medgeneracijskega koncepta zavoda.

Vodilna ideja celotnega sistema je bila od samega začetka, da se vzpostavi mreža medgeneracijskih odnosov. To pomeni, da se programi med seboj prepletajo in si po načelu solidarnosti nudijo po-

moč ter si izmenjavajo izkušnje. Srednji generaciji, ki je najbolj aktivna in od katere se pričakuje maksimalna angažiranost v službi, bi tako omogočili, da bi njihovi otroci in starejši člani družine varno in aktivno ter vrednostno jasno definirano bivali v centru na Vrbanski cesti, samim pripadnikom srednje generacije pa bi omogočili delovno mesto in prostor vseživljenjskega izobraževanja. Povezava teh sistemov med seboj daje tudi večje jamstvo za ekonomsko stabilnost zavoda. Nadškofija Maribor je v ta namen ustanovila tudi podjetje »Skalina« ki v celoti služi delovanju vseh ustanov v Zavodu AMS.

Vsi vzgojno-izobraževalni sistemi so v zavodu 85 % financirani v skladu s slovensko zakonodajo. Razliko doplačujejo uporabniki. Zavod sam s pomočjo Skaline pridobi nekaj sredstev iz najemnin in drugih, predvsem gostinskih storitev.

Zaradi finančnih težav ustanovitelja, Nadškofije Maribor, je hiša na Vrbanski cesti postala sestavni del celotnega premoženja, ki ga nadškofija prodaja na podlagi dogovora z upniki. Upa se, da bodo pri nakupu vzgojno-izobraževalnega centra priskočili na pomoč tuji cerkveni donatorji. V tej smeri gredo prizadevanja. Tako obstaja realno upanje, da se bo zavod rešil, za kar si prizadeva tudi novi nadškof mag. Alojz Cvikl.

Zavod Antona Martina Slomška je bil ustanovljen septembra 1995 in je lani praznoval dvajset let delovanja. Teh dvajset let je bilo burnih, zanimivih, pe-

Zavod Anton Martin Slomšek

Foto Arhiv Zavod Anton Martin Slomšek

strih, negotovih in milostnih. Prva velika težava je bila pogojena z dolgotrajnimi in mučnimi pogajanjimi z oblastmi, da se kompleks nekdanjega bogoslovja vrne v naravi. Tako je gimnazija delovala deset let v tujih prostorih. Ko se je v mandatu desnosredinske vlade pod vodstvom Janeza Janše in ministra za šolstvo dr. Milana Zvera denacionalizacija zaključila ter se je v dobrem letu dni izvedla delna obnova stavbe na Vrbanski cesti, so nastopile nove težave. Finančni zlom mariborske nadškofije je delovanje zavoda potisnil v popolnoma negotovo prihodnost. To negotovost pa je v upanje spremenjalo dejstvo, da se je interes za vrtec, osnovno šolo in dijaški dom ter glasbeno in baletno šolo kljub težavam povečeval. S pomočjo donatorjev se je v tem kriznem obdobju obnavljal dijaški dom in pripravljalo se je vse potrebno za začetek osnovne šole.

Čeprav ustanoviteljica, Nadškofija Maribor, zavodu ni mogla več finančno pomagati, so vsi programi nemoteno tekli naprej. To daje tudi vodstvu zavoda za-

Nadaljevanje Slomškove dediščine – vzgoja in izobraževanje mladih
Foto Arhiv Zavod Anton Martin Slomšek

upanje in upanje za prihodnost. Nadaljevanje Slomškove dediščine na področju vzgoje in izobraževanja ima poseben pomen za celotno vzhodno Slovenijo in daje temu območju značaj. Kakor se je v dosedanjem prizadevanju za zavod čutila Slomškova podpora in priprošnja, tako verjamemo in upamo, da bo tudi v prihodnje. Hvaležni smo za vsako pomoč in dar.

V času, ko so mladi izjemno izpostavljeni najrazličnejšim vplivom, ki jim ne pomagajo živeti njihovega mladega življenja, razumemo zaposleni v zavodu svoje delo in poslanstvo kot privilegiran kraj stika z vsemi generacijami in s tem možnost, da tudi med generacijami pomagamo ustvarjati kulturo dialoga, medsebojnega spoštovanja in solidarnosti.

Slomšek se je dobro zavedal, da je evangelizacija možna samo s kulturo, vzgojo in izobrazbo. Tej dediščini želi ostati zvest zavod, katerega zavetnik in priprošnjik je blaženi prvi škof Maribora.

*(Dr. Ivan Janez Štuhec, direktor Zavoda
Anton Martin Slomšek)*

CELJSKA MOHORJEVA DRUŽBA

Kronika Celjske Mohorjeve družbe prinaša pregled dela založbe od zaključka redakcije *Mohorjevega koledarja 2015* do zaključka redakcije *Mohorjevega koledarja 2016*.

Redakcijsko leto so zaznamovali številni dogodki, kot so tiskovne konference, literarne matineeje, mohorski večeri in druge prireditve v Ljubljani, Celju in drugih krajih po Sloveniji.

V minulem letu smo se veselili tudi z našimi zvestimi sodelavci ter počastili njihove življenjske ali spominske jubileje.

Redakcijsko leto oktober 2014—september 2015 se tako zaključuje z 49 novimi izdajami, 13 izdajami v sozaložništvu z drugimi založniki, 8 ponatisi knjižnih izdaj ter 18 ponatisi veroučnih knjig. V tem času je izšlo tudi pet številk revije *Zvon* in dve številki *Naše kateheze*.

OKTOBER 2014

V sodelovanju z Inštitutom Karantanija smo izdali knjigo Philipa Bootha *Družbeni nauk Cerkve in tržno gospodarstvo* v prevodu Miriam Drev. Knjigo sta na literarni matineji, poimenovali smo jo *Tržno gospodarstvo in revščina v svetu*, predstavila dr. Lovro Šturm in dr. Ivan Štuhec. Posebno težo knjigi dajejo prispevki slovenskih avtorjev, ki obravnavajo poslanstvo katoliškega šolstva in prevzem družbenega nauka Cerkve na Slovenskem v 20. stoletju.

Ob bok smo postavili knjigo misijonarja Pedra Opeke *Spodbudne besede*. Poleg prevajalke Tadeje Petrovčič Jerina je na predstavitvi sodelovala misijonarka Poljakinja s. Grażyna Mech, FMM.

Desetega oktobra, na svetovni dan duševnega zdravja — prvič so ga na pobudo Svetovne federa-

Z leve proti desni: Tadeja Petrovčič Jerina, s. Grażyna Mech, dr. Lovro Šturm in dr. Ivan J. Štuhec na predstavitvi knjige *Družbeni nauk Cerkve in tržno gospodarstvo*

cije za duševno zdravje praznovali leta 1992 —, smo v prostorih knjižarne Celjske Mohorjeve družbe na Nazorjevi ulici v Ljubljani razpravljali ob antologiji *Izpišimo bolečino*, ki smo jo izdali skupaj z Ozaro, nacionalnim združenjem za kakovost življenja. Knjigo smo predstavili še v Mestni knjižnici Izola.

Sledila je literarna matineja *Izvirni dokumenti I. svetovne vojne*, ki je bila posvečena izidu knjige Jakoba Prešerna *Vojak 1915–1918*.

V Domu sv. Jožefa v Celju se je s knjižnim prevencem *Reševanje krize smisla sodobnega človeka* predstavil doc. dr. Sebastjan Kristovič.

V Ljubljani smo literarno matinejo posvetili 90-letnici Alojza Rebule ter predstavili Rebulovi knjigi *Kominform v Zabrinju* in *Divji Golob*, spremno besedo je prispeval p. Edvard Kovač. Predstavila se je tudi založba Komen, ART z Rebulovo knjigo *Devinski sholar* s spremno besedo Miroslava Košute.

Renata Ažman

Zadnje dni oktobra smo posvetili najmlajšim bralcem. V knjigarni naše založbe v Ljubljani smo gostili igralko animatorko in lutkovno tehnologinjo Matejo Šušteršič, ki je ob pravljici Quentina Blaka *Benjamin* obiskovalce naučila izdelovati pisane živalce iz blazinic. Na literarni matineji smo zadnji ponedeljek v oktobru predstavili knjižico pesmi *Strašilnice za otroke*. Pesmi je napisal angleško-francoski pesnik Joseph Hilaire Pierre René Belloc (1870–1953), prevod pa je mojstrsko delo Sovretove nagrajenke Nade Grošelj.

NOVEMBER 2014

Z izdajo knjige Damirja Globočnika *Janez Puhar (1814–1864)* se je Celjska Mohorjeva družba pridružila številnim dogodkom, ki so zaznamovali Puharjevo leto. Med drugim smo se spominu prvega slovenskega fotografa in fotografskega izumitelja poklonili tudi v Kranju, Puharjevem rojstnem mestu. Monografijo *Janez Puhar (1814–1864)* sta predstavila urednica Alenka Veber in avtor Damir Globočnik.

Na literarni matineji v ljubljanski knjigarni smo se pogovarjali ob izidu knjig Stanisława Lema *Kibériada* v prevodu Nikolaja Ježa ter *Beg v Egipt* Otfrieda Preußlerja v prevodu Jožeta Stabeja. Sledila je literarna matineja *Dolge in kratke zgodbe o življenju (od »nesposobneža« do »nobelovke«)*, naslov pa sta navdihnili novi knjižni izdaji. Pod prvo, *Življenje*,

se je podpisal Italo Svevo, pod drugo, *Ljubo življenje*, pa Alice Munro.

V Mohorjevi dvorani v Celju je Srečko Maček iz Osrednje knjižnice Celje s sogovorniki pripravil večer z naslovom *Izvirni dokumenti 1. svetovne vojne*, ki je temeljil na knjižnih izdajah *Na svidenje tam zgoraj* Goncourtovega nagrajenca Pierra Lemaitreja, *Vojna in vera* zgodovinarke z Oxforda Pavline Bobič ter *Vojak 1915–1918* Jakoba Prešerna.

Zadnji teden v novembru smo predstavili redno zbirko za leto 2015. Urednica Tadeja Petrovčič Jerina je v nizu kulturno-izobraževalnih slovenističnih prireditev SloVeČeri predstavila antologijo *Izpišimo bolečino*.

Medse so nas povabili tudi župljani župnije Vuhred. Gost mohorskega večera je bil tamkajšnji župnik in avtor knjige *Pavel VI. dr. Ivan Rojnik*.

Na 30. slovenskem knjižnem sejmu smo se odmevno predstavili s številnimi dogodki (od forumov za obiskovalce do debatnih kavarn). Posebno težo sta imeli prireditvi, posvečeni zdravju, in 1. svetovni vojni.

Nikolaj Jež

DECEMBER 2014

Prvi decembrski dan je v knjigarni v Ljubljani imel »zdravstveni predznak«. Pogovarjali smo se ob novih knjigah *Naš imunski sistem in Stevija* —

čudežno sladilo ter ob knjigi slovenske zdravnice prof. dr. Berte Jereb *Moji časi, kraji in ljudje*.

V prostorih knjižarne smo odprli prodajno razstavo slik *Dolores Peroše*, soavtorice antologije *Izpišimo bolečino*.

Obiskali so nas še avtorji knjige *Hudo preprosto*, ki so med platnice »skrili« domiselne nasvete, hitre recepte in ljubke ideje.

Razveselili smo se izida obsežne knjige Angela Scole *Poročna skrivnost*, ki je izšla v prevodu Stanislava Zoreta, ob prisotnosti francoskega profesorja p. prof. dr. J. R. Armogatheja.

V domačem Celju smo na decembrskem večeru predstavili redno zbirko 2015 in gostili njene soustvarjalce.

Na bližajoče se božične praznike je bila uglašena tema matineeje s Sebastjanom Kristovičem. Spregovorili smo o *Reševanju krize smisla sodobnega človeka* ter predstavili vse številke revije *Zvon*. V popoldanskem delu dneva je tekel pogovor ob knjigi Vilija Steguja *Samotna pot*.

JANUAR 2015

Knjižarna v Ljubljani je svoja vrata odprla že na prvi ponedeljek v novem letu z literarno matinejo. Gostili smo avtorja Martina Mariona, ki je predstavil knjigo sonetov S. O. N. E. T. I., Jože Faganel pa je dodal še svoj pogled na Sonet pri Slovencih.

Skupaj z Domom sv. Jožefa v Celju smo pripravili večer z naslovom *Še umreti ne bomo utegnili*. Predstavili smo knjige onkologinje, snovalke Karitas in ustanoviteljice Hospica dr. Metke Klevišar. Zbranim je spregovorila tudi avtorica sama.

V ljubljanski knjižarni je sledila literarna matineja *Zgodovinski viri — ustni in pisni*. Na njej sta svoji novi knjigi *Hude so res vojské* in *Mašne in svetne ustanove ter legati v Lavantinski škofiji II/2* predstavila Marija Cvetek in dddr. Jože Maček.

Zadnja januarska matineja z naslovom *Prepričati ali razložiti? — dileme sodobne teološke literature* je bila namenjena predstavitvi dveh novih knjig *Vo-*

dnik po krščanski teologiji I. in *O trojici*. Prvo je prevedel dr. Aleš Maver, prevod druge je delo dr. Mirana Špeliča, OFM.

Gost celjskega zadnjega januarskega mohorskega večera v Mohorjevi dvorani je bil p. Metod Benedik, OFM cap., ki je predstavil knjigo *Kapucinski samostan s cerkvijo sv. Cecilije*.

Martin Marion

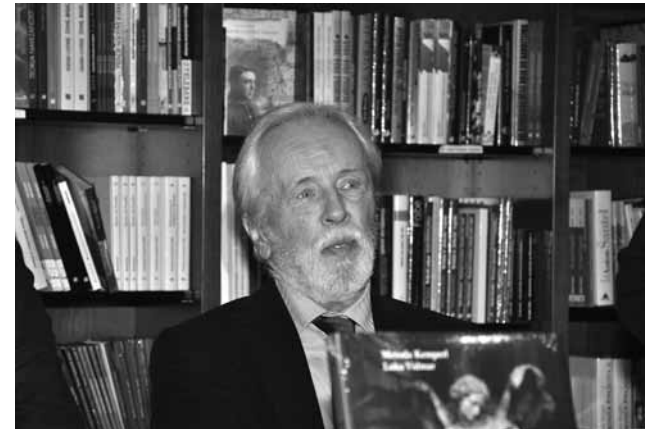
FEBRUAR 2015

Na prvi februarski literarni matineji z naslovom *So bivanje besed in podob danes in nekdaj* smo se pogovarjali o brezčasnosti lepote ob knjigah Janeza Povšeta *Pesmi ob poti*, knjigo je izdala Goriška Mohorjeva družba, ter *Barok na Slovenskem*, ki sta jo pri Cankarjevi založbi izdala Metoda Kemperl in Luka Vidmar.

V sodelovanju s Klubom Korošcev Ljubljana smo pripravili srečanje s prof. dr. Berto Jereb v kavarni Kava-čaj — Slamič. Berta Jereb je v pogovoru z urednico Alenko Veber predstavila knjigo *Moji časi, kraji in ljudje*.

V knjižarni na Nazorjevi ulici 1 sta sledili otvoritev prodajne razstave *Pomladni zmenki* Polone in Davida Lična ter predstavitev knjige *Krščanski (na) govori* Sorena Kierkegaarda v prevodu Sovretovega nagrajenca Janeza Zupeta.

Na Celjskem Mohorskem večeru v Domu sv. Jožefa smo gostili psihologinjo, pedagoginjo in

Janez Povše

literatko Alenko Rebula Tuta. Odmevni pogovor je vodil direktor založbe Jože Faganel.

V prostorih knjižarne v Ljubljani se je predstavil KUD Logos. Avtorji in prevajalci so predstavili devet novih knjig iz redne zbirke ter zbirk *Poezije* in *Logofanije*.

Voditelj srečanj *Razmišljanja in pogovori v Mohorjevi knjižarni* prof. dr. Bojan Žalec je gostil dr. Primoža Reparja, filozofa, pesnika, urednika in predsednika KUD Apokalipsa. Naslovna tema srečanja je bila *Kierkegaardovska refleksija: od dejanskega posamičnika do eksistencialne revolucije*.

Na rednih ponedeljkovih matinejah smo predstavili še knjigi *Senca Jalte* Wojciecha Roszkowskega in *Ukrajina joka* Aleksija Pelipenka. Februar smo zaključili s predstavitvijo knjige Nataše Tominec *Sem zasvojen, nisem nor. O zasvojenih, ki bolujejo tudi za eno od drugih duševnih motenj*.

MAREC 2015

V sodelovanju z Mohorjevo založbo Celovec smo na prvi marčevski matineji *Sacra Carinthia in cerkvena arhitektura* predstavili knjigo Vincenca Gotthardta in Gabriele Russwurm — Biró *Sacra Carinthia / Farne cerkve krške škofije v črti in črki*. Med drugimi je o cerkveni arhitekturi spregovoril znani preučevalec in strokovnjak prof. dr. Peter Fister, tudi sodelavec revije *Zvon*.

Ana Zlata Dragaš

Teden dni kasneje smo se pogovarjali ob novih knjigah Ane Zlate Dragaš *Prim. dr. Bogo Dragaš — Zdravstveno, socialno in prosvetno delo* in Pierra Debergéja *Ljubezen in spolnost v Svetem pismu*; slednja je izšla v sozaložništvu Zavoda Novi svet.

V Matični knjižnici Kamnik je Jože Urbanija, avtor knjige *Antonija, ostani v Komposteli*, v pogovoru z Bredo Podbrežnik Vukmir predstavil povest o medčloveških odnosih, o nikoli dorečenem odnosu med moškim in žensko. Knjiga je izšla kot 164. zvezek *Slovenskih večernic*.

V Pokrajinski in študijski knjižnici Murska Sobota se je predstavil doc. dr. Sebastjan Kristovič s knjigo *Reševanje krize smisla sodobnega človeka*.

V marcu smo se razveselili izida knjige *Mati je ena sama*. Pod izbor pesmi se je podpisala prof. Jana Ozimek, ki je knjigi dodala spremno besedo. Na dobro obiskani predstavitvi so z umetniško besedo in glasbo sodelovali njeni dijaki z Gimnazije Vič iz Ljubljane.

Gost mohorskega večera v Mohorjevi knjižarni v Celju je bil dr. Miran Špelič, OFM. Spregovoril je o živem izročilu cerkvenih očetov na Slovenskem.

Zadnji marčevski ponedeljek smo se veselili skupaj z dr. Anico Mikuš Kos. Ob njeni 80-letnici smo izdali njeno knjigo *Moje življenje, moje delovanje* s prologom Igorja M. Ravnika, ki jo je uredila Alenka Veber.

Dr. Anica Mikuš Kos

Foto Branko Čeak

APRIL 2015

Prva matineja v aprilu je bila namenjena predstavitvi ponatisa *Basni in zgodbe* Antona Martina Slomška in šmarničnemu branju. Šmarnice za otroke *Drobni koraki velikih junakov* je napisala Mateja Gomboc, za odrasle pa Marija Krebelj, naslovila pa jih je *Bogastvo uboštva*.

Sledila je matineja z naslovom *Poklicani k prijateljstvu*. Predstavili smo novi knjigi Jeana Vanierja *Poklicani k prijateljstvu in bratstvu* in *Vsak človek je sveta zgodba* ter knjigo Stephanie Schneider *Kako naj se (ne) pripravimo*.

Ob svetovnem dnevu knjige (23. april) smo pripravili dva večerna dogodka *Od poezije do teologije*. Najprej smo se pogovarjali z dr. Branetom Senegačnikom o njegovi pesniški zbirki *Tišine*. Sledil mu je dr. Miran Špelič, ki nam je predstavil sv. Avguština.

Na knjigo smo se spomnili tudi v Slomškovi knjigarni Maribor, kjer je tekel pogovor ob knjigah *Ukrajina joka* in *Senca Jalte*. Dr. Aleš Maver se je pogovarjal z zgodovinarjem in avtorjem prologa k *Senci Jalte* in Maryno Perkun Kranjc, profesorico angleščine, doma iz Ukrajine.

Obiskali smo tudi knežje mesto, kjer sta bila gosta mohorskega večera Andrej Arko, prevajalec, pisatelj in tudi dolgoletni glavni urednik Celjske Mohorjeve družbe, ter Matija Remše, urednik redne zbirke Celjske Mohorjeve družbe.

MAJ 2015

V sodelovanju s Kavarno Union in slovenskim PEN-om smo gostili srečanje s pričevalcem ukrajinskega zgodovinskega trenutka Andrejem Kurkovim. Pogovor s pisateljem je vodil p. dr. Edvard Kovač.

V domači knjigarni se je predstavil avtor knjige *Mračni odkloni* John Ralston Saul, predsednik mednarodnega PEN-a, pogovor z gostom je vodil Marjan Strojan, dosednji predsednik slovenskega PEN-a. Prevod je delo Nikija Neubauerja.

V sodelovanju s Teološko fakulteto Univerze v Ljubljani smo ob izidu knjige *Razstrupiti eros* gostili avtorja knjige Martina M. Lintnerja, redovnika in tirolskega profesorja moralne teologije in berlinskega strokovnjaka. Pridružila sta se mu slovenska profesorja moralne teologije dr. Roman Globokar in dr. Ivan J. Štuhec. Knjigo je poslovenil Gregor Lavrinec.

Gost filozofa prof. dr. Bojana Žalca je bil tokrat dr. Borut Ošlaj, redni profesor za filozofijo na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani.

Majske prireditve smo zaključili z matinejo *Vademecum na kratko*. Kot enajsta knjiga je izšlo delo domačega avtorja Klemena Jelinčiča Boeta *Vzhodne cerkve s pregledom teh cerkva po svetu*. Knjigi je spremno besedo dodal prof. dr. Bogdan Dolenc.

Aleš Maver

Ivan J. Štuhec

JUNIJ 2015

Na prvi junijski ponedeljek so knjigarno na Nazorjevi ulici 1 obiskali sodelavci Goriške Mohorjeve družbe: predsednik GMD msgr. Renato Podbersič, Marko Tavčar in Marija Češčut. Goričani so predstavili spomine goriškega Slovenca diplomata Karla Bonuttija, ki so izšli v knjigi *Med izbiro in zgodovino*.

S svojo interpretacijo besedil v ribniškem narečju nas je veselo presenetil Medard Pucelj. Besedila je našel v knjigi *Le tülku vam povejm* (Založba Narava) Janeza Andoljška, po domače Jejžovega iz Hrovače.

Na matineji *Ko bom velik, bom pisatelj ...* smo predstavili roman Franceta Planteua *Kukavice* in povest Romane Batič *Ognjišče ljubezni*. Roman *Kukavice* smo predstavili tudi na Vidmu pri Ptuj.

V okviru projekta *Noč knjigarn* smo v ljubljanski knjigarni gostili Alenko Rebula. Z gostjo se je pogovarjal Jože Faganel, direktor Celjske Mohorjeve družbe.

O izidu novih knjig *Martin deli resnico* Bara Brunorja in Dominigueja v prevodu Tadeje Petrovčič Jerina ter *Ne bojte se sanjati velikih reči* papeža Frančiška v prevodu Deana Rajčiča smo pripravili matinejo *Otroci spoznavajo velike osebnosti*.

V *Razmišljanjih in razgovorih v Mohorjevi* je tekla beseda ob novi knjigi prof. dr. Bojana Žalca *Genocide*,

Totalitarianism and Multiculturalism: Perspectives in the Light of Solidary Personalism (Berlin 2015).

Prvo polovico leta smo sklenili z matinejo *Zgodovinsko prozo v poletni senci*. Pogovor je stekel ob predstavitvi treh prevodov: *Moji preslavni bratje Makabejci* Howarda Fasta v prevodu Rudija Medena, *Pripovedi* Heinricha von Kleista v prevodu Jaroslava Novaka in *Obljuba* Jiřija Kratochvila v prevodu Nives Vidrih.

JULIJ 2015

Na prvi julijski ponedeljek je bilo v prostorih knjigarne na Nazorjevi ulici še posebej slovesno. Prav na ta dan je svoj življenjski jubilej praznoval prof. dr. Primož Kuret. Ob tej priložnosti je dr. Edo Škulj pripravil znanstveno monografijo *Evropski muzikolog: prof. dr. Primož Kuret, ob 80-letnici*. V monografiji so svoje prispevke objavili različni domači in tuji strokovnjaki ter osvetlili poklicno pot dr. Primoža Kureta.

Monografijo Hansa Künga *Jezus* so v prostorih Mohorjeve knjigarne v Ljubljani ob izidu prevoda predstavili sodelavci založbe Znamenje, kar je že ob njihovem vabilu vznemirilo marsikaterega poznavalca kontroverznega teologa Künga.

Primož Kuret

SEPTEMBER 2015

Prvi septembrski ponedeljek smo tudi mi začeli po »šolsko«. Na slovenski knjižni trg smo pospremili knjigo *Kitarski um, začetnica za mlade kitariste*. Učbenik je delo dveh kitaristov — Uroša Usenika in Mladena Bucića. Ta izdaja bo tako lahko služila še mnogim mladim, pa tudi starejšim ljubiteljem tega priljubljenega glasbila, ki že več kot 3500 let razveseljuje ljudstva tega sveta.

Mladi kitarski um

Sledile so še predstavitve knjig Lili Novy *Forgotten Harvest/Pozabljena žetev*. Poezijo Lili Novy je prevedel Andrej Rijavec, spremno besedo pa je dodal Miha Pintarič.

Predstavitve Jegličevega dnevnika 1899 do 1930

Pod prevod Chestertonove detektivske zgodbe o očetu Brownu se je podpisal Branko Gradišnik, sveženj kratkih zgodb nobelovke Alice Munro pa je prevedla Tjaša Mohar. Jesenski knjižni ritem smo zaključili s predstavitvijo knjige mojstrov in Janeza Suhadolca *Stoli/Chairs 4* in predstavitvijo monumentalnega dokumenta *Jegličev dnevnik 1899 do 1930*. Znanstvenokritično izdajo, obseg 1132 str., sta pripravila Blaž Otrin in Marija Čipić Rehar, sodelavci Nadškofijskega arhiva v Ljubljani, ki dokument hrani.

(Alenka Veber, urednica Mohorjevega koledarja 2016)

Fotografije Alenka Veber

ČASTNI ČLANI CELJSKE MOHORJEVE DRUŽBE

- akad. prof. dr. Kajetan Gantar
- Metka Klevišar, dr. med
- msgr. dr. Franc Kramberger
- prof. Mirko Mahnič
- prof. France Pibernik
- akad. prof. Alojz Rebula
- kardinal dr. Franc Rode
- msgr. Oskar Simčič
- Zorko Simčič
- prof. dr. Marijan Smolik
- prof. Janez Zupet

CELOVŠKA MOHORJEVA DRUŽBA

DRUŽBA

Ob koncu leta 2014 je potekal v Tinjah redni občni zbor Mohorjeve družbe v Celovcu, na katerem sta podala svoji poročili tudi oba nova ravnatelja, dr. Karl Hren in Franc Kelih. Na občnem zboru so izvolili tudi nov upravni in nadzorni odbor družbe. Po 22 letih Jože Kopeinig ni več kandidiral za mesto predsednika družbe in za predsednika je bil izvoljen pliberški dekan mag. Ivan Olip. Za podpredsednika sta bila izvoljena dr. Zdravko Inzko in Ani Reichmann, tajnik pa je postal Jože Kopeinig. Nadzorni odbor bo vodil dv. sv. ddr. Marian Wakounig. Tako upravni odbor kakor tudi nadzorni odbor sta bila izvoljena soglasno.

Mohorjeva družba se je v Celovcu spomnila dolgoletnega ravnatelja družbe dr. Janka Hornböcka, ki je umrl pred 25 leti. S sv. mašo in molitvijo na njegovem grobu v Podgorjah 16. februarja 2015.

Po koncu šolskega leta je bil poletni sprejem na novi terasi Mohorjeve družbe, visoko nad strehami Celovca. Med številnimi častnimi gosti sta ravnatelja družbe lahko pozdravila tudi protektorja družbe, krškega škofa dr. Aloisa Schwarza.

MOHORJEVA ZALOŽBA

V splošnem programu je založba izdala skupno 35 naslovov, od tega 18 slovenskih, štiri dvojezične in 13 nemških knjig. Med nemškimi je kar nekaj prevodov s področja slovenske kulture, zgodovine in literature. Nujno je treba omeniti nemški prevod knjige slovenskega zdravnika Vasje Klavore o dogajanju na odseku soške fronte, na Komenskem Krasu, v letih 1916 in 1917. V nemški vojaški literaturi dobro poznani (zloglasni) Fajti hrib je dal tudi naslov nemški knjigi. Ime te kraške vzpetine je sinonim za najbolj krute in krvave boje med avstro-ogrsko in italijansko vojsko. Na tem hribu so padli številni mladi vojaki, med njimi tudi slovenski.

Izdali smo nemški roman *Čarovnikov vajenec*, ki je v Sloveniji med najbolj branimi povojnimi slovenskimi romani in ga je napisal daleč prek slovenskih meja znani pisatelj Evald Flisar. Naslov romana se v nemščini glasi *Der Zauberlehrling*.

Med nemškimi knjižnimi novostmi omenimo monografijo o svetovno znanem arhitektu Maksu Fabianiju. Knjigo smo predstavili tudi na Dunaju, kjer je Fabiani ustvaril več projektov.

V letu 2015 je bila eno od tematskih težišč našega slovenskega knjižnega programa polpretekla slovenska zgodovina. O dilemah slovenskega človeka med drugo svetovno vojno in posebno po njej govorita roman Božidarja Radoša *V objemu zla* in večernice, ki jih je letos napisala Ivana Vatovec, z naslovom *Kjer šelestijo breze*. Enkratna je dokumentacijska vrednost fotografij Marjana Kocmurja v fotomonografiji *Umik čez Ljubelj*. Slike brez besed pripovedujejo o nepojmljivi tragediji — umiku več ko 17.000 Slovenk in Slovencev, ki so maja 1945 bežali pred komunističnim nasiljem na Vetrinjsko polje na Koroškem. To, kar se je dogajalo in dogodilo tistim, ki so ostali v Sloveniji, kjer so veljali za dejanske ali domnevne nasprotnike režima, pa dokumentira knjiga zgodovinarja dr. Jožeta Dežmana s pomenljivim naslovom *Ni bilo lahko, a smo obstali in stojimo. Titoizem, poraz nasilja*. Vsi, ki jih zanima, kako je nastajala znamenita *Nova revija* in kako je to nastajanje spremljal in poskušal nadzirati komunistični režim v osemdesetih letih prejšnjega stoletja, naj vzamejo v roke knjigo Igorja Omerze *Veliki in dolgi pohod Nove revije*.

Marija Ahačič-Pollak, ki velja za pionirko slovenskih kantavtoric, je pri Mohorjevi založbi v Celovcu objavila svojo avtobiografijo *Tečejo, tečejo nitke*. Knjigi je priložena tudi zgoščenka njenih pesmi.

Med dvojezičnimi izdajami si zasluži omembo odlična pesniška zbirka priznane slovenske pisate-

ljice in pesnice Mete Kušar *Azur — Himmelblau*. Pesmi je prevedla Ivana Kampuš.

ŠOLSKE KNJIGE

Mohorjeva založba Celovec je partner avstrijskega Medškofijskega združenja katoliških založb. Zato smo se s tem združenjem pogajali glede nove ureditve distribucije, tiska in založništva nemških veroučnih knjig preko Medškofijskega katehetskega sklada (Interdiözesaner katechetischer Fonds; IKF). Po intenzivnih pogajanjih in s pomočjo naših škofij nam je uspelo najti rešitev, ki je sprejemljiva za vse partnerje združenja.

V ponovno potrditev smo vložili naše že obstoječe slovenske učbenike, saj jih je bilo treba zaradi veljavnosti novih učnih načrtov na novo preveriti glede njihove aktualnosti in vsebinske ustreznosti.

Na novo smo pripravili učbenik za katoliški verouk v slovenskem jeziku avtorja dr. Jožeta Tilla *Krščanska zgodovina Koroške in njenih sosed* ter pridobili potrditev za dva učbenika za uporabo v avstrijski Šolski akciji. Gre za Ponsov slovensko-italijanski/italijansko-slovenski slovar in učbenik Biologija 3. Za šole v Sloveniji smo na novo pripravili dva učna pripomočka: Biologija (Laboratorijske vaje) ter učbenik Biologija – Zgradba in delovanje človeka. Oba učbenika sta namenjena gimnazijam in srednjim strokovnim šolam.

KNJIGARNA

Dvojezična knjigarna v srcu Celovca vabi obiskovalce, da si vzamejo čas in pobrskaajo po njenih knjigah. Ena od posebnosti knjigarne je velik izbor verskih knjig.

Nadaljnja ponudba knjigarne so najrazličnejši nabožni predmeti in velik izbor sveč, križev, rožnih vencev, kipov, slik svetnikov in jaslic.

Knjigarna ima na voljo tudi vse pisarniške in šolske potrebščine.

Mohorjeva knjigarna je članica slovenskega knjižnega kluba Svet knjige in obratuje brez javnih podpor.

Knjigarna je s svojimi številnimi predstavitvami

Z leve: ravnatelj Mohorjeve dr. Karl Hren, predsednik Mohorjeve Ivan Olip, škof dr. Alois Schwarz ter ravnatelj Mohorjeve Franc Kelih na terasi Mohorjeve hiše v Celovcu

Foto Arhiv Celovška Mohorjeva družba

knjig in drugimi prireditvami v obeh deželnih jezikih kulturno središče, kjer se že več desetletij srečujeta oba naroda soseda.

Letos, v začetku šolskega leta, je Mohorjeva knjigarna skupaj s koroško Caritas priskočila na pomoč socialno ogroženim družinam ter jim podarila šolske torbe in nahrbtnike ter kovčke za brkljanje.

TISKARNA

Mohorjeva tiskarna je bila ustanovljena leta 1871 in je tako najstarejša še dejavna tiskarna na Koroškem. Kljub vedno težjim razmeram na trgu tiskarskih storitev nam še vedno uspeva, da poskrbimo za zadostno število naročil in smo pri tem poslovno uspešni.

Tržne razmere nam kljub visokim tehničnim zahtevam narekujejo predvsem varčnost in hitro prilagajanje. Vedno znova je treba vlagati v tehniko, s pomočjo katere lahko svojim strankam zagotovimo kakovostno in pravočasno dostavo naročil. Za kakovost jamčijo vodja tiskarne Milan Blažej ter njegove sodelavke in sodelavci.

ŠLOMŠKOV DOM

Domska ponudba je pomembna in nepogrešljiva infrastruktura za vpis dijakov na Slovensko gim-

nazijo in na Dvojezično trgovsko akademijo. Zanimanje za vpis v dom iz leta v leto narašča, zato je tudi v šolskem letu 2015/2016 dom popolnoma zaseden. Ponoven trend domske oskrbe nastaja zaradi spremenjenih družinskih razmer in večje potrebe po zunajdružinski oskrbi mladih. Zanimanje za mesta v Slomškovem domu pa je veliko še posebej zaradi dobrega dela naših vzgojiteljic in vzgojiteljev!

Velik izziv je vsakoletno pridobivanje javnih podpor za vzdrževanje doma, saj brez njih dom ne bi mogel delovati. Skupaj z drugimi ustanovami koroških Slovencev se bomo trudili za sistematično podpiranje dijaških domov jezikovnih manjšin. Pripadniki jezikovnih manjšin, ki imajo le malo izobraževalnih ustanov in so te deloma daleč proč od doma, so namreč še bolj odvisni od domovske oskrbe kot večinsko prebivalstvo.

LJUDSKA ŠOLA IN VARSTVO

V šolskem letu 2014/15 smo imeli dva prva razreda in tudi prijave za šolsko leto 2015/2016 so bile nad-

povprečne. Tudi na drugih šolskih stopnjah se je prijavilo več dodatnih učencev. Tako se je skupno število šolark in šolarjev na naši šoli povečalo na 118. Skoraj vsi šolarji in šolarke koristijo ponudbo našega varstva, ki skupaj s šolo ponuja celovito jezikovno izobrazbo v obeh deželnih jezikih.

Za razvoj šole ima zelo velike zasluge Marica Hartmann, ki je kot ravnateljica vodila ljudsko šolo vse od ustanovitve in se je jeseni 2015 upokojila. Nova ravnateljica je postala Tatjana Tolmaier, ki tudi že vrsto let uspešno poučuje na naši šoli.

DUNAJ

Na Dunaju upravlja Mohorjeva družba iz Celovca študentski dom Korotan v osmem dunajskem okraju in Knafljevo ustanovo v prvem okraju. Po dolgotrajnih sporih s Slovenskim znanstvenim inštitutom, ki je imel svoj sedež v Knafljevi hiši, je sklenila Knafljeva ustanova poravnavo ter oddala prostore novemu najemniku.

Dr. Karl Hren in Franc Kelih

GORIŠKA MOHORJEVA DRUŽBA

... predvsem pa vztrajati v slutnji,
kajti naši konji so pridirjali od daleč
in so daleč namenjeni ...

Edvard Kocbek

Navedeni Kocbekovi verzi se mi že vse od minulega poletja pogosto vračajo v zavest. Prihajamo od daleč. Res! Goriška Mohorjeva družba je pred 90 leti izdala prve knjige. Ni malo. Pri Zadrugi Goriški Mohorjevi pa se jasno zavedamo, da splošne razmere in spremembe, ki jih doživlja založništvo v sedanjem času, terjajo od nas veliko dela, podjetniške ustvarjalnosti in tudi vztrajnosti. Vztrajnosti »v slutnji«, da povem s pesnikovimi besedami, da je sad tega dela za slovenski živelj v Italiji dragocena potrditev slovenske biti, poživitev njenega duhovnega — verskega čutenja in utrditev dragocenosti demokratičnega in pluralističnega gledanja na svet.

Iskanje izhoda res ni lahko, ko — ob dejanskem krčenju sredstev — določeni politični akterji in pristojni deželni uradi vztrajno govorijo o potrebi ukinitja dvojnikov in združevanju, ne upoštevajo pa vsebinskih in zgodovinskih razlik ter dejstva, da smo že pred dvajsetimi leti (doslej edini v zamejstvu) izpeljali smiselno racionalizacijo z združitvijo Katoliškega glasa in Novega lista v Novi glas. Predsednik Zadruge Goriške Mohorjeve Peter Černic je 6. avgusta 2015 v uvodniku, ki ga je objavil Novi glas, ugotavljal razčlenjeno založniško dejavnost naše hiše in poudaril, da »že skoraj poldrugo leto išče (Zadruga) strukturne rešitve iz takega stanja«. Poudaril pa je tudi, da zastavljeni »medijski projekt strukturno ne bi bil mogoč, če ne bi v odboru lahko računali na brezplačno pomoč številnih prostovoljcev. Brez njih bi že zdavnaj marsikatera dejavnost zamrla«, in vsem tem se je javno zahvalil. Obenem

je še dodal, da je »model našega delovanja vezan na logiko povezovanja neprofitnega dela z nujno potrebno profesionalizacijo strukture, brez katere medijski projekt ne bi bil mogoč in ki bi jo s težavo lahko označil za hipertrofno«.

PROJEKT DIGITISK-DIGISPOMIN

Navkljub omenjenim težavam, tudi s pomočjo namenskih javnih sredstev, ki jih je pridobila na deželnem razpisu, je Zadruga uspešno izpeljala projekt Digitisk-Digispomin, materialno pa ga je izvedlo podjetje Mikrografija iz Novega mesta. Kot je poudaril predsednik Černic na krstni predstavitvi tega podviga v ponedeljek, 8. junija 2015, v dvorani Tessitori v Trstu, je bilo v digitalno obliko prenesenih 40 tisoč strani časopisov, ki so izhajali v povojnem času v našem zamejskem prostoru in jih lahko imenujemo s skupno oznako demokratični tisk.

Projekt smo uresničili v sodelovanju z Narodno in univerzitetno knjižnico v Ljubljani, točneje z njeno sekcijo Digitalna knjižnica Slovenije (dLib. si), ki ponuja digitalizacijo časopisnega, knjižnega in še raznovrstnega pisnega materiala, ter s Knjižnico Dušana Černeta iz Trsta, ki je dala na razpolago kopije časopisa Demokracija. Od letošnje pomladi so tako vsakomur in kar po spletu dostopni tedniki Slovenski Primorec, ki je od leta 1945 do leta 1948 kot tednik katoliško usmerjenih Slovencev izhajal v Gorici, njegov naslednik Katoliški glas (izhajal je od leta 1949 do leta 1995), tržaški Novi List (1955–1995) in Demokracija (glasilo Slovenske demokratske zveze).

Digitaliziran je bil tudi del arhiva Novega glasa. Do iskanih virov pridemo po portalu <http://www.dlib.si>.

KNJIŽNE IZDAJE

V letnem »knjižnem daru«, zbirki, ki vsako leto izide ob sv. Miklavžu in smo jo krstno predstavili v prostorih galerije ARS nad Katoliško knjigarno v Gorici v ponedeljek, 24. novembra 2014, so izšle tri knjige.

Koledar za leto 2015 je uredil Marko Tavčar, slikovne priloge, uglašene na temo sv. Frančiška Asiškega in njegove Hvalnice stvarstva, pa je prispeval umetnik Edi Žerjal. Vsebinsko ostaja zbornik zvest svoji vlogi kronista bogatega delovanja naših organizacij in ustanov, a tudi zapisovalca pomembnih dogodkov, zgodovinskih esejev, jubilejev in različnih člankov, ki nagovarjajo širok krog bralcev. Ne nazadnje Koledar že nekaj let objavlja dva redna prispevka, Izobraževanje v slovenskem jeziku v Italiji, ki ga pripravlja raziskovalka pri Sloriju Norina Bogatec, in Slovenska bibliografija v Italiji, ki ga pripravlja knjižničarka Narodne in študijske knjižnice v Trstu Ksenija Majovski.

Ob 100. obletnici prve svetovne vojne je kot 24. izdaja zbirke Naše korenine izšla *Črniška kronika* dekana msgr. Alojzija Novaka s podnaslovom *Frontno zaledje v Vipavski dolini med prvo svetovno vojno*. Črniče so bile prva vas, gledano iz Gorice proti vzhodu, od koder avstro-ogrske oblasti niso evakuirale civilnega prebivalstva v begunstvo. Z ohranjenim rokopisom pa se Črniče uvrščajo med tiste redke župnije na širšem goriškem območju, ki se lahko pohvalijo z ohranjenimi zapisi iz časa prve svetovne vojne (Tolmin, Volče, Batuje). Knjigo sta uredila, jo opremila z opombami in ji napisala spremno besedo Renato Podbersič ml. in Drago Sedmak. Tako kot druge knjige iz zbirke Naše korenine je tudi to oblikoval Pavel Medvešček.

Iztrgani spomini Draga Štoke pa razkrivajo široko dimenzijo avtorjevega notranjega sveta, spominov, ki segajo od otroške dobe do današnjih dni in jih avtor z veliko tankočutnostjo in preprostostjo

Predstavitev knjige dr. Karla Bonutti

izpoveduje brez vsakršnih zadržkov. Drago Štoka, po poklicu pravnik, je svoje življenjsko zanimanje posvetil predvsem delovanju v okviru stranke Slovenske skupnosti in svoje sile usmerjal v samostojno politično nastopanje Slovencev v Italiji. Knjigo je oblikoval Franko Žerjal.

Zbirka za leto 2015 je doživela več odmevnih predstavitev. Naj omenimo vsaj ljubljansko ob nastopu zamejskih založb na 30. slovenskem knjižnem sejmu v Cankarjevem domu v sredo, 26. novembra 2014, in nato v Narodni in študijski knjižnici v Trstu v sredo, 3. decembra 2014.

Posamezne knjige so nato doživele več samostojnih in bolj poglobljenih predstavitev v raznih krajih v širšem primorskem prostoru.

Zaradi uvedene varčevalne politike sta nato izšli le dve knjigi.

Zgodovinar Peter Stres v knjigi Biljana — Oris preteklosti župnije in občine Biljana ter naselij Biljana in Zali Breg-Šlomberk od prve omembe vasi Biljana leta 1205 do priključitve k Jugoslaviji septembra 1947 poda izčrpno sliko verskega, družbenega, gospodarskega in političnega življenja v Biljani, Zalem Bregu in okoliških zaselkih. Ves ta prikaz dopolnjuje bogato fotografsko gradivo. Kako dobro in koristno je posvečati take temeljite raziskave posameznim krajem, je potrdila predstavitev v soboto,

14. marca 2015, v Domu sv. Mihaela v Biljani. Odziv ljudi je bil enkraten. Po pozdravnih besedah domačega župnika Alojzija Kržišnika je številne prisotne nagovoril avtor spremne besede v knjigi prof. Tomaž Simčič, čigar družinske korenine izvirajo prav iz te vasi, nato pa je Stres v pogovoru z zgodovinariko, domačinko Martino Sirk predstavil delo samo, kar je vzbudilo veliko zanimanje.

V prostorih Mohorjeve knjigarne na Nazorjevi ulici 1 v Ljubljani pa je 1. junija 2015 krstno predstavitev doživela 25. knjiga zbirke Naše korenine, in sicer delo dr. Karla Bonuttija, univerzitetnega profesorja in veleposlanika Republike Slovenije, ki nosi naslov *Med izbiri in zgodovino* ter podnaslov *Spomini goriškega Slovence*. Gre za prikaz avtorjeve življenjske poti, ki ga je iz rodne Bukovice peljala najprej v Gorico, kjer je dokončal gimnazijo. Sledili so univerzitetni študij v Švici, poroka in nato odločitev za odhod v Združene države Amerike. V Clevelandu je dr. Bonutti ob napornem delu v tovarni ter skrbi za družino magistriral iz ekonomije in si tako odprl vrata v ameriški akademski svet ter začel kot profesor svojo plodno univerzitetno kariero na tamkajšnji državni univerzi. Izredno zanimive strani v knjigi so posvečene razmeram med ameriškimi Slovenci. Avtorjeva clevelandska leta so pomenila tudi zavzeto udejstvovanje v slovenski clevelandski skupnosti in njenih organizacijah.

Z osamosvojitvijo Slovenije pa je dr. Bonutti leta 1992 postal njen prvi častni konzul v Clevelandu. Leta 1998 je bil imenovan za veleposlanika Republike Slovenije pri Svetem sedežu v Vatikanu in je nato na tem mestu ostal do leta 2002. V to obdobje sodi beatifikacija škofa Antona Martina Slomška z obiskom papeža Janeza Pavla II. v Mariboru in podpis sporazuma med Svetim sedežem in Slovenijo v času predsedovanja dr. Janeza Drnovška.

Goriška predstavitev 8. junija 2015 v sklopu Srečanj pod lipami v sodelovanju s Kulturnim centrom Lojze Bratuž in Krožkom Anton Gregorčič v KC Lojze Bratuž pa je bila priložnost, da je avtor

Predstavitev knjižnega daru Goriške Mohorjeve družbe v Narodni in študijski knjižnici v Trstu

ob ostalih poglavjih svojega življenja osvetlil tudi vlogo, ki jo je imel pri gradnji Katoliškega doma v Gorici in ki je bila ključnega pomena za to, da je prišlo v petdesetih letih prejšnjega stoletja do nakupa zemljišča in same gradnje. Bonuttijeva knjiga je v naslednjih mesecih doživela kar nekaj predstavitev, ne nazadnje v Bevkovi knjižnici v Novi Gorici, ko se je z avtorjem pogovarjal diplomat Jože Šušmelj, in v rojstni Bukovici, kjer mu je tamkajšnja občina priredila res topel sprejem z bogatim programom, ki ga je vsebinsko vodila Ingrid Kašca Bucik.

TEDNIK NOVI GLAS

Pri *Novem glasu* se zadnja leta ukvarjajo predvsem s finančnimi rezi tako s strani Italije kot domovine Slovenije, kar uredništvu onemogoča predvsem načrtovanje za prihodnost; ne morejo si namreč več privoščiti, da bi vzgajali mlade kadre, kar je tudi ena od nalog tednika. Sicer pa *Novi glas* nadaljuje delo, za katero je bil ustavljen – skuša predvsem poročati o najbolj pomembnih dogodkih v Furlaniji Julijski krajini, kjer živi slovenska narodna skupnost v Italiji, a ne zanemarja življenja vesoljne, krajevne in pa seveda slovenske Cerkve ter se tudi redno posveča poglobitvam najbolj odmevnih dogodkov v domovini Sloveniji.

V uredništvu se vse bolj posvečajo tudi prisotnosti *Novega glasa* na svetovnem spletu. Čeprav vedo, da je tiskana izdaja še vedno tista, ki je najbolj zvesta naročnikom, z različnimi vsebinami na socialnih omrežjih nagovarjajo predvsem vse tiste mlade, ki ne sežejo več po tiskani besedi, ampak novice berejo le še na računalniku, elektronskih tablicah in tako imenovanih pametnih telefonih.

MESEČNIK ZA OTROKE PASTIRČEK

Z novim šolskim letom 2015/16 vstopa otroška revija *Pastirček* v 70. leto izhajanja. Pobudo za to revijo je

leta 1946 dal duhovnik dr. Kazimir Humar v skrbi, da bi otrokom, ki so komaj izšli iz vojne, ponudil tudi izven šole zanimivo branje v slovenskem jeziku. Tudi v minulem letniku je izšlo deset števil; po njih otroci očitno radi segajo, saj v reviji najdejo veliko zabavnega in zanimivega branja. Urednik Marijan Markežič skrbi za to, da *Pastirček* redno objavlja spise in risbe samih učencev, kar je tem očitno v lepo osebno zadoščenje.

Marko Tavčar
Fotografije Arhiv Goriška Mohorjeva družba

Mohorjev koledar 2016 — Uredila Alenka Veber — Lektorirali Alenka Kobler in Nuša Mastnak — Opremil Jurij Jančič — Prelom Lidija Murenc — Izdala in založila Društvo Mohorjeva družba (predsednik Jože Planinšek) in Celjska Mohorjeva družba, d.o.o. (direktor Jože Faganel) — Natisnila tiskarna Dravski tisk d. o. o., v 3200 izvodih — Celje 2015 — ISSN 1318-5462